

Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць. Вип. 579-580. Економіка. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2011. - 174с.

Naukovy Visnyk Chernivetskoho natsionalnoho Universitetu: Zbirnyk Naukovykh Prats. Vyp. 579-580. Ekonomika. – Chernivtsi: ChNU, 2011. - 174p.

У науковому віснику представлені різноманітні аспекти розвитку інституційних систем національних економік. Розглядаються актуальні проблеми історії економічної науки, теорії і практики економічного зростання, функціонування фінансового механізму, маркетингової системи, економіки підприємства та організації підприємництва, міжнародної економіки та економічної кібернетики.

Розрахований на науковців, фахівців-практиків, викладачів навчальних закладів, аспірантів, студентів - усіх, кого цікавлять теоретичні та прикладні аспекти економічних досліджень.

In the scientific journal presents various aspects of the institutional systems of national economies. Actual problems of the history of economic science, theory and practice of economic growth, the functioning of the financial mechanism, marketing systems, enterprise economics and business organization, international economics and economic cybernetics.

Intended for researchers, practitioners, teachers of educational institutions, graduate students - all who are interested in theoretical and applied aspects of economic research.

Редколегія випуску:

Нікіфоров П.О., доктор економічних наук, професор (науковий редактор);
Лопатинський Ю.М., доктор економічних наук (заступник наукового редактора);
Запужляк В.М., кандидат економічних наук, доцент (відповідальний секретар);
Григорків В.С., доктор фізико-математичних наук, професор;
Євдокименко В.К., доктор економічних наук, професор;
Ковальчук Т.М., доктор економічних наук, професор;
Комарницький І.Ф., доктор економічних наук, професор;
Кузьмін О.Є., доктор економічних наук, професор;
Лютий І.О., доктор економічних наук, професор;
Саблук П.Т., доктор економічних наук, професор;
Юрій С.І., доктор економічних наук, професор.
Сторощук Б.Д., кандидат економічних наук, доцент.

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Свідоцтво Міністерства України у справах преси та інформації
№ 2158 серія КВ від 21.08.1996

Загальнодержавне видання

*Внесено до останнього Переліку наукових фахових видань України
згідно постанови президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. № 1-05/3
(Бюлетень ВАК України, № 5, 2010, ст. 10)*

МЕТОДОЛОГІЯ Й.А. ШУМПЕТЕРА В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

УДК 330.1

© Чухно А.А., 2011

Київський національний університет ім. Т.Шевченка, м. Київ

Й. ШУМПЕТЕР - ЗАСНОВНИК ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Досліджується внесок Й. А. Шумпетера в формування та розвиток еволюційного підходу в теоретичній-економічній науці. Дане явище розглядається в контексті існуючих суперечностей еволюційної економічної теорії з пануючим тоді ортодоксальним підходом. Запропонований Шумпетером еволюційний підхід аналізується в контексті його внеску в економічну історіографію та в започаткування динамічної теорії економічного зростання.

Ключові слова: Й. А. Шумпетер, економічна ортодоксія, еволюційна економічна теорія, економічна динаміка.

Й. Шумпетер - один з найвидатніших і оригінальних учених-економістів першої половини ХХ ст., діяльність якого справила істотний вплив на головні напрями сучасної економічної науки. Він приділив значну увагу проблемам динамічного розвитку економіки, що дало змогу започаткувати дослідження економічної динаміки на противагу статичному аналізу, характерному для неокласичної школи. Інновації, нововведення та підприємництво в його системі поглядів набувають нового звучання як фактори економічного зростання. Поширення нововведень та економічне новаторство, тобто підприємництво, визначають економічну динаміку. Це допомогло створити міцні підвалини цілісної економічної теорії господарського розвитку, тобто еволюційну економічну теорію. У праці "Теорія економічного розвитку" Й. Шумпетер писав: "...усередині економічної системи є джерело енергії, що викликає порушення рівноваги. Якщо це так, то має існувати економічна теорія господарського розвитку, яка спирається не лише на зовнішні фактори, що спричиняють рух економічної системи від одного стану рівноваги до іншого. Саме таку теорію я спробував розробити". Отже, інноваційно-еволюційна чи просто еволюційна економічна теорія, створена Й. Шумпетером, стає дедалі поширенішою і визначальною у сучасному світі. У його видатних працях "Теорія економічного розвитку" (1912), "Економічні цикли" (1939),

"Капіталізм, соціалізм і демократія" (1942) та інших викладені основоположні теоретичні ідеї та методологічні підходи, які визначили формування нової, еволюційної парадигми економічної теорії.

Складність виявлення та визнання цієї теорії пов'язана з тим, що Шумпетер розпочав дослідження в умовах панування неокласичної теорії, або, як її називають, ортодоксії, яка базувалася на маржиналізмі та загальній теорії економічної рівноваги. Він високо оцінював заслуги Л. Вальраса - творця теорії рівноваги, став послідовником Вальрасової традиції, намагався розвинути вчення Л. Вальраса, подолати його закритість і статичність, надати йому таких рис, як відкритість і динамічність; посилити відповідність економічної теорії реаліям життя. Шумпетер був активним консервативним захисником неокласичної теорії, її маржиналістського ядра. Це пояснюється тим, що теорія економічної рівноваги завоювала міцні позиції й об'єднала навколо себе відомих учених-економістів. Це дало підставу представникам неокласичної школи й особливо її основної течії - мейнстріму побачити справу, начебто Й. Шумпетер є всього лише додатком до неокласичної теорії, і до того ж, промейнстрімівським економістом.

Як вважають учені, мейнстрім, ретельно вибравши все, що належить економічній еволюції й еволюції економічної теорії, "перетворив весь комплекс його ідей (Й. Шумпетера. - Авт.) в

карикатуру і пародію на них". Досить ретельно попрацювали над творами цього автора представники ортодоксії, тобто неокласичної теорії. Вони зробили все, щоб "спрощений начебто шумпетерівський підхід відповідав її власним уявленням про прогрес аналітичної економіки... Його праці розглядаються в основному як корисне доповнення до неокласики..." . Інакше кажучи, ортодокси хотіли довести, що ідеї та розробки Шумпетера перебували у руслі основної течії економічної теорії того часу. Хоча насправді праці Шумпетера з розробки теорії економічної еволюції були не лише серйозним викликом теорії та гносеології неокласики, вони означали створення якісно нової економічної теорії, достаменно протилежної ортодоксії. "До еволюційної економічної теорії будемо відносити, - пише В. Маєвський, - такі економічні дослідження, де істотну роль відіграють загальносистемні принципи розмаїття, яке змінюється, неоднорідність агентів, нерівновага, невизначеність розвитку, нестійкість і т. ін.; до ортодоксії - дослідження, в яких акцент робиться на прямо протилежних принципах застигло багатоманіття, однорідності агентів, рівноваги, детермінізму, стійкості і т. ін." . З часом і сам Шумпетер зрозумів і оцінив власний внесок в економічну еволюцію й економічну динаміку, розглядаючи його вже не як додаток до теорії мейнстріма чи неокласики, а як такий, що має революційне значення. Він заперечив постулат мейнстріма "рівновага завжди" і на підставі ґрунтового дослідження зв'язку економічного розвитку й економічної теорії розкрив розвиток економічної науки, який проходить об'єктивно зумовлені етапи: ендогенні зміни, нововведення долають супротив, порушуючи безперервність, і через "творче руйнування" виходять на новий рівень розвитку. Завдяки власній методології у праці з економічної еволюції Шумпетер ґрунтовно досліджує процес накопичення знань і передбачає у майбутньому виникнення та розвиток економіки знань. Як бачимо, його метод економічної еволюції, у тому числі теорія інновацій, що застосована до такої галузі, як наука, дає змогу розкрити внутрішній механізм і етапи розвитку науки. Шумпетер виходить з того, що наука стала галуззю народного господарства з власним обладнанням, спеціальними технологіями, методами й аналітичним апаратом, а її продукт нічим не відрізняється від виробничого продукту. Тому трансформації відбуваються як у матеріальному виробництві, так і в інтелектуальній сфері. Процес розвитку науки здійснюється відповідно до теорії інновацій, розробленої Шумпетером передусім для матеріального виробництва. Тому можна зробити

висновок, що аналітичний прогрес в економічній науці нерозривно пов'язаний з технологічним прогресом, як матеріальне виробництво з інтелектуальним розвитком .

Розробка Шумпетером економічної історіографії збагатила його теорію економічної еволюції. Економічній історії властива і безперервність, і зміни. Він виходив з імовірності прогресу, а не його неминучості, хоча цей розвиток має безперервний характер, проте він відбувається не за принципом "прямої лінії", а зигзагами. Однак це не заважало йому бачити загальну безперервність розвитку економічної науки і науки в цілому. Отже, Шумпетер поєднав розвиток економічної теорії з історичним аналізом, що дало змогу на великому історичному матеріалі обґрунтувати економічну теорію еволюційного розвитку, яка стала набагато повніше відповідати процесам реального світу і значно збагатила інтелектуальний потенціал людства.

Еволюційна економічна теорія цілком реалізує об'єктивний, природно-історичний підхід до розвитку економіки і суспільства. У дослідженнях Шумпетер спирається на досвід класичної школи. Він вважав, що найбільшим досягненням Маркса є бачення економічного процесу як "історичного часу, що виробляє в кожний певний момент той стан, який сам визначає наступний стан" . Але він не просто сприйняв цей принципово важливий методологічний підхід, але й конкретизував його та збагатив, розкривши внутрішній механізм і логіку змін. Він доводить, що внутрішні, ендогенні фактори визначають зміни, а підприємець, упроваджуючи нововведення у період спокою і рівноваги, викликає порушення рівноваги, а тому й безперервності розвитку. Ці нововведення він називає інноваціями, а рух економіки представляє у вигляді кругообороту. Процес кругообороту ґрунтується на економічній діяльності людей, для якої характерні дві ознаки. З одного боку, це традиції, звичаї, рутини, які є головними рисами, що визначають розвиток виробництва у кругообороті. Водночас інерція і закритість гальмують цей рух. Як стверджував Шумпетер, "усі дії і реакції виконуються у межах знайомої практики, яка виникла на основі довготривалого досвіду і частого повторення" . Як бачимо, економічний розвиток у Шумпетера є складним процесом взаємодії позитивних і негативних факторів, ринкових і неринкових сил. Вихід за межі відомого, створення нових зразків техніки та їх упровадження зумовлюють незворотний рух вперед. Адже під їх впливом відбувається "творче руйнування" застарілих способів виробництва. Ось чому діяльність підприємців він вважав революційною за своєю суттю, у процесі якої здійснюється творче руйнування, забезпечується

рух уперед. Це означає, що інновація саме завдяки новизні спроможна здійснити якісні удосконалення, перериваючи безперервність.

Інакше кажучи, економічний розвиток Шумпетер уявляв як складний і багатогранний процес, у якому устремління до нововведень протистоять різного роду обмеження, у тому числі традиційне мислення, усталена та звична поведінка, прив'язаність людини до вже освоєного і зрозумілого, тобто традиційні стереотипи. Шумпетер образно пояснював: "усі знання і звички, отримані колись, твердо укорінюються в нас, як залізничний насип у землю".

Шумпетер показав, що традиції корисні і лише з часом втрачають цю якість, а сили інерції, які протистоять змінам, водночас сприяють збереженню економічного ладу. Нововведення пов'язані з ризиком, вони розхитують застаріле, звичне і утверджують нове. Тому підприємець - це новатор, який долає інерцію, здійснює зміни, які відкривають нові можливості (ресурсної бази, засобів виробництва, джерел фінансування банківської системи). Інакше кажучи, змінюючи комбінацію факторів виробництва та удосконалюючи їх, підприємці спрямовують ці фактори до нової комбінації, яка має забезпечити зростання прибутку. Цілком зрозуміло, що нововведення порушують безперервність задля руху вперед. Причому "творче руйнування" поліпшує кругообіг, розхитує існуючий порядок, тобто застарілі методи виробництва, знецінює устаткування, яке морально застаріло. Шумпетер вважав діяльність підприємця революційною, бо саме з нею пов'язані нововведення і "творче руйнування", бо саме вона забезпечує оновлення техніки і технології виробництва, зміни їх комбінації і прогрес економіки. Шумпетер розумів, що інновація пов'язана з глибокими якісними зрушеннями у виробництві. "Можете послідовно приєднувати скільки завгодно поштових диліжансів, - писав він, - але таким шляхом ви ніколи не отримаєте залізницю".

Для осмислення еволюційної економічної теорії важливо знати її співвідношення з неокласичною, тобто ортодоксальною теорією. Адже вона виникла із заперечення неокласики, проте не відкидає цю теорію, а перебуває з нею у взаємодії, що забезпечує їй взаємодоповнення. Але в економічній літературі не лише констатується їхня протилежність, але й висловлюється "небезпека відокремлення двох теоретичних напрямків", пропонуються заходи, щоб еволюційна теорія не відокремлювалася від ортодоксії, а шукала шляхи до діалогу з нею і було досягнуто "утворення еволюційно-ортодоксальної теорії". Неважко помітити, що у цьому разі ігнорується об'єктивний характер розвитку науки (це довів у еволюційній

теорії Шумпетер), діалектика цього процесу. Тому наслідком взаємодії протилежностей, на думку цих авторів, має бути не нова наука, а певний симбіоз. Це абсолютно неможливо тому, що еволюційна теорія й ортодоксія - протилежні за методологією. Перша виходить із різноманітності, яка весь час у русі розвивається, нерівноваги, нестійкості, а друга - із незмінної, застиглої різноманітності, рівноваги, стійкості і т. ін. Такі протилежні принципи і підходи механічно поєднати неможливо, бо це суперечить елементарним законам діалектики.

Помилка авторів цих тверджень полягає в тому, що вони виходять із хибного посилу, начебто існують різні сфери компетенції цих двох учень. Тому еволюційна теорія, мовляв, намагається знайти ті ніші в економіці, де її принципи проявляються найвиразніше, а принципи ортодоксії або неістотні, або взагалі недоречні. На нашу думку, спроба представити паралельне існування еволюційної теорії й ортодоксії суперечить самій суті еволюційної теорії. В історіографії Шумпетер бачив прогрес науки в єдності безперервності змін. І хоча розвиток науки відбувається не прямолінійно, а з відхиленнями, все ж для нього характерна безперервність. Це відповідає такому закону діалектики, як заперечення заперечення, за яким об'єктивний розвиток передбачає спадкоємність того, що заперечується, і того, що заперечує. Діалектичне заперечення старого й утвердження нового означає включення елементів старого в нове, але, як правило, у перетвореній формі, у "знятому" вигляді. Еволюційна теорія не відкидає ортодоксальне вчення, а вибирає те, що їй потрібне. Як відомо, еволюційна теорія виходить із довгостроковості еволюційного поступу як результату динамічних змін завдяки новаторам та їхнім нововведенням. Інновації є головним чинником довгострокового економічного розвитку. Але це, на нашу думку, не дає ніяких підстав для висновку, що начебто еволюційна теорія, як зауважує автор, "...обходить завдання статистичного та короткострокового характеру". Навпаки, при всій протилежності цих напрямків економічної теорії, їхньої теорії та методології еволюційна теорія може через спадкоємність інкорпорувати те, що розроблено неокласикою.

Ще менш переконливим аргументом на користь паралельного існування цих теорій є те, що начебто еволюційні принципи виразніше проявляються у тій частині економіки, яка виробляє речові ресурси, а ортодоксальна - в економіці, де виробляються товари і послуги. Важко збагнути і цей "секторальний" поділ теорії, а тим більше висновок, за яким начебто ресурсну економіку більш доречно вивчати з позицій

динамічної та еволюційної теорії, а виробництво товарів і послуг - з позицій статичної й ортодоксії. Неважко помітити, що обидва сектори розвиваються і змінюються, тому найбільше відображає ці процеси динамічна, еволюційна економічна теорія.

І нарешті, аргументом на користь різних сфер компетенції цих двох теорій слугує те, що начебто еволюційна теорія обмежена дослідженням мікрорівня і не дає "повноцінного аналізу еволюційних процесів на макрорівні". Справді, починаючи з кейнсіанства, в економічній теорії інтенсивно розроблялися проблеми макроекономіки. І хоча тут насправді є проблеми, проте цілком зрозуміло, що в інтересах розвитку еволюційної економічної теорії, яка означає великий крок уперед у пізнанні економіки, не лише можна, але й потрібно використати надбання неокласиків, пристосовавши їх до системи і принципів еволюційної теорії.

Це переконує в тому, що спроби надати драматизму ситуації, бо, мовляв, існує небезпека "відокремлення двох теоретичних напрямків" і пропонується переглянути сфери компетенції еволюційної теорії та ортодоксії з метою їх об'єднання, мають штучний характер, бо ігнорують об'єктивний процес взаємодії протилежностей, які є джерелом руху і розвитку економічної теорії.

У теорії еволюційного розвитку Шумпетера важливе місце посідає дослідження ролі людського фактора. У цьому напрямку дослідження чітко простежується, що Шумпетер використовує неокласичні підходи, за якими людина, її поведінка були введені в предмет економічної теорії і глибоко вивчалися. Водночас він помічав багато поведінкових та інституціональних недоліків в ортодоксальній теорії дослідження людини, її намагання обмежити інтереси людини максимізацією прибутку, тобто звести їх лише до утилітарних проблем, ігноруючи культуру, багатогранність людської діяльності, її історичний характер. Замість історичного підходу, який би досліджував розвиток людини, неокласика метафізично, статично розглядає роль людини, начебто вона живе поза історичними та суспільно-економічними умовами.

На протипагу ортодоксальній теорії Шумпетер по-новому розглянув людську поведінку, людський фактор, застосовуючи соціологічний підхід, розкриваючи конкретно-історичний характер діяльності людини. Він один із перших учених-економістів замість абстрактної людини зміг побачити відмінності у поведінці людини насамперед щодо науково-технічного прогресу та його впровадження у виробництво і визначити в узагальнених поняттях. Це те саме ставлення до

засобів виробництва, яке класична теорія базує на відносинах власності, але взяте в іншій площині, коли розкривається взаємодія людини і техніки безпосередньо у виробничій діяльності. На цій підставі Шумпетер виокремлює новаторів, які впроваджують нововведення у виробництво, консерваторів, які гальмують або й узагалі протистоять оновленню виробництва на основі нової техніки і технології, імітаторів, які вдають, що здійснюють науково-технічне удосконалення виробництва і т. ін. Важливо, що автор не обмежується характеристикою того чи іншого типу людини, а намагається розкрити процес у його суперечливості і багатогранності. Унаслідок цього новаторів можуть тіснити консерватори, або вони можуть перетворитися в імітаторів і т. ін. Отже, методологічний підхід Шумпетера конкретизує діяльність людини, розкриває форми, яких вона набуває у процесі нововведень. Водночас він досліджує процес еволюційного розвитку, його реальний перебіг. Він доводить, що підприємницька діяльність людини в певних суспільно-економічних умовах частково обмежена і частково вільна. Адже взаємодія індивідів та інститутів водночас заперечує повну відокремленість індивідів та їхню повну свободу, бо вони діють у межах певних інститутів, тобто встановлених норм і правил. Проте Шумпетер розуміє, що умови життєдіяльності людини змінюються, а підприємець як творча особа, новатор за допомогою нововведень активно впливає на цей процес. Інакше кажучи, Шумпетер розкриває діалектику інституцій та індивідів: хоча люди живуть і розвиваються у певних інституціональних умовах, однак вони можуть їх змінювати. А інститути, які обмежують поведінку людини, спрямовують її, також змінюються, тому що людина як соціум діє усвідомлено і цілеспрямовано, розв'язуючи певні проблеми.

Про ґрунтовність його підходу до дослідження людського фактора свідчить те, що він враховує вплив таких чинників, як час, місце, ресурси, таланти і здібності на людську діяльність. До того ж, він вважає необхідним враховувати біографію людини, її минуле, інституціональні умови, культуру. Шумпетер вбачає суперечності в діяльності людини. Так, підприємець, упроваджуючи нововведення, долає інерцію і всілякі перепони, але водночас він може порушувати ті чи інші норми і правила. Гострота суперечностей у підприємницькій діяльності залежить від пануючої суспільної свідомості, морально-політичного клімату, який або сприяє або заважає цьому руху.

Отже, Шумпетер, як і австрійська школа економічної теорії, поділяє думку, що людина, людський фактор формується в історичному часі

та конкретно-історичному інституціональному середовищі. На його діяльність впливають рівень освіченості і культури, невизначеність економічного розвитку та інші фактори. Тому інститути, тобто система норм і правил людської поведінки, не лише обмежують, а й визначають напрями, цілеспрямованість людської діяльності. Еволюційний характер людської діяльності досягається попереднім розвитком людини, враховує вплив поведінкових, інституціональних, інформаційних та часових факторів.

Становлення теорії еволюційного розвитку ставить питання про співвідношення творчого спадку її засновника і сучасності, у тому числі і проблему ролі людського фактора. В економічній літературі цілком справедливо наголошується на неприпустимості абсолютизації ідей і підходів Шумпетера стосовно проблеми взаємодії в системі "новатор-консерватор". Це зауваження дуже правильне, бо будь-яка абсолютизація, догматизація його ідей суперечить самій природі теорії еволюції. Вона розглядає ці процеси у розвитку, у змінах. Водночас допускаються висловлювання, з яких, хоч і не надто виразно, але проглядається вимога чи дорікання автору за те, що він не розкрив зміни у людському факторі, які відбуваються у наш час. "Той "новатор", якого на власні очі бачив Шумпетер, - пише один з авторів, - сильно відрізняється від "новатора", якого ми маємо сьогодні". Як ми не раз підкреслювали, Шумпетер не лише сформулював теоретичні положення і виробив методологічні підходи, на основі яких передбачив чимало процесів, що й зумовило його визнання. Але головне те, що він розробив теоретико-методологічні засади, на основі яких ми мусимо розкривати особливості тих чи інших соціально-економічних процесів на сучасному етапі. Правильну думку обстоює згаданий автор, коли, спираючись на теоретично узагальнені поняття, введені Шумпетером, "новатор-консерватор" розкриває нові поняття, народжені часом. Так, автор вважає, що Шумпетер дещо однобоко розглядає проблему розвитку "новаторів", тоді як у сучасній економіці структура джерел їх розвитку ширша. Тому ефективна економічна політика має бути спрямована не лише на створення умов для новаций та новаторів, але й для стабільної ситуації в країні, щоб не допустити зростання безробіття з його негативним впливом на соціально-економічний розвиток, а також і на розвиток "новаторів".

О. Сухарев вважає, що ідея "творчого руйнування" поступово втрачає минулу "теоретичну" могутність, оскільки у нових економічних умовах процеси глобалізації призвели до того, що занепад ділової активності може

супроводжуватися домінуванням конкретної країни і впровадженням нових технологічних розробок у виробництво при скороченні зайнятих у високотехнологічних галузях, що можливо за умови, коли відбувається локальний розрив у поєднанні "новатор-консерватор", тобто "новатор" перестає бути залежним від ресурсної бази "консерватор".

Як бачимо, ідеї Шумпетера стали основою аналізу і розкриття особливостей взаємодії зв'язку "новатор-консерватор" у сучасних умовах. У цьому їх неоціненна значимість, бо саме підходи Шумпетера визначили і напрямок, і інструментарій реалізації людського фактора. "Нова модель системи "новатор-консерватор" - пише Сухарев, - може бути основою розробки гнучкішої економічної політики, спрямованої на стимулювання появи у господарському полі певних стилей поведінки агентів, пов'язаних з низькими витратами трансакцій, а також на забезпечення певного їх поєднання, але найпродуктивніше - для соціального розвитку". Досить переконливий доказ життєздатності та ефективності шумпетеріанської методології. Адже саме він знайшов і обґрунтував "новаторів" - когорту людей, які є генератором науково-технічного прогресу, визначив важливий напрямок діяльності держави і корпорацій: створення сприятливих умов для розгортання руху новаторів і стимулювання їхньої діяльності. Це важлива умова науково-технічного та соціально-економічного прогресу країни.

Важливою складовою еволюційної економічної теорії є вчення про інноваційний тип економічного розвитку. Як відомо, неокласична школа не досліджувала проблеми науково-технічного прогресу. Вона зосереджувала увагу на аналізі умов довгострокової рівноваги економічної системи, а фактор техніки і технології вважався як щось задане. Навіть кейнсіанство приділяло головну увагу проблемам макроекономічного регулювання, як правило, короткострокового періоду і не надавало належного значення проблемам довгострокового економічного розвитку, серед яких техніка і технологія відіграють вирішальну роль. На цьому тлі у всій величчості постає особистість Й. Шумпетера, який власним розумом досягнув особливості нової епохи, коли науково-технічний прогрес став головним джерелом економічного зростання. Тому він, на відміну від класичної та неокласичної шкіл економічної теорії, зробив науково-технічний і техніко-економічний прогрес об'єктом дослідження і на цій основі відкрив і обґрунтував якісно новий тип економічного розвитку - інноваційний, породжений новою епохою, епохою перетворення науково-технічного прогресу у

вирішальний фактор економічного зростання.

Запорукою успіху було те, що він відкинув методологію ортодоксії, за якою економічний розвиток трактувався метафізично як щось застигле, однорідне, стійке і незмінне. Як родоначальник еволюціонізму він бачив оточуючий світ у процесі розвитку і змін, нестійкості тощо. Він виводив економічну рівновагу із науково-технічних, технологічних змін, що дало змогу розкрити неминучість порушення рівноваги, стабільності, бо нові технології і створювані на їхній основі нові товари неминуче пов'язані з "творчим руйнуванням", вони витісняють застарілі продукти виробництва, зумовлюють структурні зміни в економіці.

Інноваційна політика Шумпетера увібрала напрацювання таких визначних учених-економістів, як М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, які зробили значний внесок у пізнання характеру суспільно-економічного розвитку. М. Туган-Барановський показав, що циклічний характер розвитку економіки визначається закономірностями циклічного відтворення основного капіталу, що це не просто зовнішні фактори, а внутрішні властивості економічної системи, яка потребує для розвитку нову техніку і технологію. Ідеї М. Туган-Барановського отримали розвиток у теорії "довгих хвиль" М. Кондратьєва, цикл яких охоплює більш як півстоліття. І чинники "довгих хвиль" полягають у технічних винаходах, у їхньому широкому застосуванні.

Дослідження показали, що науково-технічний прогрес - це не зовнішній прояв щодо економіки, а її внутрішній "мотор", її "локомотив". Заслуга Шумпетера полягає в тому, що він, послуговуючись цими теоріями, розкрив внутрішній механізм технологічних змін, створив цілісну теорію інноваційного типу розвитку. Саме Шумпетер увів у наукову термінологію категорію "інновація", розуміючи під цим не просто нововведення, а зміну технології виробництва, бо не кожне нововведення є інновацією, а лише таке, яке зумовлює удосконалення технології, перехід її на новий, вищий рівень.

Визначення інновацій дано Шумпетером у праці "Теорія економічного розвитку" (1912), де він її називає "нова комбінація", тобто вища якість і взаємозв'язки засобів виробництва, впроваджених у виробництво. У подальшому Шумпетер термін "нова комбінація" замінив на "інновацію", що визначило її довготривале життя в економічній науці. За теорією Шумпетера, вирізняється п'ять типів інновацій:

- 1) виробництво невідомого споживачам нового продукту з якісно новими властивостями;
- 2) упровадження нового способу виробництва,

в основу якого не обов'язково покладено нове наукове відкриття, а може бути застосований новий підхід до комерційного використання продукції;

- 3) освоєння нового ринку збуту продукції промисловості країни, незважаючи на те, існував цей ринок раніше чи ні;

- 4) залучення нових джерел сировини та напівфабрикатів, незалежно від того, існували ці джерела раніше чи ні;

- 5) уведення нових організаційних та інституційних форм, наприклад, створення монопольного стану чи послаблення монопольного становища іншого підприємства.

Якщо узагальнити цю класифікацію, то побачимо, що у перших двох пунктах інновація є формою продукту, в решті пунктів вона є процесом. Отже, це виявляється у практиці господарювання: "інновація-продукт" та "інновація-процес", між якими існує тісна взаємозалежність і взаємодія.

Й. Шумпетер розрізняв поняття "винахід" і "дослідження й розробки" та "інновації". На його думку, винахід - це ідеї, корисні для використання у бізнесі, але не обов'язково використовуються; дослідження й розробки - це науково-технічна діяльність, що здійснюється як у виробництві, так і в державних чи громадських установах. І нарешті, інновація - це комерційне впровадження нової продукції чи нових засобів виробництва.

Створення Шумпетером теорії якісно нового інноваційного типу розвитку є визначним внеском в економічну теорію, що докорінно змінило традиційні уявлення про економічний розвиток, економічне зростання. Воно стало одним із вирішальних джерел подальшого поглибленого вивчення науково-технічного прогресу, навіть привернуло увагу неокласичної теорії до цих проблем. Її представники М. Абрамовиць, Є. Денісон, Д. Кендрік показали, що саме науково-технічне удосконалення виробництва зумовило зростання валового національного продукту США темпами, вищими від сумарних темпів збільшення обсягів використаних ресурсів праці та капіталу. Р. Солоу у праці "Технічні зміни та функція сукупного виробництва" (1957), яка відзначена Нобелівською премією 1987 р., підрахував, що збільшення удвічі валової продукції на одну витрачену людино-годину в США за період 1909-1949 рр. досягнуто на 12,5 % за рахунок зростання капіталоозброєності праці і на 87,5 % - за рахунок технологічних змін. Тому в останні десятиліття ХХ ст. сформувалася особлива наука - "економічна теорія технологічних змін". Отже, ідеї Шумпетера значно поглибили дослідження науково-технічного прогресу, виявили в його системі особливу роль технології і на цій основі

значно збагатили вчення про закономірності соціально-економічного прогресу. Лауреат Нобелівської премії С. Кузнець вважав, що науково-технічна революція відкрила нову економічну епоху, для якої характерне прискорене зростання виробництва на душу населення, продуктивності праці, швидкі структурні зрушення і перерозподіл діяльності від промисловості до сфери послуг, швидкий темп модернізації суспільства, посилення процесів міжнародної інтеграції національних економік і т. ін. Цей висновок підтвердився у процесі статистичного аналізу економічного розвитку 16 розвинених країн за 120 років, який показав, що період 1951-1990 рр. значно відрізняється за характером і етапами розвитку від періоду 1870-1950 рр. Вражає, що Й. Шумпетер, видатний учений, який ґрунтовно і всебічно досліджував закони розвитку економіки та суспільства, зумів передбачити необхідність, роль і значення нового інноваційного типу розвитку, породженого науково-технічною революцією, становленням нового інформаційного (постіндустріального) способу виробництва.

У працях Шумпетера тісно поєднуються дослідження внутрішньої динаміки економічних систем з глобальними світовими економічними і соціальними процесами. У відомих працях "Соціологія імперіалізму", "Капіталізм, соціалізм і демократія" та ін. розкривається складний процес руху цивілізації від феодалізму до капіталізму, хоча він не вважає, що це був болочий перехід і акцентує увагу на розвитку демократії, раціоналізації та підвищенні ролі індивідууму. Капіталістична цивілізація не лише створює нові економічні цінності, а й значно змінює поведінку індивідууму, що зумовлює усунення мілітаристських тенденцій, які, на його думку, успадковані від феодалізму. Він переконаний, що розвиток капіталізму неминуче породжує пацифізм і приводить до поступового зникнення ворожих атаківистичних проявів. Шумпетер приділяв значну увагу соціалізму, написав працю "Рух до соціалізму". Він не бачив "нічого поганого у чистій логіці соціалізму", бо "фундаментальна логіка економічної поведінки - одна й та сама і в комерційному, і в соціалістичному суспільствах". Модель соціальної еволюції Шумпетера цілеспрямована: конкурентний капіталізм - трестівський капіталізм - соціалізм. Вона побудована як з урахуванням дискретності, так і незворотності змін. Водночас Шумпетер зауважував, що "сучасна демократія є продуктом капіталістичного процесу", проте, як це не дивно, він недооцінював намагання людей брати активну участь у політичному житті і при капіталізмі, і при соціалізмі, що суперечило його ж теорії еволюційного розвитку. Як бачимо, замість

класового підходу, замість протиборства, ідеологічного протистояння, яке визначало суспільне життя, стан і розвиток економічної науки, Шумпетер з позиції еволюційного підходу знаходить спільне у логіці економічної поведінки людей за різних систем, що, безперечно, є визначальним у їхньому розвитку. І знову варто віддати належне глибині мислення Шумпетера, який в умовах суспільного життя першої половини ХХ ст. був упевнений в усуненні мілітаризму, воєн, у розвитку пацифізму, тобто миру і мирного розвитку.

Отже, аналіз творчого спадку Й. Шумпетера яскраво свідчить, що всупереч ортодоксії та її догмам, він здійснив науковий подвиг, створивши основи еволюційної економічної теорії, яка має універсальний характер і може "застосовуватися не лише для аналізу проблем довгострокового розвитку, але й для виконання завдань короткострокового порядку як на мікро-, так і на макрорівні". Водночас на засадах теоретико-методологічних розробок і обґрунтувань, здійснених Шумпетером, представники різних шкіл і напрямків сучасної економічної теорії мають наповнити її еволюційну парадигму глибоким змістом через широке міжнародне співробітництво.

Список літератури

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М.: Прогресс, 1982. - С. 53.
2. Винарчик П. Спасение идей: Й. Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий // Вопросы экономики. - 2003. - № 11. - С. 15-16.
3. Маевский В. О взаимоотношении экономической теории и ортодоксии // Вопросы экономики. - 2003. - № 11. - С. 4.
4. Schumpeter J. History of Economic Analyses. - L.: George Allen and Unwin, 1954. - P. 39-40.
5. Schumpeter, J. Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process. - N.y.: McGraw-Hill, 1939. - P. 47.
6. Schumpeter J. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle / Translated by Redvers Opie, with a special preface by the author. - Cambridge Mass: Harvard University Press, 1934. - P. 84.
7. Сухарев О. Эволюционная макроэкономика в шумпетеровском измерении // Вопросы экономики. - 2003. - № 11. - С. 41.
8. Schumpeter J. Capitalism, Socialism and Democracy. - L.: Unwin Paperbacks. 1987. - P. 172.

Аннотация

Анатолий Чухно

Й. Шумпетер - основатель эволюционной экономической теории

Исследуется вклад Й. А. Шумпетера в формирование и развитие эволюционного подхода в теоретической-экономической науке. Данное явление рассматривается в контексте существующих противоречий эволюционной экономической теории с господствующим тогда ортодоксальным подходом. Предложенный Шумпетером эволюционный подход анализируется в контексте его вклада в экономическую историографию и в начале динамической теории экономического роста.

Ключевые слова: Й. Шумпетер, экономическая ортодоксия, эволюционная экономическая теория, экономическая динамика.

Summary

Anatoliy Chuhno

J. A. Schumpeter - founder of evolutionary economic theory

We investigate the contribution of J. A. Schumpeter in the formation and development of an evolutionary approach in the theoretical economic science. This phenomenon is considered in the context of the existing differences of evolutionary economic theory of dominant while orthodox approach. Schumpeter proposed evolutionary approach is analyzed in the context of its contribution to economic and historiography in establishing a dynamic theory of economic growth.

Keywords: Joseph A. Schumpeter, the economic orthodoxy, evolutionary economics, economic dynamics.

ЕВОЛЮЦІЯ Й ЕВОЛЮЦІОНІЗМ У ТВОРЧОСТІ ЙОЗЕФА ШУМПЕТЕРА

Досліджується еволюційний підхід у творчості Й. Шумпетера, здатний доповнити та розширити еволюційні моделі економічного розвитку.

Ключові слова: еволюція, еволюціонізм, цикл, розвиток.

Щоб економічна наука була корисною для ефективного розв'язання практичних проблем і кризових явищ у світовій економіці, мають бути розроблені раціональні наукові підходи, що відповідають економічній динаміці, прискоренню структурних трансформацій на всіх рівнях економічних систем, що робить актуальним вивчення закономірностей таких перетворень. Це потребує активізації наукових пошуків. Одним із напрямів таких досліджень є еволюційний підхід та еволюційна економічна теорія.

Уперше на потребу виділення еволюційного підходу як предмета дослідження вказав Т. Веблен. До нього еволюційні ідеї розвивалися низкою вчених-економістів, починаючи з класиків політичної економії, проте в їхніх дослідженнях була відсутня системність і послідовність застосування еволюційної методології.

Основу сучасної еволюційної економічної теорії заклали фундаментальні праці вчених інституційного напрямку (Веблен Т., Норт Д.). Проте еволюційна економічна теорія все ще знаходиться на стадії становлення. Відбувається активний міждисциплінарний обмін ідеями й моделями, які за своєю сутністю є еволюційними і здатні доповнити та розширити існуючі еволюційні моделі економічного розвитку.

Еволюційний підхід в економічній науці виникає не ззовні, за асоціацією або аналогією, а з внутрішніх потреб науки, на його основі формується генетика екосистем, або економічна генетика. Соціальна природа генів екосистем принципово інша, ніж генів біосистем. Сучасна методологія економічної науки виділяє і прагне констатувати лише поняття економічної статистики і динаміки, не знаючи економічної генетики. Важливо, що й економічну теорію можна розглядати як продукт еволюції всередині економічних знань. Формалізація економічних знань як метод економічних досліджень є узагальненням форм різних за змістом технологічних процесів, абстрагування таких форм від змісту цих процесів.

Використовуючи власну методологію з економічної еволюції, Й. Шумпетер ґрунтовно розкриває процес накопичення знань. Його метод економічної еволюції, зокрема теорія інновацій, застосована до такої галузі як наука, дає змогу розкрити її внутрішній механізм та етапи розвитку. Дослідник виходить з того, що наука стала галуззю народного господарства зі своїми спеціальними технологіями, методами й аналітичним апаратом. Тому процес розвитку науки відбувається відповідно до теорії інновацій, розробленої Шумпетером, насамперед для матеріального виробництва. Це дало йому право стверджувати, що еволюційний метод, як метод аналізу економічної реальності, в економічній науці нерозривно пов'язаний з технологічним розвитком, як, власне, технологічні зміни з інститутами інноваційного розвитку [1].

Крім того, теоретичні ідеї Шумпетера перебували під впливом проблем змін - тобто еволюції. Цикл - і весь "органічний" процес капіталістичного розвитку - треба пояснювати не через рівновагу, а за допомогою іншого явища - "індустріальної мутації" - якщо мені дозволено вжити біологічний термін, яка, безперечно, руйнує стару структуру і безперервно створює нову. Цей процес творчого руйнування є внутрішньою притаманною особливістю капіталізму" [2, Р. 83]. Це висловлювання можна вважати унікальним, оскільки загалом Шумпетер заперечував і відкидав будь-які спроби застосування біологічних метафор в економіці. У 1911 р. він писав: "До нього [класу "метафізичних" тенденцій] належать також усі види еволюційного мислення, зосереджені довкола теорії Дарвіна, - принаймні якщо це означає не більше як міркування за аналогією... Але еволюційна ідея нині дискредитована у своїй власній сфері, в основному істориками й етнологами, хоча й з іншої причини. До ганьби ненаукового містицизму, який нині оточує "еволюційні" ідеї, додано ще й ганьбу дилетантизму. Беручи до уваги поквалпні узагальнення, в яких фігурує слово "еволюція",

багато з нас втрачають терпіння. Ми повинні триматися подалі від подібних речей".

Попри це Шумпетер вважав працю Дарвіна "Походження видів" важливим науковим досягненням, порівняним за значенням із утвердженням геоцентричної системи, а дарвінівський історичний нарис, що передував біологічним теоріям - важливим елементом соціології науки, однак він не згадав про жодний можливий вплив цих текстів на соціальні науки.

Фактично, еволюціонізм Шумпетера не ґрунтувався на дарвінізмі і взагалі на біологічній метафорі, яка відігравала в його системі, у кращому випадку, лише другорядну роль. Однак у будь-якому разі це була еволюційна концепція, бо вона базувалася на двох центральних поняттях. По-перше, економіка в ній визначалася як "органічне" ціле, а її рушійною силою вважався процес розвитку в результаті мотивації, тобто змін, які виникають внаслідок інновацій в центрі системи. По-друге, вона передбачає не механістичне та історичне бачення капіталізму, бачення творення і руйнування" [3, с. 74-75].

У науковій літературі стало вже загальновідомим твердження, що термін "еволюційний" використовується для характеристики класу теорій, моделей або доказів, яким належить ряд специфічних властивостей і перш за все - націленість на пояснення змін будь-чого в часі, аналіз того, чому що-небудь є тим, чим воно є і як воно стало таким, яким є на даний момент часу. Еволюціонізм - методологічно-світоглядна основа людського пізнання, а відтворення ходу еволюції є кінцевою метою пізнання і свідчить про його відносну завершеність.

Термін "еволюція" вже за своїм походженням від латинського слова *evolution*, яке можна перекласти як "розгортання", пов'язаний з уявленням про розгортання в часі і просторі деяких внутрішніх джерел явищ природи або суспільства. Еволюція завжди циклічна, а слово "цикл" також означає "коло", кругообіг змін, перетворення одних елементів буття в інші, стадійність і переодичність у всіх змінах і перетвореннях. Але цикл не означає повторення тих самих змін знову і знову.

Продовжити лінію еволюції - це означає подолати фактори, що стоять у нас на шляху та перешкоджають її формальному перебігу, забезпечити перевагу творчого чинника над руйнівним, деструктивним. Ця методологічна рекомендація у поєднанні з визначенням економіки як дослідження незворотних процесів, що еволюціонують, визначає головний висновок багатьох учених.

Й. Шумпетер увів деякі важливі риси історичної школи у свою різко відмітну від інших

систему, й оскільки він втрутився у нову сферу дослідження історичних змін в економіці, то його не можна вважати неокласичним економістом, хоча він продовжував характеризувати себе таким, бо не міг цілковито відмовитися від парадигми рівноваги й навіть намагався ввести її до своєї системи разом з історичними силами змін. Шумпетер узяв на себе завдання обстоювати історичний метод: "Економічне життя - це унікальний процес, що відбувається в історичному часі та середовищі, яке весь час зазнає впливу збурень".

Це свідчить про те, як глибоко дослідник був переконаний у необхідності захисту ролі історичних досліджень і якісних методів. Розглядаючи основи економічної теорії, на піку розвитку неокласицизму Шумпетер зробив заяву: без історії наша наука не була б значущою. Історія необхідна для вивчення екзогенних випадкових подій, але, крім того, і в першу чергу для дослідження самого організму циклу. Дана фундаментальна проблема є об'єктом численних економічних теорій, кожна з яких свого часу збагатила економічну науку. Більше того, разом з еволюцією суспільства та ринкового типу господарювання виникатимуть нові гіпотези і теорії, що претендуватимуть на істинність у поясненні причин економічної циклічності. Тим не менше, кожному історичному періоду, чи то століття, чи тільки десятиліття, іманентна власна внутрішня структура економічних відносин, рівновага якої порушується за різних умов і домінуючих факторів, а також за різного ступеня невизначеності. Дана структура більш або менш схильна до поглинання різноманітних економічних циклів, а також більш або менш вразлива до тиску з боку шоківих та імпульсних реакцій. Такі реакції здатні змінювати внутрішню структуру соціально-економічних відносин, сприяючи утворенню нового середовища фундаментальних факторів економічних циклів.

У новаторській праці "Цикли ділової активності" (*Business Cycles*) 1939) Й. Шумпетер чітко зазначив: історія забезпечує "найважливіший внесок у розуміння нашої проблеми" [4, р. 13]. Ця книга, без сумніву, стала важливою віхою в економічному історичному аналізі й містить найповніший виклад програми соціальної економіки - *Sozialeconomic*: основними методами, рекомендованими для досліджень у сфері економіки, тут вважають історичні ("досі найважливіші", оскільки "предмет дослідження є, по суті, унікальним процесом в історичному часі"), статистичні, далі - теорія і в останню чергу - економічна соціологія [3].

Шумпетер був переконаний, що його загальний та історичний підхід - єдиний, що здатний

інтегрувати як статику загальної рівноваги, так і динаміку сил, що ведуть до порушення рівноваги. Надзвичайно важливо, що Шумпетер розрізняє статику й динаміку як два реальні процеси, пов'язані між собою концепцією, котра без збурень системи була б "статичною", але яка передбачає, що згадані збурення виникають у середині самої системи. У 1908 році Шумпетер стверджував, що центральним питанням "чистої" економіки є статика і рівновага, - чим заслужив схвалення від Вольраса, - і розглядав динаміку як маргінальне явище, незважаючи на окремі риторичні заяви стосовно динаміки.

Однак невдовзі, як свідчать тези 1910 року, він змінив свої погляди на "статичні умови", виключаючи цикл, але не розвиток. Фактично "розвиток" визначений як поєднання еволюції нагромадження капіталу із заощаджень та приросту населення. У такий спосіб рівновага визначилася як "зміщення центру тяжіння" системи, яка також створює внутрішній імпульс до змін, тобто до руйнування умов рівноваги. Хоча розвиток зумовлений природою змін, тобто визначається як властивість стабільності системи.

Реальну економічну систему неможливо зрозуміти без інтеграції обох процесів: фактично навіть якщо Шумпетер часом зазначає, що "абсолютна" рівновага в реальності ніколи не досягається, що це "методологічна фікція", його загальний підхід передбачає обстоювання інтегрованого бачення процесу розвитку, яке містить і зміни, і рівновагу. В його "першому наближенні" до теорії циклів ділової активності рівноважний стан розуміється як такий, що досягається наприкінці періоду депресії - на початку періоду процвітання. У другому наближенні, коли розглядається "вторинна хвиля" і цикл описується як такий, що поділяється на чотири фази, умови рівноваги досягаються у двох точках перетину, а саме: коли рецесія переходить у депресію, й коли пожвавлення переростає у процвітання, й коли, як вважають, починається новий цикл.

Отже, шумпетерську теорію циклів ділової активності можна оцінити по-новому. Рух системи в ній аналізується у межах стаціонарного представлення, після цього впроваджується можливість змін як незалежний і відокремлений вимір, оскільки обидва виміри відповідають соціальним процесам, які можна розглядати окремо.

Це означає можливість своєрідного логічного відокремлення проблем розвитку і циклу, оскільки розвиток зводиться до монотонного тренду нагромадження капіталу через заощадження та зростання кількості населення, які додаються до

процесу врівноважування. Певна річ, це не дає змоги розв'язати статистичну проблему оцінювання тренду і циклу, оскільки реального тренду до рівноваги не існує, а є лише низка дискретних точок рівноваги - по дві для кожного циклу, оскільки циклічний процес сам по собі зміщує догори центр тяжіння.

Еволюційний підхід, який використовує Шумпетер, пояснює первинну форму нестабільності, яку створює сама система. Його теорія передбачає наявність системи, яка сама продукує складність і нестабільність, тоді як концепція рівноваги насправді відіграє лише другорядну роль [3].

Отже, аналіз праць Й. Шумпетера показав, що для економічної науки, починаючи із середини ХХ ст., характерний відхід від поділу економічної теорії на теорію статичної і динамічної економіки. Дедалі частіше суспільство починають розглядати як динамічне поле або динамічну систему, а це потребує розвитку відповідної еволюційної методології дослідження такої системи.

Список літератури

1. Шумпетер Й.А. История экономического анализа // Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. - М., 1989. - Вып. 1.
2. Shumpeter J.A. (1942). Capitalism, Socialism and Democracy (referred to in the text as CSD. - P.83.
3. Фрімен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до інформаційної революції / К. Фрімен, Ф. Лука. - К.: Києво-Могилянська академія, 2008. - С.74-75.
4. (Schumpeter, J.A. (1939). Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process 2 vols. New York: Me Graw-Hill).

Аннотация

Валерий Осецкий

Эволюция и эволюционизм в творчестве Йозеф Шумпетер

Исследуется эволюционный подход в творчестве Й. Шумпетера, который способен дополнить и расширить эволюционные модели экономического развития.

Ключевые слова: эволюция, эволюционизм, цикл, развитие.

Summary

Valeriy Osietzky

Evolution and evolutionism in the works Joseph Schumpeter

Evolutional approach is investigated in work of Й. Шумпетера, that is able to complement and extend the evolutional models of economic development.

Keywords: evolution, evolutionism, cycle, development.

© Мандибура В.О., 2011
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ВНЕСОК Й. ШУМПЕТЕРА У ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД "ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ"

Досліджено роль інновацій у теорії динамічного розвитку сучасної економічної системи. Проаналізовано інтелектуальну спадщину Й. Шумпетера та його внесок у формування теоретичного підґрунтя "венчурного капіталу", систематизовано погляди вченого щодо проблеми інноваційного впровадження. Визначено зміст категорії "венчурний капітал" і показано сутність ризиків, притаманних йому у процесі становлення та розвитку.

Ключові слова: венчурний капітал, підприємництво, інновації, ризики.

Масштабність постаті Йозефа А. Шумпетера, передусім, визначається тим, що він перший з економістів-теоретиків відчув об'єктивну необхідність синтезу статичної теорії рівноваги з теорією економічного зростання. Саме цим теоретичним проривом рівноважний підхід був піднятий на новий еволюційно-динамічний рівень. При цьому Й. Шумпетеру вдалося розкрити змістову сутність потужного рушія, що забезпечує високу динаміку системи розвинутого ринкового господарювання - інтерес, що є потужним мотиваційним рушієм венчурного підприємництва.

Основні засади концепції економічної динаміки, "постійних коливань ринкової кон'юнктури" розкриті Й. Шумпетером у книзі "Теорія економічного розвитку" (1911) і визначались автором так: "...усередині економічної системи є джерело енергії, що викликає порушення рівноваги. Якщо це так, то має існувати й чиста економічна теорія господарського розвитку, що спирається не тільки на зовнішні фактори, які спричиняють рух економічної системи від одного стану рівноваги до іншого. Якраз таку теорію я спробував розробити" [1, с. 53].

Немає необхідності доводити, що провідну роль у теорії динамічного розвитку ринкової капіталістичної системи господарювання Й. Шумпетера відіграють інновації, нововведення, підприємництво та його основний активний суб'єкт - "динамічний підприємець", підприємець-новатор, що реалізує постійний особистий потяг і суспільний запит на впровадження нововведень. Новаторську функцію підприємця цей науковець чітко відокремлював від функції капіталіста-власника, а саме, це є господарський суб'єкт, функція якого - безпосереднє здійснення нових комбінацій, і який виступає активним чинником цього процесу. При цьому підприємець не є винахідником, а, передусім, це людина, яка економічно реалізує конкретний винахід.

Разом з тим за своїм новаторським

характером функція підприємця якісно відрізняється від рутинних організаційних функцій менеджера. Його функція передбачає відхід від звичного "руху за течією", вимагає творчості, а тому тісно пов'язана з особливостями особистості підприємця. І хоча риси поведінки та характеру підприємця вивчали багато теоретиків, проте тільки Й. Шумпетер першим зробив спробу їх систематизувати. У якості критерію він виділив специфічну мотивацію, яка потребує якнайшвидшого задоволення потреб справжнього підприємця і полягає в активній діяльності заради створення підприємства, перемоги над суперниками, подолання труднощів. Реалізація цієї мотивації може бути здійснена за умови, коли підприємець наділений такими властивостями, як дар передбачення, сильна воля й розвинена інтуїція.

Прагнення до нововведень, віра у власні сили, вміння ризикувати, відчуття власної незалежності - саме ці особисті якості найбільш повно характеризують справжнього підприємця, який ставить за мету зайняття венчурною діяльністю.

Відповідаючи на питання щодо причин кон'юнктурних коливань, Шумпетер пов'язує їх зі "здійсненням нових комбінацій" факторів виробництва. При цьому він розрізняє п'ять характерних випадків утворення нових комбінацій, або типів нововведень [2, с. 100-101].

1. Випуск нового продукту або відомого продукту іншої якості.

2. Упровадження нового, раніше невідомого у даній галузі методу виробництва та транспортування.

3. Проникнення на новий ринок збуту, що вже був відомим, або раніше невідомий.

4. Поліпшення ресурсної бази шляхом відкриття й отримання нових джерел сировини або напівфабрикатів.

5. Організаційна перебудова, що також

передбачає створення монополії або її ліквідацію.

Якими б різними за своєю суттю не були перелічені випадки, усім їм притаманне те спільне, що вони містять у собі елемент новизни. Саме новизна для Й. Шумпетера була визначальним критерієм при визначенні нововведень.

За допомогою наведеної класифікації він першим серед економістів зробив спробу дослідження можливості здійснення інновацій. Найбільш важливим, за Й. Шумпетером є впровадження нових продуктів і нових методів виробництва.

Він також першим з теоретиків провів чітке розмежування між товарними і технологічними новинками. Але й інші випадки Й. Шумпетер у відповідності зі своїми вихідними положеннями пов'язував із впливом технічного прогресу та практикою нововведень.

Одним із перших розглядаючи зміст венчурного капіталу, Й. Шумпетер стверджував, що він має зв'язок не лише з інноваціями в нові продукти, але і з новітніми впровадженнями в існуючих технологіях, а також з організацією виробництва та соціальної сфери [2, с. 103-104].

Важливою тезою Й. Шумпетера, якої і на цей час дотримуються його послідовники, можна вважати таку: "Головний імпульс, який приводить у рух капіталістичну машину і підтримує її, виходить від нових споживчих товарів, нових методів виробництва і транспортування, нових ринків, нових організаційних форм у промисловості" [3, с. 137].

У подальших роботах Шумпетера, зокрема у такій роботі як "Кон'юнктурні цикли" 1939 р., вперше було закладено підхід щодо розмежування нововведень на базисні інновації (Basisinnovationen) і вторинні інновації (Folgeinnovationen).

Послідовники Й. Шумпетера постійно спираються на його думку стосовно того, що розвиток економіки являє собою складний циклічний процес, у якому спалахи інноваційних упродовжень слугують причиною повторення фаз кризи та подальшого розквіту. Відповідно, в динаміці інновацій їм відводиться роль вирішального чинника, що визначає моменти виникнення тривалих та інтенсивних кон'юнктурних циклів розвитку ринкової економіки.

Політико-економічна оцінка значимості базисних нововведень і соціальних наслідків їх упродовження є основою наукового аналізу процесу інноваційного впровадження Й. Шумпетера. Так, аналіз процесу нововведень надав йому підстави зробити теоретичні висновки, охоплюючи при цьому весь цей процес, починаючи з моменту отримання відкриття, його подальшого використання на окремому підприємстві, і

подальшим розповсюдженням.

Цей підхід знаходить віддзеркалення не лише у зростаючому значенні нововведень для конкурентної боротьби у міжнародному масштабі, але й у певних спробах за допомогою заходів державного регулювання, передусім субсидій на інноваційні цілі, досягти використання новацій у галузях, що до цього були малоприбутковими. Сучасна практика незаперечно доводить, що небезпека кризових явищ постійно зростає оскільки все більш жорстко стикаються економічно суперницькі сили, які визначають структурні зрушення. Разом із цим з'являються такі новації, впровадження яких відкриває шлях до подальшого виходу з кризи та динамічного розвитку. При цьому вкрай важливе застосування практики "змішаної реалізації інновацій", тобто застосування будь-якої форми взаємодії приватного капіталу і державних інституцій при підготовці, реалізації та розповсюдженні інновацій.

Важливо, що ідею Й. Шумпетера відносно "спалахів" нововведень і пауз між ними у подальшому розвивав Г. Менш, зокрема, використовував її як основу для рекомендацій щодо подолання численних перепон економічного та соціального характеру, які виникають на шляху нововведень. Ці рекомендації, насамперед, зводяться до "адекватного вимогам ринку доповненням до процесу глобального регулювання", наприклад, шляхом участі держави у проектах впровадження нововведень для компенсації ризику (venture capital). "При цьому залишається принципово відкритим питання стосовно того, чи буде новий або оновлений ринок функціонувати на приватних, державних або змішаних засадах" [4, с. 7]. Під новим Г. Менш розумів такий ринок, який покликаний до життя базовими нововведеннями, доведеними до вимог кінцевого попиту, під "оновленим" ринком - поліпшуючі нововведення в рамках існуючих методів або технологічних процесів.

Діалектика історичного розвитку такого інституту власності як "капітал" призвела до поєднання інтелектуальної складової підприємницького капіталу з фінансовим капіталом. Саме ця інтеграція у подальшому стала тим механізмом, тією головною економічною базою, на основі якої з фінансового капіталу виник інший, якісно новий економічний феномен капіталістичної власності - венчурний капітал, який у сучасних умовах перетворився на потужний інтелектуальний "диверсифікатор". Це пов'язано з тим, що, крім фінансових, він виконує й послуги, що пов'язані з управлінням, маркетингом, інформаційним обслуговуванням тощо. Так само, як фінансовий капітал вимагає освоєння нових господарських територій, венчурне фінансування

є невід'ємною складовою сучасних технопарків і технополісів.

За допомогою сучасного венчурного фінансування заповнюються технологічні ніші, які утворені великим монополістичним капіталом. У ці технологічні ніші проникають малі інноваційні фірми. Венчурний капітал забезпечує проведення новітніх науково-технічних досліджень завдяки створенню ним сучасних форм диверсифікації, міжфірмового співробітництва і кооперації та можливості використання нетрадиційних джерел фінансування ризикових проектів малими інноваційними фірмами.

Теоретична спадщина Й. Шумпетера дозволяє розкрити особливі інноваційні перетворюючі можливості сучасного венчурного капіталу, що зумовлені низкою таких обставин.

По-перше, венчурний капітал зв'язаний з особливою інтелектуальною працею в тих відтворювальних процесах, де він відіграє роль одного з провідних ресурсів.

По-друге, він зв'язаний з підприємницькою працею, яка являє собою таку діяльність, для якої характерне новаторство, винахідництво, готовність ризикувати майном, нетрадиційні мотивації та ін.

По-третє, рух венчурного капіталу, весь його життєвий цикл супроводжується особливою організацією, контролем, менеджментом, та якісно вищим рівнем інформаційного забезпечення.

Водночас не можна ототожнювати розуміння сутності венчурного капіталу винятково з підприємницькими ризиками. Ризики присутні в будь-яких економічних процесах різних господарських систем, у всіх видах бізнесу, у яких використовується звичайний фінансовий капітал. Для венчурного ж капіталу характерна є не просто наявність ризиків при його використанні, а наявність більш високого сукупного ризику, у порівнянні з іншими формами використовуваного капіталу, перевага в сукупному ризику інноваційного, інвестиційного ризиків, а також постійна зміна цих ризиків у процесі реалізації

науково-технічних й інноваційних проектів. Дані ризики зумовлені насамперед високим ступенем невизначеності в сукупності споживчих властивостей майбутнього товару (продукту, послуги, процесу, проекту), а отже, невизначеністю його ринкової затребуваності.

Важливою особливістю ризиків, що враховуються при фінансуванні проектів венчурним капіталом, є те, що дані ризики повинні знаходитися в сполученні з високими очікуваними комерційними результатами, у тому числі високим і надвисоким рівнем рентабельності. У зв'язку з тим, що шлях до можливої високої та надвисокої прибутковості лежить через інноваційні й інвестиційні ризики (обов'язкові в кожному новаторському проекті при необов'язковій високій прибутковості в окремих з них), то для венчурного капіталу характерна така об'єктивна особливість, як прагнення до підприємницьких проектів сфер економічної діяльності з високими ризиками, що пов'язані з можливими (але не обов'язковими) високими рівнями рентабельності.

Отже, суб'єктивно приватне прагнення підприємця до високих інноваційних, комерційних ризиків, об'єктивно дає потужний поштовх до динамічного науково-технічного й економічного розвитку.

Список літератури

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М.: Прогресс, 1982. - 231с.
2. Schumpeter J. A. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung - eine Untersuchung iiber Unternehmergeinn. Kapital. Kredt. Zins und den Konjunkturzyklus. 2. Aufl. Munchen. 1926. - 246 s.;
3. Schumpeter J. A. Kapitalismus, Sozialismus and Demokratie. Westberlin, 1950. - 372 s.
4. Mensch. G. Das technologische Patt. Innovationen uberwindeeen Depression, Frankfurt, 1975. - 308 s.

Аннотация

Виктор Мандыбура

**ВКЛАД Й. ШУМПЕТЕРА В ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ
"ВЕНЧУРНОГО КАПИТАЛА"**

Исследована роль инноваций в теории динамического развития современной экономической системы. Проанализировано интеллектуальное наследие Й. Шумпетера и его вклад в формирование теоретических основ "венчурного капитала", систематизированы взгляды ученого относительно проблемы инновационных внедрений. Определена суть категории "венчурный капитал" и показана сущность рисков, присущих ему в процессе становления и развития.

Ключевые слова: венчурный капитал, предпринимательство, инновации, риски.

Annotation

Viktor Mandybura

**J. SCHUMPETER'S CONTRIBUTION IN THE THEORETICAL PRINCIPLES'
FORMATION OF "VENTURE CAPITAL"**

The role of innovation in the theory of dynamic development is examined. The intellectual heritage of J. Schumpeter and his contribution to the development of theoretical foundations of a "venture capital" are analyzed and scientist's views regarding the issue of innovative implementations are considered. The essence of "venture capital" category and risks connected with the process of its formation and development are shown.

Key words: venture capital, entrepreneurship, innovations, risks.

© Гражевська Н.І., 2011

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ Й. ШУМПЕТЕРА В КОНТЕКСТІ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Проаналізовано основоположні ідеї неортодоксальної теорії економічного розвитку Й. Шумпетера, що дозволяють аналізувати ринкову економіку як складну, здатну до самоорганізації та саморозвитку, а також виявляти тенденції та вивчати механізми її нелінійної динаміки.

Ключові слова: економічна синергетика, кластерів нових виробничих комбінацій, механізм реорганізації, інтернаціональні відтворювальні цикли, транснаціоналізації економічних систем, екзогенні та ендогенні ризики.

Наголошуючи на тому, що ідеї самоорганізації нерівноважних систем достатньо адекватні для пізнання багатьох еволюційних процесів у суспільстві, вітчизняні та зарубіжні дослідники дедалі частіше пов'язують парадигмальні зрушення у структурі сучасного економічного знання з формуванням економічної синергетики, об'єктом вивчення якої є економіка як складна, відкрита та нерівноважна система, а предметом - законотірності та механізми її самоорганізації і саморозвитку.

За словами засновника синергетики, відомого німецького фізика-теоретика Германа Хакена, синергетика є наукою, яка досліджує спільну дію багатьох підсистем, у результаті якої на макроскопічному рівні виникає структура й відповідне функціонування. Водночас учений наголошував на тому, що для знаходження загальних принципів, які управляють системами, що самоорганізуються, необхідне кооперування багатьох різних дисциплін [6]. Отже, синергетика акцентує увагу на важливих аспектах реальності, які найбільш характерні для сучасного етапу соціально-економічних перетворень: нестійкості, нерівноважності, нелінійності та емерджентності господарського розвитку суспільства.

Важливо, що прибічники економічної синергетики: 1) трактують нерівновагу й нестійкість як основну умову функціонування та розвитку економічних систем; 2) аналізують детермінованість і випадковість як рівноправні стадії єдиного процесу саморозвитку господарських структур; 3) характеризують розвиток економічної системи як чергування порядку та хаосу, що носить конструктивний характер; 4) обґрунтовують альтернативність і незворотність економічного розвитку, заперечують принципіву можливість його передбачуваності; 5) розглядають ефективний управлінський вплив на економічну систему як

резонансний, акапунктурний; 7) обґрунтовують активну роль і моральну відповідальність суб'єктів, які усвідомлюють необхідність змін і втілюють їх у життя.

Отже, застосування синергетичного підходу в економічних дослідженнях дозволяє аналізувати економіку як складну систему, здатну до самоорганізації та саморозвитку, виявляти тенденції та вивчати механізми її нелінійної динаміки. Нині стає все більш очевидним, що "всі оточуючі нас еволюційні процеси, зокрема економічні, нелінійні. Світ лінійних структур залишився в минулому як світ абстрактних спрощених ідей з пройденого етапу людського пізнання навколишньої дійсності" [3, с.65]. Водночас науковці, які працюють у цій царині, звертають увагу на небезпеку масового формального звернення до синергетичної парадигми, що супроводжується некритичним відторгненням не лише класичних економічних теорій та ідей, але й неортодоксальних підходів, які займають вагоме місце у скарбниці сучасного економічного знання.

На наш погляд, слушна думка тих дослідників, які вважають, що синергетика "росте звідусіль" і має підґрунтя всередині найрізноманітніших природничо-наукових галузей. У цьому контексті опорою синергетики в економічній науці можна вважати основоположні ідеї неортодоксальної теорії економічного розвитку Й. Шумпетера. На протипагу неокласикам, які трактували господарську динаміку як постійне повернення економіки до "ідеального" стану стаціонарної рівноваги, Й. Шумпетер:

- висунув гіпотезу, яка пов'язала розвиток економічних систем з їхнім "творчим руйнуванням" і стрибкоподібними переходами до якісно нового стану. "У нашому розумінні розвиток - це окреме явище, цілком відмітне від того, що можна спостерігати в економічному колообігу чи

в прагненні до рівноваги, - писав дослідник. - Це спонтанні й дискретні зміни у шляхах перебігу економічного життя, порушення рівноваги, які назавжди змінюють і замінюють попередній стан рівноваги. Наша теорія розвитку - не що інше, як розгляд цього явища та властивих йому процесів" [2, с.73-74]. Ідеться про специфічний "тип зміни" економічної життєдіяльності суспільства, який неможливо пояснити впливом зовнішніх чинників, оскільки він "постає зсередини системи, яка настільки зміщує свою точку рівноваги, що нову неможливо досягнути, рухаючись нескінченно малими кроками від старої" [2, с.74];

- основну увагу приділяв дослідженню механізмів саморозвитку економічних систем, пов'язаних з формуванням кластерів нових виробничих комбінацій, а саме: "(1) запровадження нового товару, себто досі незнайомого споживачам, чи нової якості товару; (2) запровадження нового методу виробництва, себто ще не випробовуваного на практиці у відповідній галузі виробництва, який не конче має ґрунтуватися на науковому відкритті й може також полягати в новому способі комерційного поводження з товаром; (3) відкриття нового ринку, себто ринку, на який конкретна галузь національного виробництва ще не виходила, незалежно від того, чи існував цей ринок раніше; (4) відкриття нового джерела постачання сировини чи напівфабрикатів, знову ж таки безвідносно до того, існувало це джерело раніше чи його щойно створено; (5) реорганізування якої-небудь галузі промисловості, наприклад, створення монопольного положення (скажімо, шляхом трестування) чи підрив монопольного положення" [2, с.75]. Тобто вченого цікавили не стільки "конкретні чинники зміни", скільки "механізм зміни, себто спосіб, у який зміни відбуваються" [2, с. 71].

- трактував кризу та депресію як необхідне середовище для "запуску" механізму реорганізації структури економічної системи шляхом колективної взаємодії новаторів - підприємців, діяльність яких передбачає "великий надлишок сил понад щоденну потребу" [2, с. 93]. "На відміну від теорії, яка вбачає в економічному циклі фактично монетарний феномен, чи явище, закорінене в банківському кредиті, і яку сьогодні пов'язують з іменами Кейнса, Фішера і Готрі (Hawtrey), а також з практикою Федеральної резервної системи, - писав дослідник, - ми побачили, що ні прибутки під час буму, ні збитки в період депресії не позбавлені свого сенсу й функції. Навпаки, там, де ще взагалі зберігається роль приватного підприємця, що конкурує з собою подібними, це важливі елементи механізму економічного розвитку, яких не можна позбутися,

не паралізувавши сам цей механізм" [2, с.239];

- у якості системоутворюючої динамічної структури ринкової економіки розглядав капітал, трактуючи його як "процес, метод здійснення нових комбінацій", "специфічну рушійну силу, а не благо в звичному розумінні цього слова" [4, с.222].

У зв'язку з цим зауважимо, що розроблений Й. Шумпетером новаторський теоретико-методологічний підхід до аналізу проблем економічної динаміки дозволяє більш глибоко осягнути суперечності сучасного світогосподарського розвитку. Ідеться про те, що капітал, як системоутворююча динамічна структура ринкової економіки, відіграє активну роль в інтенсифікації процесів її самоорганізації на глобальному рівні, що сприяє радикальній модифікації необхідних та достатніх умов його самовідтворення. Зазначені трансформації пов'язані з такими провідними тенденціями.

1. Формування "глобального" капіталу, який має позатериторіальну, наднаціональну природу та керується власними інтересами, що часто не збігаються зі стратегіями розвитку держав, на території яких він функціонує. На думку сучасних дослідників, економічним виміром глобалізації капіталу є формування міжнародної системи нагромадження вартості на основі розвитку інтернаціональних відтворювальних циклів та поглиблення транснаціоналізації економічних систем. Остання форма адаптації національних економік до нових умов глобального шоку (кризи), який проявляється у падінні граничної дохідності факторів виробництва та затуханні мотивації до підприємницької діяльності. Водночас розвиток транснаціонального капіталу, його територіальна експансія та функціональна диверсифікація є визначальними чинниками зростання цілісності світового господарства.

2. Перетворення мереж на базову організаційну форму глобального капіталу. Саморозвиток капіталу породжує попит на новий вид організації - гнучкі мережі бізнесу, які характеризуються відсутністю ієрархії структур та яскраво вираженими координаційними і коопераційними відносинами, що базуються на високому ступені довіри. Мережева структура оптимальна для прийняття рішень у невизначеному середовищі внаслідок відкритості для інновацій, високої динамічності та адаптивності. За цих обставин доступ до глобальних мережевих структур капіталу, управління та інформації слугує важливим чинником продуктивності та конкурентоспроможності сучасних економічних систем.

3. Інтенсивний розвиток фінансового капіталу, оборот якого значно замкнений на самому собі

внаслідок віртуалізації світових ринків, які використовують новітні інформаційні технології та породжені ними нетрадиційні фінансові інструменти. На думку багатьох аналітиків, розуміння природи сучасної глобальної фінансової кризи невіддільне від розуміння радикальних структурних змін, що відбулися у сучасній світовій економіці. Ідеться про загострення проблеми регулювальної ролі ризику та суперечливий вплив на глобальні фінанси таких новацій, як механізм сек'ютиризації "поганих" активів банківської системи.

Поступове перетворення фінансової системи на потужний проциклічний чинник є відображенням того, що нині ціни активів визначаються не стільки перспективами збільшення чи зменшення доходів, скільки очікуваннями зміни самих цін. Останні визначаються проциклічним ставленням до ризиків з боку кредиторів та інвесторів, які схильні занижувати ризики на етапі піднесення та завищувати їх на етапі спаду. Така поведінка заохочується інноваційними фінансовими інструментами, які захищають від ризиків та втрат. Перехід від економіки, що обмежується доходами, до економіки, що підкріплюється активами, супроводжується лібералізацією міжнародних ринків капіталу. Ці потоки носять яскраво виражений проциклічний характер. При цьому перехід країн, що розвиваються, до стратегій випереджального розвитку експорту сприяє посиленню цієї динаміки, провокуючи глобальну фінансово-економічну нестабільність.

4. Розвиток новітніх форм капіталу (інтелектуального, людського, соціального), еволюція яких визначає майбутнє людства. Загально визнано, що перехід розвинених країн від індустріального до постіндустріального суспільства сприяє утвердженню у ролі провідного чинника економічного зростання нагромадження, вдосконалення та ефективного використання знань, досвіду, навичок та рівня інтелектуального розвитку людини. Транснаціональний капітал сприяє розгортанню цієї прогресивної тенденції з метою використання нових якостей людського ресурсу для власного самооновлення та саморозвитку [6, с. 189].

Зважаючи на те, що сучасна світова економіка вступає в період завершення чергового еволюційного циклу розвитку, треба взяти до уваги значні екзогенні та ендогенні ризики трансформації економіки України. Системні ризики екзогенної природи викликані біфуркаціями світогосподарської системи та прагненням розвинених країн перекласти витрати трансформації на нові та традиційні перехідні економіки. Ендогенні ризики пов'язані з

формуванням у транзитивних економіках моделі залежного розвитку внаслідок структурної відсталості та інституційної слабкості їхніх економік. При цьому екзогенні та ендогенні ризики тісно переплітаються, посилюючи один одного та породжуючи загрозу мультиплікації негативних тенденцій.

За цих обставин стратегічним пріоритети модернізації економіки України повинні базуватись на максимально повному використанні можливостей структурної перебудови світової господарської системи на основі реалізації інноваційної моделі розвитку. Однак аналіз практики засвідчує, що сучасні тенденції становлення та розвитку національної інноваційної системи в Україні не відповідають постіндустріальному вектору глобальних перетворень. Як зазначається в Постанові Кабінету міністрів України від 2 лютого 2011 р. № 389 "Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні" основні проблеми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в нашій країні такі: недостатній обсяг заощаджень населення, коштів суб'єктів господарювання та держави для здійснення інвестицій з метою реалізації інвестиційних та інноваційних проектів; невизначеність правового інструменту залучення недержавних інвестицій з метою розвитку економіки, у тому числі механізму забезпечення розвитку державно-приватного партнерства; низькі темпи впровадження високих технологій; висока енергоємність внутрішнього валового продукту; зношеність основних фондів; недосконалість законодавства щодо розвитку інноваційної діяльності; невиконання суб'єктами господарювання вимог законодавства щодо взяття на облік об'єктів права інтелектуальної власності та відсутність механізму заохочення введення таких об'єктів у комерційний обіг; нерозвинутість інноваційної інфраструктури, недостатня кількість інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів), наукових парків, центрів трансферу технологій і промислових кластерів; недосконалість механізму комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок; невизначеність пріоритетів розвитку базових галузей економіки та відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій з метою забезпечення розвитку високотехнологічного виробництва; незначна кількість вітчизняних виробників високотехнологічної продукції, що беруть участь у міжнародному обміні технологіями, у зв'язку з недосконалістю законодавства щодо трансферу технологій; недостатня державна підтримка

впровадження інновацій для забезпечення розвитку малого та середнього підприємництва [5].

За цих обставин перехід України до інноваційного розвитку неможливий без мобілізації внутрішніх чинників формування та вдосконалення національної інноваційної системи. На відміну від розвинених економік, де така система розвивалася стихійно-еволюційним шляхом, забезпечення ефективної інтеграції економіки України до глобалізованого господарського середовища потребує формування національної інноваційної системи не лише під впливом ринкових сил, але й у відповідності з цілеспрямованою державною політикою. Зазначений процес пов'язаний із мобілізацією внутрішніх ресурсів зокрема значним збільшенням внутрішньої норми заощадження та нагромадження, що автоматично обмежує поточне внутрішнє споживання, зростанням частки ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет і спрямовується на розвиток науки, освіти, високотехнологічної інфраструктури, селективним регулюванням імпорту з метою заохочення високотехнологічних його видів, диверсифікацією експорту та збільшенням обсягів виробництва товарів з високою часткою доданої вартості.

Прогресивні структурні зрушення повинні мати системний характер і втілюватись у цілісній інноваційній політиці та дієвому державному стимулюванні перебудови національного господарського комплексу з урахуванням світових тенденцій науково-технологічного розвитку, органічного поєднання політичних, економічних, інституційних, соціально-психологічних та культурних чинників інноваційної динаміки. Ідеться про необхідність створення ефективної системи визначення пріоритетів інноваційного розвитку, моніторингу технологічних інновацій, експертизи інноваційних проектів, центрів трансферу технологій та захисту інтелектуальної власності, сертифікації та стандартизації продукції, розробку та реалізацію національних комплексних і цільових програм інноваційного розвитку; державну підтримку фундаментальних наукових досліджень; створення національних фондів сприяння інноваційному розвитку; запровадження ефективної патентної політики та системи пільг і преференцій для кредитування суб'єктів інноваційної діяльності.

Важливого значення набуває забезпечення позитивних структурних зрушень на інноваційній основі за рахунок випереджального розвитку високотехнологічних галузей та виробництва наукомісткої, енергозберігаючої, експорторієнтованої продукції, створення умов для гармонійного поєднання науково-

технологічного та підприємницького середовища, структурно-технологічного вдосконалення виробництва, забезпечення ефективного використання національних науково-технічних розробок, новітніх результатів фундаментальних і прикладних досліджень, удосконалення відтворювальної структури промисловості за технологічними укладами вищого рівня з урахуванням того, що ринкові сили не завжди генерують прогресивні структурні зрушення. Політика підвищення конкурентоспроможності національної економіки повинна ґрунтуватися на зміцненні конкурентних переваг України в космонавтиці, металургії, енергомашинобудуванні, атомній енергетиці, транспорті, аграрному секторі, виробництві екологічно чистих продуктів, послуг у сфері аутсорсингу тощо.

Зазначені трансформації неможливі без створення сприятливих інституційних умов для інноваційної діяльності, законодавчого забезпечення структурної перебудови економіки, стимулювання інноваційної діяльності на всіх її етапах, створення нормативно-правового середовища, сприятливого для високотехнологічних галузей економіки, розвитку інтелектуальної власності, становлення специфічної інфраструктури інноваційної діяльності, застосування адміністративних заходів щодо спрощення процедури створення та діяльності інноваційних підприємств, запровадження податкових пільг, податкових кредитів, прискореної амортизації, цільових грантів та позик тощо.

Одним із найважливіших пріоритетів модернізації економіки України повинна стати її інтеграція до світового науково-технологічного простору шляхом уходження або посилення позицій у глобальному обороті високотехнологічної продукції, надання інтелектуальних послуг у галузі фундаментальних і прикладних наукових досліджень та професійної освіти, розширення участі в міжнародних науково-технічних проектах і програмах, розвитку міжнародного співробітництва в галузі науки, техніки та інновацій, уходження в наднаціональні структури регулювання міжнародної конкуренції та міжнародної економічної політики.

Список літератури

1. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. / Н. І. Гражевська. - К.: Знання, 2011. - 286 с.
2. Йозеф А. Шумпетер. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Пер. з англ. В. Старка. - К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011. - 242 с.

3. Садченко К. В. Законы экономической эволюции / К. В. Садченко. - М.: Дело и Сервис. 2007. - 272 с.
4. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия // Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер; [предисл. В. С. Автономова; пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко; пер. с англ. В. С. Автономова. Ю. В. Автономова, Л. А. Громовой, К. Б. Козловой, Е. И. Николаенко, И. М. Осадчей, И. С. Семененко, Э. Г. Соловьева]. - М.: Эксмо, 2008. - 864 с.
5. "Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні". Постанова Кабінету міністрів України від 2 лютого 2011 р. № 389 // www.kmu.gov.ua
6. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Хакен Г. - М.: Наука, 1989. - 423с.

Аннотация

Надежда Гражевська

ТЕОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ Й. ШУМПЕТЕР В КОНТЕКСТЕ СИНЕНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

Проанализированы основополагающие идеи неортодоксальной теории экономического развития Й. Шумпетера, позволяющие анализировать рыночную экономику как сложную, способную к самоорганизации и саморазвитию, а также выявлять тенденции и изучать механизмы ее нелинейной динамики.

Ключевые слова: экономическая синергетика, кластеров новых производственных комбинаций, механизм реорганизации, интернациональные воспроизводственные циклы, транснационализации экономических систем, экзогенные и эндогенные риски.

Summary

Nadiya Grazhevskia

SCHUMPETER'S THEORY OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF SYNERGETIC PARADIGM

In the article the fundamental ideas of heterodox economic theory of J. Schumpeter are explored, that allow not only to analyze market economy as a complex, capable of self-organization and self-development unit, but also to identify trends and to study the mechanisms of its nonlinear dynamics.

Keywords: economic synergetics, clusters of new industrial combinations, the mechanism of reorganization, international reproductive cycles transnationalization of economic systems, exogenous and endogenous risks.

© Галушка З. І., 2011

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ У СВІТЛІ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ Й.ШУМПЕТЕРА

Розкриваються основи еволюційної парадигми Й. Шумпетера з метою обґрунтування цілісної та реалістичної концепції розвитку ринкової економіки на основі системної еволюції господарських відносин, важливої для розв'язання проблем соціалізації трансформаційної економіки.

Ключові слова: еволюційна парадигма; соціалізація економіки; підприємництво; інновації; соціальна структура.

Постановка проблеми. Досвід ринкової трансформації економіки постсоціалістичних країн показує, що процеси капіталізації відбуваються дуже суперечливо, супроводжуються виникненням кризових явищ як в економічних, так і в соціальних механізмах. Це породжує низку науково-методологічних проблем, пов'язаних з необхідністю обґрунтування теорії та практики соціально-економічних перетворень. Актуальність звернення до еволюційної парадигми Й.Шумпетера зумовлена її затребуваністю для створення цілісної та реалістичної концепції розвитку ринкової економіки на основі системної еволюції господарських відносин в сприятливому соціальному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерною особливістю еволюційної теорії Шумпетера та її сучасних представників вважається те, що поведінка економічних суб'єктів розкривається шляхом застосування методу аналогій, заснованих на схожості поведінкових патернів економічних організацій і біологічних організмів [4; 6; 7; 8]. На думку Шумпетера, за аналогією з біологічними процесами, економічна еволюція здійснюється завдяки "змінам в економічному процесі, викликаним інноваціями, зі всіма їх наслідками і реакцією на них економічної системи" [9]. Ці зміни ілюструють ніби процес економічної мутації, - якщо можна використати тут біологічний термін, - який безперервно революціонує економічну структуру зсередини, руйнуючи стару структуру і створюючи нову. Цей процес "творчого руйнування" є самою суттю капіталізму. Власне "творче руйнування" виступає базовою тезою послідовників Й. Шумпетера.

Еволюційній теорії ХХ ст. присвячено праці Р. Нельсона, С. Уінтера, Дж. Ходжсона. Дослідження даного напрямку в основному зосереджені на концепціях технічного прогресу,

інновацій, індустріального розвитку, ділових циклів та економічного зростання. Р. Нельсон та С. Уінтер уперше засвідчили існування в економічній еволюції двох діалектично протилежних процесів - мінливості й відбору, аналогічних біологічним мутаціям і дарвіністському відбору. Перший передбачає появу промислових інновацій, тоді як другий відповідає за конкурентне виживання й адаптацію.

Плідною ідеєю еволюційної теорії розвитку економіки є зосередження на проблемах відтворення інститутів. Так, особливістю теорії Дж. Ходжсона є теза про те, що стереотипи поведінки, розумові конструкції й можливості навчання безпосередньо впливають на економічні та інституційні зміни.

Найбільш значущими досягненнями сучасної еволюційної теорії вважаються теорії: інновацій і технологічних змін; еволюції норм та інститутів; стратегій навчання; створення й використання знань; механізмів селекції відбору; еволюції промислових організацій та життєвих циклів; залежності від пройденого шляху; нерівноважної ринкової динаміки; обмеженої раціональності; коеволуції інститутів/технологій; виникнення порядку з хаосу; еволюційна теорія ігор та інші.

Нерозв'язані раніше частини загальної проблеми. Названі напрями розвитку еволюційної теорії мають велике значення для розуміння темпів і механізмів регулювання економічного розвитку, особливо в умовах ринкової трансформації сучасної економіки. Але для пояснення "внутрішніх" процесів, зокрема соціалізації економіки, важливо показувати аналогії еволюційного розвитку історичних процесів, обґрунтованих Й. Шумпетером, та їх специфіку в умовах інверсійного типу капіталізації сучасної економіки.

На даний час в економічній теорії спостерігається брак структурних моделей розвитку економіки, за допомогою яких можна

було б вивчати її морфологію, структуру рутинів, традицій, правил поведінки тощо. Зокрема, існує необхідність у поясненні розвитку змін у структурі суспільства та в організації виробництва, ролі та значення підприємництва, його соціальних функцій, зміни ролі особистості у виробничому процесі (зокрема самої буржуазії), загострення соціальних суперечностей та інших процесів і явищ.

Мета статті - обґрунтування необхідності та ефективності застосування шумпетерівської еволюційної теорії для дослідження процесів соціалізації, що відбуваються в умовах сучасної трансформації економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розглянемо деякі структурні елементи (складові соціалізації економіки), які проявляються в ході її сучасної капіталізації та проведемо аналогію еволюційного розвитку цих процесів, обґрунтованих Й.Шумпетером, зокрема, у праці "Капіталізм, соціалізм і демократія" (1942).

Сучасна капіталізація асоціюється з кардинальними перетвореннями відносин власності, створенням конкурентного середовища, лібералізацією економічних відносин як невід'ємними складовими процесів соціалізації трансформаційної економіки й повинна забезпечити формування реальних власників засобів виробництва, зацікавлених і здатних на конкурентних умовах включатися в ринкові відносини й реалізувати власні потреби та інтереси, створюючи якісні конкурентоспроможні товари та послуги. Суспільство має пристосуватися до ринкових механізмів розв'язання соціальних проблем, не забуваючи, що, як пише Й.Шумпетер, "...буржуазне суспільство має чисто економічну форму: його фундамент, балки та маяки зроблені з економічного матеріалу. Фасад цієї будівлі виходить на економічний бік життя. Нагороди та покарання вимірюються у грошах. Піднятися вгору чи опуститися вниз означає те саме, що заробити або втратити гроші" [5, с.99]. Отже, в таких умовах суспільство не може сподіватися на автоматичне (на основі ринкових законів) розв'язання соціальних проблем, - функція бізнесменів пов'язана "...не зі служінням суспільству (з виробництвом, скажімо, для споживання), а з наживою, і спрямована на максимальне підвищення своїх прибутків, а не загального добробуту.." [5, с.101]. Причому, як зауважує Й. Шумпетер, ринок не гарантує й економічної ефективності: "Між розумінням того, що погоня за максимальним прибутком і прагнення до максимальної продуктивності не обов'язково сумісні, та доведенням того, що перше обов'язково (чи в абсолютній більшості випадків) означає друге, існує значно ширша прірва, ніж здавалось класикам" [5, с.103]. Таким

чином, суспільство необхідно готувати до виникнення або загострення проблем соціальної нерівності та несправедливості.

У сучасному економічному розвитку значна роль, як і завжди, належить інноваціям. Шумпетер виявився першим економістом, який увів поняття "нововведення", "інновації" і пов'язав їх з темпами економічного розвитку. На його думку, на мікроекономічному рівні нововведення забезпечують одержання прибутку та реалізуються завдяки стратегії активної участі в інноваційному процесі. А на рівні макроекономіки поширення нововведень впливає на загальне економічне зростання і, отже, лежить в основі розуміння циклічних коливань. Впровадження досягнень НТП у виробництво зумовлює зміни у змісті і характері праці, формує відносини соціального партнерства між робітниками і працедавцями. Розвиток НТП об'єктивно впливає на соціалізацію, оскільки: по-перше, зростають масштаби виробництва, якість продукції, її відповідність сучасним вимогам; по-друге, відбуваються зміни у змісті і характері праці, яка стає творчою, пов'язаною з використанням переважно духовних здібностей та інтелекту працівників і, відповідно, дорого оплачується; по-третє, виконання працівниками складної специфічної роботи веде до заміни відносин експлуатації відносинами соціального партнерства між робітниками і роботодавцями, стає умовою і стимулом до реалізації соціальних потреб працюючих.

Має значення, за допомогою яких організаційних форм здійснюються нововведення, як це впливає на реалізацію інтересів учасників виробництва. Спочатку один або кілька підприємців використовують нові форми і шляхи отримання прибутку, з часом їх приклад наслідують інші. Як пише Й. Шумпетер, успіх одного приваблює інших, у результаті чого економіка все швидше й повніше залучається до процесу реорганізації, який є суттю будь-якого піднесення. Прибуток є винагородою за нововведення, бо нові комбінації дають змогу знижувати виробничі витрати. Прибуток отримує той, хто раніше за інших використовує нововведення. Прибуток належить до категорій, які з'являються та зникають, бо коли нововведення поширюються, виробничі витрати вирівнюються й одержання прибутку ускладнюється. Задля одержання прибутку визначальною стає не конкуренція цін або якості, а конкуренція нових продуктів, нової технології, нових джерел забезпечення та нових організаційних форм.

Унаслідок застосування відкриттів, винаходів, новинок, система віддаляється від рівноважного стану, щоб у подальшому знову прямувати до

рівноваги, щоправда, на іншому рівні технічної бази. Старі продукти і попередні форми організації витісняються, провокуючи процес "творчого руйнування". Формується новий стан економічної системи, до якого пристосовуються фірми, а розвиток економіки в цілому, як і власне нововведень, набуває циклічного характеру.

У підході Й.Шумпетера головною дійовою особою у сфері застосування нововведень виступає підприємець. Його він називає новатором і приписує йому головну роль в забезпеченні ефективного розвитку виробництва в умовах ринкової конкуренції. На думку Шумпетера, соціальний статус підприємця характеризується не правами власності і не розмірами капіталу, а особливими якостями характеру: ініціативою, даром передбачення, готовністю до ризику. У гонитві за прибутком підприємець здійснює нову комбінацію чинників виробництва, сприяє появі нових товарів, упроваджує нові методи виробництва, освоює нові ринки збуту, здійснює нові форми управління. З'являються нові трудові орієнтації - на виконання ролей ініціатора, хазяїна власної справи - фермера, власника фірми та інших. Формується попит на працівників, здатних організувати, вести господарські справи, орієнтуватися на ринку. Посилюється значимість таких здібностей працівників, як компетентність, професійна самореалізація, прагнення до сумлінної праці, виконання професійного обов'язку. Цінність професійної майстерності, орієнтація на максимальні результати у своїй професії мають стати нормою поведінки більшості працівників, спеціалістів, керівників. Економічні відносини наповнюються новим змістом й одночасно закладається нова економічна культура. Ці зміни відбуваються разом зі змінами в соціальних інститутах - у політиці, праві, ідеології, моралі.

У трансформаційний період ролі та значенню надається особлива увага як складовій соціалізації економіки. Пристосування до ринкової організаційної культури передбачає засвоєння і використання системи знань, цінностей і норм, необхідних для успішного функціонування економіки і задоволення потреб учасників економічних відносин на сучасному рівні. Підприємництво розвивається у результаті проведення приватизації та залучення до підприємницької діяльності нових господарських суб'єктів. Процеси та механізми роздержавлення та приватизації визначають ефективність її соціальних результатів. Їх форми та методи мають національну специфіку, яку необхідно враховувати при здійсненні реформ. Інверсійний характер ринкової трансформації економіки визначає специфіку становлення та розвитку підприємництва, яка зумовлює недостатню

ефективність малого та середнього бізнесу й недостатність тих рис, які, на думку Шумпетера, забезпечують ефективність соціально-економічного розвитку. На наш погляд, однією з причин такої неефективності в Україні виступає недостатня ефективність приватизації, яка, зокрема, пояснюється такими фактами:

1. Заміщення формальної (законодавчо врегульованою) приватизації неформальною, коли державні підприємства формально залишалися під державним контролем, але неформально - довільно управлялися своїми директорами, на користь яких розподілялися й прибутки.

2. Передача до приватних рук власності в стратегічно важливих галузях фактично супроводжувалася передачею прав на отримання економічної ренти. Це стимулювало привласнення надприбутків, які виникають з монопольного положення, обмеженості певних природних ресурсів тощо.

3. Непрозорість процесів приватизації. Фактично виключалася реальна конкуренція у процесі придбання державної власності. Правила приватизації часто формувалися в довільному порядку, під впливом різних неформальних політико-економічних угруповань.

4. Перебільшена роль оренди з викупом. У постприватизаційний період такі підприємства, як правило, не знаходили могутніх зовнішніх інвесторів, а внутрішня політика їх керівництва часто була спрямована не на радикальну реструктуризацію, а на витіснення дрібних рядових співвласників і отримання повного контролю над підприємством.

5. Формальний приватизаційний процес значно випереджав інституційні зміни в системі менеджменту підприємств і державного управління, утворення ринкової інфраструктури і впровадження необхідних правових норм [3, с.15-27].

6. У результаті приватизації частка капіталів виявилася формально незахищеною, частина перейшла "в тінь". В.Д.Базилевич та І.І.Мазур виділяють такі головні причини тінізації економіки у 1990-х роках: загальна економічна криза; відсутність або недосконалість правового врегулювання питань зміни форм власності (приватизації) та господарської діяльності в нових умовах становлення ринкової економіки; відсутність розвиненої ринкової інфраструктури (зокрема, ринку цінних паперів); відсутність належного рівня довіри підприємців до держави, банківських та інших фінансових інститутів (трасти, страхові компанії тощо); високий податковий тиск, поєднаний із несталістю податкового законодавства; значний рівень криміналізації процесу становлення нових відносин

власності і корупції органів державної влади [1]. Власники такого капіталу почали "перекачувати" його за кордон або переходити "у тінь". Підприємці не мають довіри до влади й бояться легалізувати ці капітали.

Й. Шумпетер звертає увагу на те, що розвиток капіталізму руйнує його фундамент - підприємницьку функцію і ослабляє буржуазний клас. Але він руйнує і ту інституційну структуру, яка захищала капіталізм, а саме, інститути приватної власності і свободи укладення контракту. "Позбавлена своєї матеріальної та функціональної основи, ця відчужена власність не справляє враження і не вселяє відчуття відданості, як це було з живою формою власності. Зрештою не залишиться нікого, кого б реально турбувала її доля, ні усередині великих концернів, ні за їх межами" [5, с.184].

Має значення монополізація власності. На думку Шумпетера, крупні господарські об'єднання, акціонерні товариства знеособлюють керівництво підприємствами і роблять непотрібним інститут підприємництва. Якщо раніше відповідав підприємець, який вів справи на свій страх і ризик, то тепер, у крупних акціонерних товариствах, - знеособлений адміністративний апарат. У трансформаційній економіці можливості використання досягнень НТП обмежені відсутністю коштів для структурної перебудови економіки, досвіду підприємницької діяльності, стимулів з боку держави, умов до розвитку партнерських відносин між працею і капіталом. З погляду соціалізації, це великою мірою пояснюється суперечностями, які виникають у відносинах між робітниками та роботодавцями, до яких належать: 1) монополізація капіталом таких умов творчої діяльності, як складне науково-технічне обладнання, ноу-хау, інформаційні дані; 2) власність корпорацій на результати творчої праці найманих працівників; 3) відбір ("селекція") творчих особистостей для подальшого навчання; 4) підпорядкування інтелектуальної еліти нації особистій пануючій соціальній силі [2, с.47].

В еволюційній теорії Й. Шумпетера значна увага приділена проблемам формування нової соціальної структури капіталістичного суспільства. Він бачив трансформацію соціального стану людини при переході до нової економічної системи. Шумпетер, наприклад, писав про престиж дворянства, який був настільки високий, а владність настільки дієвою, що класове положення дворян пережило ті соціальні і матеріальні умови, які його породили, і довело свою пристосованість шляхом трансформації класової функції до абсолютно іншим соціальним і економічним умовам. "З прекрасною легкістю і витонченістю лорди і лицарі перетворилися на

суддів, адміністраторів, дипломатів, політиків і військових офіцерів того типу, який не мав нічого спільного з типом середньовічних лицарів". Разом з тим, вчений специфічно оцінював роль інтелігенції як соціальної групи, яка вороже ставилася до капіталістичного ладу. [5, с.197].

У ході трансформаційних процесів відбувається формування нової організаційної структури та організаційної культури суспільства. Процеси соціалізації, особливо їх специфіка для кожної країни, визначаються низкою чинників, серед яких головну роль відіграють такі: розвиток культури, науки, норм і принципів спілкування, звичаїв, соціальних пріоритетів, поведінкових мотивів, змін у соціальній структурі суспільства тощо. Елементи нової організаційної структури та організаційної культури суспільства, які будуються на ринкових принципах економічної поведінки, мають бути виваженими, ґрунтуватися на врахуванні господарського менталітету, особливостей сучасного етапу розвитку економіки, інтересів усіх учасників економічних відносин, сприяти ефективному розвитку економіки.

Одним із проявів соціалізації трансформаційної економіки вважається формування середнього класу. У плані соціальної стабільності важливе значення має не лише рівень доходів, а й професійно-кваліфікаційна структура цього класу. Чим більший середній клас, тим стабільніше суспільство, тим менше прагнення до зміни самої системи. Роль особи у суспільній поведінці залежить не лише від професії або місця конкретної людини в професійно-кваліфікаційній і службовій ієрархії, не тільки від майнового становища, але й від суспільного походження, політико-ідеологічних переконань та прихильності, культури, моральних норм, розуміння соціальної справедливості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наведені аспекти соціалізації трансформаційної економіки підтверджують важливість і системну складність цих процесів. Необхідно враховувати загальносвітові закономірності та еволюцію перетворень, які відбуваються як у структурі та функціях суспільних інститутів, так і у внутрішніх механізмах економічної системи. Але необхідно враховувати те, що: сучасна соціальна реальність складна, суперечлива і динамічна; процеси, які відбуваються в сучасному соціумі, носять прискорений характер; швидко зростає роль особи в соціальних процесах. Управляти соціальними процесами - означає коректно та виважено переводити систему з одного стану в інший, - той, що відповідає цілям управління. Для цього потрібно так впливати на структурні компоненти

системи, щоб вони еволюціонували в потрібному темпі і в бажану сторону.

Перспективи дослідження розвитку соціалізаційних процесів мають пов'язуватися з ймовірністю виникнення нерівноважних станів, коли соціальна система починає підкорятися законам нелінійного характеру. Тоді зусилля повинні бути націлені на стимулювання активності нових соціальних сил, на перспективні норми і принципи організації, на цінності, які можуть забезпечити суспільству розвиток в умовах, що динамічно змінюються.

Список літератури

1. Мандибура В.О. Ідеологічна і об'єктивна складові економічної теорії "людського капіталу" / В.О. Мандибура // Економічна теорія. - 2009. - №1. - С. 34-49.
2. Ринкові трансформації постсоціалістичної економіки і макроструктурні зрушення в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. -

- Национальная безопасность и оборона. - 2003. - №4. - С. 3-28.
3. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон : пер. с англ. - М.: Дело, 2003. - 464 с.
 4. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер : перекл. з англійської В. Ружицького та П. Тарашука. - К.: Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України. Вид-во "Основи". - 1995. - 527 с.
 5. Эволюционная теория экономических изменений / Академия народного хозяйства при Правительстве РФ / М.Я. Каждан (пер.с англ.). - М.: Дело, 2002. - 186 с.
 6. Hodgson G. M. Darwinism in Economics: From Analogy to Ontology /G. M. Hodgson // Journal of Evolutionary Economics. - 2002. - Vol. 12. - Issue 3.
 7. Nelson R.R., Winter S.G. Toward an evolutionary Theory of Economic Capabilities / R.R. Nelson, S.G. Winter // Amer. Econ. rew. - 1973. - Vol. 63. - P440-449.
 8. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical analysis / J. Schumpeter - 2 vols. N.Y. - 1939. - T 1: p.86.

Аннотация

Зоя Галушка

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В СВЕТЕ ЭВОЛЮЦИОННОЙ ТЕОРИИ Й. ШУМПЕТЕР

Раскрываются основы эволюционной парадигмы Й. Шумпетера с целью обоснования целостной и реалистичной концепции развития рыночной экономики на основе системной эволюции хозяйственных отношений, важной для решения проблем социализации трансформационной экономики.

Ключевые слова: эволюционная парадигма; социализация экономики; предпринимательство; инновации; социальная структура.

Summary

Zoja Halushka

SOME PROBLEMS OF SOCIALIZATION OF MODERN ECONOMY IN THE LIGHT OF EVOLUTIONAL THEORY OF J. SHUMPETER

Bases of evolutionary paradigm open up J. Shumpeter with the purpose of explanation of integral and realistic conception of development of market economy on the basis of system evolution of economic relations, important for the resolution of socialistic problems of transformation economy.

Keywords: evolutionary paradigm; socialization of economy; enterprise; innovations; social structure.

© Нестеренко О. П., 2011

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЙОЗЕФ ШУМПЕТЕР І АВСТРІЙСЬКА ТРАДИЦІЯ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

Виявлено елементи спорідненості та розбіжностей наукових поглядів Й. Шумпетера та Л. фон Мізеса відносно економічного розвитку, статичної й динамічної економічної системи. Проаналізовано деякі аспекти методології обох учених і їх відношення до теоретичної моделі й практики реалізації соціалізму. Указано на продовження австрійської традиції економічних досліджень Л. фон Мізесом і революційність окремих теоретичних узагальнень Й. Шумпетера, хоча деякі з них не полишають руслу австрійської традиції.

Ключові слова: *австрійська традиція, інноваційно-еволюційна теорія економічного розвитку, економічна динаміка, австрійський неолібералізм*

Постановка проблеми. Творча спадщина Й. Шумпетера вирізняється багатогранністю й значною широтою охоплення економічних проблем, зокрема тих, на які інші науковці воліли не звертати увагу. Це стосується питань руху, розвитку економіки, "творчого руйнування" основ економічної системи, ролі підприємця-новатора у цьому процесі та ін. З іншого боку, науковий доробок австрійського економіста Шумпетера заслуговує на розгляд з позицій однієї зі своїх першооснов - австрійської економічної теорії.

Значення австрійської суб'єктивно-психологічної школи, започаткованої К. Менгером, не зводиться тільки до ролі першого осередку маржиналізму в Європі, як інколи висвітлюється в науковій літературі. Методологічні принципи австрійської школи були ширшими за методологію сформованої на її основі неокласичної теорії, яка тепер вважається науковою ортодоксією. Австрійська школа мала кілька періодів творчого злету - у 1880-х та 1920-х рр. у межах власної країни [1, р. 37-43], а в післявоєнний період, особливо з 1970-х рр. - поза межами Австрії, передусім у США. Національно-географічна визначеність школи з 1930-х рр. зникла, проте економічна наука одержала ідейно-теоретичну визначеність під назвою "австрійська традиція" економічного аналізу. Уособленням австрійської традиції в сучасній економічній теорії, поруч з багатьма іншими дослідниками, є відомий неоліберал Л. фон Мізес.

Шумпетер і Мізес були безпосередніми учнями Ф. фон Візера та О. фон Бем-Баверка, членами наукового семінару останнього і в цьому сенсі носіями ідей австрійської школи, які, однак, по-різному реалізувалися у їх науковому баченні й творчому доробку, що й становить об'єкт наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання творчої спадщини Й. Шумпетера та сучасної теорії економічної динаміки розкрито у працях Ю. Бажала, С. Вінтера, П. Леоненка, П. Нікіфорова, Р. Нельсона, А. Чухна та інших учених. Здобутки австрійської школи та австрійського неолібералізму досліджують зарубіжні та вітчизняні вчені: В. Автономов, О. Ананьїн, В. Базилевич, Н. Беррі, М. Блауг, В. Геєць, Р. Капелюшников, У. Мякі, У. де Сото.

Метою статті є здійснення компаративістського аналізу основних положень економічних вчень Шумпетера та Мізеса з метою виявлення спільних рис і розбіжностей їх економічних поглядів та з'ясування спільного і відмінного в реалізації ідейно-теоретичних настанов австрійської школи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Економічний розвиток: статика і динаміка.

Шумпетер був практично єдиним економістом у ХХ ст. (окрім М. Кондратьєва і представників еволюційної економічної теорії 1980-х рр. [2]), який дослідив економічну систему не лише з позицій рівноваги (статичної), але й розвитку (динамічної). Реальний економічний розвиток є процесом суперечливого поєднання чинників, що встановлюють і підривають ринкову рівновагу. Внаслідок застосування відкриттів і нововведень система віддаляється від рівноважного стану, щоб надалі знову рухатися до рівноваги на якісно новому рівні технічної бази. Старі продукти і попередні форми організації витісняються, поступаються місцем новим виробничим комбінаціям, провокуючи процес "творчого руйнування". Формується новий стан економіки, до якого пристосовуються фірми, а розвиток економіки в цілому набуває циклічного характеру.

"Теорія економічного розвитку" (1911)

слугувала, за зізнанням самого Шумпетера, концентрованим виразом його ідей, надавши виклад оригінальної концепції економічної динаміки й феномену підприємництва. Нерівномірність, переривчастість, дискретність потоку нововведень як процесу виникнення, розвитку і подальшого відмирання нових форм визначає внутрішню логіку капіталістичної економіки. Постановка і розв'язання проблем динамічного розвитку ринкової системи, вивчення факторів, що забезпечують прогрес і зростання економіки, суттєво відрізняють теорію Шумпетера від представників усіх відомих економічних шкіл. Учений вважає, що пояснення економічного розвитку можливе через вивчення законів економічної динаміки, а тому використання тільки неокласичного аналітичного апарату недостатнє.

Новаторська діяльність підприємців відіграє вирішальну роль в економічній динаміці. Підприємництво вимагає активної діяльності задля подолання труднощів і перемоги над суперниками. Прагнення до нововведень, віра у власні сили, вміння ризикувати, відчуття власної незалежності - якості, що характеризують шумпетерівського підприємця. Підприємець не є втіленням неокласичної моделі "економічної людини", яка скрупульозно підраховує витрати і результати власних дій, ним рухає жага діяльності і воля до перемоги.

Відомий російський дослідник економічної думки Автономов так визначив особливості економічного вчення Шумпетера: "Протягом більше чотирьох десятиріч творчої діяльності його бачення... практично не змінилося. У центрі його уваги була внутрішня логіка капіталістичної економіки, під якою він розумів не смітівсько-вальрасівську логіку гармонійного поєднання особистих інтересів, а діалектичну логіку творчого руйнування, що пояснює не статичну, а динаміку капіталістичної ринкової системи, сутністю якої, за Шумпетером, є зміна, еволюція, нерівновага, "творче руйнування" [3, с. 24].

На різних рівнях теоретичного аналізу, з відмітною аргументацією, Шумпетер і Мізес доводили недосконалість неокласичної теорії економічної рівноваги. Оптимальна алокація обмежених ресурсів - важливе завдання економічної науки, проте воно не єдине; більше того, хвилеподібний рух і "зсуви" економічної системи потребують постійного коригування алокації ресурсів. За Шумпетером, "...з фактами узгоджується лише та концепція, згідно з якою нові комбінації виникають, як правило, поряд зі старими, а не та, за якою старі комбінації трансформуються й автоматично перетворюються на нові". За другої передумови, підкреслює Шумпетер, залишається можливим

пояснення деяких економічних явищ, проте "підприємницький дохід, відсоток, кризи, чергування підйомів і спадів... залишаються без пояснення" [4, с. 1080].

Згідно з поглядами Мізеса, неокласичне припущення досконалої інформації передбачає висновок про непотрібність активних особистостей, які координують інформацію і знання. Тому в ортодоксальній теорії рівноваги немає місця підприємству. Підприємництво вчений розглядав як економічну творчість, адже тільки породжувана ним інформація уможливує здійснення економічного розрахунку та свідомого вибору з наявних альтернатив [5, р. 55].

Об'єктом критики як Шумпетера, так і Мізеса стала обмеженість неокласичної теорії статичним підходом до досліджуваних явищ. Мізес указував, що традиційна мікроекономіка переважно є теорією порівняльної статичності, аналізує лише кінцевий рівноважний стан, не враховує фактор часу. Він наголошував, що неокласична теорія зазвичай описує стан ринкової рівноваги, за якої взаємоузгодження інтересів економічних суб'єктів вже відбулося, тоді як справжнє питання, що потребує розв'язання, стосується змісту і сутності процесу, який породжує таке взаємоузгодження інтересів.

Шумпетер вважав статичний і динамічний аналіз елементами інструментарію економічної теорії, а не станами економічної системи. На його думку, статична теорія ближче до чистої логіки економічних величин, і тому передбачає значно вищий рівень абстракції, тоді як динамічна більш наближена до економічної реальності. Стаціонарні та еволюційні стани можуть бути проаналізовані за допомогою статичного та динамічного методів. Еволюційний стан можна аналізувати через статичні зв'язки, що існували до того, як у системі відбулися відхилення, і після того, як вона "поглинула" їх, тому його можна описати послідовністю статичних моделей (т. зв. порівняльна статика). Стаціонарний стан у будь-який момент залежить від того, що відбувалося з ним у попередні періоди, тому він може бути описаний динамічною моделлю.

Аспекти методології. Перша стаття Шумпетера "Про математичний метод теоретичної економіки" (1906) і перша велика праця "Сутність і основний зміст теоретичної політичної економіки" (1908) присвячені методології економічних досліджень й аналізу маржиналізму. Вони ознаменували виклик австрійській школі, адже їх автор указав на обмеженість інструментів аналізу австрійців. Шумпетер вважав перспективним застосування математики в економіці, вдався до популяризації моделі загальної рівноваги Вальраса серед німецьких і

австрійських економістів. Він адаптував вальрасівську теорію до умов країн, де беззастережно домінували суб'єктивна (Австрія) й історична (Німеччина) традиції, виклавши зміст загальної рівноваги без використання громіздких формул. Талановитий учень австрійської школи став носієм конкуруючої традиції, а публікація означених праць була сприйнята вороже й науковцями Відня, і представниками німецької нової історичної школи.

Захоплюючись логічністю викладу економічних ідей в "Елементах чистої політичної економії", Шумпетер писав: "...найвеличнішим з усіх економістів є Вальрас. Його теорія економічної рівноваги поєднує в собі "революційну" креативність і класичний синтез, це єдина праця з написаних економістами, що заслуговує на порівняння з досягненнями теоретичної фізики" [6, с. 1090]. Суперечливе ставлення Шумпетера до неокласичної економічної теорії, на нашу думку, виявилось в тому, що частково- і загальнорівноважний аналіз, домінуючі в неокласиці, викликали схвальну оцінку вченого, проте ніяк не були інтегровані до його власної теорії економічного розвитку.

На думку Мізеса та його прихильників, найбільш очевидна спроба об'єктивізації економічних відносин якраз і була здійснена теорією загальної рівноваги, яка є математичною демонстрацією бездоганно скоординованої економічної діяльності, не залишає можливостей для одержання прибутку, здійснення підприємництва і функціонування інституцій, що дозволяють індивідам стихійно пристосовуватися до невизначеності умов [7, с. 87].

Як відомо, австрійська школа, використовуючи суб'єктивний підхід і враховуючи психологію в економічних дослідженнях, заклала підґрунтя методологічного індивідуалізму. К. Менгер уперше обґрунтував цей методологічний підхід, назвавши його "компаративним" (або атомістичним) методом, а автором терміна "методологічний індивідуалізм" став Шумпетер у праці 1908 року. Останній розумів його як необхідність будь-яке економічне дослідження розпочинати з вивчення поведінки окремих індивідів.

У творчості Мізеса методологічний індивідуалізм набув значно більшої ваги, ставши першоосновою нового відгалуження наукового знання - праксиології як інтегрованої науки про людську діяльність, про загальну логіку будь-яких раціональних дій. Підхід Мізеса, заснований на реалістичному відтворенні умов економічної діяльності, підкреслює, що кожна людина є унікальною інформаційно-ціннісною системою, яка по-різному оцінює на перший погляд однакові

навколишні явища, по-різному реагує на одні й ті ж подразники зовнішнього світу, по-різному розуміє одні й ті ж явища в різні моменти часу і навіть по-різному сприймає деякі абстрактні поняття. Цілі та засоби, вибрані й застосовувані індивідами, залежать від їх особистісних характеристик, які є відбиттям вроджених якостей, успадкованого досвіду попередніх поколінь та набутих ознак, які є наслідком життєвої практики.

Науки про людську діяльність, указував Мізес, використовують "дві різні пізнавальні процедури: концептуалізацію (conception) і розуміння-інтерпретацію (understanding). Концептуалізація - розумовий інструмент праксиології; розуміння - специфічний засіб історії. Праксиологічне пізнання є поняттєвим... Це пізнання універсальне й категоріальне. Історичне пізнання апелює до того, що є унікальним та індивідуальним у кожній події..." [8, с. 52].

Ставлення до соціалізму Праці Мізеса "Господарський розрахунок у соціалістичній економіці" (1920) та "Соціалізм: економічний і соціологічний аналіз" (1922) поклали початок багаторічній міжнародній науковій дискусії та формуванню західної економічної теорії соціалізму. Очолювана ним група ліберально налаштованих економістів, прихильників "логічної й практичної нездійсненності соціалізму", розвивала тезу про неможливість раціонального використання ресурсів і ефективного господарювання в умовах соціалізму.

Мізес характеризував соціалізм як "систему запланованого хаосу", де знищена економічна раціональність. Соціалістична система пов'язана з безмежним марнотратством ресурсів через відсутність їх ринкової оцінки, адже централізований розподіл факторів виробництва сприяє довільному формуванню їх вартості. Соціалізм провокує господарську безініціативність внаслідок значної бюрократизації прийняття рішень і звітності. Зворотний вплив споживачів на структуру виробництва в умовах централізованого встановлення цін на споживчі товари відсутній. І, головне, соціалістична система не сприймає технічний прогрес, не володіє механізмами та стимулами для впровадження інновацій, а тому не у змозі забезпечувати довгострокове економічне зростання й підвищення рівня добробуту населення.

Група опонентів Мізеса, переважно представники неокласичної(!) теорії В. Парето, Е. Бароне, А. Лернер, обґрунтовували життєздатність ринкового соціалізму під проводом польського соціаліста(!) О. Ланге. В умовах ліквідації приватного управління засобами виробництва, ринкових цін і конкуренції вони

доводили можливість організації господарювання так, щоб імітувати вказані ознаки й досягати оптимізації. Мізес вважав, що такий підхід є ілюстрацією методологічних помилок економістів-математиків, які впливають з аналізу рівноважної ситуації й ігнорують процеси прийняття індивідуальних рішень. З позицій сучасності парадоксальним виглядає той факт, що побічним продуктом неокласичної моделі загальної рівноваги стала теорія планової економіки.

Шумпетер виходив з того, що Парето і Бароне розв'язали проблему економічного розрахунку за соціалізму, і прийняття раціональних рішень, що максимізують переваги, можливе. Хайск висловив думку, що причинами такої впевненості були хибні уявлення Шумпетера про суть дискусії та його надмірна повага до математичного аналізу [9, с. 239-251], але недостатнє володіння ним (Шумпетер самостійно опанував основи математичного аналізу, заохочував до використання математичних методів, був серед засновників Економетричного товариства, але жодного разу не використав математику ані як метод дослідження, ані як ілюстрацію до висновків у власних працях).

Про реальний соціалізм у Радянському Союзі вчений висловлювався як про передчасну і спотворену форму соціалізму, що в цілому успішно виконує економічні завдання, проте переважно насильницькими методами. Політичне й економічне протистояння двох систем і порівняно швидке руйнування системи соціалістичного господарства довели справедливість двоїстого ставлення Шумпетера до соціалістичної економіки як до потенційно ефективної, але такої, що не в змозі реалізувати ефективність через ослаблення стимулів до інновацій в умовах економічної та політичної несвободи й державного тиску.

Теза Шумпетера про самознищення капіталізму від власних соціально-економічних досягнень пройшла випробовування часом, адже економіка провідних країн світу на сьогодні є соціалізованим економічним устроєм, заснованим на компромісних соціально-економічних засадах. Вчений зазначав, що нестабільність капіталізму криється в інституційних чинниках: капіталізм поступово знищує ослаблення соціальної ролі підприємця-новатора і зникнення суспільних верств, що його охороняють, насамперед середнього класу.

Висновок Шумпетера про історичну обмеженість і приреченість капіталізму суперечить висновкам неоліберальної теорії Мізеса. Ставлення до соціалізму з боку Мізеса не зазнало жодних змін: і на початку своєї наукової

кар'єри, і в кінці творчого шляху він був радикальним противником соціалістичної системи. Він розкрив ще одну проблему соціалізму - формування нового типу економічних суб'єктів, не схильних до підприємництва та ризику, які у власній діяльності керуються виключно директивами і вказівками центральних органів управління. Мізес виходив з того, що економічна поведінка повинна ґрунтуватися на індивідуальних економічних розрахунках цін, витрат, доходів. Такі розрахунки можуть бути здійснені тільки в умовах ринку, тому вчений передбачив близьку загибель соціалізму. Його прогноз збувся - у 1990 рр. це стало очевидним.

Шумпетер ще до реального формування соціалістичної альтернативи, у 1911 р. також указував на існування проблеми стимулювання і вмотивованості діяльності підприємців: "...детальне вивчення нескінченного різноманіття реальних мотивів, що діють в економіці, з погляду як їх практичної важливості для поведінки підприємця нашого типу, так і можливостей "консервації" цих моментів за інших обставин, а ймовірно, і за інших стимулів, є фундаментальним питанням "планової економіки" і соціалізму..." [3, с. 167].

Мізес неодноразово вказував на несумісність ринкової економіки з соціалістичною, вважав функціонування змішаної системи неможливим, закликаючи зробити вибір між капіталізмом і соціалізмом на користь першого. Проте реальний стан післявоєнної західної економіки у праці "Запланований хаос" (1947) він охарактеризував так: "Хоча капіталізм є економічною базою сучасної Західної цивілізації, політика всіх західних країн спрямовується явно антикапіталістичними ідеями. Мета всіх різновидів інтервенціонізму полягає не у збереженні капіталізму, а в заміщенні його змішаною економікою..." [10, с. 108]. Цей висновок австрійського неоліберала тісно корелює з положеннями останньої статті Шумпетера "Рух до соціалізму" (1950), завершеної у переддень смерті. Шумпетер зазначав, що тенденцію до соціалізму можна ототожнити з підпорядкуванням приватної промисловості і торгівлі державі. На його переконання, існуюча економічна система віддалилася від принципів конкурентного капіталізму через використання стабілізаційної й антициклічної політики, перерозподіл доходів, регулювання цін і ринку цінних паперів тощо.

Висновки. Вчення Шумпетера та Мізеса є неортодоксальними, оскільки демонструють відмову від неокласичної порівняльної статистики, від умовної моделі досконалої конкуренції, що веде до рівноваги і знищує прибуток, на користь динамічного підходу. Здійснене зіставлення економічних поглядів двох видатних австрійців

дозволяє зробити висновок про революційність ідей у галузі економічної динаміки Шумпетера та прагматології Мізеса. Неоліберальні погляди Мізеса більшою мірою є продовженням і розвитком австрійської традиції економічних досліджень, тоді як перевагами шумпетерівської теорії, що виходять за межі австрійської традиції, є синтез абстрактно-теоретичного й конкретно-історичного аналізу, поєднання економічного й соціологічного знання. Проблеми економічного зростання, докорінних структурних перебудов, перманентних світових кризових явищ посприяли відродженню інтереса до інноваційно-еволюційної динамічної теорії Шумпетера і неоліберальної австрійської теорії, що враховує глобальну невизначеність, психологічні мотиви поведінки, суб'єктивне начало усіх соціально-економічних процесів.

Щодо перспектив подальших наукових досліджень, то особливої уваги потребує вивчення таких елементів економічних учень Шумпетера та Мізеса в контексті австрійської традиції: ролі підприємництва в економічному житті, механізмів функціонування ринкової економічної системи та її інституційних особливостей, динамічної концепції ринкового процесу, "антикапіталістичної ментальності" та "войовничого інтелекту", ставлення до історії та історичних досліджень в економіці, питання економічних циклів і криз тощо.

Список літератури

1. Mises L. von. The Historical Setting of the Austrian School of Economics. New Rochelle, 1969.
2. Нельсон Р.Р., Уинтер С. Дж. Эволюционная теория экономических изменений / Пер. с англ. - М.: Дело, 2002. - 536 с.
3. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер. - М.: Эксмо, 2007. - 864 с.
4. Історія економічних учень: : Хрестоматія : Навч. посіб. / За ред. В. Д. Базилевича. - К.: Знання, 2011. - 1198 с.
5. Austrian Economics: Tensions and New Directions / Ed. by V. Caldwell, S. Boehm. Boston: Kluwer, 1992.
6. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: В 3-х т. / Пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. - СПб.: Экономическая школа, 2004. - Т. 3. - X+678 с.
7. Берри Н. Норман. Австрийская экономическая школа: расхождения с ортодоксией // Панорама экономической мысли конца XX столетия / Под ред. Д. Гринэуэя, М. Блини, И. Стюарта: В 2-х т.: Пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. - СПб.: Экон. шк., 2002.- Т. 1. - С. 81-105.
8. Мизес Л. фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / пер. с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. - Челябинск: Социум, 2005. - 878 с.
9. Уэрто де Сото Х. Социализм, экономический расчет и предпринимательская функция / Пер. с англ. В. Кошкина под ред. А. Куряева. - М., Челябинск: ИРИСЭН, Социум, 2008. - 488 с.
10. Мизес Л. фон. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность: Пер. с англ. - М.: "Дело", 1993. - 240 с.

**ЙОЗЕФ ШУМПЕТЕР И АВСТРИЙСКАЯ ТРАДИЦИЯ:
АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ**

Выявлены элементы сходства и различий научных взглядов Й. Шумпетера и Л. фон Мизеса относительно экономического развития, статики и динамики экономической системы. Проанализированы некоторые аспекты методологии ученых и их отношение к теоретической модели и практике реализации социализма. Указано на продолжение австрийской традиции экономических исследований Л. фон Мизесом и революционность отдельных теоретических обобщений Й. Шумпетера, хотя некоторые из них остаются в русле австрийской традиции.

Ключевые слова: австрийская традиция, инновационно-эволюционная теория экономического развития, экономическая динамика, австрийский неолиберализм

Summary

Olena Nesterenko

**JOSEPH SCHUMPETER AND THE AUSTRIAN TRADITION:
ASPECTS OF INTERACTION**

Similarities and differences of scientific views of J. Schumpeter and L. von Mises have been identified in respect of interpretations of economic development, statics and dynamics of the economic system. Some methodology aspects and their relation to the theoretical model and the practice of realization of socialism have been analyzed for both scientists. It has been indicated on a continuation of the Austrian tradition of economic research L. von Mises and the revolutionary spirit of the individual theoretical generalizations J. Schumpeter. Although some of them follow Austrian tradition.

Keywords: the Austrian tradition, evolutionary theory of economic development, economic dynamics, the Austrian neo-liberalism

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ КРИЗ: УЗАГАЛЬНЕННЯ Й. ШУМПЕТЕРА ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Здійснене обґрунтування сутності теорії циклічного розвитку Й. Шумпетера та зміни підходів до пояснення причин виникнення та способів розв'язання соціально-економічних проблем, пов'язаних з циклічністю розвитку економіки. Аналізуються особливості сучасної інноваційної економіки та теорії її розвитку.

Ключові слова: економічна криза; економічний цикл; інновації; "інноваційна теорія підприємництва", теорії інноваційного розвитку.

Постановка проблеми. Однією із найскладніших теоретичних і практичних проблем функціонування сучасної економіки вважається вивчення причин виникнення економічних криз та способів розв'язання проблем, пов'язаних з їх наслідками. Актуальність дослідження теорії криз визначається об'єктивною необхідністю теоретичного осмислення суті, рушійних сил і майбутніх тенденцій циклічного розвитку економіки, комплексного аналізу антициклічного регулювання, дослідження традиційних і новітніх методів та інструментарію стабілізації економічних циклів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні теоретичні й емпіричні дослідження економічних циклів, механізмів антициклічного регулювання економіки країн відображені у працях таких відомих учених, як М. Туган-Барановський, Дж. Кейнс, М. Кондратьєв, Г. Кассель, У. Мітчелл, Г. Менк'ю, К. Ромер, Р. Хоутрі, Е. Хансен, Й. Шумпетер та інших. Такі відомі економісти, як К. Гренджер, Ж. Дебре, К. Ерроу, Р. Енгл, Л. Клейн, С. Кузнець, Р. Лукас, Г. Мюрдаль, Р. Солоу, П. Самуельсон, Я. Тінберген, Дж. Тобін, Р. Фріш, М. Фрідман, Дж. Хікс, Ф. фон Хайек, за дослідження проблем, пов'язаних з економічними циклами та методами встановлення загальної економічної рівноваги, були нагороджені Нобелівською премією з економіки. За значний внесок у розвиток теорії реальних бізнес-циклів цю відзнаку у 2004 р. отримали американські вчені Ф. Кідланд та Е. Прескот. Проблеми циклічної економічної динаміки й антикризового регулювання досліджуються у роботах українських вчених О. Білоруса, О. Бандури, Л. Возної, В. Гейця, І. Грабинської, В. Лагутіна, Д. Лук'яненка, Е. Машенко, Б. Панасюка, а також російських - Е. Балацького, С. Глазьева, В. Іноземцева, С. Меньшикова, Ю. Яковця та багатьох інших.

Нерозв'язані раніше частини загальної проблеми. Разом з тим, потребують подальшого дослідження методологічні засади антициклічного регулювання в сучасних умовах, необхідно є розробка ефективних методів діагностики економічних циклів і прорахування їх наслідків. Особливо актуальне теоретичне обґрунтування ендогенного механізму антициклічного регулювання економіки.

Формулювання цілей статті. Мета статті - обґрунтування сутності теорії циклічного розвитку Й. Шумпетера та зміни підходів до пояснення причин виникнення та способів розв'язання соціально-економічних проблем, пов'язаних з циклічністю розвитку економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Й. Шумпетер на початку ХХ ст. узагальнив існуючі на той час підходи до вивчення причин виникнення криз, циклічності розвитку економіки та видів економічних циклів. Для аналітичної зручності він заснував трициклічну схему розвитку циклу, визначивши його частини - цикли Кітчина (3-4 роки), Жуглара (7-11 років), Кондратьєва (48-60 років). Шумпетер встановив, що "кожен цикл Кондратьєва повинен містити ціле число циклів Жуглара, який містить ціле число циклів Кітчина" [5, с.147]. Він ґрунтував свою теорію перш за все на теорії довгих хвиль Кондратьєва (К-хвиль), який, проаналізувавши деякі макроекономічні показники країн Західної Європи і США з 1790 по 1920 роки, виявив, що значення цих показників синхронно рухаються в довгостроковому періоді. За його теорією, максимуми досягалися приблизно в 1815 і 1873, а мінімуми - в 1845 і 1896 рр. Крім того, під час підйому довгої хвилі зростала кількість воєн і повстань і відбувалося залучення нових країн і регіонів до світової торгівлі та до світового розподілу праці. На підставі цих спостережень Кондратьєв зробив довгостроковий прогноз до

2010 року, передбачивши, зокрема, Велику депресію 1930-х років. У таблиці 1 представлено періоди довгих хвиль Кондратьєва та історію світових криз, які відбувалися у рамках кожної К-хвилі.

Таблиця 1

Тривалість світових криз і основні сектори втрат

Паніки, кризи й світові депресії	Дати кризи	Тривалість світової кризи	Головна сфера втрат і краху у фінансовій кризі
1 цикл - з 1779 до 1841-43 рр. (фаза зростання - до 1814 г.; зниження - з 1814 до 1841-43 рр.).			
Фінансова криза 1797 року	1797-1800	3 роки	Торгівля та нерухоме майно
Фінансова криза 1819 року	1819-1824	5 років	Банкрутства банків
Фінансова криза 1837 року	1837-1843	6 років	Банкрутства банків, крах валют
2 цикл - з 1844-51 до 1890-96 рр. (фаза зростання - до 1870-75 рр.; зниження - з 1870-75 до 1891-96 рр.).			
Фінансова криза 1857 року	1857-1860	3 роки	Залізниця та нерухоме майно
Фінансова криза 1873 року	1873-1879	6 років	Банкрутство банків
Депресія	1873-1896	23 роки	Світова депресія, незважаючи на величезний підйом в економіці
Фінансова економічна криза 1893 року	1893-1896	3 роки	Залізниця
3 цикл - з 1891-96 до 1929-33 рр. (фаза зростання - до 1914 р., зниження - до 1929 р.).			
Криза 1907 року	1907-1908	1 рік	Банкрутство банків, викликане новими фінансовими інструментами
Велика депресія	1929-1939	10 років	Глобальна світова фінансово-економічна криза 1929 року Повний крах фондової біржі, банкрутство банків, торгові війни
4 цикл - з 1929-33 рр. (можливо, до кінця 1930-х рр.) до 1973-75 рр. (можливо, до 1981 р. вища поворотна точка приходиться на початок 1950-х рр.)			
Фінансова криза 1937 року	1937-1942	5 років	Військові конфлікти, Друга світова війна, скандали Уолл Стріт фактично частина Великої Депресії
Нафтова криза 1973 року	1973-1975	2 роки	У четверо зросли ціни на нафту, інфляція
5 цикл - з 1973-75 до (прогноз) 2010-15 рр.; вища поворотна точка припадає на середину 1990-х рр.			
Криза 1987 року, спад 1990 роки	1987-1991	4 роки	Доларова криза, торгівля, нерухоме майно
Криза кульок dot.com	2001-2003	2 роки	Кульки Dot.com, Sep 11, бухгалтерські скандали
Міжнародна фінансова криза 2008-2009-2010	2008-2009 пік кризи, максимум кризовий рік	1,5 - 2 роки	Нерухоме майно, банкрутство банків

Складено за: [4; 5].

Й. Шумпетер пов'язував класифікацію хвиль з тим ключовим фактором кожної хвилі, який давав імпульс її поширенню: кризу 1790-1840 рр. - з механізацією праці в текстильній промисловості); 1840-1890 рр. - з винаходом парового двигуна та розвитком залізничного транспорту; 1890-1940 рр. - з електрифікацією та розвитком чорної металургії; 1940-1990 рр. - з розвитком нафтової промисловості та продуктів органічної хімії.

Учені, які працювали над цією проблемою, визначили початок п'ятої хвилі, який припадає на 90-ті роки ХХ ст. Вона пов'язана з розвитком мікроелектроніки та комп'ютерної техніки. Прогнозується і наближення шостої хвилі - хвилі розвитку біотехнології. Протягом більше 100 років учені намагаються знайти причини повторюваності економічних криз. В основу більшості гіпотез, покладена взаємодія економічної та інноваційної активності, у ряді випадків вивчаються демографічні, соціальні й навіть військові чинники. Кондратьєв стверджував, що неекономічною причиною циклічності можуть бути значущі винаходи, які часто з'являються одночасно в декількох місцях, незалежно один від одного, тому великі цикли, терміни їх початку і закінчення є не випадковими величинами, а загальною закономірністю, властивою світовій економіці.

Й. Шумпетер створив "інноваційну теорію підприємництва", відповідно до якої інновації відіграють ключову роль. До інновацій він відносив виробництво нового товару, впровадження нових форм організації, удосконалення техніки і технологій. На його думку, підприємці, проводячи інноваційну діяльність, забезпечують базу для технологічної ренти і, як наслідок, добробуту. Але розмір технологічної ренти зменшується у міру того, як попередні інновації стають сталою практикою в економічному житті. Тому з'являється знижувальна хвиля. Й. Шумпетер стверджував, що існує нескінченна кількість циклів.

На відміну від попередників, Й. Шумпетер визначав факторами прискорення прогресу такі чинники як монополію, економічні цикли, конкурентну боротьбу. Він вважав, що руйнівна конкуренція, боротьба за сфери впливу, обмежувальна ділова практика фірм, які призводять до надмірного витрачання коштів (витрати на рекламу, придбання патентів, створення надлишкових виробничих потужностей), дають змогу пом'якшувати тимчасові труднощі. Разом з тим, на його думку, вони не гальмують, а, навпаки, стимулюють довгостроковий процес розширення. Визначальною гіпотезою Й. Шумпетера є

твердження, що підприємець, діяльність якого мотивується отриманням прибутку, є новатором, сам створює умови для отримання прибутку, революціонізуючи "виробничу відсталість".

Й. Шумпетер виявився першим економістом, який ввів поняття "нововведення", "інновації" і пов'язав їх з темпами економічного розвитку. На мікроекономічному рівні нововведення забезпечують одержання прибутку і реалізуються завдяки стратегії активної участі у інноваційному процесі. На рівні макроекономіки поширення нововведень впливає на загальне економічне зростання і, отже, є основою розуміння циклічних коливань. Принциповим положенням теорії Й. Шумпетера є те, що нове, як правило, не виростає зі старого, а з'являється поряд із ним, витісняє його і змінює все, що зумовлює необхідність у структурній перебудові.

Сучасні вчені, вивчивши динаміку економічного розвитку у ХХ ст., показали реальні наслідки циклічності, їх особливості та спрогнозували можливі наслідки. Наприкінці ХХ ст. учені установили тенденцію до скорочення циклів Кондратьєва з прискоренням науково-технічного прогресу (Яковець 1984, 1995). Згідно з цією гіпотезою, для тривалості циклів приймаються такі значення. Перший цикл - 60-65 років (1785/90 - 1844/51), другий - близько 50 років (1844/55 - 1890/96), третій - не більше 42 років (1891/96-1933), четвертий - трохи більше 40 років (1933 - 1974).

Проте зазначимо, що вибір меж циклів досить умовний. Багато що в аналізі довгих хвиль залежить від вибраної системи індикаторів, на які накладаються глобальні історичні пульсації та тренди.

Що стосується прогнозів, то п'ятий економічний цикл 1978-2022 рр., усередині якого зараз знаходиться світ, не є "кондратьєвським". Змінюється загально-економічне середовище, чинниками циклічності виступають не лише економічні, а й соціально-політичні фактори. Економіка ряду країн, що розвиваються (Китай, Індія та мусульманські країни), проходить по хвилі Кондратьєва із запізненням приблизно в десять років.

Новації у сфері високих технологій, які будуть у майбутньому, генеруються вже в даний час. Очікується, що після безпрецедентного ривка, світову економіку в п'ятдесяті роки ХХІ ст. очікує такий же безпрецедентний спад і криза. У момент закінчення останнього циклу в 2065 році чисельність населення Землі наблизатиметься до межі в 12,9 млрд. людей, а світова економіка стане на рейки рівномірного безкризового розвитку. Історичних і економічних циклів більше не буде. Залишаться сезонні цикли, інші цикли екзогенного

характеру.

Сьогодні справджуються ідеї Й. Шумпетера у поясненні нерівномірності (асиметричності) економічного розвитку країн з різними підходами до інновацій. Учені доводять, що визначальним фактором формування асиметричних економічних циклів, у яких висхідні фази за критерієм тривалості значно перевищують низхідні, є радикальні інноваційні зрушення у сфері

інформаційно-комунікаційних технологій (рис. 1).

Обрана країнами-ключовими інноваторами стратегія інноваційного розвитку, у тому числі інноваційного прориву у нових індустріальних країнах, зумовлює ендогенне регулювання економічних циклів, про що свідчать розраховані показники асиметричності. Зазначено, що в умовах формування глобального технологічного простору чинниками асиметричності

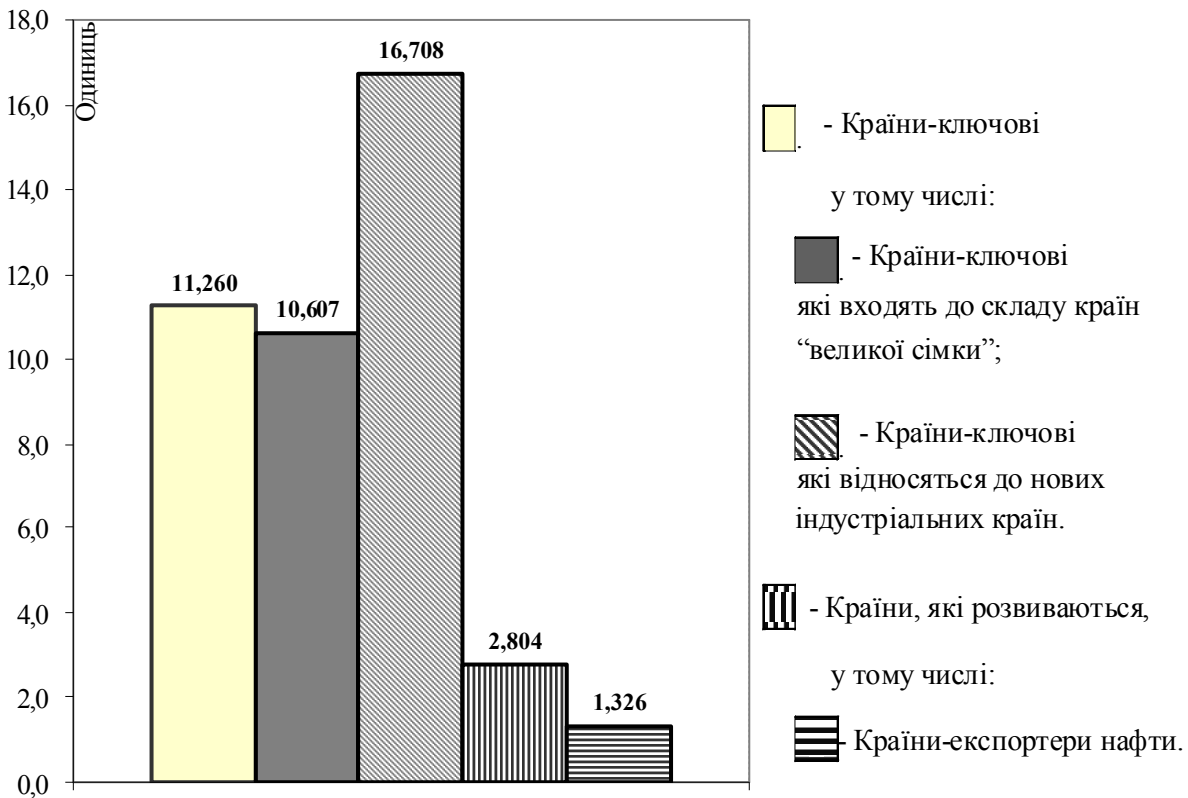

Рис. 1. Діаграма показників асиметрії економічних циклів, 1980-2004 рр.

циклічності у високорозвинених державах світу є пришвидшення дифузії інновацій та синхронізація технологічних зрушень, внаслідок чого відбувається заміна поколінь техніки і технологій, технологічних укладів, скорочується ритм циклічної економічної динаміки [3, с.12-13].

П. Друкер у працях "Інновація та підприємництво" (1985) та "Посткапіталістичне суспільство" (1993) сформулював теорію інноваційної економіки і підприємницького суспільства. Він зазначає, що економіка 90-х років ХХ ст. принципово відрізняється від економіки 60-70-х років, яка була зорієнтована на виробництво, внаслідок чого підприємства зосереджували основні зусилля на його вдосконаленні. Найкраще це могли робити великі компанії, що домінували на ринку. Інноваційна економіка (за Друкером) має такі характеристики: 1) головною продукцією і

головною "начинкою" усіх товарів і послуг є нові рішення; саме зростання економіки є безпосереднім результатом безперервних інноваційних змін; провідна роль в економіці належить мільйонам малих і середніх підприємств, очолюваних підприємцями, які діють на свій страх і ризик; динаміка економіки і суспільства визначається не наукою і науковцями, а мільйонами людей, що самостійно приймають рішення, часто інтуїтивні й творчі; порівняно невеликі капіталовкладення у кожне робоче місце завдяки некапіталомісткій технології багатьох мільйонів інноваційних виробництв; знання є основним, панівним фактором продуктивності й у масовому виробництві; головна форма власності - інтелектуальна власність, що структурує суспільство і визначає його розвиток; 7) метою оподаткування має стати підтримання

усього необхідного для довгострокових інвестицій, а головною рисою податків, важливою для всієї інноваційної економіки, - їх точна передбачуваність.

Сучасні теорії інноваційного розвитку змістили акценти у поведінці людей, сформували у них прагнення до накопичення знань. Стало очевидним, що економічне зростання країн великою мірою залежить від інноваційної активності підприємницьких структур, від їх прагнень, зусиль і здатності використовувати у своїй діяльності новітні технології, творчо підходити до визначення способів задоволення потреб споживачів, на основі чого вдосконалювати та оновлювати продукцію, отримуючи більші доходи і зміцнюючи свої ринкові позиції.

Незаперечною використання інновацій як основи досягнення стратегічної конкурентної переваги галузей і компаній не вимагає особливих доказів. У праці М.Портера "Конкурентна стратегія" вказується: "Кожна успішна компанія застосовує свою власну стратегію. Проте характер і еволюція всіх успішних компаній опиняються у своїй основі однаковими. Компанія добивається конкурентних переваг за допомогою інновацій. Вони підходять до нововведень у найширшому сенсі, використовуючи як нові технології, так і нові методи роботи "...". Після того, як компанія досягає конкурентних переваг завдяки нововведенням, вона може утримати їх тільки за допомогою постійних поліпшень. Конкуренти відразу ж і обов'язково обійдуть будь-яку компанію, яка припинить вдосконалення і впровадження інновацій". Ця аксіома, висловлена вперше Шумпетером і розвинена Портером в його численних книгах по теорії і практиці міжнародної конкуренції, стала заповітом для всіх підприємців світу [2].

Сучасні економічні кризи вивчаються у взаємозв'язку з політичними циклами: "...в економіці виникає циклічний процес: безпосередньо перед виборами спостерігається прискорення економічного зростання і - з незначним часовим лагом - зростання інфляції, а в період після виборів темп інфляції знижується, і як наслідок дефляційної політики, знижуються темпи економічного зростання. Такий економічний цикл, як стверджують автори, не забезпечує економічного зростання, крім того, він може збільшувати середній рівень інфляції без приросту економічного зростання чи скорочення безробіття" [1]. Необхідно також підкреслити, що кризи супроводжуються низкою зрушень у соціальних відносинах, у всіх сферах суспільного життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У теорії криз протягом ХХ ст.

найважливішим підходом залишався "інноваційний підхід", запропонований Й. Шумпетером. Це цілком справедливо, оскільки економічна історія минулого століття свідчить про те, що в основі економічного розвитку закладено досягнення НТП і діяльність господарських суб'єктів по їх втіленню в практику господарювання. Разом з тим, у теорії криз залишається низка малодосліджених проблем, пов'язаних і з складними соціальними перетвореннями, які супроводжують циклічний розвиток економіки та впливають на нього. У цьому й полягає складне завдання подальших досліджень.

Список літератури

1. Грабинська І.В. ділові політичні цикли у сучасній ринковій економіці / І.В. Грабинська. - Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. - 2010. - Вип. 20.13. - С. 160-170.
2. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов (3-е издание) / М. Портер. - М.: Альпина Бизнес. Букс, 2005. - 452 с.
3. Сацик В.І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації / В.І. Сацик. : дисерт. канд. екон. наук: 08.01.01 - економічна теорія. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ. - 2006. - 20 с.
4. Стежко Н.В., Вплив глобалізації на поширення кризових процесів в міжнародній економіці. // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції "Україна на шляху соціально-економічних перетворень в умовах глобалізації" : Зб. наук. статей. Випуск 8. - Кіровоград, КНТУ, 2009. - 493 с.
5. Scumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. - N.Y.-L., 1939.

**РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ КРИЗИСОВ:
ОБОБЩЕНИЕ Й. ШУМПЕТЕР И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ**

Осуществлен обоснования сущности теории циклического развития Й. Шумпетера и изменения подходов к объяснению причин возникновения и способов решения социально-экономических проблем, связанных с циклическостью развития экономики. Анализируются особенности современной инновационной экономики и теории его развития.

Ключевые слова: *экономический кризис; экономический цикл; инновации; "инновационная теория предпринимательства", теории инновационного развития.*

Summary

Valery Sobolev

**DEVELOPMENT OF THEORY OF CRISES:
GENERALIZATION of Y. SHUMPETER AND MODERN APPROACHES**

In the article the ground of essence of theory of cyclic development is carried out And. Shumpetera and changes of going near explanation of reasons of origin and methods of decision of socio-economic problems, related to the recurrence of development of economy. The features of modern innovative economy are analysed and meopii of its development.

Keywords: *economic crisis; economic cycle; innovations; "innovative theory of enterprise", theory of innovative development.*

© Нікіфоров П. О., Сторощук Б. Д., Загородна Н. М., Дячук М. П., 2011
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

БІБЛІОГРАФІЯ ЧЕРНІВЕЦЬКИХ ДЖЕРЕЛ ТВОРЧОСТІ Й. А. ШУМПЕТЕРА

Розглядається науковий феномен творчості видатного вченого-економіста Йозефа Алоїза Шумпетера з точки зору його науково-педагогічної роботи на початку ХХ ст. в Чернівецькому університеті. Розкривається структура, якісні та кількісні характеристики бібліографічного покажчика праць Й.А.Шумпетера, укладеного на основі багатого архіву Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ключові слова: Йозеф Алоїз Шумпетер, Чернівецький університет, бібліографічний покажчик.

В 1909 році в Чернівцях розпочав свою професорську кар'єру молодий талановитий австрійський вчений Йозеф Алоїз Шумпетер, котрий заслужив світову славу, залишив помітний слід в багатьох галузях світової науки, став одним з найвидатніших вчених ХХ ст. Феномен Й. Шумпетера як і під час його активної творчої діяльності так і в сучасних умовах посідає особливе місце в історії економічної науки і залишається об'єктом наукових дискусій серед економістів та істориків, математиків і соціологів, з одного боку, а також неокласиків, кейнсіанців, лібералів, маржиналістів, інституціоналістів, марксистів - з іншого. Учень неокласичної австрійської школи маржиналізму, якого різні вчені зараховують до пізньої неокласики, інституціоналізму, неоконсерватизму або неолібералізму, викладав цілий ряд курсів економічного характеру в університетах міст Чернівці і Грац, в Японії, в Рейнському університеті Німеччини, в Колумбійському та Гарвардському університетах США, а також мав досвід практичної роботи в Міжнародному суді в Каїрі, в соціалістичному уряді Австрії після І-ї світової війни та в керівництві приватним банком.

Багаторічна робота з іноземними фондами Наукової бібліотеки, які налічують понад 600 тис. видань, виявлення публікацій відомого австрійського і американського економіста, соціолога, а в 1909-1911 рр. професора Чернівецького університету Йозефа Алоїза Шумпетера, поступово підвела до виникнення ідеї створення бібліографічного покажчика [1]. Гордістю фондів університетської книгозбірні австрійського періоду є тогочасні видання робіт Й. Шумпетера.

Сучасна економіка є глобалізованою, а кожна людина будь-якої країни в умовах такої глобалізації є часткою світової економіки. В цьому плані американські колеги Й. Шумпетера підкреслювали, що і, як людина і, як науковець-

дослідник, він був у першу чергу громадянином світу. Й. Шумпетер ніколи не любив ототожнювати себе з будь-якою національністю, групою і школою, він не був ні реформатором, ні прихильником або противником капіталізму чи соціалізму, чи будь-якої економічної доктрини; його стежа - бути незалежним дослідником та інтелектуалом.

В той же час, фігура Й.А. Шумпетера, будучи загально визнаною в історії світової економічної думки, за оцінками різних дослідників, є достатньо суперечливою. З одного боку стверджується, що "Йозеф Шумпетер був всебічним генієм", окремі дослідники навіть малюють його в образі планетарної людини, яка незалежно від інтелектуального оточення і стану економічної науки продукувала власні економічні ідеї, а з іншого - коли окремі автори починають з'ясовувати умови формування економічних поглядів Й.А. Шумпетера, розкривати джерела його економічних теорій, вони констатують, що сам вчений не завжди посилався на першоджерела своїх ідей.

Й. Шумпетер завжди намагався знаходити раціональні зерна в різних економічних концепціях - а це завдання справжнього науковця-дослідника. Наприклад, проблему співвідношення ринку і держави в економічній системі Шумпетер вважав довічною і схилив економістів до творчого врахування особливостей кожної національної економічної системи. Але ж з іншого боку, коли врахування таких особливостей стає абсолютно воно може руйнувати базові економічні чинники ринкової економіки.

Й.Шумпетер ніколи не пов'язував себе з жодною науковою школою економічної теорії, проте він значно розширив межі економічних досліджень, вийшов на існуючі у той час міждисциплінарні проблеми суспільних наук, і у процесі дослідження саме соціально-економічних процесів вимушений був розглядати так звані

"неекономічні критерії", тобто вплив неекономічних чинників на економічну динаміку. Універсальність його теорії з цього боку не підлягає сумніву, і дає можливість комплексно розглядати багато макрота мікроекономічних процесів і з політичної і з власне економічної точки зору. Яскравим прикладом даного підходу одна з трьох ключових фундаментальних праць Шумпетера, які принесли йому світове визнання, "Капіталізм, соціалізм і демократія" (1941 рік). Саме тому, багато вчених, не без підстав, вважають Шумпетера одним з теоретичних батьків окремої наукової галузі, яку ми нині називаємо соціологією.

Історію економічної науки Шумпетер розглядав як процес розвитку аналітичного апарату і методів дослідження економічних явищ. Дослідження в цьому напрямку стали завершальним етапом його наукової діяльності і остання фундаментальна праця Шумпетера "Історія економічного аналізу" (1954 рік), яка в ХХ ст. особливо в другій його половині, фактично поклала початок відповідних досліджень в багатьох країнах світу.

Якщо розглядати діяльність Шумпетера в історичному плані, то необхідно підкреслити, що формування ним власного методу економічного дослідження відбувалось в умовах жорсткого пресингу з боку представників домінуючих на той час в Австро-Угорщині історико-індивідуалістичних методів економічних досліджень. Найбільш наочно у цьому плані була полеміка щодо запровадження в економічні дослідження математичних методів, такого інструментарію, що наочно фіксував повторювані тенденції, закономірності в економіці, а отже - теоретичне узагальнення. Історична школа навпаки культивувала унікальні, специфічні, описові фрагменти господарського життя. Тому, за Шумпетером, ще з перших кроків наукового життя, закріпилась, і, власне, вже ніколи не полишала слава відступника, "білої ворони", інтелектуала-дисидента.

Наслідком для Шумпетера стали непрості стосунки з офіційною науковою елітою Австрії та Німеччини, яка не бажала бачити в своїх лавах порушника традицій. Тому Й. Шумпетер змушений був починати свою професорську кар'єру на окраїні Австро-Угорської імперії в Чернівцях. Працюючи на посаді позаштатного професора факультету держави і права Чернівецького цесарського університету імені Франца Йозефа Шумпетер відзначався широтою наукових інтересів у галузі економічних досліджень. Про це свідчать, наприклад, курси, які він читав студентам: "Народноекономічна політика", "Фінансове право", "Про соціальне страхування з особливим зваженням на його

зв'язок із торгівельною і фінансовою політикою, "Семінар із національної економіки та фінансової науки", "Тренування в аналізі газетних повідомлень про процеси на ринку грошей" [2].

Під час викладання в Чернівецькому університеті вийшла праця Шумпетера "Сутність та основний зміст теоретичної національної економіки" і мабуть, саме в цей час формувалась методологія вченого у дослідженні соціально-економічних процесів. Саме в Чернівецькому університеті Йозеф Шумпетер написав свою першу фундаментальну працю "Теорія економічного розвитку", яка була опублікована після від'їзду з Чернівців в 1912 році в австрійському місті Грац. В даній праці економічний розвиток представляється як процес "творчого руйнування", тобто постійно повторюваного виникнення і втрати монопольної влади учасників ринку, основою чого є інноваційна діяльність підприємців новаторів. Варто також відзначити, що на відміну від інших університетів України, які виникли у ХІХ столітті (Київського, Харківського, Одеського) саме в Чернівецькому університеті з першого року його заснування (з 1875 року) викладалась політекономія, існувала своєрідна "культура викладання економічної науки", а тому і Й. Шумпетер в класичному Чернівецькому університеті знайшов можливість подати свої наукові погляди, які аж ніяк не вписувались в рамки класичної школи політекономії.

Саме проведення досліджень про взаємозв'язки творчості Йозефа Алоїза Шумпетера з Чернівецьким університетом [3] наштовхнуло на думку про необхідність створення бібліографічного покажчика [1].

Наукова бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, яка була заснована в 1852 році як Крайова публічна бібліотека і після заснування в 1875 році Чернівецького університету стала університетською бібліотекою на відміну від більшості бібліотек Австро-Угорської монархії та Німеччини змогла уникнути пожеж та масового розкрадання фондів під час двох світових воєн. Внаслідок цього, архіви даної бібліотеки містять одне з найбільших у світі зібрань різноманітних матеріалів стосовно особи Йозефа Шумпетера за першу чверть ХХ ст. Тут є, зокрема, першодруки наукових публікацій вченого, його рецензії на праці інших провідних вчених того часу, в тому числі, представників австрійської школи (наприклад, його вчителя О.Бем-Баверка) та колег по викладанню економічних дисциплін в Чернівецькому університеті (наприклад, К.Короаме), а також документи, які відображають різноманітні аспекти організації викладацької роботи Й.А.Шумпетера.

При складанні покажчика укладачі поставили перед собою завдання максимально віднайти праці Йозефа Алоїза Шумпетера, літературу про життя і діяльність вченого, розкрити посилання на твори Йозефа Алоїза Шумпетера у наукових працях його сучасників.

На першому етапі роботи було створено джерелознавчу базу даних на основі каталогів та картотек Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, включення до неї відомостей про наявні бібліографічні списки у книжкових виданнях та пристатейну бібліографію з енциклопедій, довідників і наукових збірників. При складанні бібліографії були опрацьовані книжкові та періодичні фонди наукової бібліотеки ЧНУ. В процесі роботи було досліджено основну частину всіх зарубіжних видань. Зокрема, опрацьовано такі розділи довоєнних фондів, які зашифровані за спеціальною систематично-форматно-кріпосною схемою за західноєвропейським типом як: національна економіка, фінансова наука і соціологічні науки, адміністрація і статистика, порівняльне право, юридична періодика, бібліографія, енциклопедії, колекції, буковинензія. Крім того повністю проглянуто іноземні книжкові та періодичні видання після 1945 р.

Весь матеріал у покажчику систематизовано у трьох розділах: 1. Праці Йозефа Алоїза Шумпетера, 2. Література про життя та діяльність Йозефа Алоїза Шумпетера, 3. Посилання на твори Йозефа Алоїза Шумпетера у наукових працях його сучасників.

Також подано додаток "Матеріали з фондів Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича", де вміщено титульні сторінки праць Й. А. Шумпетера та видання Чернівецького університету "Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen an der k. k. Franz Josephs-Universität zu Czernowitz" (список публічних лекцій) [2], "Einreichung Protokoll 1910-1911" (Журнал обліку запитів читачів бібліотеки Чернівецького університету) [4].

Друковані праці першого розділу репрезентують науковий доробок вченого, його дослідницьку, видавничу, редакторську і громадську діяльність. Перший розділ "Праці Йозефа Алоїза Шумпетера" [1; с. 19-43], складається з двох тематичних підрозділів: "Монографії, статті, рецензії, переклади", "Редактор, упорядник". Матеріали розташовано за роками публікацій. В межах кожного року видання згруповано за алфавітом. Публікації іноземними мовами подано після видань українською та російською мовами. У бібліографічних описах покажчика Й. А. Шумпетер як автор не вказується. Рецензії на

праці Й. А. Шумпетера подано після їх бібліографічного опису за алфавітом прізвищ рецензентів. Рецензії Й. Шумпетера розміщені за алфавітом прізвищ авторів. У список рецензій включені також відповіді авторів рецензованих книг.

Матеріали, що вміщено у другому розділі "Література про життя та діяльність Йозефа Алоїза Шумпетера" [1; с. 44-70] і третьому розділі "Посилання на твори Йозефа Алоїза Шумпетера у наукових працях його сучасників" [1; с. 71-85] розміщено за алфавітом прізвищ авторів та назв праць. Видання що вміщені в третьому розділі "Посилання на твори Йозефа Алоїза Шумпетера" включають праці вчених датованих починаючи з 1906 р. Після бібліографічного опису збірників, що присвячені Й. А. Шумпетеру та несуть важливу інформацію про науковий доробок сучасних дослідників, подано їх зміст.

Включені до покажчика видання опрацьовано *de visu*. До кожного з них, крім статей з періодичних видань після 1945 р. видання, подано шифр зберігання у Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Основна частина матеріалу, яка ввійшла до покажчика, зберігається у секторі іноземних видань відділу зберігання фондів наукової бібліотеки ЧНУ. Також включені видання з фонду Австрійської бібліотеки, які позначаються "АВ".

Довідковий апарат покажчика містить передмову від укладачів, вступну статтю, "Іменний покажчик", "Список назв творів Й. А. Шумпетера" та "Список використаних періодичних видань". Передмова "Від укладачів" дасть користувачу уявлення про зміст покажчика, його пошукові можливості. Покажчик доповнює ґрунтовна вступна стаття науковому феномену Шумпетера. Також окремо виділені основні дати життя і діяльності Й. А. Шумпетера. В іменному покажчику відображено всіх осіб, які згадуються: автори, перекладачі, редактори та інші, в дужках подано прізвища осіб, яким присвячена та чи інша публікація.

При складанні бібліографічного опису для покажчика укладачі дотримуються вимог існуючих нормативних документів. Застосовуються прийоми зведеного опису багатотомних видань. У покажчику витримана система посилань (там само, *ebenda*), яка дає можливість уникнути дублювання. Бібліографічні описи мають наскрізну нумерацію.

Відбір літератури до покажчика завершено у вересні 2011 р. Однак і до сьогодні триває робота з виявлення, розшуку книг із загального фонду бібліотеки, тому покажчик не претендує на повноту. Сподіваємося, що покажчик стане у

пригоді вченим-економістам, студентам, працівникам бібліотек, всім, хто цікавиться дослідженнями відомого австрійського і американського економіста, соціолога Йозефа Алоїза Шумпетера і продовжить стимулювати дослідження феномену його творчості.

Список літератури

1. Йозеф Алоїз Шумпетер : Праці вченого та література про нього з фондів Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: бібліогр. покажч. / уклад. : Н. М. Загородна, М. П. Дячук ; наук. ред. та авт. вступ.

- статті : П. О. Нікіфоров, Б. Д. Сторощук. - Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. - 136 с.
2. Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen an der k.k. Franz Josephs-Universität zu Czernowitz im Wintersemester 1910/11. Beginn: 1 Oktober 1910 - Ende: 28 Februar 1911. - Czernowitz : Verlag des akademischen Senates, [1911]. - 27 S.
3. Сторощук Б.Д., Дячук М.П. Йозеф Алоїз Шумпетер і Чернівецький університет // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича: Збірник наукових праць. Вип. 557-558: Економіка. - Чернівці: Рута, 2011. - С. 3-11.
4. Einreichung Protokoll 1910-1911. - Czernowitz : K. Franz-Joseph Universität, 1910-1911. - S. 57.

Анотація

Петр Никифоров, Богдан Сторощук, Анастасия Загородна, Мария Дячук

Бібліографія черновицких джерел творчості Й.А. Шумпетера

Рассматривается научный феномен творчества выдающегося ученого-экономиста Йозефа Алоиза Шумпетера с точки зрения его научно-педагогической работе в начале XX в. в Черновицком университете. Раскрывается структура, качественные и количественные характеристики библиографического указателя трудов Й. А. Шумпетера, заключенного на основе богатого архива Научной библиотеки Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича.

Ключевые слова: *Йозеф Алоиз Шумпетер, Черновицкий университет, библиографический указатель.*

Summary

Petr Nikiforov. Bogdan Storoschuk, Anastasiya Zagorodna, Mariya Dyachuk

Bibliography Chernivtsy sources of creativity Y.A. Schumpeter

We consider the scientific phenomenon of the outstanding scientist and economist Joseph Alois Schumpeter in terms of its scientific and educational work in the early twentieth century. in Chernivtsi University. They describe the structure, qualitative and quantitative characteristics of bibliographic index of works by J. A. Schumpeter concluded, based on a rich archive of Scientific Library of National University of Chernivtsi Yuriy Fedkovych.

Keywords: *Joseph Alois Schumpeter, Chernivtsi University, bibliography.*

ІННОВАЦІЙНА ПРИРОДА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 658.589

© Михайлюк М.А., 2011
ДВНЗ "Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАГМАТИЗМ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглядаються проблеми інноваційних підходів у розширенні предмету дослідження сучасної економічної теорії з огляду на диверсифікацію наукового сприйняття нових поглядів, уявлень, цілей, завдань та перспектив для майбутньому науково технологічного розвитку. Як методологічна основа сприйняття економічного мислення, сучасна економічна теорія розширює обрії свого теоретичного впливу на прагматизм технологічного розвитку та базуючись на інноваційних позиціях, вона суттєво розширює можливості формування сталого економічного розвитку вітчизняної економіки, вдало адаптує до викликів глобалізованого світу.

Ключові слова: *інноваційність, предмет дослідження сучасної економічної теорії, інтегрованість, соціалізації та гуманізації економічних процесів, технологічний розвиток, глобалізація.*

Постановка проблеми. Аналіз еволюції економічної теорії як науки, виявлення об'єктивних закономірностей її розвитку є перманентно актуальним питанням для дослідників теоретичних проблем науково технологічного розвитку. Науковцям цікаві ті тенденції розвитку економічного світу, що економічна теорія, використовуючи свій невичерпний арсенал методологічного інструментарію, здатна описати не тільки у формі теоретичного знання, що є зручним путівником до розгалужених лабіринтів сучасної економічної культури, а і як послідовну концепцію практичного перетворення глобалізованого світу з його позитивними та негативними викликами людству. Розширення предмета дослідження сучасної економічної теорії, глибока інтегрованість її суб'єктів та об'єктів у світовий простір, що постійно розширює межі прямого й опосередкованого впливу на національну економіку забезпечують новий, вищий рівень інноваційності практичної орієнтації в оточуючому нас світі, а від так і адекватної реакції, формату поведінки, прагматизму та прогнозування науково обґрунтованого технологічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість проблем, які розглядаються у статті,

оцінка явищ і закономірностей у площині інноваційності сучасної економічної теорії збігаються з поглядами відомих економістів, таких як А.Гальчинський, А.Гриценко, Б.Данилишин, В.Семиноженко, Л.Федулова, А.Чухно та ін. Окрему увагу ми звертаємо на праці В.Гейця - Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку [1], де розкривається інноваційна основа для досліджень економічної теорії, а саме феноменологічний підхід, який дає змогу розкрити сутність і глибинні суперечності функціонування ринку, діяльності держави і трансформації суспільства; монографії І.Петрової, Т.Шпильової та Н.Сисоліної [2], в якій інноваційність розглядається через пріоритет нематеріальних цінностей у мотиваційній структурі інноваційного суб'єкта, його унікальні компетенції; працю В.Онкієнка, Л.Ємельяненко та І.Терен [3], що розглядає дилему між інерційністю та структурною інноваційністю економічного зростання та ін. Водночас у статті обґрунтовуються власні погляди на тенденції змін предмета дослідження сучасної економічної теорії, які є результатом впливу комплексу чинників інституційних перетворень, структурних змін продуктивних сил суспільства, нової якості процесів соціалізації та гуманізації виробництва.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Попри незаперечний доказ системного впливу економічної теорії на формування стратегічних напрямів розвитку економічних систем, якість цієї теоретичної спадщини іноді розмито формулюється щодо нових шляхів, нового бачення перспектив економічної теорії, яка і сама не стоїть на місці, а значить змінює свій інструментарій чи методологічний ресурс. Це спонукає дослідників ідентифікувати аспекти впливу економічної теорії, і в першу чергу інноваційні, на прагматизм технологічного розвитку, що дає можливість глибше зрозуміти і ефективність цього впливу, і очікувані наслідки в якості відтворення економічної системи, на що не завжди звертається належна увага.

Формулювання цілей статті. У статті ставиться завдання розкрити соціально-економічний зміст нових об'єктів впливу сучасної економічної теорії на прагматизм технологічного розвитку, що з'являються на горизонті під впливом диверсифікації сприйняття нових поглядів, уявлень, цілей, завдань, перспектив майбутнього розвитку в умовах глобалізації економічних відносин, нового соціогуманного сприйняття економічного світу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Економічна теорія повинна розглядати не тільки актуальні проблеми сьогодення суспільного відтворення, економічного розвитку систем, але й мати широкий контекст теоретичного узагальнення новітніх явищ, процесів, тенденцій, які, з одного боку, розширюють її власні горизонти досліджень та удосконалюють відповідний інструментарій цього процесу, а з іншого - дозволяють методологічно правильно позиціонувати себе як енциклопедичний дороговказ різним економічним дисциплінам чи то індикатор відповідності практичної реалізації теоретичних узагальнень в умовах біфуркації, мінливості економічного середовища. Методологічна інноваційність економічної теорії робить її прийнятною до творчих підходів, оригінальних висновків, що відкривають нове бачення сучасної соціально-економічної, політичної і духовної реальності для розбудови засад технологічного розвитку. Що ж прокує економічну теорію до інноваційності предмета дослідження? Відповідь на це питання криється у розумінні самої методології як інструменту, "що не дає готові догми, а є відправним пунктом подальшого дослідження і метод для цього дослідження" [4, с.352].

Інноваційність дослідження сучасної економічної теорії пов'язана, на наш погляд, з двома обставинами: по-перше, інноваційна діяльність у сучасному її теоретичному розумінні являє собою процес взаємодії живої праці та її

продукту, що принципово відрізняється від інших видів трудової діяльності суб'єктів. Мається на увазі творчість, що охоплює духовну енергію людини, здатну продукувати матеріальні та нематеріальні цінності. По-друге, інноваційність розкривається як нова модель комерціалізації економічних відносин, управління ними для створення та реалізації конкурентних переваг інтелектуального капіталу, до складу якого органічно входять людський, структурний, ринковий та соціальний капітал, тобто переосмислення технологічного розвитку економічної системи. Економічна теорія стверджує, що в процесі еволюції людина послідовно змінює прагматизм технологічного розвитку: передає здійснення функцій з використання своєї енергії природі і апогеєм цього процесу є створення штучного інтелекту. Тому завданням економічної теорії є формування умов для творчої праці людини, реалізації її духовної енергії у рисах продукту її діяльності, якими є не тільки новостворені матеріальні та духовні цінності, а й сама ноосфера, яка оточує людину. "Основним виявом творчості, - зазначає В.Іноземцев,- стає інтерперсональна взаємодія, спілкування людини із собою подібним, а головним продуктом - суб'єкт, що сам себе творить, його вдосконалені здібності, нові можливості, що відкриваються перед ним"[5].

Парадигма інноваційного становлення економічної теорії передбачає широку співпрацю різних прикордонних сфер дослідження: економічних, філософських, політичних, соціальних, правових та ін. з метою побудови оптимальної моделі їхньої кооперації заради досягнення ефекту теоретичних узагальнень, що охоплюють "не тільки нові характеристики трудових відносин і нагромадження капіталу, а й принципово нові світоглядні уявлення, насамперед про характер і цілі виробничих процесів, їхнє олюднення і гуманізацію"[6, с.7].

Міждисциплінарний характер сучасної економічної теорії в її інноваційному змісті дає можливість звертатися до трансцендентальної свідомості, яка постає як сукупність правил функціонування соціально-економічних відносин, приділяючи особливу увагу вірі й довірі в соціоекономічному просторі. Економічна теорія в останні роки ґрунтовно досліджує довіру, як ключовий суспільний інститут і доводить його значення не тільки як соціального, політичного і гуманітарного, але і як істотного економічного феномену у практиці технологічного розвитку. Доречно тут розуміння значення ірраціональності в економічній поведінці людини, коли довіра стає безпосередньо продуктивною силою суспільного виробництва.

Інноваційність стратегії економічної теорії полягає також в розумінні ролі і значенні ендогенних факторів економічного зростання: а) еволюції свідомості суб'єктів соціально-економічної діяльності; б) використання потенціалу економіки знань; в) якісних перетворень у сфері впровадження інноваційних моделей; г) використання національної ідентичності в засадах технологічного розвитку. Необхідність використання економічною теорією ендогенно орієнтованої моделі у стратегії розвитку забезпечує модернізацію економіки і суспільства на інноваційній основі та створення фундаментальних основ прагматизму технологічного розвитку, що відповідає стратегії постіндустріалізму.

Економічний світ, який досліджується економічною теорією, влаштований таким чином, що будь-який прогрес в галузі технологій, способів організації виробництва чи управління розподілом суспільного продукту здійснюється через "відторгнення чи корегування існуючих знань і створення нових знань, чимось більш ефективних і досконаліх в порівнянні з існуючими ... еволюція знань призводить до якісних змін в економіці і з часом отримує додаткове прискорення. Вслід за цим прискорюється і інноваційний процес в самій економіці" [7, с.26]. Тобто інноваційним розвитком пояснюється метаболізм сучасної економічної теорії (матеріальний, енергетичний та інформаційний обмін з навколишнім середовищем), без якого вона, власне, і немає перспективи подальшого існування. Але парадокс сучасного постіндустріального суспільства, яке досліджує економічна теорія, є в тому, що фундаментальна економічна наука, в країнах, що досягли успіху в галузі інноваційного прогресу до сих пір знаходиться в полоні ортодоксальних теорій, які неадекватно описують особливості технологічно прогресуючої ринкової економіки. Тому нагальне завдання економічної теорії інноваційного типу полягає у зміні принципів підходів до розуміння та відображення сучасних моделей соціалізації ринкових відносин, концепцій взаємодії людини і природи, розкриття парадигми сталого гармонійного розвитку як умови гомеостазу (стійкої динамічної рівноваги), коли держава у процесі трансформаційних змін зберігає свою цілісність як система, не погіршуючи якісних чи кількісних характеристик. Прогрес соціально-економічної системи можливий за умов підтримання нею інноваційного режиму розширеного відтворення, формування механізму отримання і справедливого розподілу ренти на знання та високі технології, активної державної підтримки умов і засобів зростання якості людського капіталу. Головне ж завдання сучасної

економічної теорії при цьому, мабуть, можна звести до "проблеми забезпечення стійкого розвитку в масштабах всього людства"[8, с.36]. Цей глобальний процес здійснюється в умовах конвергенції економічної теорії, її інноваційного оновлення, тобто синтезу найбільш ефективних і життєздатних її характеристик за соціально орієнтованого ринку та дотримання транспарентного механізму соціально справедливого розподілу власності і влади. Ідеї конвергенції пов'язані з реформізмом, теоретичною основою якого є практичний раціоналізм К.Поппера. У праці "Відкрите суспільство та його вороги"[9, с.127] він пропонує конструктивний засіб перетворення економічної дійсності - поступову "соціальну інженерію", що здатна упередити соціальну революцію та сформулювати принципово новий прагматизм економічного відтворення системи та технологічного розвитку.

У західних дослідників економічної теорії популярні два підходи до розуміння її інноваційності: структурно-функціональний та культурологічний. Згідно з першим, якість життя та кількість населення є взаємопов'язаним ключовим показником кінцевого результату технологічного відтворення економічної системи, мета якої - досягнення глобальної рівноваги. Значного поширення набула також культурологічна концепція "нової якості навколишнього середовища", в якій під навколишнім середовищем розуміється світ, що оточує людину, в тому числі світ соціальний. Якість навколишнього середовища при цьому визначається за певними естетичними, етичними, культурними, психологічними і політичними факторами, переважно "духовного" характеру. Популярна точка зору А.Тойнбі, який стверджував, що мета людського життя "в духовності" і саме економічна теорія правильно вказує технологічний шлях цього процесу [10, с.439].

Сучасна економічна теорія, суттєво розширюючи предмет свого розгляду, проводячи атакуючу експансію міждисциплінарного характеру, переходить на новий етап дослідження - постнеолібералізм, який з'являється на зміну неолібералізму, який до певної міри себе вже вичерпав принципами економічної свободи, саморегульованої економічної системи та вільної конкуренції. Постнеоліберальна концепція покликана перейти до нового мислення, подолання парадоксів глобального розвитку, створити новий тип раціональності гармонійного ставлення людини до природи та до іншої людини, яке в планетарному масштабі стане запорукою спасіння людства, формувати логіку самооцінки, що є головною запорукою майбутнього

конструктивізму соціально-економічних відносин, побудови прогресивних атрибутів державності та соціальної справедливості.

Дослідження економічною теорією парадигми інноваційного розвитку передбачає становлення оптимальної моделі соціально-економічних відносин, де алгоритм інтеграції та партнерства науки, виробництва і держави набуває вагомого синергетичного ефекту, а теоретичні висновки економічної науки забезпечують перманентну інноватизацію економіки як технологічного прогресу. На плечі предмета дослідження сучасної економічної теорії лягає тягар пошуку, визначення та напрямів об'єднання позитивного впливу соціальних феноменів на подальше економічне зростання та поліпшення умов існування як окремої людини, так і людської спільності в контексті оптимізації глобальних і національних аспектів розвитку. Прагматизм технологічного розвитку, побудований тут на засадах інноваційності підходів економічної теорії, виходить на перший план, зумовлюючи структурну динамічність і конкурентоспроможність тієї чи іншої національної економіки. Для того щоб економічна теорія посіла адекватне місце в арсеналі засобів технологічного розвитку, необхідно, на думку багатьох науковців, відмовитися від абсолютизації економічного зростання і недооцінки людського фактора [11, с.180-181]. Світова практика свідчить, що лише грамотний, побудований на інноваційних методах економічної теорії, прагматизм технологічного розвитку може забезпечити ефективне відтворення сучасної економіки і бути запорукою її перспектив на майбутнє.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Предмет дослідження сучасної економічної теорії виходить за межі її традиційних рамок, ураховуючи поліформізм та динаміку соціально-економічних змін, викликаних емерджентним ефектом науково технологічного розвитку. Характер змін, які досліджує економічна теорія в соціально-економічному середовищі, свідчить про темпоральність і нелінійність економічних, політичних, соціальних процесів, які водночас збудують нову якість розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Завдання

інноваційної економічної теорії в цих умовах тримати руку на пульсі складних етапів трансформації наукових парадигм розвитку суспільства та через понятійний та методологічний апарат озброювати дослідників адекватним розумінням сучасних тенденцій розвитку економічної науки для сприйняття виваженого прагматизму технологічного поступу. Подальші дослідження можуть стосуватися адекватних змін взаємовпливу інноваційних важелів економічної теорії й особливостей технологічного розвитку.

Список літератури

1. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. - К., Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2009, 864 с.
2. Інноваційна діяльність: стимули та перешкоди: Монографія/Петрова І.Л., Шпильва Т.І., Сисоліна Н.П. За наук. ред. проф. Петрової І. - Л.-К.: Дорадо, 2010.- 320 с.
3. Смельяненко Л.М., Терен І.В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / За ред. В.В. Онікієнка. - К.: РВПС НАН України, 2006. - 480 с.
4. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. 2-е изд., т.39, с. 352.
5. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества: Научное издание. - М.: Academia - Наука, 1998. 640 с.
6. Влада і дефіцити ліберального мислення.-Дзеркало тижня.-№20,2011.с.1,7.
7. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями/ Под ред. Б.З.Мильнера.-М.:ИНФРА-М, 2010.- 624с.- (Научна мысль).
8. Прогнозирование будущего: новая парадигма / Под ред. Г.Г.Фетисова, В.М.Бондаренко. - М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2008.- 283с.
9. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги.- К.:Основи, 1984.-Т.2.-494с.
10. Тойнби А.Дж. Постижение истории: Пер. с англ./ Сост. Огурцова А.П.; Вступ. ст.Уколовой В.И.; загл.ст. Рашковского Е.Б.-М.: Прогресс,1991.- 736 с.
11. В.І. Куценко. Соціальний вектор економічного розвитку/ Під ред. В.М.Данилишина. - К.: Науково-виробниче підприємство "Видавництво "Наукова думка НАН України", 2010. - 73бс.

Аннотація

Михаил Михайлюк

**ИННОВАЦИОННОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ
И ПРАГМАТИЗМ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

Рассматриваются проблемы инновационных подходов в расширении предмета исследования современной экономической теории, учитывая диверсификацию научного восприятия новых взглядов, представлений, целей, заданий и перспектив для будущего научно технологического развития. Как методологическая основа восприятия экономического мышления, современная экономическая теория расширяет горизонты своего теоретического влияния на прагматизм технологического развития и базирясь на инновационных позициях она существенно расширяет возможности формирования устойчивого экономического развития отечественной экономики, удачно адаптируясь к вызовам глобализованного мира.

Ключевые слова: инновационность, предмет изучения современной экономической теории, интегрированность, социализация и гуманизация экономических процессов, технологическое развитие, глобализация.

Summary

Michael Mykhaylyuk

**INNOVATIVE ECONOMIC THEORY AND
PRAGMATISM TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT**

In the article the problems of innovative approaches are examined in expansion of the article of research of modern economic theory, taking into account diversification of scientific perception of new looks, presentations, aims, tasks and prospects for to the future scientifically technological development. As methodological basis of perception of economic thought, a modern economic theory extends horizons of the theoretical influence on pragmatism of technological development and being based on innovative positions she extends possibilities of forming of steady economic development of home economy substantially, successfully adapting oneself to the calls of the globalized world.

Keywords: innovation, the research subject of modern economic theory, integrating, socialization and humanization of economic processes, technological development, globalization.

ШУМПЕРІАНСЬКИЙ ВИД АКТИВНОСТІ - В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Розглядається шумпетеріанський вид економічної активності, доводяться переваги інноваційної парадигми економічного зростання та розвитку, розробленої Й.Шумпетером, пропонується Україні запровадити доктрину випереджаючого розвитку шляхом активізації ролі держави та переходу до інноваційного розвитку.

Ключові слова: *інноваційна парадигма, інноваційний процес, економічне зростання, економічний розвиток, нові комбінації, підприємець - новатор, купівельна сила.*

Й. А. Шумпетер - видатний економіст і соціолог - посідає особливе місце в загальній течії неокласики. Його вважають одним із найоригінальніших мислителів ХХ ст., який увійшов в історію економічної і соціологічної наук як засновник сучасних напрямків в економічній і соціологічній теоріях/

Праці Шумпетера знаменували принциповий поворот у традиційному аналізі капіталізму, замінивши ідею рівноваги ідеєю руху. Вони стимулювали вчених по новому подивитись на капіталістичну систему, конкуренцію, монополію, цикли, прибуток і кредит. Створюючи теорію економічної динаміки з її "вічним двигуном" - підприємництвом, Шумпетер доводить, що втілити його в життя можуть тільки люди, яких він називає підприємцями. Підприємництво, на думку Шумпетера, - це, перш за все, інновації та їх практичне втілення.

Вивчаючи сутність і фактори економічного розвитку, Й. Шумпетер ставить у центр уваги не "кількісне економічне зростання", а "якісний розвиток", досягти якого можливо, як вважає вчений, при постійній зміні у використанні нових виробничих ресурсів. Аби економіка отримала динамічний розвиток, потрібно, як він писав, "здійснення нових комбінацій" [1, с.132-133], а саме: 1) виготовлення нового, тобто ще не відомого споживачам, блага або поліпшення якості існуючих благ; 2) запровадження нових способів виробництва або комерційного використання існуючих товарів; 3) відкриття й освоєння нових ринків збуту; 4) освоєння нових джерел отримання сировини або напівоброблених товарів; 5) здійснення реорганізації в галузі й створення промислової організації нового типу.

Для реалізації нових комбінацій підприємцю необхідна купівельна сила, яка не надається йому автоматично як виробнику у процесі кругообороту

в формі доходу від продукту попереднього періоду. Якщо підприємець випадково володіє купівельною силою заранне - і якщо це відбувається, то тільки як наслідок попереднього розвитку, - він повинен її у будь-кого "позичити". Не можна стати підприємцем, не ставши попередньо боржником. Він стає боржником у силу необхідності, яка притаманна процесу розвитку. Перетворення в боржника є самою суттю явища, а не аномалією, не прикрою подією, яка викликана випадковими обставинами. Перша потреба підприємця є потреба в кредиті [2, с. 174-175]. Підприємець використовує кредит як фактор розвитку для нових комбінацій інноваційного характеру, а не для погашення боргів.

Розкриваючи економічний розвиток капіталістичного суспільства, Шумпетер сформулював динамічну концепцію циклу, в якій циклічність розглядається як закономірність економічного зростання. Остання знаходить свій прояв через відхилення економіки від стану рівноваги. Така форма розвитку економіки має сходинковий вигляд, у силу цих обставин інноваційний розвиток також здійснюється скачкоподібно. Нововведення виводять економіку з рівноваги і стимулюють надходження капіталовкладень у нові технології. Проте, відповідно до теорії Шумпетера, сама циклічна динаміка не може бути порушеною і матиме місце у майбутньому разом із економічними кризами.

Шумпетер уводить поняття ефективна конкуренція й ефективна монополія: конкуренція ефективна, якщо економічний прибуток отримується за рахунок економії витрат, підвищення якості продукції та розширення асортименту, коли вона базується на нововведеннях і ефекті масштабу виробництва, а не на праві власності.

Основні ідеї Шумпетера у цьому відношенні

були широко затребуваними економістами і соціологами у другій половині ХХ ст. у результаті "ефекту радянського Супутника" і не втратили своєї актуальності до сьогодні. У результаті цієї епохальної події - виводу в СРСР на орбіту першого в світі штучного супутника Землі - "інноваційний ланцюжок Шумпетера" ("винахід - впровадження - розповсюдження") був трансформований на Заході з врахуванням радянського досвіду у формулу: НДДКР - винахід - запровадження - розповсюдження - економічне зростання і розвиток". З цієї пори винахід, який нерідко був просто "очікуваним" і "випадковим" елементом у інноваційному розвитку, перетворився на плановий і фінансований компонент у рамках наукових досліджень і розробок, які підтримуються державою і приватним бізнесом з метою реалізації шумпетерського висновку про "конструктивне руйнування".

Дивергенція, яка продовжується між економічною наукою і господарською практикою, стимулює нас постійно повертатися до праць Шумпетера, в яких підприємцю відведено центральне місце в економічному зростанні та розвитку. У цьому контексті автор проводив чітку розмежувальну лінію між постаттю підприємця-новатора як головного рушія економічного прогресу і "просто бізнесмена", який діє в рамках традиційного економічного кругообігу. На його думку, останній може претендувати на звання підприємця лише в тому випадку, якщо він дає інноваційні відповіді на виклики сучасності, а не продовжує займатися рутинною діяльністю з виробництва товарів і надання послуг. Головна функція шумпетерівського підприємця полягає в тому, щоб "виробляти нові речі або робити речі, які вже робляться, новим (інноваційним) шляхом" [3, с.412].

На основі всебічного аналізу історичної еволюції підприємництва Шумпетер виділяє три стадії динамічної підприємницької діяльності, які характеризуються постійним порушенням рівноваги: перша - великі витрати на інновації та ніякого доходу; друга - реалізація інновацій перетворює підприємця в монополіста, і при цьому отримується високий монопольний прибуток; третя - в галузь приходять конкуренти, ціни падають, монопольний прибуток зникає. Треба починати все спочатку.

При визначенні змісту підприємництва Шумпетер виходить з того, що в індустріальну епоху виробництво являє собою певну комбінацію сил і засобів. Завдання ж підприємця полягає в тому, щоб своєчасно і правильно об'єднати їх у своїй інноваційній діяльності. Згідно з системою поглядів Шумпетера, нові ризиковані підприємства

- "більш вагомі у здійсненні "нових комбінацій", ніж давно засновані фірми" [4, с.430]. Він багаторазово підкреслював у своїх працях, що інновація є дітищем підприємництва, а підприємець - творцем і автором інновацій. Ним же сформульовано і введено в науковий обіг поняття "інноваційний процес", який пізніше отримав назву "інноваційного ланцюжка Шумпетера": "винахід - запровадження - розповсюдження (дифузія)".

Підприємництво в науковій інтерпретації Шумпетера не має нічого спільного з так званім паперовим підприємництвом, яке набуло широкого розповсюдження в усьому світі в кінці ХХ ст., у тому числі і в пострадянському просторі в період приватизації, під прикриттям якої здійснювалося тотальне пограбування загальнонародного багатства у більшості "суверенних" уламків СРСР. Сутність "паперового підприємництва" - улюбленого заняття економічних еліт у наші дні - зводиться до концентрації виробництва і капіталу за рахунок придбання, злиття і поглинання.

Хто вони, реальні підприємці, в науковому розумінні Шумпетера? Перш за все шумпетерський підприємець - це людина особливого типу, з особливим господарським настроєм і особливою трудовою мотивацією, це невтомний поборник інноваційного шляху економічного розвитку. Він відрізняється від "просто господаря" поведінкою і мотивами виробничої діяльності, своїм інтелектом і світоглядом, інтуїтивним відчуттям і вольовими якостями. На думку Шумпетера, підприємець у своїй господарській діяльності вибирає "ліпший із можливих варіантів", "просто господар" - "найбільш вигідний зі звичних, які випробувані на досвіді" варіантів. Підприємець "будує дорогу", "пливе проти течії; "просто господар" - "іде готовою дорогою", "пливе за течією". "Новизна завжди пов'язана з ризиком, більшість продуцентів не наважується на нього" [5, с.232], - писав Шумпетер. Цілком зрозуміло, що економічна "еліта" України (у результаті специфіки її формування в період масової "прихватації" країни) жодною із перерахованих якостей не володіє. Це відіграло суттєву роль у тому, що Україна, яка серед республік СРСР була однією із найрозвиненіших, не тільки не ввійшла до розвинених країн світу, а й пасе задніх.

Потрібно врахувати і те, що із двох можливих шляхів розвитку - мальтузіанського та шумпетеріанського, які стали панівними після Другої світової війни в сучасному світі, Україні було нав'язано перший з них, що призначений для знищення потенційних конкурентів західних країн, які належать до "золотого мільярда", і перетворення їх у постійних постачальників

дешевої сировини, без якої не може існувати сьогодні "цивілізований капіталізм". У цьому виборі для України чітко видно подвійні стандарти американського економічного мейнстріму. Останній пропонує для внутрішнього споживання й на експорт два принципово протилежні види економічної діяльності - шумпетеріанський і мальтузіанський. Перший з них пропонується розвиненим країнам, другий нав'язується решті країн світу, яким відведено роль придатку сучасного транснаціонального капіталізму.

Унаслідок такої запрограмованої спеціалізації розвитку країни "центра" або "ядра" внаслідок здійснення шумпетеріанської економічної активності отримують постійно зростаючу віддачу, а технологічні зміни в них сприяють зниженню вартості і відкривають можливість для отримання технологічної ренти, яка, в принципі, може розподілятися між капіталістами, робітниками і урядом. З іншого боку, "периферійні" країни після проходження певної точки у своєму розвитку за мальтузіанською траєкторією неминуче наражаються на зростання витрат на одиницю продукції. Це - головний вмонтований в економіку країн-експортерів сировини механізм, який не дозволяє їм вирватися з пастки бідності за відсутності національного виробничого сектора і веде до соціально-економічної поляризації багатих і бідних країн [6].

Однак Україна, йдучи 20 років шляхом мальтузіанства, стрімко втрачає свою здатність до відтворення державного суверенітету і замість обіцяного повернення до "цивілізованої" Європи на правах рівноправного партнера прийшла до історичного глухого кута, з якого доведеться вибиратися не одному поколінню наших співвітчизників.

Згідно з сучасними економічними теоріями, темпи і якість економічного зростання залежать від багатьох факторів. Це і вихідний рівень розвитку країни та культурний стан населення, і наявність передових технологій та розвинених інститутів, геополітична ситуація і політичні рішення владних структур, наявність реальної демократії і т. ін. Співвідношення вказаних факторів зростання, роль кожного з них, як показує історична ретроспектива, будуть різними. Це дає підставу вважати, що і в довгостроковій перспективі темпи економічного зростання в окремих країнах будуть неоднаковими, причому фактори випереджаючого зростання теж будуть різними. Визначальна роль при цьому належатиме якісним змінам геополітико економічній конфігурації світу, які відбулися на рубежі тисячоліть.

Економічне зростання в Україні на

нинішньому етапі забезпечити вкрай важко. Адже в структурі економіки України за роки ринкового реформування відбулися негативні зміни, що свідчить про деіндустріалізацію народного господарства, суттєві міжгалузеві перекося. Найбільші відмінності промислової структури України від світових показників полягають у надзвичайно низькій питомій вазі машинобудування, яка є основою науково технологічного прогресу, а також легкої промисловості. Зберігається домінування у структурі промисловості виробництва продукції з низькою доданою вартістю. Промисловість України характеризується технологічною відсталістю та низькою інноваційною активністю суб'єктів господарювання, застарілою структурою її переробної частини, посиленням технологічної залежності від економічно розвинених країн.

Частка вітчизняної науковомісткої продукції на світовому ринку високотехнологічної продукції становить 0,05 - 0,1%. У цілому в Україні близько 95% обсягів виробленої продукції належить до 3-го (60%) і 4-го (35%) укладів. Частка ж продукції вищих технологічних укладів в економіці країни становить: 4% для 5-го і 0,15% для 6-го. Зростання ВВП за рахунок впровадження нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7%, тоді як у розвинених країнах цей показник досягає 60% і навіть 90% [7, с.51,52].

За рівнем фінансування дослідницько-інноваційної діяльності Україна значно поступається реальній практиці розвинених країн. Зокрема, країни ЄС витрачають на дослідження і розробки 25-30% від загальних асигнувань на утримання вищих навчальних закладів. Наша країна - трохи більше 3%. На науку та дослідження в Україні виділяється 0,9% ВВП, у країнах ОЕСР - 2%, в Японії та США - близько 3%, за Лісабонською стратегією - до 3% [8, с.46]. Негативною залишається тенденція скорочення в країні наукових кадрів.

При цьому треба врахувати неухильне старіння основних засобів в Україні. Ступінь їх зносу за 2000 - 2009 роки в країні, згідно з даними Міністерства економіки України, зріс з 47,7 до 60,0%. Україна так і не вийшла з інвестиційної кризи, яка почалася з розвалом СРСР. Якщо в 1991 р. обсяги інвестицій в основний капітал до 1990 р. становили 92,9%, у 1995 р. - 29,1%, у 2000 р. - 25,2%, а в 2009 р. - менше 60%. За таких умов країна зможе щорічно оновлювати основні фонди всього на 4-6%. А це означає, що в Україні і надалі залишатимуться надзвичайно низькі показники ефективності економіки.

Продуктивність праці за ПКС в Україні упродовж 2001-2008 рр. становила 12,2-16,4%

продуктивності праці США, 15,9-22,2 - Німеччини, 13,4- 19,6 - Франції, 16,1-21,2 - Великої Британії, 17,6-23,6% продуктивності праці Японії. Порівняно з новими країнами-членами ЄС продуктивність праці в Україні у 2008 р. становила 30-33% продуктивності праці Чеської Республіки, Угорщини, Словаччини, 38% - Польщі, 50,4 і 55,6% продуктивності праці, відповідно, Росії і Румунії. Оцінюючи темпи ВВП на середньострокову перспективу, треба відзначити, що для досягнення рівня продуктивності праці нових країн-членів ЄС і високорозвинених країн Україні буде необхідно 10-15 років при умові здійснення комплексного підходу до модернізації її економіки [9, с. 97, 101].

Усе це переконливо свідчить про те, що процес закріплення за Україною низькотехнологічних сфер виробництва зростатиме і в найближчі роки, не зважаючи на всілякі розмови про її перехід на інноваційний шлях розвитку.

Зламати цю небезпечну для України тенденцію можна, заклавши підвалини шumpетеріанської парадигми економічного зростання і розвитку, в основі якої інноваційний процес.

Пріоритетною складовою України має бути визначення галузей лідерів, які могли б швидко інтегруватися у глобальний світ. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності, з одного боку, і отриманню нових технологій і ноу-хау, з другого боку, що дозволить значно підвищити продуктивність праці, інші показники ефективності економіки. Отже, згадані галузі мають спрямовуватися на експорт, який повинен зростати. Експортними товарами можуть бути не тільки сучасні літаки чи космічна техніка, а й будь-які інші товари та послуги (наприклад, цукор, олія, фрукти, послуги, в тому числі туризм). Головне, щоб ці товари вироблялися на рівні сучасних досягнень НТП і відповідали потребам споживачів.

Загострення національної та глобальної конкуренції обумовлює необхідність нових форм втручання держави в економіку, які пов'язані з підтримкою технологічного рівня, конкурентоспроможності національних галузей, своїх фірм. Отже, активний вплив держави на згадані процеси, її адекватна політика стає важливим чинником прогресивного розвитку країни, захисту її національних інтересів. У зв'язку з цим Україні необхідно розробити нові концептуальні засади державного регулювання, які б на основі інноваційної моделі розвитку привели до темпів економічного піднесення, що значно перевищують відповідні показники розвинених країн, сприяють структурно-технологічній модернізації народного господарства та зростанню добробуту населення.

У цьому контексті кормчим України давно пора усвідомити таку просту істину: "У війнах минулого билися армії і військово-морські флоти. У великих війнах ХХІ століття борються вчені, інженери і компанії, які перетворюють ідеї в готові продукти, що продають мільярдам споживачів. У минулому армії, які здобували перемогу, мали більш досконалу зброю, більше солдатів, більше мудрих головнокомандуючих. У ХХІ столітті у битвах змагаються команди вчених, і перемога потребує більш креативного розуму, кращих ідей, кращих лабораторій, кращих здібностей комерціалізувати інновації, кращих здібностей створювати попит і продавати нові товари та послуги" [10, с.19-20].

Отже, до перемоги в битвах ХХІ століття веде лише шumpетеріанська, тобто інноваційна активність. На жаль, вона практично цілком і повністю ігнорується в Україні. Закономірним результатом цього став інноваційний дефолт України, незважаючи на те, що саме на українській землі, в Чернівецькому університеті 100 років тому починав свою науково-педагогічну та науково-дослідницьку діяльність Й.Шумпетер, який подарував світу інноваційну парадигму економічного зростання та розвитку.

Список літератури

1. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А.Шумпетер; [предисл. В. С.Автономова; пер. с нем. В.С.Автономова, М.С.Любского, А. Ю.Чепуренко; пер. с англ. В.С.Автономова, Ю.В.Автономова, Л.А.Громовой, К.Б.Козловой, Е.И.Николаенко, И.М.Осадчей, И.С.Семененко, Э.Г.Соловьева]. - М.: Эксмо, 2008. - 864 с. - (Антология экономической мысли).
2. Там же.
3. Schumpeter J.A. The Economics and Sociology of Capitalism / J.A.Schumpeter / Ed. R.Swedberg. - Princeton (N.J.): Princeton University Press, 1991.
4. Cheng S., Stough R.R., Jackson R.W. Measuring and building high-quality entrepreneurship: a research prospect / Shaoming Cheng, Roger R. Stough, Randall W. Jackson // Innovation: The European Journal of Social Science Research. - September 2009.
5. Шумпетер Й. Цит. праця.
6. Reinert E.S. Increasing Poverty in a Globalised World: Marshall Plans and Morgentau Plans as Mechanisms of Polarisation of World Income [Electronic resource] / E.S. Reinert/ - Mode of access: http://www.networkideas.org/featart/aug2003/Inc_Pov_Globalised_World.pdf
7. Україна - 2015: Національна стратегія розвитку. - Київ, 2008.
8. Модернізація України - наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. - К., 2011.
9. Соколик М.П. Продуктивність і оплата праці за паритетом купівельної спроможності в Україні та

Аннотация

Петр Ещенко

ШУМПЕРИАНСЬКИЙ ВИД АКТИВНОСТІ - В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Рассматривается шumpетерианский тип экономической деятельности, доказываются преимущества инновационной парадигмы экономического роста и развития, разработанной Й.Шумпетером, предлагается Украине внедрить доктрину опережающего развития посредством активации роли государства и перехода к инновационному развитию.

Ключевые слова: инновационная парадигма, инновационный процесс, экономический рост, экономическое развитие, новые комбинации, предприниматель - новатор, покупательная сила.

Summary

Peter Yeshchenko

SHUMPERIANSKYIY TYPE ACTIVITY - IN UKRAINE ECONOMY

The authors are considered the schumpeterian type of economic activity. The advantages of innovative paradigm of the economic growth and development worked out by J.Schumpeter are grounded. It is offered to Ukraine to implant the doctrine of advance development by the activation of the state role and by transition to the innovative development.

Keywords: innovative paradigm, innovative process, economy growth, economic development, new combinations, entrepreneur as leader and innovator, purchasing force.

© Романовський О.О., 2011

Українсько-американський гуманітарний інститут
"Вісконсінський Міжнародний Університет (США) в Україні", м. Київ

АРХІТЕКТУРА ТА КОНЦЕПЦІЇ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Пропонуються архітектура та концепції моделі сучасного інноваційного підприємницького університету. В основу розробки покладено модульний принцип побудови моделі ВНЗ. Концепції ґрунтуються на ідеях: свободи і єдності освіти і науки; незалежності та самостійності ВНЗ; відповідності ВНЗ сучасним умовам і викликам суспільства; гнучкості ВНЗ і можливості швидко реагувати на зміни і перебудовуватися; відсутності та запобіганні у ВНЗ негативних проявів, що є несумісними з поняттями академічної етики і свободи. Необхідними умовами створення підприємницького ВНЗ є: наявність у ньому групи академічних підприємців і підтримка підприємницьких ідей переважною більшістю колективу закладу; підтримка підприємницької діяльності ВНЗ урядом і громадськістю. Результатом може бути: реальна взаємовигідна співпраця ВНЗ із виробництвом і державою.

Ключові слова: підприємництво; інновації; інноваційні підприємницькі університети

Вступ. На зламі двох століть - XX і XXI - університети та інші ВНЗ світу під впливом конс'юмерізму та поширенням споживання (у тому числі - освітніх послуг) у наслідок радикальних змін у світовій політичній і економічній системах зіткнулися з новими викликами та глобальними проблемами. Комерціалізація вищої освіти серед багатопланових проблем взаємних відносин і стосунків університету і суспільства на чільне місце висунула проблему існування університетів в умовах глобального ринку.

Аналіз проблеми та огляд публікацій за темою роботи. Нове соціально-економічне зовнішнє середовище вимушує університети трансформуватися у бік організаційної моделі, що дає університетським викладачам додаткові свободи. Це, перш за все, свобода активної діяльності, направленої на задоволення сучасних запитів ринку освіти і науки, метою якої є економічний розвиток університету і університетського співтовариства. Тому в університетах економічно розвинених країн у першу чергу стали винаходитися й удосконалюватися нові форми фінансування науки, з'явилися підприємницькі структури в університетах і потужні підприємницькі університети. При цьому нові організаційні форми комерціалізації науки переслідують мету не лише знизити інвестиційне навантаження на державу та дати додаткові фінансові кошти на дослідження і підвищення життєвого рівня вчених. Це ще й системний чинник ефективного способу здобуття доходу, який може бути реінвестований у розвиток інших сфер діяльності університету.

Досвід вивчення економіки університетів економічно розвинених країн показує, що освітня, науково-дослідницька та виробничо-технологічна складові є істотною, але не єдиною статтею їхніх доходів. Навіть визнані дослідницькі університети США, Великобританії, Західної Європи та інших країн світу вдало заробляють на наданні сервісних послуг зовнішнім організаціям, у тому числі: на наданні за оплату в оренду високотехнологічної інфраструктури університетів для проведення конференцій, семінарів, різних соціальних і спортивних заходів, наданні медичними підрозділами університетів лікувально-оздоровчих послуг членам місцевої громади, науковому консультуванню тощо. Істотною статтею доходу є також надходження з добродійних (благодійних) фондів, від вдячних випускників університету і оплата за навчання від студентів. Наприклад, оплата навчання іноземних студентів може скласти істотну частину недержавних (додаткових) доходів ВНЗ.

У багатьох країнах світу існують державні та приватні, безприбуткові та прибуткові вищі навчальні заклади, що мають свою нормативно-правову базу [1-9]. Велика кількість ВНЗ одночасно з навчанням і науковими дослідженнями здійснює підприємницьку [10-21] та різноманітну інноваційну діяльність у сфері вищої освіти і освітньо-наукового обслуговування суспільства [1-5; 18; 19]. Досвід провідних зарубіжних, і, в першу чергу - американських, британських і австралійських університетів, свідчить, що одним із головних засобів підвищення ефективності і якості освітньої і наукової діяльності є так званий "академічний капіталізм" [15] та

інноваційне колективне підприємництво [10-24]. Цікавим також є досвід системи вищої освіти Російської Федерації щодо створення проектно-орієнтованих підприємницьких університетів із професійною організацією [20] і розвитку підприємницьких університетів [21]. Значним результатом у поєднанні підприємництва, університетської науки і виробництва, є утворення успішних університетів-підприємств [22-24], що вдало реалізують ідею співпраці університетів, виробництв і держави за моделлю "потрійної спіралі" [25-27].

Постановка проблеми. Проблема подальшого розвитку й удосконалення академічного підприємництва - підприємництва в сферах освіти і наукових досліджень - пов'язана з необхідністю виживання ВНЗ усіх типів і форм власності в умовах глобальних економічних криз. Дослідники в багатьох країнах світу здійснюють розвідки і ведуть пошуки оптимальних інноваційних структур університетів, коледжів і других типів ВНЗ, які б могли протистояти економічним негараздам, мали б більшу незалежність і самостійність і могли використовувати на свою користь усі можливості, що реально існують у сьогодишньому світі. Відомі результати успішного створення та функціонування підприємницькі-налаштованих ВНЗ, зорієнтованих на ринкові потреби і сучасні вимоги суспільства, підтверджують необхідність впровадження університетського (або академічного) підприємництва, розвитку (перетворення, трансформаційних змін) сучасних ВНЗ у напрямку підприємництва, створенню нових інноваційних моделей підприємницьких ВНЗ [11-24]. Подальшим розвитком ідей і концепцій підприємницького університету може стати архітектура та концепції моделі сучасного інноваційного підприємницького університету, побудовані на модульному принципі та використанні ідей Джона Генрі Ньюмена і Вільгельма фон Гумбольдта щодо ідей свободи і єдності освіти і науки. Найголовнішими серед них є: "свобідне знання", "свобідні науки і дисципліни", "свобідна освіта", "свобідний індивідуум". Ця модель і до наших днів у певній мірі визначає сутність і обличчя світової системи вищої освіти.

Метою роботи є розробка архітектури та концепції моделі сучасного інноваційного підприємницького університету. В основу розробки покладено модульний принцип побудови моделі ВНЗ. Концепції ґрунтуються на ідеях: свободи та єдності освіти і науки; незалежності та самостійності ВНЗ; відповідності ВНЗ сучасним умовам і викликам суспільства; гнучкості ВНЗ і можливості швидко реагувати і перебудовуватися; відсутності та запобіганні у ВНЗ негативних проявів, що є несумісними з

поняттями академічної етики і свободи; наявність у ВНЗ групи академічних підприємців і підтримка підприємницьких ідей переважною більшістю колективу закладу; підтримка підприємницької діяльності ВНЗ урядом і громадськістю (існування в країні підприємницького менталітету населення) і, завдяки цьому, реалізація взаємовигідної співпраці ВНЗ з виробництвом і державою (за моделлю, яку запропонував Г.Іцковиц [25-27]).

Виклад основного матеріалу. Відомо, що одним із перших у науковий обіг ввів терміни "новація", "інновація", "новатор" видатний економіст Й.-А. Шумпетер. У [28] він зробив спробу викласти всеохоплюючу концепцію функціонування і розвитку капіталістичної економіки на базі науково-технічного прогресу, пов'язуючи економічний розвиток суспільства з підприємництвом, підприємницькою ініціативою, важкою і плідною працею підприємців. Термін "розвиток" Шумпетер ужив до суспільств, у яких є підприємці, здійснюються нові комбінації факторів виробництва, тобто відбувається вдосконалення способів продукування.

Поняття "здійснення нових комбінацій", за Шумпетером, охоплює п'ять таких основних ситуацій:

- " виробництво нового товару (якого не існувало);
- " використання у виробництві нової техніки;
- " освоєння нових ринків збуту;
- " відкриття нових джерел сировини;
- " використання нової економічної організації виробництва (наприклад, створення тресту) [30, с. 918-919].

За Шумпетером, підприємець - це новатор, який бачить нові можливості і вміє їх використати, людина, яка комбінує фактори виробництва. Підприємець існує лише в економіці, що розвивається, і саме він є її рушієм, надає їй динаміки. Шумпетер у своїх працях доводить, що нововведення (інновації) зумовлюють зміни темпів зростання виробництва, порушення економічної рівноваги. На його думку, найважливіша риса підприємця - новаторство [29, с. 722]. Він дає ґрунтовну характеристику підприємництва, зміст якого розкривається в таких основних його функціях:

- " реформування й докорінна перебудова виробництва через здійснення нових комбінацій щодо техніки і технології, створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини;
- " підприємництво є функцією будь-якої економічної системи, виконання якої необхідно поєднувати з новітніми науковими розробками, маркетингом та іншими функціями;
- " виконання функцій підприємництва

залежить від господарсько-політичного середовища, яке визначає його можливості, види, мотивацію та ін.

До цього можна додати необхідність постійного пошуку нових рішень, впровадження інновацій, застосування нових рішень в управлінні і виробництві.

З огляду на це основними функціями підприємця він називав:

" виготовлення нового блага або старого блага нової якості;

" освоєння нового ринку збуту, джерела сировини або

напівфабрикатів;

" впровадження нового методу виробництва;

" здійснення відповідної реорганізації виробництва [29, с.723-724].

Підприємницькі університети в усьому світі за своєю суттю є інноваційними ВНЗ. Вони використовують інноваційні підходи в усіх сферах своєї діяльності, але, найголовнішим, що їх характеризує і виділяє з групи звичайних ВНЗ, це ефективна комерціалізація результатів своєї академічної (освітньої і науково-дослідницької) діяльності, успішне впровадження на комерційній основі цих результатів у промисловість, потужні зв'язки з виробництвами (фірмами, підприємствами) і державними установами, значний вплив на інтелектуальний і економічний розвиток регіону і, навіть - країни (Стенфордський університет у США і Кембриджський університет у Великобританії). Головними чинником успішної підприємницької діяльності таких ВНЗ є група академічних підприємців, наділених необхідними підприємницькими якостями (рисами характеру, навичками, типами поведінки, підприємницьким баченням), які мають необхідні освіту і знання і які мають вирішальний вплив на весь (або на його переважну більшість) професорсько-викладацький, науковий, допоміжний і студентський склад закладу. Очолує успішний підприємницький ВНЗ його головний керівник - інноватор (президент, ректор, голова ради засновників чи директорів, віце-президент чи проректор), який, по-перше, має яскраво виражені підприємницькі риси характеру; по-друге, не може жити без інновацій; по-третє, є сміливою і рішучою людиною; по-четверте, має підтримку його підприємницьким та інноваційним ідеям в колективі і спирається на діяльність групи академічних підприємців ВНЗ. Для успішної підприємницької діяльності у ВНЗ має панувати корпоративна підприємницька культура, що базується на правильній інноваційній політиці закладу і дружніх професійних інноваційних відносинах серед членів його колективу. Вся діяльність має відбуватися за підтримки (сприяння

або неутручання) державних органів і використання усіх можливих контактів із промисловістю.

У розвиток ідеї О.О.Грудзинського щодо проектно-зорієнтованого професійного університету [20] запропонуємо універсальну модульну архітектуру сучасного підприємницького університету (або будь-якого підприємницького ВНЗ).

У цій архітектурі використовуються модулі таких типів:

1. Адміністративно-керівні модулі - рада засновників (чи рада директорів), президент/ректор ВНЗ, ректорат, вчена рада ВНЗ (із секціями за напрямками основної діяльності ВНЗ), спеціалізовані вчені ради, рада підприємців, професійне об'єднання професорсько-викладацького і наукового персоналу, студентські та інші громадські дорадчі ради. Ці модулі далі позначимо .

2. Навчальний модуль (навчальна структурна одиниця) - кафедра. Позначимо його так: .

3. Науково-дослідницький модуль (науково-дослідницька структурна одиниця) - науково-дослідницька лабораторія (НДЛ). Ці модулі позначимо .

4. Допоміжні модулі (структурні одиниці) для підтримки навчальної діяльності (реалізації навчальних програм) і науково-дослідницьких робіт (науково-дослідних проектів) - експериментальні майстерні (інженерно-технічні, ремонтні, слюсарно-механічні), бібліотеки, різноманітні фонди з патентними фондами навчальної та науково-технічної продукції, комп'ютерні центри і комплекси, системи підтримки Інтернет та Інтранет, їдальні (кафетерії), спортивні споруди, медичні пункти, оздоровчі табори, господарські та будівельно-ремонтні служби, аналітично-бухгалтерські та фандрайзингові підрозділи. Позначимо як .

5. Виробничо-технологічні модулі (структурні одиниці, або відділи) - експериментальні виробничі комплекси (які доводять результати НДР до експериментальних зразків із подальшим впровадженням у серійне або спеціалізоване виробництво), навчально-експериментально-виробничі господарства (сільськогосподарське, лісництво, тваринницькі, рибні, тощо), клінічно-лікарняні заклади і установи у складі ВНЗ, підприємницькі фірми. Ці модулі позначимо як .

6. Підприємницький модуль (група підприємців): позначимо як .

7. Усі модулі мають безпосередній зв'язок кожний із кожним і з усіма одночасно через інформаційні канали, які далі позначимо лініями, і вузли зв'язку (їх далі позначимо точками .

Пропонуємо таку універсальну модульну

архітектуру (структуру) дослідницького підприємницького університету (або ВНЗ), що має необхідну допоміжну (побутову) інфраструктуру і виробництво (рис. 1). Ця архітектура містить навчальні, дослідницькі та підприємницькі ВНЗ (а також і суто наукові, не освітні організації). Використовуючи комбінації модулів, можна побудувати усі типи університетів і ВНЗ, які існують у наш час. Наприклад, навчальний ВНЗ (будь-якої форми власності) характеризується переважною кількістю навчальних модулів

(кафедр) Навпаки, дослідницька установа, що не є навчальним ВНЗ (наприклад, інституції академії наук, науково-дослідні інституції галузевого підпорядкування), характеризується переважною кількістю науково-дослідницьких модулів (НДЛ, відділів) .

Науково-виробничі інституції, що орієнтовані на розробку і випуск для промисловості інноваційної продукції, характеризуються переважною кількістю науково-дослідницьких і виробничо-технологічних модулів.

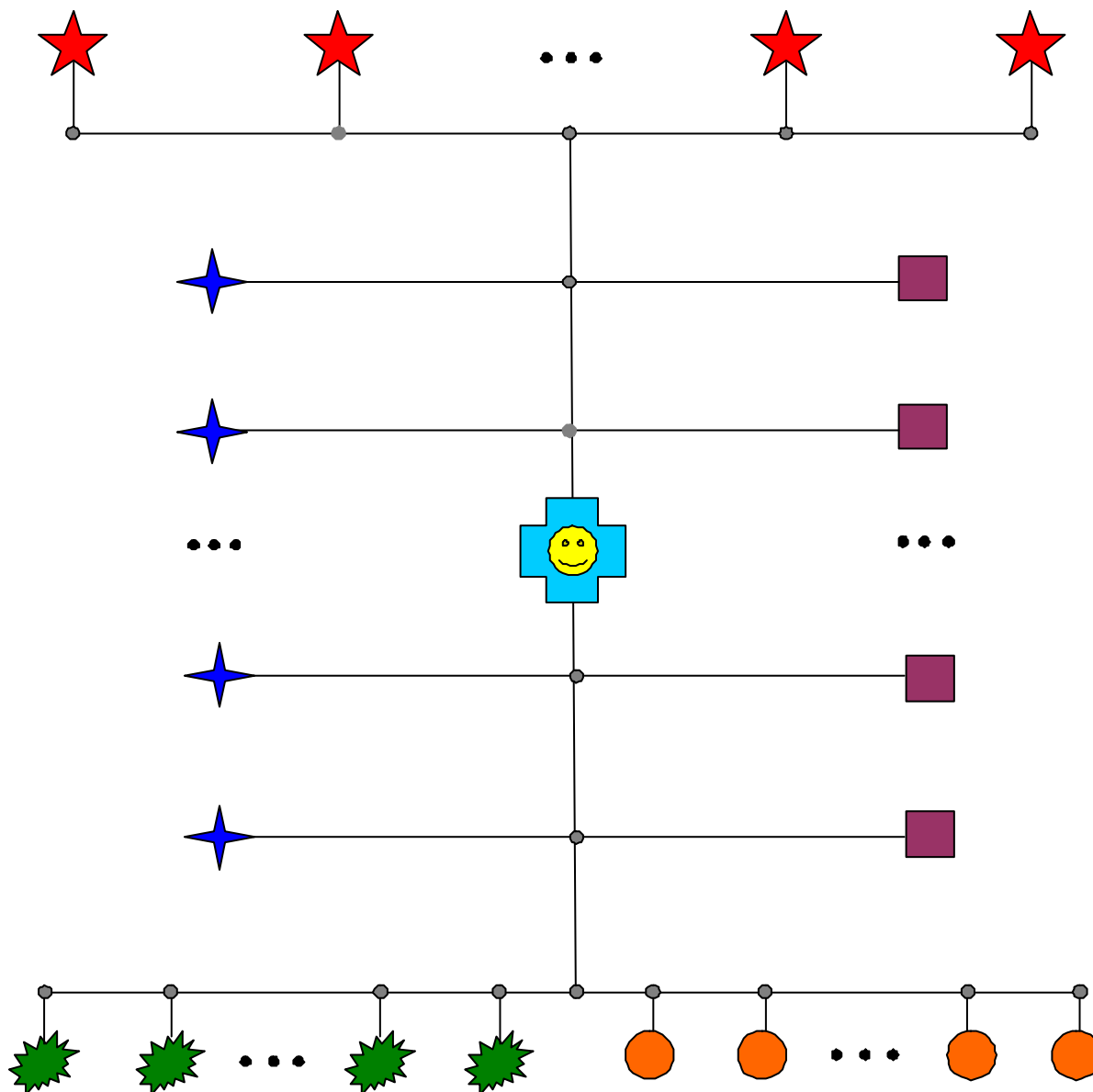

Рис. 1. Універсальна модульна архітектура (структура) дослідницького підприємницького університету (або ВНЗ)

Запропонуємо такі концепції щодо організації навчального процесу, наукових досліджень, навчально-наукового обслуговування населення і виробництва.

1. Визначення та сфери призначення.

1.1. Навчальні програми: підготовка до вступу у ВНЗ (підготовче відділення), бакалаври, спеціалісти, магістри.

1.2. Навчально-наукові програми: аспірантура, докторантура.

1.3. Навчальне (освітнє) обслуговування: друга освіта, підвищення кваліфікації, окремі лекції та семінари.

1.4. Наукові пошукові та проектно-конструкторські проекти (проекти з фундаментальних і прикладних наукових досліджень, розробки/конструювання моделей нової техніки та новітніх технологій).

1.5. Виробничі, інженерно-технічні проекти (виробництво/виготовлення новітніх і експериментальних зразків техніки, технологій), проекти з клінічно-лікувальної діяльності, експериментальні господарські проекти (сільськогосподарське, лісництво, тваринницькі, рибні тощо), проекти із співробітництва з промисловими підприємствами, бізнес-структурами, іншими партнерами, підприємницькі проекти комерціалізації освітніх послуг, науково-технічної діяльності і проекти з впровадження результатів діяльності ВНЗ у різних сферах і напрямках.

1.6. Допоміжні проекти (фінансово-фандрайзингові, ремонтно-будівельні, побутового та бібліотечного-інформаційного обслуговування, спортивно-оздоровчі, інженерно-технічного обслуговування усіх видів діяльності ВНЗ, проекти з менеджменту трудових ресурсів, маркетингово-рекламні та PR-проекти, проекти з міжнародного співробітництва і залучення іноземних студентів, викладачів і науковців, проекти інноваційної діяльності в усіх напрямках роботи ВНЗ тощо).

1.7. Окремим і дуже важливим напрямом діяльності сучасного підприємницького університету є генерування підприємницьких ідей, які базуються на творчому використанні існуючого досвіду та розробці інноваційних проектів. Оскільки людей з підприємницькими рисами характеру, підприємницькими задатками і підприємницьким мисленням існує не більше 4-6% від загальної чисельності населення, а в системі освіти і науки їхнє процентне відношення до основного викладацького, наукового та допоміжного складу може бути трохи вищим (за рахунок кращої освіченості і приналежності до пошукових сфер діяльності в науці, техніці та освіті), цілком достатньо для підприємницького

ВНЗ мати невелику групу такого типу підприємців (до 10% від загальної кількості працівників). Головною необхідною умовою успіху є наявність у ВНЗ керівника (президента, ректора, проректора) з підприємницьким баченням, а необхідною і достатньою умовою - поділення підприємницьких задумів усіма (або - переважною більшістю) членами колективу ВНЗ. Ясна річ, що успішна підприємницька діяльність може здійснюватися при наявності необхідних свобод - свободи творчості, свободи мислення, свободи слова і гарантованого захисту прав і учасників творчого процесу (всієї гами і всіх сфер діяльності співробітників ВНЗ). Головними і обов'язковими чинниками успіху підприємництва у ВНЗ є також чесність і висока моральність усіх співробітників (включаючи студентів і аспірантів, як невід'ємної частини колективу ВНЗ). Ці положення навіть не можуть обговорюватися, а тим більше - піддаватися сумніву. В колективі, як у родині, все має ґрунтуватися на чесності, порядності, моральності і взаємній повазі.

Група підприємців ВНЗ може складатися зі співробітників кафедр, лабораторій, інших підрозділів і виконувати свої підприємницькі пошукові дії або безпосередньо на своєму робочому місці, або у спеціально виділеному приміщенні, або у якості "підприємницької секції" при раді засновників (раді директорів), ректораті, вченій раді ВНЗ із обов'язковим оприлюдненням, обговоренням і прийняття загалом ВНЗ нових підприємницьких ідей і проектів.

2. Застосування нових підходів у організації діяльності інноваційного підприємницького університету (або ВНЗ).

2.1. ВНЗ, зорієнтований на виконання навчальних програм рівнів бакалавра, спеціаліста, магістра з однієї чи більше спеціальностей, може не утворювати факультети, а мати у якості відповідальних адміністраторів керівників цих програм. При цьому кафедри безпосередньо підпорядковані ректорату, а керівники програм виконують функцію узгодження навчального плану, контролю виконання студентами навчального навантаження відповідно до їхніх індивідуальних планів. Студенти можуть навчатися у зручний для них час, брати курси на свій вибір і в обраній ними послідовності (за винятком тих дисциплін, для засвоєння яких необхідно вже мати знання з інших предметів). Індивідуальні для кожного студента перелік дисциплін, їхня кількість у поточному семестрі і танавчальний розклад обираються студентом за допомогою наставника-куратора, який є викладачем однієї з кафедр або штатним психологом-вихователем. За таким куратором може бути закріплено від 5 до 10 студентів. Його

завданням є надання психологічної та консультативної допомоги студентам протягом усього часу їхнього навчання у ВНЗ. Він також слідкує за виконанням студентами індивідуальних планів, навчального навантаження, сприяє успішному навчанню студентів, допомагає їм вирішувати побутові та різноманітні життєві проблеми. Куратори підзвітні керівнику програми, яку обрав студент і за якою він навчається у ВНЗ.

2.2. Відсутність факультетів зменшує кількість адміністративно-управлінського персоналу, а, отже, і знижує рівень бюрократії у ВНЗ, дозволяє легко реалізовувати методіку міждисциплінарного і багатодисциплінарного (мультидисциплінарного) навчання студентів. У ВНЗ існує менше контролю за діяльністю співробітників кафедр. У них є більше свободи для творчості і самовдосконалення, відсутнім є дублювання кафедр, професорсько-викладацький склад завжди має необхідне навчальне навантаження, результати діяльності кафедр заслуховуються на навчально-методичній секції вченої ради закладу, за результатами звітування кафедр і з урахуванням рішення секції вченої ради ректорат приймає відповідні рішення. Головним контролюючим заходом мають бути звіти всіх без виключення працівників щодо результатів їхньої діяльності.

2.3. За необхідності об'єднання інтелектуальних ресурсів для відкриття нових напрямів, спеціальностей і спеціалізацій у ВНЗ запропонованого типу можуть утворюватися тимчасові творчі освітні колективи (віртуальні факультети), які тимчасово (на період виконання навчальної або навчально-наукової програми) можуть використовувати необхідну кількість кафедр і наукових лабораторій (НДЛ). Аналогічно, для виконання особливо важливих наукових досліджень і прориву в наукових галузях, інноваційних інженерно-технічних розробках і технологіях - можуть бути створені тимчасові творчі наукові колективи (віртуальні НДІ) з тимчасовим залученням необхідного інтелектуального (кафедри і НДЛ) та інженерно-технічного потенціалу (виробничо-технологічні модулі).

2.4. Обов'язковими умовами утворення комфортного ділового і дружнього мікроклімату в колективі є виконання усіма співробітниками норм морально-етичної поведінки, чесність, гласність і принциповість в оцінці поступків своїх і колег.

Отже, запропонована вище архітектура та концепція ліберального, вільного існування основних складових ВНЗ має на меті спрощення й удосконалення управлінської діяльності в закладі, надання структурі ВНЗ гнучкості та

можливості перебудовуватися, реагуючи на виклики і запити суспільства, підвищення індивідуальної відповідальності кожного працівника за кінцевий результат роботи ВНЗ, сприяє розвитку демократичного стилю діяльності ВНЗ.

Висновки. Зарубіжний досвід свідчить, що підприємницький шлях розвитку ВНЗ є чи не єдиним правильним напрямом їхнього збереження та розвитку в сучасних умовах глобалізації економіки, панування ринкових відносин, економічних криз і недостатнього державного фінансування вищої освіти. Відомі підприємницькі ВНЗ економічно розвинених країн світу не тільки швидко розвиваються, але й позитивно впливають на науково-технічний, економічний і промисловий розвиток своїх країн.

Запропоновані архітектура та концепція моделі сучасного інноваційного підприємницького університету може розглядатися як один із наступних кроків удосконалення принципів підприємницької діяльності в системі вищої освіти.

Список літератури

1. Американское университетское образование: уроки для России / Затулин О.А., Капустин Б.Г., Константиновский Д.Л. и др. // Отчет по результатам посещения Университета Дюк в Северной Каролине, май 2004 г. - Российское образование. Система федеральных образовательных порталов. Федеральный специализированный портал "Сравнительная образовательная политика". <http://comparative.edu.ru.9080/PortalWeb/document/show.action?document.id=4398>
2. Суспільство і цінності. Коледжі та університети у Сполучених Штатах / Державний департамент США. Бюро міжнародних інформаційних програм. - США, Вашингтон, видавництво: eJournalUSA, листопад 2005.
3. Романовська О.О., Романовська Ю.Ю., Романовський О.О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки ХХ-ХХІ століття. Книга 1. Гуманітарна та підприємницька підготовка американців / Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова Книга, 2009. - 264 с.
4. Романовська О.О., Романовська Ю.Ю., Романовський О.О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки ХХ-ХХІ століття. Книга 2. Особливості вищої освіти США кінця ХХ - початку ХХІ століття: Навчальний посібник. Вінниця: Нова Книга, 2010. - 272 с.
5. Романовський О.О. Шляхи впровадження інновацій, підприємництва та підприємницької освіти в системі національної освіти України: Монографія. Вінниця: Нова книга, 2010. - 416 с.
6. Pusser, B., Doane, D. Public Purpose and Private Enterprise. Change, 2001. - 33(5). - p.18-22.
7. Renner, R. Higher Ed., Inc.: The rise of the For-Profit University. Book Review. The Journal of Higher Education, 2003. - 74(1) - pp. 108-111.
8. Kinser, K. Dimensions of Corporate Ownership in For-

- Profit Higher Education. The Review of Higher Education, 2007. - 30(3). - pp. 217-245.
9. Blumenstyk, G. The Chronicle Index of For-Profit Higher Education. The Chronicle of Higher Education, 2008. - 54(5). - p. A18.
 10. Clark, Burton R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformations. Oxford: Pergamon-Elsevier Science, 1998. - 180 p.
 11. Clark, Burton R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. IAU PRESS. ISSUES IN HIGHER EDUCATION / Wagon Lane, Bingley BD16 1WA. - UK: Emerald Group Publishing Limited. Howard House, 2008. - 164 p.
 12. Clark, Burton R. Sustaining Change in Universities. Continuities in Case Studies and Concepts. The Society for Research into Higher Education & Open University Press / SL6 2QL. - England: McGraw-Hill, 2004. - 212 p.
 13. Clark, Burton R. "The Entrepreneurial University: New Foundations for Collegiality, Autonomy, and Achievement", Higher Education Management, 13 (2), 2001, pp. 9-24.
 14. Clark, Burton R. "Collegial Entrepreneurialism in Proactive Universities: Lessons from Europe", Change, Jan/Feb, 2000, pp. 10-19.
 15. Slaughter, S., Rhoades, G. Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State and Higher Education. - U.S.A.: The Johns Hopkins University Press, 2009. - 384 p.
 16. Davies, John L. The Emergence of Entrepreneurial Cultures in European Universities // Higher Education Management, 13 (2), 2001, pp. 25-43.
 17. McInnis, Craig. Promoting Academic Expertise and Authority in an Entrepreneurial Culture // Higher Education Management, 13 (2), 2001, pp. 45-55.
 18. Mora, Jose-Gines and Villarreal, Enrique. Breaking Down Structural Barriers to Innovation in Traditional Universities // Higher Education Management, 13 (2), 2001, pp. 57-65.
 19. Shattock, Michael. The Entrepreneurial University Model: Factors Which Inhibit Its Realization. In: Creating and Sustaining Entrepreneurial, Innovative Universities. (Lectures given at the University of Strathclyde by Burton Clark and Michael Shattock, September 2002). Glasgow: University of Strathclyde, 2003. - pp. 10-21.
 20. Грудзинский А.О. Проектно-ориентированный университет. Профессиональная предпринимательская организация вуза. Монография. Н.Новгород: Изд-во ННГУ, 2004. - 370 с.
 21. Шатток М., Князев Е., Пелихов Н., Сандгрэн А., Тойвонен Н. Предпринимательские университеты в России. Предпринимательство и преобразование российских университетов. Ростов-на-Дону: Изд. Рост. университета, 2003. - 272 с. (с. 29)
 22. Starting a technology company. A guide for University of Cambridge staff and students / Edited by Miranda Weston-Smith and Peter Luebcke. Cambridge-MIT Institute/ U.K.: Published by Cambridge Enterprise University of Cambridge, 2006. - 62 p.
 23. www.enterprise.cam.ac.uk, enquiries@enterprise.cam.ac.uk (2011).
 24. Marginson S., Considine M. The enterprise university: power, governance, and reinvention in Australia. U.K.: Cambridge University Press, 2000. - 272 p.
 25. Ицковиц Г. Тройная спираль. Университеты - предприятия - государство. Инновации в действии: монография / Г.Ицковиц; пер. с англ. под ред. А.Ф.Уварова. - Томск: изд-во Томского гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2010. - 237 с.
 26. Etzkowitz H., Webster A., Gebhardt C., Terra B. R. C. The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm // Research Policy, 2000, No. 29, pp. 313-330.
 27. Etzkowitz H. Incubation of incubators: innovation as a triple helix of university-industry-government networks // Science and Public Policy, April 2002. - Vol. 29, No. 2, pp. 115-128.
 28. Шумпетер Й.-А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. - М.: Эксмо, 2008. - 864 с. (108)
 29. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Том 2 / Редкол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. - К.: Видавн. центр "Академія", 2001. - 848 с. (35)
 30. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Том 3 / Редкол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. - К.: Видавн. центр "Академія", 2002. - 952 с. (36)

АРХИТЕКТУРА И КОНЦЕПЦИИ МОДЕЛИ СОВРЕМЕННОГО ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Предлагаются архитектура и концепции модели современного инновационного предпринимательского университета. В основу разработки положен модульный принцип построения модели вуза. Концепции основываются на идеях: свободы и единства образования и науки; независимости и самостоятельности вуза; соответствия вуза современным условиям и вызовам общества; гибкости вуза и возможности быстро реагировать на изменения и перестраиваться; отсутствии и предотвращении в вузе негативных явлений, которые несовместимы с понятиями академической этики и свободы. Необходимыми условиями создания предпринимательского вуза являются: наличие в нем группы академических предпринимателей и поддержка предпринимательских идей подавляющим большинством коллектива заведения; поддержка предпринимательской деятельности вуза правительством и общественной ответственностью. Результатом может стать: реальное взаимовыгодное сотрудничество вуза с производством и государством.

Ключевые слова: предпринимательство; инновации; инновационные предпринимательские университеты.

Summary

Oleksandr Romanovski

ARCHITECTURE AND CONCEPTIONS OF A MODERN INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL UNIVERSITY MODEL

Architecture and conceptions of a modern innovative entrepreneurial university model is offered. The module principle is used for the development of higher educational institution model. Conceptions are based on the following ideas: freedom and unity of education and science; independence of higher educational institution; meeting contemporary requirements and challenges of the society; flexibility of higher educational institution; its ability to react promptly to changes and reforms; providing academic ethics and freedom. Creation of an entrepreneurial higher educational institution presupposes presents of academic entrepreneurs; support of entrepreneurial ideas by the majority of the university faculty, staff and students as well as by the government and community. As a result, mutually beneficial co-operation of higher educational institution, industry and government can be achieved.

Keywords: entrepreneurship; innovations; innovative entrepreneurial universities.

**СТРАТЕГІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ E-FREIGHT ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ
АВІАЦІЙНОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ**

Розроблена стратегія впровадження інноваційної технології e-freight при вантажних авіаперевезеннях в авіакомпаніях України із застосуванням організаційно-економічних принципів, що має дозволити пришвидшити і здешевити процес обслуговування вантажів, провести повну ліквідацію паперового документообігу, підвищити загальну надійність доставки вантажів, а також здійснити адаптацію вітчизняних авіаційних вантажних перевізників до умов суворой конкуренції на відповідних ринках перевезень.

Ключові слова: інноваційна технологія e-freight, Монреальська конвенція, програма Cargo-2000

Постановка проблеми. Інноваційна технологія e-freight була розроблена Міжнародною асоціацією повітряного транспорту (IATA). Основні завдання цієї системи полягають у повній ліквідації паперового документообігу між учасниками процесу доставки вантажів. Крім організації використання електронних варіантів документів, технологія e-freight дає можливість вибору технологічних параметрів обслуговування вантажу на всьому шляху його проходження від відправника до одержувача. Розробником технології e-freight підкреслюється можливість ефективної взаємодії з системою Cargo-2000 та іншими аналогічними системами. Проблема впровадження технології e-freight для авіакомпаній при вантажних перевезеннях так само важлива, як і свого часу була важлива реалізація технології e-ticket при організації перевезень пасажирів. Необхідно пам'ятати і про інтегрування авіаційної системи України до Єдиного Неба Європи, оскільки виграти конкурентну боротьбу без впровадження технології e-freight, навіть на сьогоднішньому етапі, буде фактично неможливо. Крім того, використання технології e-freight, на думку автора, дуже скоро стане обов'язковим (як стало обов'язковим використання технології e-ticket при здійсненні пасажирських перевезень). Проблема впровадження інноваційних інформаційних систем для оптимізації процесу перевезення вантажів на сьогодні вивчена явно недостатньо та вимагає подальших наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інформатизації підприємств активно вивчалася у наукових роботах Р.М. Стер і Дж. Рейнолдс у [4, с. 15-585; 5, с. 12-394], де авторами визначені основи створення інтегрованих інформаційних систем підприємств різних галузей економіки. Водночас нами у попередніх наукових дослідженнях вирішувалися окремі завдання

загальної проблеми інформатизації вантажних перевезень у попередніх наукових дослідженнях, зокрема в [1], нами розроблені прикладні аспекти реалізації концепції інформатизації вітчизняних вантажних авіаперевізників; у [2] розроблений механізм взаємодії інтегрованої інформаційної системи і бізнес-процесів вантажних авіаперевізників; у [3] визначені особливості використання електронної технології e-freight для оптимізації роботи авіакомпаній. Необхідно зауважити, що основними документами, які регламентують застосування технології e-freight на практиці, є IATA e-freight strategy [6] та IATA e-freight MIP Strategy [7], а також інші документи IATA, що стосуються перспектив впровадження електронної технології e-freight у практичній роботі підприємств транспорту.

Нерозв'язані раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на всю теоретичну та практичну значимість проблеми інформатизації роботи вітчизняних вантажних авіаперевізників, нерозв'язаними є її аспекти, що стосуються створення стратегії впровадження технології e-freight з урахуванням вітчизняних реалій.

Формулювання цілі статті. Створення стратегії впровадження інноваційної технології e-freight при вантажних авіаперевезеннях в авіакомпаніях України з використанням організаційно-економічних принципів, що дозволить прискорити і здешевити процес обслуговування вантажів, ліквідувати паперовий документообіг, а також адаптувати вітчизняних вантажних авіаперевізників до умов суворой конкуренції на світових ринках.

Викладення основного матеріалу. Як зазначалося нами у [3], при реалізації технології e-freight у вітчизняних авіакомпаніях можуть виникати певні проблеми, які пов'язані з дотриманням митних формальностей, відсутністю цих технологічних рішень в усіх учасників процесу

обслуговування вантажів, а також через неузгодженість у суто технологічних аспектах роботи технології e-freight. Наведені IATA дані змушують задуматися, адже за результатами поточного року ця технологія реалізована у понад 30-ти авіакомпаніях, майже 400 аеропортах і використовується понад 1600 вантажними агентами [8]. Усі незалежні спеціалісти сходяться на тому, що прогнози IATA щодо практично повного охоплення ринку перевезень технологією e-freight до 2016-2017 років, цілком виправдані та адекватні. Існуючі преференції, які мають вітчизняні авіаперевізники при обслуговуванні в аеропортах України, необхідно використати. Запровадження технології e-freight вимагає спрощення митних процедур та інших формальностей. Існує нагальна потреба у внесенні змін у законодавчі акти України з метою уніфікації нормативно-правової бази у частині застосування електронних документів.

Схема реалізації стратегії впровадження технології e-freight у вантажних авіакомпаніях України наведена на рис. 1. Основою міжнародного нормативно-правового регулювання при реалізації технології e-freight є Конвенція для уніфікації деяких правил міжнародних повітряних перевезень, яка має також назву Монреальська конвенція (МС 99). Вона регулює, зокрема, відповідальність перевізника та її межі, документальне оформлення перевезення, організацію змішаних перевезень тощо. Міжнародна конвенція зі спрощення та гармонізації митних процедур (Київська конвенція), прийнята в остаточній редакції 1999 року, зокрема, передбачає всебічне застосування інформаційних рішень, у тому числі і при організації митних процедур. Стандарти e-customs передбачають організацію митного оформлення без використання паперових носіїв, крім того, ці стандарти дають змогу підвищувати якість митних послуг, здійснювати інтеграцію до інформаційних систем інших суб'єктів господарювання, зарубіжних митних органів. Система рамкових стандартів із забезпечення безпеки та сприяння глобальній торгівлі (SAFE) дозволяє здійснювати управління інтегрованим ланцюгом постачання для усіх видів транспорту, залучаючи для цього інноваційні інформаційні рішення та технології. Реалізація програми впровадження технології e-freight вимагатиме координації між урядовими органами України та профільними структурними підрозділами IATA. Отже, існує необхідність у створенні загальнонаціональної програми реалізації цієї технології.

Загальна стратегія впровадження технології e-freight при організації авіаційного перевезення

вантажів має відповідати чинним Законам України "Про Національну програму інформатизації" та "Про концепцію Національної програми інформатизації". Створення національного органу з реалізації технології e-freight є також рекомендацією IATA. Впровадження технології e-freight авіаперевізниками України вимагає здійснення змін законодавства України, особливо щодо порядку застосування інформаційних технологій при митному оформленні та при організації перевезень вантажів. На думку автора, необхідно внести зміни до Митного, Повітряного та Податкового кодексу, Правил повітряних перевезень вантажів, Інструкції з організації перевезень вантажів повітряним транспортом, Інструкції з організації митного контролю та митного оформлення повітряних суден перевізників і товарів, які переміщуються цими судами тощо. При реалізації технології e-freight в авіакомпанії необхідно пам'ятати, що має бути забезпечена її інтеграція в існуючі бізнес-процеси. На нашу думку, найбільш доцільна є поетапна реалізація технології e-freight в авіакомпанії; ці етапи автором детально описані у [3]. Перед реалізацією технології e-freight авіакомпанія має оцінити обсяги власних документів, які необхідно буде перевести до електронного вигляду, зокрема, документи про походження товару, різного роду декларації, доручення, накладні, митні документи, вантажні та передаточні маніфести тощо. Стратегія впровадження технології e-freight у вантажних авіакомпаніях України має передбачати розробку уніфікованої схеми документального супроводу авіавантажів з використанням e-freight, створення електронних форм документів e-freight, створення технології інформаційного забезпечення учасників процесу перевезення вантажів, як між собою, так і з повноважними органами, створення тестової програми реалізації технології e-freight і проведення корегування роботи технології e-freight із врахуванням зауважень та недоліків, які були виявлені при здійсненні тестування.

Активна участь усіх учасників процесу доставки вантажів є дуже важливою при реалізації стратегії впровадження технології e-freight у вантажних авіакомпаніях України. На думку автора, мають бути залучені також перевізники з інших видів транспорту. У випадку, коли при оцінюванні пропозицій реалізації стратегії впровадження технології e-freight буде виявлено, що вони недостатньо ефективні має відбутися перегляд основних принципів та складових цієї стратегії. Технологія e-freight має активно взаємодіяти зі спеціалізованою програмою Cargo-2000 та іншими інформаційними системами, у іншому випадку вона буде набагато менш

Рис. 1 Схеми реалізації стратегії впровадження технології e-freight у вантажних авіакомпаніях України

ефективною. Варто зауважити те, що оскільки програма Cargo-2000 є галузевим стандартом, яка покликана забезпечити реалізацію нової системи менеджменту якості доставки вантажів за логістичними принципами "від дверей до дверей" та "точно в строк", то при взаємодії з технологією e-freight буде досягнутий ефект синергії, тим самим відбудеться прискорення, здешевлення підвищення надійності процесу доставки вантажів. Надзвичайно актуальна взаємодія технології e-freight з програмою Cargo-3000, яка покликана здійснювати оптимізацію реалізації змішаних перевезень вантажів при забезпеченні спрощення митних процедур, проведення процедур консолідації (розконсолідації) тощо. На думку автора, не варто забувати і про організацію взаємодії технології e-freight із найбільш популярними інформаційними рішеннями приватних авіаперевізників, особливо це стосується дуже популярної програми CHAMP Cargosystems авіакомпанії "Cargolux". Її модулі Core Cargo Systems, Community & Distribution і Enterprise services є надзвичайно розвиненими та інтегрованими у бізнес-процеси авіаперевізників, які їх використовують. Також автор вважає, що забезпечення можливості активної інтеграції технології e-freight з орієнтованими на авіакомпанії платформами ERP і системою CHAMP Cargospot є дуже актуальним та доцільним на сучасному етапі розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі проведення наукового дослідження автором було визначено, що не вирішеними залишаються аспекти інформатизації роботи вітчизняних вантажних авіаперевізників, які стосуються створення стратегії впровадження технології e-freight з урахуванням вітчизняних реалій. Наголошено та тому, що до 2016-2017 років відбудеться практично повне охоплення ринку перевезень технологією e-freight. Установлено, що запровадження технології e-freight вимагає спрощення митних процедур та інших формальностей, існує нагальна потреба у внесенні змін у законодавчі акти України з метою уніфікації нормативно-правової бази у частині застосування електронних документів. Нами розроблена схема реалізації стратегії впровадження технології e-freight у вантажних авіакомпаніях України. Автором визначено, що, крім стандартних міжнародно-правових документів, на процес реалізації технології e-freight будуть впливати фактори пов'язані із недосконалим національним нормативно-правовими законодавством України, а отже, необхідно внести негайні зміни до ряду вітчизняних нормативно-правових документів та ратифікувати деякі міжнародні акти. На думку

автора, стратегія впровадження технології e-freight у вантажних авіакомпаніях України має включати розробку уніфікованої схеми документального супроводу авіаційних вантажів з використанням e-freight, створення електронний форм документів e-freight, створення технології інформаційного забезпечення учасників процесу перевезення вантажів, як між собою, так і з повноважними органами, створення тестової програми реалізації технології e-freight та проведення корегування роботи технології e-freight із врахуванням зауважень та недоліків, які були виявлені при здійсненні тестової програми. Наголошено на тому, що має бути забезпечено активну взаємодію технології e-freight зі спеціалізованою програмою Cargo-2000 та іншими інформаційними системами, зокрема, Cargo-3000, CHAMP Cargosystems, CHAMP Cargospot і зорієнтованими на авіакомпанії платформами ERP. Напрямами подальших наукових досліджень має бути розробка методик для реалізації національної програми реалізації технології e-freight, удосконалення законодавчих норм щодо митного оформлення вантажів.

Список літератури

1. Литвиненко С. Л. Прикладні аспекти реалізації концепції інформатизації вітчизняних вантажних авіаперевізників [Текст.] / С.Л. Литвиненко // Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту : зб. наук. праць. - Дніпропетровськ : ДНУЗТ, 2010. - Вип. 36. - С. 145-148.
2. Литвиненко С. Л. Концепція створення механізму взаємодії інтегрованої інформаційної системи та бізнес-процесів вантажних авіакомпаній [Текст.] / С.Л. Литвиненко // Економічний аналіз: збірник наукових праць. - Тернопіль : Вид-во Терноп. нац. економ. ун-ту "Економічна думка", 2011. - Вип. 8. - Ч. 2. - С. 238-242.
3. Литвиненко С. Л. Використання інноваційної електронної технології e-freight для оптимізації роботи авіакомпаній [Текст.] / С.Л. Литвиненко // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури : міжнар. наук.-практ. конф.: тези доп. - Львів : НУ "Львівська Політехніка", 2011. - С. 307-309.
4. Stair R. Principles of information systems [Текст.] / R. M. Stair, G. Reynolds. - Boston: Course Technology, 2010. - 658 p.
5. Stair R. Fundamentals of information systems [Текст.] / R. M. Stair, G. Reynolds. - Boston: Course Technology, 2010. - 457 p.
6. IATA e-freight strategy: June 2010 [Електр.]. - IATA, 2011. - 12 p. - Режим доступу до документу: <http://www.iata.org/whatwedo/cargo/efreight/Documents/e-freight-vision-and-mandate-june%202010.pdf>
7. IATA e-freight MIP Strategy, version 4.1 [Електр.]. - IATA, 2011. - 105 p. - Режим доступу до документу:

<http://www.iata.org/whatwedo/cargo/efreight/Documents/e-freight%20MIP%20Strategy%20version%204.1%20.pdf>
8. IATA e-freight Global project scorecard: July 2011

[Електр.]. - IATA, 2011. - 2 р. - Режим доступу до документу: <http://www.iata.org/whatwedo/cargo/efreight/Documents/r31-global-project-scorecard.pdf>

Аннотация

Сергей Литвиненко

СТРАТЕГИЯ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ E-FREIGHT ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ АВИАЦИОННОЙ ПЕРЕВОЗКИ ГРУЗОВ

Разработана стратегия внедрения инновационной технологии e-freight при грузовых авиаперевозках в авиакомпаниях Украины с применением организационно-экономических принципов, что должно позволить ускорить и удешевить процесс обслуживания грузов, провести полную ликвидацию бумажного документооборота, повысить общую надежность доставки грузов, а также осуществить адаптацию отечественных авиационных грузовых перевозчиков к условиям сильной конкуренции на соответствующих рынках перевозок.

Ключевые слова: инновационная технология e-freight, Монреальская конвенция, программа Cargo-2000

Summary

Sergiy Litvinenko

E-FREIGHT TECHNOLOGY INTRODUCTION STRATEGY IN THE AIR CARGO TRANSPORTATION MANAGEMENT

In the article the strategy of e-freight innovative technology introduction in cargo transportations by Ukrainian airlines with employment of organizational and economic principles was developed, this should allow to speed up and reduce the cost of the cargo servicing process, carry out complete elimination of paper document flow, improve the overall reliability of cargo delivery, as well as perform adaptation of domestic air cargo carriers to the conditions of strong competition in relevant transport markets.

Key words: innovative technology of e-freight, the Montreal Convention, the program Cargo-2000

ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

УДК 330.83:336.11

© Гурнак О.В., 2011

ДВНЗ "Донецький національний технічний університет", м. Донецьк

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧИМІСТЬ ФІСКАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ Й.А. ШУМПЕТЕРА

Досліджуються фіскальні погляди Й.А. Шумпетера, які у сукупності формують цілісну фіскальну доктрину. Показано, що фіскальна доктрина Шумпетера ґрунтується на понятті "податкової держави" і має еволюційний характер. Формування економічного фундаменту держави на основі податків створює необхідні передумови розвитку економіки на ринкових засадах. Усвідомлення того, що фіскальна політика визначає розвиток суспільства в цілому, має бути одним із найважливіших принципів державного будівництва в Україні.

Ключові слова: податкова держава, податки на споживання, прями податки, фіскальна політика, еволюційна економіка.

Постановка проблеми. Наукова спадщина Й.А. Шумпетера багатогранна, складна і вкрай актуальна для формування економічної політики як країн з розвиненими ринковими відносинами, так і для країн, які нещодавно стали на шлях побудови ринкової економіки, до яких відноситься і Україна. У науковій літературі широке висвітлення і значні наукові дискусії викликали ідеї Шумпетера пов'язані з усвідомленням еволюційного розвитку економіки на основі впроваджуваних підприємцями інновацій. Проте в науковому напрацюванні Й. Шумпетера можна знайти і низку глибоких ідей і аргументованих висновків щодо значущості фіскальної політики, обмежень оподаткування, переваг і недоліків окремих видів податків залежно від їх впливу на процеси формування капіталу, які у сукупності утворюють його цілісну фіскальну доктрину.

Першою працею, в якій Шумпетер найбільш повно виклав власне бачення фіскальних проблем, стала "Криза податкової держави" (1918) [1]. Ця праця вперше була представлена як лекція прочитана Й. Шумпетером перед Соціологічним товариством Відня. Вона містить не лише аналіз поточного стану суспільних фінансів країни в певний історичний момент, але, по суті, являє презентацію нової наукової дисципліни - фіскальної соціології. Крім того, саме на основі викладених у цій праці ідей Шумпетером, під час його перебування з березня по жовтень 1919 року на

посаді міністра фінансів у коаліційному уряді щойно створено Австрійської республіки, була розроблена для практичного втілення програма фінансових реформ - Finanzplan (1919). Ця програма, за винятком Отто Бауера, не була підтримана іншими членами уряду, не було навіть дозволено представити розроблений ним бюджет у парламенті, внаслідок чого Й. Шумпетер 17 жовтня 1919 року пішов у відставку. Хоча, як відзначають сучасні науковці, можна було б і справді очікувати на вагомий результат за умови реалізації запропонованих пропозицій [2, р.344]. У подальшому Й. Шумпетер хоча і звертався до аналізу фіскальних проблем (наприклад, політико-економічні есе, опубліковані у провідному на той час журналі Deutscher Volkswirt (1926-1932), Lowell Lectures (1941), а також "Капіталізм, соціалізм і демократія" (1942)), але ми не знайдемо у цих працях принципово нових ідей чи аргументації, ніж та, що викладена у найпершій праці. Можливо, певне непорозуміння під час роботи в австрійському уряді і неможливість реалізувати свої ідеї й переконання на практиці викликали в амбітного Й. Шумпетера відчуття доволі глибоко розчарування та визначили пріоритетними інші напрямки наукових досліджень. У найбільших працях 40-х та 50-х років Шумпетер не використовує навіть поняття "податкової держави", але все ж таки залишається вірним своїм ідеям і поглядам до кінця життя, і

знову, в останній праці Й.Шумпетера "Історія економічного аналізу" відлунням фіскальної доктрини викладеної у "Кризі податкової держави" звучить основна думка, що "ніщо не відображає характер суспільства і цивілізації так, як фіскальна політика, прийнята у політичному секторі" [3, р.736].

Аналіз останніх джерел. Зауважимо, що значну увагу дослідженню фіскальної доктрини Шумпетера як основи фіскальної соціології приділяли такі відомі науковці у сфері публічних фінансів, як Р. Масгрейв [4] і Ю. Бекгауз [5], обґрунтування розвитку "податкової держави" в "боргову державу" знаходимо у К. Гріна [6]. Відомий вітчизняний науковець В.Андрущенко також звертається до концептуалізації податкової держави Й.Шумпетера, з позицій сьогодення аналізує умови, які можуть привести до її кризи [7].

Виділення нерозв'язаної проблеми. Незважаючи на проведені наукові дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців і визнання Шумпетера як одного з отців-засновників фіскальної соціології, його наукові напрацювання щодо аналізу фіскальних проблем, концептуалізації такого поняття як "податкова держава", поки ще не дістали належної оцінки і не в повній мірі використані для розвитку теорії та практики управління суспільними фінансами.

Метою даної роботи є аналіз особливостей фіскальних ідей Шумпетера, їх вплив на сучасне теоретичне усвідомлення публічних фінансів і оцінка їх актуальності та можливостей використання у розробці податкової політики в Україні.

Викладення основного матеріалу. Безпосереднім поштовхом до теоретичного аналізу фіскальних проблем для Й. Шумпетера стало складне становище державних фінансів у Австрії наприкінці Першої світової війни, обумовлене величезним державним боргом і бюджетним дефіцитом, що виникли внаслідок війни. Надзвичайну гостроту набуло питання: чи зможе держава залучити необхідні податкові надходження і впоратися з цим тягарем? Фіскальна криза викликала дискусії щодо можливості та необхідності реформування самих основ організації економічної системи у повоєнний період, відходу від принципів вільного ринку. При цьому, значне обурення у Й. Шумпетера викликали заангажованість, емоційність і непрофесіоналізм цих дискусій, коли "кожен Том, Дік і Гаррі відчуває право простодушного виголошувати давні омани і банальності для того щоб продекларувати свої власні економічні і політичні інтереси як істину в останній інстанції" [1, р.99].

Й. Шумпетер віддає належне іншому австрійському науковцю Р. Гольдшейду за те, що він першим звернув увагу на значимість фіскальної історії, яка будучи частиною загальної історії людства, несе нам через цифри бюджетів достеменну інформацію про характер держави - "бюджет є скелет держави, позбавлений від усілякої оманливої ідеології" [1, р. 100]. Разом з тим, у Шумпетера є бажання зрозуміти соціальні процеси, зовнішнім проявом яких і є бюджетні цифри. Звертаючись до фактів історії Німеччини й Австрії, науковець показує, що сучасна держава народжується із потреби формування стабільних фінансових відносин, які стають фундаментом державної влади, матеріальною основою виробництва суспільних благ і гарантом економічної свободи підданих. Ці фінансові відносини втілюються у податках, що стають основним джерелом доходів держави, яка завдяки цьому й набуває характеристики "податкової держави".

Період становлення сучасної держави став саме тим історичним періодом, коли безпосередній формуючий вплив фіскальних потреб і фіскальної політики на розвиток економіки і з ним на всі форми життя, і всі аспекти культури пояснює практично всі основні особливості подій. Шумпетер також наводить інші приклади таких історичних періодів, коли вплив фіскального фактору був визначальним для розвитку економіки і суспільства. Для більшості історичних періодів фіскальний чинник, хоча й не відіграє такої ж визначальної ролі, але здатен багато що пояснити у перебігу подій, і зовсім небагато історичних періодів, коли логіка подій не зазнає впливу фіскального чинника. У цілому ж, Шумпетер робить висновок, що не можна зрозуміти того індустріального організму, який сформувався в сучасній для нього економіці без урахування впливу фіскального фактору, так само як і те, що "наші народи стали такими, як вони є під впливом фіскального тиску держави" [1, р. 101].

На наш погляд, фіскальна доктрина Шумпетера має еволюційний характер, як і його теорія економічного розвитку. Підтвердженням цього є те, що, за Шумпетером, податки не лише допомогли утворити державу, але й допомагають формувати її [1, р.108]. Податкова система була тим органом, розвиток якого зумовив розвиток інших органів держави. Отже, по суті, податки виступають двигуном еволюції суспільства в цілому так само, як новації, що впроваджують підприємці забезпечують розвиток матеріального аспекту його буття.

Сучасна неокласична економічна теорія розглядає оподаткування як інструмент максимізації добробуту, вона дає чіткі висновки

щодо формування оптимальних податкових систем на основі прийнятих послань. Разом з тим, можливості пояснення на її основі фактичного розвитку податкових систем вкрай обмежені. Проте історико-еволюційний аналіз Шумпетера дійсно формує реалістичне бачення: "фіскальні заходи створили і зруйнували індустрії, індустріальні форми і індустріальні регіони, навіть тоді коли це не входило до їх намірів, і в такий спосіб сприяли безпосередньо побудові (і руйнації) будівлі сучасної економіки і через це самому сучасному духу" [1, р.101]. У процитованому висловлюванні знову ж знаходимо підтвердження еволюційного характеру шумпетерівської фіскальної доктрини: еволюційний процес не може мати кінцевої мети, це безперервні адаптації щодо взаємовпливів, саме звідси і виникають такі наслідки фіскальних новацій, на які навіть ніхто не розраховував.

Дослідження публічних фінансів, стверджує Шумпетер, є одною із найкращих стартових позицій для дослідження суспільства, і не лише в аспекті його політичного життя. Найбільша корисність такого підходу стає очевидною "на поворотних пунктах, а краще епохах, коли існуючі форми починають відмирати і змінюватися у дещо нове, і які завжди включають в себе кризу старих фіскальних методів" [1, р.101].

У загальному еволюційному процесі роль фіскального чинника не залишається незмінною. Тільки-но держава утворилася завдяки необхідності стабільного задоволення фіскальних потреб, вона розвивається далі і швидко перетворюється в дещо, природа чого не може бути більше зрозуміла виключно з фіскальної точки зору, і для чого податки починають слугувати певним інструментом. Шумпетер пише: "якщо фінанси утворили і частково формували сучасну державу, то тепер зі свого боку формує їх і розширює - глибоко в тіло приватної економіки" [1, р.111].

Отже, в межах шумпетерівської фіскальної доктрини ми бачимо взаємопов'язану еволюцію інститутів держави і оподаткування, сформованих на основі ринкових відносин. При цьому один інститут є причиною і водночас наслідком існування іншого. Шумпетер пророкує, що у майбутньому наступить момент, коли податкова держава вичерпає себе, і це буде пов'язано, на його думку, з переходом від капіталізму до соціалізму, який означає "визволення життя від економіки і відчуження від економіки" [1, р.131]. Проте цей перехід можливий за настання певних умов, а саме, коли "капіталізм виконає свою роботу й існуюча економіка буде пересичена капіталом і повністю раціоналізована завдяки підприємницькій ментальності" [1, р.131].

Насильна зміна сутності держави, порушення існуючих фіскальних механізмів, коли зазначені передумови не виконані, не піде на користь суспільству, але буде означати лише регрес у суспільному розвитку, перехід до тих форм соціальної організації, які передували ринковій економіці. Наведена логіка теоретичного аналізу дає підстави Шумпетеру зробити висновок, що поточна складна фінансова ситуація не є кризою податкової держави, а може бути врегульована на основі існуючих фіскальних інструментів. Водночас, для будь-якої податкової держави у будь-який момент її історичного розвитку існують певні обмеження щодо її фіскального потенціалу. Ці обмеження суттєво варіюються для кожної конкретної держави і залежать від таких основних чинників:

- рівня добробуту або бідності держави;
- конкретних особливостей її національної та соціальної структури;
- природи статку (добробуту) держави;
- ступеня воєнних витрат і рівня боргів;
- сили і моральності бюрократії;
- рівня державної свідомості людей.

У будь-якому випадку "податкова держава не має вимагати від людей настільки багато, щоб вони втратили фінансовий інтерес у виробництві або, по меншій мірі, припинили використовувати свою найкращу енергію для цього" [1, р.112]. Варто відзначити, що ця частина фіскальної доктрини Шумпетера щодо наявності фіскальних обмежень податкової держави дещо нагадує широковідомі ідеї, висловлені набагато пізніше А.Леффером.

У цьому контексті Шумпетер проводить аналіз різних форм і видів оподаткування. У цілому вподобання науковця на боці непрямого оподаткування. За словами науковця, непрямі податки виступають обов'язковим і найбільш важливим елементом механізму сучасної йому податкової держави. Але встановити рівень непрямого оподаткування, який забезпечує максимальні доходи, доволі важко з двох практичних причин:

1) будь-який значимий непрямий податок викликає технічні і комерційні зміни у виробничому механізмі, наслідки яких надзвичайно важко відстежити;

2) виникають труднощі через те, що ситуація, коли вводиться той чи інший непрямий податок не залишається незмінною щодо інших аспектів.

Саме через ці причини і виникає ситуація, коли для окремих товарів можуть установлюватися занадто обтяжливі непрямі податки, а їх зниження може сприяти зростанню бюджетних доходів. Проте, ще раз наголошує Шумпетер, жодна фіскальна система не може "витиснути" більше з

непрямих податків ніж певна максимальна величина, рівень якої не залежить від прагнень держави.

Більшість видів прямих податків потребують іншого підходу. Підприємницький прибуток виникає там, де впроваджуються нові методи виробництва, нові форми організації комерції, відкриваються нові ринки, тобто він являє собою премію, яку надає капіталістична система за інновації. Якщо держава вилучатиме цю премію на основі податків, або вилучатиме її більшу частину, то це буде знищувати стимули підприємців до впровадження інновацій, і, як наслідок, значно гальмувати економічний прогрес. Підприємницький прибуток постійно виникає і постійно ж зникає. Отже, якщо такий податок буде впровадженим, то необхідно використовувати майже індивідуальний підхід для кожного випадку, для того щоб забезпечити максимальні доходи, але, навіть за таких малоімовірної з погляду реалізації податкової техніки, фіскальні межі такого податку будуть досягатися надзвичайно скоро.

Інша оцінка щодо фіскальних обмежень надається оподаткуванню монопольного прибутку і земельної ренти. Шумпетер вважає, що навіть повне вилучення цих видів доходів за допомогою фіскальних інструментів не буде мати суттєвого впливу на економічний розвиток.

У випадку оподаткування доходів від капіталу (процентів) і доходів від праці Шумпетер стверджує, що податки не мають вилучати значну частину об'єкта оподаткування. Збільшення податків на доходи від зазначених факторів виробництва може призвести до того, що підприємець вимушений буде збільшити їх величину.

Україна як суверенна держава існує відносно короткий час. Протягом цього періоду відбуваються глибокі трансформації її економічної системи спрямовані на впровадження ринкових принципів. Досягнені економічні та соціальні результати неоднозначні, а стан суспільних фінансів, виходячи з динаміки державного боргу, бюджетного дефіциту, у тому числі прихованого, знецінення національної грошової одиниці, безперечно, надзвичайно складний. За таких обставин існує реальна загроза становленню "податкової держави" в Україні, а отже, і загроза прийнятим суспільством орієнтирів розвитку. Використання урядом для фінансування поточних витрат запозичень, емісії грошей створює фіскальну ілюзію, приховує від громадян реальний характер здійснюваної економічної політики, її наслідків у близькому і віддаленому майбутньому. З іншого боку, загроза формуванню податкової держави в Україні виходить від платників

податків, які не розуміють значимості податків як базового інституту сучасного демократичного суспільства, намагаються ухилитися від сплати податків, набувають високого рівня корумпованості у сфері сплати податків. Очевидно, якщо податкова держава в Україні не витримає усіх цих випробувань, економічні та соціальні перспективи держави будуть невтішними.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз наукових праць Й.А. Шумпетера дозволяє стверджувати, що цим автором розроблена цілісна фіскальна доктрина, значення якої в економічній науці було дещо занижено. Фіскальна доктрина Шумпетера ґрунтується на концептуалізації такого поняття, як "податкова держава". При цьому побудова "податкової держави" виступає гарантом розвитку економіки на ринкових засадах. Особливістю фіскальної доктрини Шумпетера є її динамічний, еволюційний характер: податкова держава виникла на певному етапі суспільного розвитку і має зникнути за умов настання соціалізму у специфічному розумінні Шумпетера. Проте виконання цих умов поки що не бачиться навіть у найвіддаленішому майбутньому жодної країни світу. Отже, важливий є наукові дослідження, які далі розвивають фіскальну доктрину Шумпетера, особливу практичну значимість матиме обґрунтування рекомендацій щодо ствердження та посилення "податкової держави" в Україні.

Список літератури

1. Schumpeter J.A. The crisis of the tax state // Joseph A. Schumpeter. The economics and sociology of capitalism (Ed. Swedberg R.). - Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991. - P. 99-140.
2. Heertje A. Stolper and Schumpeter / Arnold Heertje // Journal of Evolutionary Economics. - 1996. - №6. - P. 339-345.
3. Schumpeter J.A. History of Economic Analysis. - Routledge, 1986. - 1322 p.
4. Musgrave R.A. Schumpeter's crisis of the tax state: an essay in fiscal sociology / R.A. Musgrave // Journal of Evolutionary Economics. - 1992. - №2. - P. 89-113.
5. Backhaus J.G. Joseph A. Schumpeter's contributions in the area of fiscal sociology: a first approximation / J.G. Backhaus // Journal of Evolutionary Economics. - 2004. - №14. - P. 143-151.
6. Green C. From "tax state" to "debt state" / Christopher Green // Journal of Evolutionary Economics. - 1993. - №3. - P. 23-42.
7. Андрущенко В. Податкова держава: генезис, концепція, еволюція / Володимир Андрущенко // Світ фінансів. - 2008. - №3 (16). - С. 7-15.

Аннотация

Александр Гурнак

ОСОБЕННОСТИ И ЗНАЧЕНИЕ ФИСКАЛЬНОЙ ДОКТРИНЫ Й.А. ШУМПЕТЕРА

Исследуются фискальные взгляды Й.А. Шумпетера, которые в совокупности формируют целостную фискальную доктрину. Показано, что фискальная доктрина Шумпетера основывается на понятии "налогового государства" и имеет эволюционный характер. Формирование экономического фундамента государства на основе налогов создает необходимые предпосылки развития экономики на рыночных принципах. Осознание того, что фискальная политика определяет развитие общества в целом, должно быть одним из важнейших принципов государственного строительства в Украине.

Ключевые слова: налоговое государство, налоги на потребление, прямые налоги, фискальная политика, эволюционная экономика.

Summary

Oleksandr Gurnak

THE CHARACTERISTIC FEATURES AND IMPORTANCE OF SCHUMPETER'S FISCAL DOCTRINE

This article investigates the Schumpeter's vision of fiscal problems, which collectively forms a complete fiscal doctrine. It is shown that fiscal doctrine is based on Schumpeter's notion of "tax state" and has an evolutionary character. Formation economic foundation of the state on the basis of taxes creates the necessary preconditions of economic development based on market principles. The understanding that fiscal policy determines the development of society should be one of the most important principles of state building in Ukraine.

Keywords: tax state, consumption tax, direct tax, fiscal policy, evolutionary economic

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ Й.А.ШУМПЕТЕРА В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ КОНТРОЛЮ

Учёные, конечно, стараются найти среднюю, доминанту, тенденцию, регулярность. Им это необходимо для создания теории, для того, чтобы заявить, что нечто исследовано, описано или в научном плане познано и что нужна теория. Без теории трудно остановиться в поисках и заняться чем-то иным. А некоторым учёным без теории трудно даже заснуть. Они хотят. Они обязаны. Они стремятся усреднить мир. Они желают определить среднюю.

Януш Леон Вишневский, Малгожата Домагалик
Между строк

Постановка проблеми. Теоретичний рівень сходження до науки ґрунтується на досягненнях економічної науки. Погляди відомого представника австрійської наукової школи Й.А. Шумпетера знаходять відображення у теоретичних положеннях з контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення принципів, прийомів і концепцій розвитку внутрішнього контролю, викладених у [1-4], показує, що однозначного його трактування ще не досягнуто.

Нерозв'язані раніше частини загальної проблеми. Внутрішній контроль є ключовою складовою системи управління підприємством, наукові аспекти якої ще не досліджено економістами з належною глибиною. Недоліком у розвитку теорії контролю можна вважати відсутність розгляду концептуального простору контролю у науковому сенсі, як узагальнюючий погляд на проблеми контролю.

Формулювання цілей статті. Розглянено зміст 3 головних складових контролю (об'єкти, суб'єкти контролю та контрольні дії) через призму ідеології контролю підприємства Й.А.Шумпетера.

Викладення основного матеріалу дослідження. Подальший розвиток економіки України в умовах ринку зумовлює зміни у системі управління, які полягають у зростанні ролі прийнятих рішень підприємства як первинної ланки управління. Акцентування уваги на першочерговому розв'язанні внутрішніх проблем розвитку підприємств зумовлює необхідність встановлення належного управління підприємствами; ключовим аспектом управління є посилення контролю.

Адаптація управління до ринкових умов вимагає вдосконалення контролю діяльності підприємств як важливої функції управління. З огляду на це дедалі важливішого значення набуває внутрішньогосподарський контроль, який здійснюється на підприємствах. Так, контроль є необхідною складовою при проведенні

бухгалтерського обліку. У визначенні активів підприємства за вимогами до складання фінансової звітності криється обов'язковість здійснення підприємством контролю за власними ресурсами.

Для підприємства контроль іг рахі (реально) відіграє роль, аналогічну організації бізнесу або мотивації персоналу, проте не має розкритого генезису чи наближеної до нього парадигми.

Сьогодні на діяльність підприємств істотно впливають нові вимоги бізнесу та корпоративного управління, глобалізація, застосування єдиних або уніфікованих правил ведення бухгалтерського обліку й аудиту тощо. За таких обставин завдання наукового обґрунтування внутрішньогосподарського контролю підприємств полягає у розбудові умов їх діяльності, адекватних змінам у суспільно-господарському середовищі.

Аналіз практики внутрішньогосподарського контролю підприємств України показує, що зміни у суспільногосподарському середовищі не дістають відповідного відображення у системі контролю. Так, у контролі підприємств переважає в основному ретроспективний напрям. Це призводить до порушення на практиці або ігнорування відомих принципів контролю, зокрема превентивності та своєчасності контрольних дій, повноти охоплення контролем систем управління підприємства, відповідальності, ефективності та ін. [4].

Внутрішній контроль як функція управління безпосередньо впливає на розробку й ефективне досягнення цілей організації через реалізацію прийнятих управлінських рішень. Со ірсо (в силу цього) ефективна система внутрішнього контролю дозволяє забезпечувати діяльність підприємства за визначеними параметрами.

У результаті систематизації різних поглядів дослідник дійшов висновку, що внутрішній контроль являє собою структуру та відповідну сукупність методів і прийомів, які

використовуються особами, що виражають інтереси даного підприємства [5].

Внутрішньогосподарський контроль підприємства позначає організовану власниками підприємства та уповноваженими ними особами систему спостереження, нагляду і перевірки ефективності формування й використання ресурсів підприємства, законності та доцільності господарських операцій, збереження матеріальних цінностей і грошей, виявлення резервів, запобігання безгосподарності, втратам і крадіжкам.

Внутрішньогосподарський контроль є функцією управління підприємством, одним із прийомів перевірки прийнятих рішень. Під внутрішньогосподарським контролем підприємства розуміють сукупність об'єктів контролю, суб'єктів контролю і контрольних дій (заходів, процедур, методів, політики), які проводяться на ньому для забезпечення ефективної господарської та фінансової діяльності. Такий контроль є самостійною підсистемою внутрішнього контролю, яка:

входить до складу системи управління підприємством (є елементом управління, функціонує у процесі діяльності підприємства, а також у момент виконання й оформлення господарської операції);

контролює за допомогою спеціальних процедур усі фінансово-господарські питання;

створює умови для ефективної роботи;

є важливим засобом запобігання нестачам і розкраданню цінностей. Внутрішній контроль реалізується шляхом безпосереднього оперативного втручання й коригування здійснюваних операцій [6].

Внутрішній контроль належить розглядати як складову структури функцій загальної системи управління. Метою такого контролю є досягнення максимально позитивної результативності ведення бізнесу та мінімізації суб'єктом господарювання ризиків шляхом протидії появі помилок і недоліків, перевірки достовірності даних обліку та звітності, коригування виробничих завдань, здійснення заходів щодо забезпечення дотримання вимог чинного законодавства, інструкцій та інших директивно-нормативних актів підприємства, зокрема - прийнятої його керівництвом політики щодо контролю.

Як розгалужена організаційна структура система внутрішнього контролю є сукупністю підрозділів, укомплектованих персоналом відповідної кваліфікації, який:

має певні повноваження;

бере участь у постійному обміні інформацією через прямі та зворотні зв'язки;

має позитивну мотивацію, а також

відповідне матеріально-технічне й інформаційне забезпечення;

зобов'язаний дотримуватись етичних норм; підпорядковується відповідному виконавчому органу підприємства.

Специфіку місця й ролі внутрішнього контролю належить розглядати за двома напрямками: перший - задоволення потреб власників і створених ними органів (зборів акціонерів, спостережної ради, ревізійної комісії та релевантних контролюючих органів); другий - задоволення інформаційних потреб виконавчих органів управління акціонерного товариства (рада директорів, правління, підрозділів підприємства).

Головними цілями внутрішньогосподарського контролю підприємства є:

забезпечення ефективного ведення бізнесу (виконання виробничих, фінансових, маркетингових та інших планів; раціональне використання робочої сили; впровадження сучасних методів праці та прогресивної технології у підрозділах підприємства; випуск продукції, надання послуг, реалізація товарів, що мають попит на ринку);

сприяння захисту активів (недопущення перевитрачання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, забезпечення збереження коштів і товарно-матеріальних цінностей, а також економного витрачання сировини й паливно-енергетичних ресурсів);

попередження помилок (здійснення необхідних запобіжних заходів, виявлення та усунення недоліків);

забезпечення точності бухгалтерського обліку, а також своєчасності підготовки й подання фінансової звітності.

Обсяги та цілі внутрішньогосподарського контролю змінюються і залежать від розміру, структури та видів діяльності підприємства, від вимог його управлінського персоналу. Основними завданнями внутрішньогосподарського контролю, що розкривають зміст його головних цілей і створюють основи для їх досягнення, є: забезпечення належного функціонування підприємства, захист активів, попередження помилок, забезпечення точності бухгалтерських проведень і своєчасності подання фінансової звітності.

Внутрішньогосподарський контроль дозволяє виконати комплекс завдань, які забезпечують визнання та збереження активів, формування реальної величини капіталу та зобов'язань, доходів і витрат, а також достовірність їх оцінки та відображення в обліку і звітності. Пропер hoc (тому) за результатами внутрішньогосподарського контролю вживаються заходи щодо вдосконалення способів оцінки й

обліку, організації управління на підприємстві.

Головними складовими внутрішньогосподарського контролю є об'єкти контролю, суб'єкти контролю та контрольні дії.

Об'єктами внутрішньогосподарського контролю є працівники та ресурси підприємства, його господарські, трудові, адміністративні та інші відносини, а також виробничі та фінансові процеси, показники діяльності підприємства та його структурних підрозділів. Й.А.Шумпетер розглядає головним об'єктом управління та контролю ... виконавську працю [7, с. 79].

Суб'єктами внутрішньогосподарського контролю є: власник (власники); учасники, посадові особи та працівники, на яких покладено обов'язки з контролю або до функціональних обов'язків яких входять обов'язки з контролю, та які здійснюють контрольні заходи; усі працівники підприємства. У даному сенсі Й.А.Шумпетером на належну висоту ставиться роль керівника у контролі: "...у керівника також є власна повсякденна (рутинна) робота, як й у всіх інших" [7, с. 179].

Контрольні дії внутрішньогосподарського контролю - це процедури та політика щодо контролю, які спрямовані на об'єкти контролю і забезпечують виконання розпоряджень управлінського персоналу підприємства. Й.А.Шумпетер бачить головним вчинком суб'єкта управління саме оцінку й усунення встановлених відхилень: "Й такою є його функція контролю, яка передбачає усунення відхилень" [7, с. 179].

Й.А. Шумпетер розрізняє три головні складові контролю: об'єкти, суб'єкти контролю та контрольні дії. Ефективне проведення контролю передбачає, що ініціатор контролю (керівник, власник), як суб'єкт контролю, наділений певними повноваженнями; його діяльність "...праця з управління займає по відношенню до праці, якою управляють, домінуюче становище: в ієрархії виробництва вона стоїть вище" [7, с. 79], як керуюча система має панівний ранг відповідно до керованої системи, ініціатором контролю заздалегідь встановлено певні стандарти, норми, цілі діяльності об'єктів контролю; суб'єкт контролю здійснює оцінку та вимір того, що досягнуто об'єктом контролю порівняно з очікуваним результатом; невід'ємним моментом плідного функціонування контролю як складної системи є дії, контрольні заходи з боку суб'єкта контролю щодо приведення керованої системи до стану, який був визначений заздалегідь.

З часом складові системи внутрішньогосподарського контролю змінюються, зв'язки між ними не залишаються постійними, ergo (виходячи з цього) - виникає необхідність

дослідити динаміку та зміст цих змін, а також визначити ефективність контролю.

Внутрішньогосподарський контроль є однією з найважливіших функцій управління підприємством, тому, чим складніша організаційна структура підприємства, чим більше різноманіття видів його діяльності, тим досконалішою та гнучкішою має бути система контролю. Внутрішньогосподарський контроль формується на етапі створення підприємства і надалі вдосконалюється залежно від його мети й особливостей його господарської діяльності.

У сучасних визначеннях внутрішньогосподарського контролю мається на увазі, що він: здійснюється в інтересах осіб, які належать до системи управління підприємством (хоча це не завжди декларується);

виконує функцію управління - контроль здійснюють особи, які мають певні повноваження від ініціатора контролю;

передбачає досягнення певних цілей, застосовує чіткі засоби впливу на об'єкти управління;

має тривалий та безперервний характер.

Внутрішньогосподарський контроль є складовою частиною внутрішнього контролю. Але твердої межі між внутрішнім контролем і внутрішньогосподарським контролем не наведено. Проведений аналіз термінів (господарський контроль, фінансовий та фінансово-економічний, фінансово-господарський контроль) показав, що вони є ідентифікацією внутрішнього контролю за сферами діяльності.

Виконання внутрішньогосподарським контролем окреслених вимог означає дотримання принципу своєчасності контрольних дій [4], завдяки чому досягається такий рівень узгодженості між перебігом діяльності господарських систем і здійсненням контролю, що запобігає виникненню відхилень, які можуть негативно вплинути на результати цієї діяльності. Найважливішою функцією внутрішньогосподарського контролю є забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Інформаційна (сигнальна) функція внутрішньогосподарського контролю полягає в тому, що результати (інформація) отримані під час здійснення контролю, є підставою для прийняття відповідним суб'єктом контролю й управління рішень і проведення дій з коригування, завдяки яким забезпечується заплановане функціонування об'єкта. Інформація повинна бути правдивою, об'єктивною, своєчасною й оперативною, а також містити лише необхідні дані.

"Теорії економічного розвитку" Й.А. Шумпетер критично оцінює інформацію, яка генерується системою бухгалтерського обліку, справедливо

вважає таку інформацію вузькою [7, с. 249]. Крім того, ним пропонується "...розширити обсяг поняття, прийнятий у бухгалтерському обліку" [7, с. 249]. Тому крім фінансового контролю, який значно ґрунтується на даних бухгалтерського обліку, потрібні ще технічний, юридичний, контроль якості та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень Контроль у теорії економічного розвитку розглядається як сукупність об'єктів контролю, суб'єктів контролю та контрольних дій. Категорії контролю на підприємстві не обмежуються даними лише бухгалтерського обліку. У подальшому доречно дослідити історичні умови виникнення та розвитку контролю у процесі формування наукової думки.

Список літератури

1. Калюга С. В. Фінансово-господарський контроль у системі управління : монографія / Калюга С. В. - К. : Ніка-Центр, 2002 - 360 с.
2. Максимова В. Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства - системний підхід до розвитку / Максимова В. Ф. - К : АВРІО, 2005. - 264 с.
3. Нападовська Л. В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці. Монографія / Нападовська Л. В. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. - 224 с.
4. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою : Проблеми теорії, організації, методології / Шевчук В. О. - К. : ДТЕУ, 1998. - 371 с.
5. Пантелеєв В.П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація : [монографія] / Володимир Павлович Пантелеєв. - Державна академія статистики, обліку та аудиту. - К.: ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2008. - 491 с.
6. Контроллинг как инструмент управления предприятием / [Ананькина Е. А., Данилочкин С. В., Данилочкина Н. Г. и др.]. - [под ред. Данилочкиной Н. Г.] - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. - 279 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М.: Прогресс. - 1982. - 456 с.,

Аннотация

Владимир Пантелеев

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИДЕЙ И.А.ШУМПЕТЕРА В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ КОНТРОЛЯ

Научное обоснование внутривоздейственного контроля предприятий состоит в создании основ их деятельности, которые соответствуют изменениям в общественно-хозяйственной среде. Рассмотрены взгляды И.А. Шумпетера, яркого представителя австрийской научной школы в рамках маржинализма, на содержание основных составляющих контроля (объекты, субъекты контроля и контрольные действия). Проведенный анализ показал, что взгляды современных исследователей проблем контроля соответствуют взглядам на содержание контроля И.А. Шумпетера. Категории контроля на предприятии не ограничиваются данными только бухгалтерского учёта.

Ключевые слова: контроль, внутривоздейственный контроль, объекты контроля, субъекты контроля, контрольные действия.

Summary

Vladimir Panteleev

USE IDEAS OF I.A. SHUMPETER IN THE MODERN THEORY OF CONTROL

The scientific substantiation of internal control of the enterprises consists in creation of bases of their activity which correspond to changes in the socially-economic environment. I.A.Shumpeter's sights, the bright representative of the Austrian school (Vienna school) of thought in frameworks marginalists, on the maintenance of the basic components of control (objects, subjects of control and control actions) have been considered. The carried out analysis has shown that sights of modern researchers of problems of control correspond to sights at the maintenance of control of I.A.Shumpeter. Control categories at the enterprise aren't limited to the data only accounting.

Keywords: control, internal control, objects of control, subjects of control, control actions.

ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ КРЕДИТНО-ГРОШОВОЇ ЕМІСІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ДЛЯ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Розглянені умови і механізм рефінансування центральним банком банківських установ з метою кредитування ними суб'єктів підприємницької діяльності, причин і наслідків відсутності позитивних результатів його впровадження, а також проаналізовано угорський досвід підтримки вітчизняного товаровиробника з метою подолання кризових явищ та стимулювання економіки.

Ключові слова: рефінансування, пільгове кредитування, стимулюючий кредит, вітчизняний товаровиробник.

Постановка проблеми. Завдання стимулювання економічного зростання в Україні і регулювання диспропорцій галузевого та регіонального розвитку може бути виконане за рахунок активізації ефективних чинників економічного зростання. Значний дефіцит інвестиційних ресурсів є головним чинником, гальмуючим розвиток вітчизняної промисловості і фінансової сфери.

Потреба економіки України в інвестиціях на сьогоднішній день величезна. Проте обсяг банківського кредитування не відповідають реальним потребам і масштабам економіки. Для реалізації програм стимулювання економічного зростання можуть використовуватися одночасно різні джерела ресурсів: мобілізація коштів на внутрішньому і зовнішньому фінансових ринках. Банки можуть нарощувати ресурси збільшенням власного капіталу, термінових депозитів і збільшенням позикових коштів на основі використання різних банківських інструментів. Оцінка можливостей залучення цих ресурсів показує, що всі вони повинні складати ресурсну базу економічного зростання, але реальна оцінка потенційних обсягів показує їх явну недостатність для задоволення потреб активізації економічного зростання.

Досвід зарубіжних країн підтверджує, що як ресурси економічного зростання можуть розглядатися кошти кредитної емісії центрбанку з подальшим цільовим рефінансуванням банків по пільгових ставках для кредитування суб'єктів підприємницької діяльності та для реалізації відповідних програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На можливість використання коштів кредитної емісії як ресурсів економічного зростання вказують як зарубіжні, так і вітчизняні учені.

Концепцію інноваційного фінансування, що

базується на капіталотворчій теорії кредиту, розробив Й. Шумпетер. "Теорії економічного розвитку" він розглядає кредит і кредитну емісію як найважливіші умови, що дозволяють використовувати вже існуючі виробничі чинники для створення нових "виробничих комбінацій", тобто нових видів продукції, нових галузей виробництва. Шумпетер визначає основну функцію фінансово-кредитних інститутів не в перерозподілі фонду ресурсів, що вже існує в державі, а у виробництві ними додаткових грошових коштів. При цьому створені кредитною системою кошти повинні прямувати у високотехнологічні галузі для стимулювання зростання економіки [1, с.152].

А.А. Дроб'язко і В.І. Сушко відзначають, що "Україні необхідно прискорити процес переходу на нову економічну модель, здатну надати стимулюючу дію на вітчизняне виробництво і експорт, зокрема за рахунок збільшення внутрішнього попиту". При цьому як один з напрямів переходу на нову модель наголошується "емісійне кредитування найбільш перспективних підприємств, здатних виробляти високо-технологічну і конкурентоздатну продукцію як експортну, так і імпорتنу" [2, с.77].

Нерозв'язані раніше частини проблеми. Для подолання наслідків фінансової кризи, виведення країни з економічного колапсу і подальшого підйому української економіки Національний банк України (НБУ) розробив порядок рефінансування банківських установ, які повинні стимулювати поживлення фінансової активності в країні, надаючи кредити вітчизняним товаровиробникам, проте істотних об'ємів рефінансування з метою стимулювання вітчизняної економіки так і не послідувало. Водночас зарубіжні країни активно й успішно використовують механізм рефінансування банків з метою поживлення

зростання своїх економік. Це підтверджує актуальність розгляду даної проблеми з метою виявлення причин відсутності позитивних результатів у вітчизняній банківській системі.

Метою статті є розгляд умов і механізму рефінансування центральним банком банківських установ з метою кредитування ними суб'єктів підприємницької діяльності, причин і наслідків відсутності позитивних результатів його впровадження.

Виклад основного матеріалу. У процесі стимулювання економічного зростання банкоцентрична система України відіграє головну і вирішальну роль, Урядом і НБУ ухвалюються рішення про те, щоб "точки зростання" економіки забезпечувалися кредитними ресурсами як в достатніх обсягах, так і по прийнятних ставках. Так, ще в 2002 р. була зроблена перша спроба системного впровадження на державному рівні рефінансування банків під кредитування ними інвестиційних проектів згідно тимчасовому положенню НБУ № 283 від 2.08.2002 р. "Про порядок кредитування (рефінансування) Центральним банком України банків, які здійснюють довгострокове кредитування" [3]. Цей сміливий і новий для національної економіки підхід передбачав по суті можливість забезпечення економічного зростання за рахунок коштів кредитної емісії шляхом пільгового кредитування інвестиційної діяльності, спрямованої на розвиток виробничої сфери.

Перший досвід впровадження рефінансування банків під кредитування ними інвестиційних проектів згідно Тимчасовому положенню "Про порядок кредитування (рефінансування) центральним банком України банків, які здійснюють довгострокове кредитування", затверджене постановою Правління НБУ від 2.08.2002 р. №283 показав відсутність належного попиту на ефективні інвестиційні проекти по виробництву продукції з боку підприємницьких структур, що у свою чергу викликане низьким рівнем доходів і споживання населення. У процесі використання пільгового фінансування інвестиційних проектів з використанням механізму рефінансування банків по обліковій ставці, вони разом з підприємствами доводили майбутню ефективність проектів перед Національним банком України. При загальному недостатньому рівні попиту в суспільстві важко знайти проекти, продукція яких, що випускається, в подальшому матиме активний попит. Замість очікуваного значного обсягу пропозицій по фінансуванню інвестиційних проектів шляхом рефінансування банків за обліковою ставкою були, по суті, приклади одиничного кредитування, що не привело до істотних ін'єкцій в економіку і не

зробило впливу на зміну економічної ситуації в цілому. Проте пільгове кредитування інвестиційних проектів необхідне для розвитку пріоритетних і перспективних виробництв в масштабах національної економіки. Тому цілком виправдано розглядаються спільно два питання: нарощування обсягів фінансування інвестиційних проектів має бути наслідком відповідного збільшення платоспроможного попиту на продукцію, випуск якої освоюється в результаті реалізації проектів, у т.ч. і попиту населення. Споживчому кредитуванню необхідно також додати цільову спрямованість на придбання товарів, які випускатимуться виробничими потужностями, що вводяться, унаслідок реалізації інвестиційних проектів. Виконаний аналіз положення, що склалося на теперішній час, показує, що до 90 % споживчих кредитів прямує на придбання товарів, що купуються по імпорту, тобто ресурси, що акумулюються банківською системою України, прямують на фінансування зарубіжних виробників.

Черговою спробою аналогічного стимулювання економічного зростання було прийняття "Положення про рефінансування та надання Національним банком України кредитів банкам України з метою стимулювання кредитування економіки України на період її виходу на докризові параметри" (Постанова правління НБУ № 47 від 4.02.2010 р.) [4]. Даний документ передбачав надання центральним банком стабілізаційних кредитів строком до 1 року з метою підтримки ліквідності банківської системи в умовах фінансової кризи, а також стимулюючих кредитів з метою кредитування банками вітчизняних товаровиробників і підтримки економіки.

Стимулюючий кредит - кредит, що надається банку для підтримки ліквідності з метою відновлення процесу кредитування вітчизняного товаровиробника, що має пріоритетне значення для забезпечення виходу економіки України на докризові параметри і включеного в перелік підприємств, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, визначеної кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства України.

Рішення про видачу/відмову в наданні кредиту, зміну умов кредитного договору, узгодження графіка повернення кредиту і сплати відсотків за користування їм приймає Правління НБУ в межах монетарних повноважень. НБУ також має право приймати рішення щодо взяття за кредитом однорідного або змішаного забезпечення. Стимулюючий кредит надається під основне і додаткове забезпечення, надане банком або майновим поручителем, яке не є предметом

стягнення по будь-яких інших договорах. Розмір основного забезпечення по кредиту визначається, виходячи із суми кредиту, процентів за користуванням ним з урахуванням встановленої кредитним договором періодичності сплати процентів та коригуючого коефіцієнта. Розмір додаткового забезпечення по кредиту визначається з суми кредиту процентів за користуванням ним, можливих штрафних санкцій і витрат на реалізацію предмета застави у разі невиконання банком своїх зобов'язань.

Для позичальника-товаровиробника як забезпечення за кредитом виступають: гарантії кабінету Міністрів України; гарантії банків, що мають офіційний кредитний рейтинг за міжнародною шкалою не нижче, ніж "інвестиційний клас"; майнові права на депозити, розміщені в банці-кредиторові; державні цінні папери; нерухоме майно (будівлі і споруди), що знаходиться на території України; банківські метали, що належать позичальникові і що зберігаються в банку-кредиторові; інше високоліквідне забезпечення, тобто майно, щодо якого є офіційна інформація про попит на нього за ціною, не нижче чим його оцінна вартість, визначена офіційним оцінювачем. Розмір забезпечення по кредиту повинен складати не менше 120 процентів від суми кредиту і процентів за його використання. Забезпечення підлягає обов'язковому страхуванню і може бути прийняте банком тільки після підтвердження про сплату позичальником першого страхового платежу.

Процентна ставка за кредитом плаваюча, ґрунтується на обліковій ставці НБУ і залежить від класу банку і категорії забезпечення. Згідно даною постановою, банки класифікуються на 4 класи - А, Б, В і Г, при цьому основними критеріями класифікації виступають:

- чи є банк державним або частково капіталізованим державою;
- наявність безумовного позитивного висновку аудитора про відповідність фінансовій звітності дійсному фінансовому стану банку;
- дотримання економічних нормативів і порядку формування і зберігання обов'язкових

резервів;

- частка негативно класифікованих активів в загальній сумі класифікованих активів;
- обсяг простроченої заборгованості за кредитами від загальної суми заборгованості за кредитами;
- частка зобов'язань на вимогу до загальних зобов'язань;
- частка зобов'язань за цінними паперами власного боргу;
- відсутність не виконаних у строк з вини банку розрахункових та інших документів клієнтів, що містять доручення на переказ або повернення коштів;
- завершення реструктуризації зобов'язань за облігаціями та зовнішніми запозиченнями банку;
- розмір регулятивного капіталу не менше ніж 600 000 тис. грн.

Стимулюючий кредит надається тільки банкам класу не нижче за клас "Б" на строк до 5 років, але не більш за термін, передбачений кредитним проектом як одноразово, так і у формі кредитної лінії за умови відповідності кредитного проекту товаровиробника встановленим вимогам. Позичальник-товаровиробник повинен надати обґрунтований з технічної та комерційної точки зору бізнес-план і документально підтверджений розрахунковий прогноз грошових потоків, що свідчить про здатність забезпечення фінансування, обслуговування та своєчасного погашення кредиту в повному обсягу.

Фінансування кредитного проекту здійснюється за рахунок грошових коштів банку - не менше 30 процентів його вартості; позичальника - не менше 20 процентів його вартості; НБУ, наданих банку в формі стимулюючого кредиту - не більше 50 процентів його вартості. Стимулюючий кредит надається виключно в національній валюті.

Розмір процентної ставки за стимулюючим кредитом у разі надання банком однорідного забезпечення визначається як сума облікової ставки НБУ і відповідної коригуючої ставки (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Визначення процентної ставки за стимулюючим кредитом при наданні однорідного забезпечення

Клас банку	Категорія забезпечення	Ставка коректування, відс. пункти	Категорія забезпечення	Ставка коректування, відс. пункти	Категорія забезпечення	Ставка коректування, відс. пункти
А	1	0,5	2	0,75	3	1,25
Б	1	0,75	2	1,0	3	1,5
В	1	1,0	2	1,5	3	1,75
Г	1	1,5	2	1,75	3	2,0

Составлена за даними [4].

Розмір процентної ставки в разі надання банком змішаного забезпечення визначається як сума облікової ставки НБУ та середньоарифметичної зваженої ставки коригування, яка визначається за формулою:

$$CK = \frac{\sum_{i=1}^n \Pi_i CK'_i}{\sum_{i=1}^n \Pi_i} \quad (1)$$

де СК - ставка коригування;

Π_i - питома вага забезпечення в загальному обсязі забезпечення;

CK'_i - ставка коригування відповідно до класу банку та категорії забезпечення.

Проценти за користування кредитом нараховуються згідно з умовами кредитного договору, укладеного між НБУ та банком, починаючи з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчуючи днем, який передує даті фактичного повернення коштів.

У разі обгрунтованої потреби банк може звернутися до НБУ із клопотанням про зміну умов кредитного договору, зокрема при необхідності пролонгації терміну використання кредиту за умови погашення ним у повному обсязі нарахованих процентів за користування кредитом, а також не менше 10 процентів заборгованості по кредиту. НБУ може прийняти рішення про зміну терміну використання стимулюючого кредиту:

- до 5 років - для банку, віднесеного до класу не нижче "Б" відповідно до класифікації Положення [4], який здійснює кредитування вітчизняних товаровиробників, забезпеченням за яким є гарантії Кабінету Міністрів України;

- до 3 років - для банку, віднесеного до класу не нижче "В" відповідно до класифікації Положення [4], який здійснює кредитування вітчизняних товаровиробників;

- до 1 року - для всіх банків.

Рішення про зміну умов кредитного договору в частині продовження строку користування стимулюючим кредитом понад 1 рік може бути прийнято за умови, що:

- кредити, надані вітчизняним товаровиробникам, становлять не менше ніж 20 процентів сукупного кредитного портфеля банку;

- обсяг простроченої заборгованості за кредитами вітчизняним товаровиробникам не перевищує 20 процентів загального обсягу таких кредитів;

- банк бере на себе зобов'язання кошти, які повертаються позичальниками за раніше наданими кредитами, направляти на кредитування переважно вітчизняних товаровиробників

виключно в національній валюті і встановити за такими кредитами плату, встановлену на рівні не більш С1+8 процентних пунктів. При цьому С1 визначається таким чином:

$$C1 = CНБУ + 2 \quad (2)$$

де С1 - процентна ставка за кредитом у разі пролонгації дії кредитного договору;

СНБУ - процентна ставка за кредитом НБУ, розрахована по таблиці 1 або за формулою (1) залежно від виду забезпечення.

Про можливу вартість стимулюючих кредитів для комерційних банків, з урахуванням прогнозу інфляції на 2010 рік на рівні 9,7%, колишній голова НБУ Владимир Стельмах 4 лютого 2009 р. сказав: "Ми повинні узяти половину з цієї інфляції, щоб банки додавали ще половину, і загальна вартість для кінцевого позичальника має бути в межах 10%" [5].

Дані підходи для національної економіки передбачали можливість економічного зростання за рахунок коштів кредитної емісії шляхом пільгового кредитування інвестиційної діяльності вітчизняних виробників. У результаті це мало привести до підвищення економіки до рівня розвинених країн і забезпечити прискорене економічне зростання з регульованою інфляцією. Проте ці постанови не були реалізовані, а постанова №47 була скасована менш ніж через півроку - 13.07.2010 - Постановою правління НБУ №327.

Досвід зарубіжних країн з рефінансування банківської системи Центробанком з метою подолання наслідків фінансової кризи і стимулювання економіки свідчить про життєздатність і дієвість даного інструменту. Зокрема, в Угорщині для підтримки підприємницьких структур, які в результаті дії кризи практично позбулися джерел кредитування уряд прийняв рішення про збільшення обсягу рамкової кредитної лінії, призначеної для пільгового кредитування малих і середніх підприємств країни в період 2007-13рр., до 1000 млрд. форинтів (по поточному курсу - 5 млрд. дол. США). Одночасно з цим були ослаблені вимоги до позичальників: даною кредитною лінією могли скористатися і ті підприємства, які опинилися у важкому фінансовому стані внаслідок погіршення ринкових умов господарювання: звуження експортних ринків, уповільнення економічного зростання, подорожчання і посилювання умов отримання кредитів. Допустиме скорочення річного обігу підприємства, за умовами кредитування, було збільшене з 5 до 10-25%. Максимальна величина кредиту для малих підприємств збільшена з 6 до 10 млн. форинтів (до 50 тыс.дол. США),

для середніх підприємств - до 100 млн. форинтів (до 500 тыс. дол. США), а термін погашення - з 5 до 10 років [6, с.31].

Відносно мікропідприємницьких структур річний обіг яких не перевищує 200 млн. форинтів (поза поточним курсом - 1 млн. дол. США), з метою підвищення їх ліквідності державні "Угорський банк розвитку" і "Угорське ЗАТ з фінансування підприємництва" на паритетних засадах через "Угорський Фольксбанк" почали надавати пільгові кредити на фінансування оборотних коштів на термін не більш 1 року у розмірі максимум 6 млн. форинтів (30 тис. дол. США), а на фінансування капітальних вкладень - за умови власного фінансування позичальником не менше 1/5 величини даного капіталовкладення - кредити на термін 10 років в розмірі максимум 10 млн. форинтів (50 тыс. дол. США).

Процентна ставка за такими пільговими кредитами складала в 2009 р. 10-10,5% річних, що на 0,5 процентних пунктів нижче або дорівнює встановленій з 09.12.2008 р. обліковій ставці Угорського національного банку (10,5%) [6, с.32].

Ще дешевше почали виділяти кредити малому і середньому бізнесу "Угорський Фольксбанк", "Юникредіт", а також "Перший" на фінансування капіталовкладень, джерелом яких на паритетних засадах стали "Угорський банк розвитку" і Фонд Євросоюзу Jeremie. Величина цієї кредитної лінії складала 50 млрд. форинтів (250 млн. дол. США). Уряд Угорщини гарантував, що процентна ставка за цими кредитами не перевищуватиме 9% річних. Виходячи зі ставки euribor за тримісячними кредитами, яка на 1.01.2009 р. складала 3,428%, угорська процентна ставка за кредитами Jeremie складала 8,4% річних, що нижче від діючих процентних ставок по кредитах у валюті. При цьому уряд регулярно контролював виконання уповноваженими банками встановленого верхнього ліміту процентної ставки - інакше банк-порушник усувався від участі в реалізації даної кредитної конструкції.

Для отримання кредитів Jeremie для товаровиробників не було обмежень по річному обігу підприємства, проте цією кредитною лінією могли скористатися тільки ті суб'єкти підприємницької діяльності, які розташовані поза центрально-угорським регіоном (тобто за винятком Будапешта і його агломерації). Кредити видавалися винятково у форинтах і в розмірі мінімум 10 млн. - максимум 100 млн. форинтів (50-500 тыс. дол. США). Наданий кредит мав отриманий протягом двох років з дати прийняття рішення про його надання, а після наступного 2-річного пільгового періоду необхідно було приступити до його погашення [6, с.32].

Фінансова підтримка підприємницьких структур шляхом пільгового кредитування дозволила Угорщині підтримати і уникнути анігіляції вітчизняного товаровиробника.

Рефінансування (вільне і ринкове) надійних банків на їх кредитно-інвестиційну діяльність (спочатку з обмеженнями спрямування коштів тільки на спекулятивно-валютні і фондові операції) по обліковій ставці ринкового рефінансування розширює пропозицію грошей, призводить до зниження процентних ставок за кредитами і підсилює міжбанківську конкуренцію. На першому етапі зменшення ціни кредитних ресурсів не відбувається, оскільки йде заповнення системи ресурсами. Необхідно відзначити, що зменшення кредитних ставок у цілому за кредитним портфелем банків України приведе до відповідного зменшення їх процентного доходу та зниження прибутку в істотнішому ступені. Компенсувати падіння доходів банки зможуть тільки нарощуванням обсягів кредитування, що сприятиме економічному зростанню в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Причини, які привели до того, що постанови зі стимулювання зростання вітчизняної економіки так і не були повністю реалізовані, полягають ось у чому:

1. Вітчизняними товаровиробниками не було запропоновано реальних життєздатних проєктів, здатних привести до зростання економіки.

2. На продукцію вітчизняних товаровиробників на внутрішньому ринку попит був недостатнім для впровадження ефективних, кредитоспроможних бізнес-проєктів. Можливість пільгового фінансування повинна доповнюватися кредитним "накачуванням" попиту на відповідну продукцію.

3. Розрахунки показують, що при цьому кредитовий - інвестиційна мультиплікація приведе до дисбалансів попиту і пропозиції на ринках економічної системи. Для недопущення цього необхідне створення теорії стимулювання стабільного економічного зростання і постійне супроводження процесів рефінансування - кредитування з оцінкою зміни обсягів попиту - пропозиції та прийняттям управлінських рішень щодо зміни структури інвестицій.

4. Емісійний характер ресурсів приводить до істотних ризиків появи некерованої інфляції і девальвації. Причому девальвація може виникати внаслідок закупівель за імпортом на подальших рівнях кредитно-інвестиційної мультиплікації.

Для успішного впровадження даного механізму, позитивний досвід використання якого підтверджується багатьма країнами, необхідно: по-перше, чітко визначення повноважень НБУ з питань рефінансування пріоритетних проєктів;

по-друге, посилювання контролю за механізмом надання і цільовим спрямуванням кредитних коштів для уникнення або мінімізації корупційної складової; по-третє, перекрити канал відпливу капіталу з реального сектора.

Список літератури

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. - М.: Прогресс, 1982. - 528 с.
2. Дробязко А. А. Банки Украины. Обобщенный портрет по результатам 2002 года / А. А. Дробязко, В. И. Сушко // Финансовые риски. - 2003. - №1 (32). - С. 55 - 78.
3. Про затвердження Тимчасового положення про порядок кредитування (рефінансування) Національним банком України банків, які здійснюють довгострокове кредитування: Зат. Постановою Правління НБУ від 2.08.2002 р. № 283 // Офіційний Вісник України. - 2002. - № 33. - Ст. 1536.
4. Про затвердження Положення про рефінансування та надання Національним банком України кредитів банкам України з метою стимулювання кредитування економіки України на період її виходу на докризові параметри: Зат. Постановою Правління НБУ від 4.02.2010 р. № 47 [Електронний ресурс] / Режим доступа к данным: http://www.bank.gov.ua/V_zakon/Acts/2010/04022010_47.pdf.
5. Стельмах: для восстановления экономики понадобится от 4 до 7 лет [Электронный ресурс] / Режим доступа к данным: http://economics.lb.ua/ot_h_e_r/_2_0_1_0/_0_2/_0_4/_24200_Stelmah_dlya_vosstanovleniya_eko.html
6. Деловая Венгрия // Деловая Венгрия. Экономика и связи с Россией в 2005-2009 гг. - Справочники ПОЛПРЕД. Совет ветеранов Мид РФ. - Том 13. - М.: ООО "ПОЛПРЕД Справочники", 2009. - 280 с.

Анотація

Анатолий Вожжов, Диана Черемисинова

ИСПОЛЬЗОВАНИИ СРЕДСТВ КРЕДИТНО-ДЕНЕЖНОЙ ЭМИССИИ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ ДЛЯ СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Рассмотрены условия и механизм рефинансирования центральным банком банковских учреждений с целью кредитования ими субъектов предпринимательской деятельности, причин и последствий отсутствия положительных результатов его внедрения, а также проанализирован венгерский опыт поддержки отечественного товаропроизводителя с целью преодоления кризисных явления и стимулирования экономики.

Ключевые слова: рефинансирование, льготное кредитование, стимулирующий кредит, отечественный товаропроизводитель.

Summary

Anatoly Vozhzhov, Diana Cheremisinova

ABOUT THE USE FUNDS MONETARY ISSUE TO STIMULATE ECONOMIC GROWTH

The article considered the conditions and mechanism of central bank refinancing of banks to lending to entrepreneurs, causes and consequences of the lack of positive results of its implementation, as well as analyzed the Hungarian experience supporting domestic producers to overcome crisis phenomena and stimulate the economy.

Keywords: refinancing, concessional loans, stimulating credit, domestic producers.

КАПІТАЛ ЧИ ФОНД: ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ОБЛІКОВИХ КАТЕГОРІЙ НА ТЛІ ІДЕЙ Й. ШУМПЕТЕРА

Висвітлюється недоліки тлумачення основоположних облікових категорій. Для обґрунтування їхньої сутності використовується як авторське розуміння, так і видатних учених, економістів і бухгалтерів минулого і сучасних. Підкреслюється, що наявна еkleктика тлумачень категорій капіталу і фонду зумовлена відходом вітчизняної облікової теорії від надбань світової, і це зумовлено, як висловлювався Й.-А. Шумпетер, "ідеологічним баченням", котре тривалий час було в нас панівним.

Ключові слова: капітал, фонд, облікові категорії.

Постановка проблеми. На відміну від інших облікових категорій, приміром, активів, пасивів, основних засобів, оборотних коштів тощо, стосовно яких можна вжити слова Й. Шумпетера: "... Існує широке коло явищ, що ніяк не зачіпають наших емоцій, і тому вони уявляються різним людям однаково", капітал як облікова категорія належить до таких де "пафос пристрасного твердження або пристрасного заперечення інколи приводять до підтасування методів аналізу", позаяк "правила і прийоми аналізу в тій же мірі незалежні від ідеології, в якій наше бачення пронизане нею" [1, 143]. Зокрема, упродовж 30-90-х років ХХ ст. саме в результаті ідеологічних табу у вітчизняній обліковій теорії категорія капіталу була вилучена і на заміну їй увели іншу - фонд.

Проте й повернувши капітал в арсенал категоріального апарату теорії бухгалтерського обліку, що сталося в Україні наприкінці ХХ ст., науковці донині не спромоглися виробити ясного розуміння його сутності, як, до речі, й поняття фонду.

Оскільки при такій неясності годі розраховувати на те, що бухгалтерський облік, буде надійним засобом формування інформації для менеджерів та забезпечення ними контрольної функції, то проблема економічної сутності капіталу, на наш погляд, є важливою не тільки в теоретичному, але й практичному плані, зумовлюючи актуальність наукових досліджень, спрямованих на її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто підкреслити, що терміни "капітал" та "фонд" за мовними словниками витлумачуються практично як синоніми (рис.1).

«Капітал (нім. Kapital, франц. capital, спочатку – головне майно, головна сума, від лат. capitalis – головний)» [2, 308].	«Фонд (франц. fond, від лат. fundus – основа) – 1) Запаси, ресурси, нагромадження; капітал» [2, 716]
Капітал – сукупність коштів (майно, гроші, нерухомість), що приносять прибуток [3, 571]	Фонд – 1. Ресурси, запаси... 2. Кошти або матеріальні цінності, що мають цільове призначення ... [3, 1543]

Рис. 1. Тлумачення капіталу й фонду за словниками іншомовних слів і української мови

Так само змішаним є тлумачення цих термінів у теорії бухгалтерського обліку. Зокрема, тривалий час у колишньому СРСР, саме як облікова категорія замість капіталу фігурувало поняття фонду - статутного, неподільного, а в тому числі - фонду в частині основних та оборотних засобів

підприємства, що було відповіддю на критику в ході т. зв. "великої дискусії" 30-х років минулого століття: "В балансознавстві кладеться в основу така економічна теорія, з якої випливає, що між СРСР і капіталістичною країною немає ніякої різниці..." [4, 475].

Отже, не дивно, що О. Рудановський, який власне і був головним творцем теорії балансознавства, а тому "його ідеї більше притягували увагу каральних органів, аніж колег, ... запропонував нове, більш правильне поняття - фонд замість старого - капітал..." [4, 470].

І лише в 90-х роках ХХ ст., коли нарешті усвідомили, що справді-таки "немає ніякої різниці" принаймні щодо балансознавства, адже й зовнішньо баланс - чи то бухгалтерський - Головна книга, - чи як форма звітності в більшості країн виглядає однаково, облікова категорія "капітал" повернулася на круги своя, тобто у План рахунків баланс підприємства. Але як стверджував Й.-А. Шумпетер: "... Бачення, а воно ідеологічне майже за визначенням... спонукає нас бачити факти так, а не інакше...", [1, 143-144], до введеної у 30-ті роки ХХ ст. категорії настільки звиклись, що цей реверс визнається не всіма: "Цікаво відзначити, що такий... рахунок, як Статутний фонд, помилково названий зараз Статутним капіталом..." [4, 496]. Причому його визначення в економічній теорії (колишній політекономії) також не може слугувати в якості об'єкта бухгалтерського обліку, оскільки стосується виробничих відносин з приводу експлуатації трудящих [5, 3].

Постановка завдання. З урахуванням викладеного, метою статті та її завданням є привертання уваги до сутності цих категорій саме з позицій облікової теорії.

Основний матеріал. Незважаючи на використання категорії капіталу ще в часи Арістотеля, ясного розуміння її сутності донині немає, оскільки на відміну від інших понять, це є лише абстракцією. Тому все відбувається тут точно так, як підкреслив у свій час Й. Шумпетер: "... Звичайно, в економічній науці (і ще більше в інших суспільних науках) сфера строго перевіюваних явищ обмежена. Багато з них входить у сферу особистого досвіду, а вже звідти вигнати ідеологію... неможливо" [1, 144-145].

Власне саме тому категорія капіталу стала тим головним засобом, яким довгі роки пояснювали не тільки відмітності виробничих відносин при соціалізмі й капіталізмі; щодо останнього він вважався "засобом експлуатації та привласнення чужої неоплаченої праці" [5, 254], тому, ясна річ, для соціалізму капітал - чужа дефініція, але пробували підводити "теоретичну" базу стосовно нібито існування двох видів бухгалтерського обліку - капіталістичного й соціалістичного.

Мовляв, "капіталістичний" бухгалтерський облік "... сприяє посиленню експлуатації трудящих. За допомогою обліку здійснюється контроль за колообігом капіталу..., фіксується і

контролюється процес зростання вартості, руху й росту капіталу. Бухгалтерський облік при соціалізмі стає все більш дійовим засобом управління народним господарством і стимулювання ефективності суспільного виробництва" [6, 4].

Або ж: "Облік у капіталістичному суспільстві відображує рух індивідуального капіталу... Соціалістичний облік є засобом залучення трудящих до управління господарською діяльністю... облік у капіталістичному суспільстві спрямований на збереження приватної власності... облік в умовах соціалістичної економіки виконує три важливі функції:... контрольну (контроль за ... збереженням соціалістичної власності)..." [7, 6 - 12].

Звісно, такі ідеологеми треба було чимось підкріплювати, так би мовити, на категоріальному рівні. Бо насправді і при капіталізмі, і при соціалізмі "переважна маса безпосередніх товаровиробників позбавлена засобів виробництва... Хоч формально у республіках колишнього СРСР була проголошена суспільна власність на засоби виробництва, але їх фактично узурпували верхівка партійного, радянського та державного апарату. Засоби виробництва (в тому числі земля) були знаряддям експлуатації. За так званого соціалізму... ступінь експлуатації був вищий, ніж у розвинених країнах Заходу" [5, 254-255].

Тому-то "ідеологи комуністичного устрою", окрім "експропріації інших форм власності і штучного перетворення їх в єдину "загальнонародну", яка в колишньому СРСР ототожнювалася з державною" [8, 178], аби замаскувати, що "за тоталітарної системи трудящі не були власниками засобів виробництва, а ці засоби - загальнонародною власністю", бо "суб'єктом власності була верхівка бюрократичного апарату", постарались, щоби "у політичній економії колишнього СРСР для теоретичного вираження протилежної за соціально-економічним змістом категорії "капітал" обґрунтовувалося поняття "фонди". Вважалося, що фонди, на протигагу капіталу, є власністю самих трудящих, що вони... не є знаряддям експлуатації..." [5, 256].

Ну чим не афористичне: при капіталізмі існує експлуатація людини людиною, а при соціалізмі - навпаки! Причому точно із зауваженням Й. Шумпетера: "У соціальних науках (Socialwissenschaften) нам доводиться мати справу з таким клубком впливів - взаємозв'язків і взаємозалежностей, - у якому легко втратити нитку, що веде нас від причин до наслідків" [9, 155] якраз і втратили "нитку Аріадни" в лабіринті категорій і, замість розглядати поняття фонду, так би мовити, як "неречові знаки речових відносин",

перекрутили його сутність.

Адже і в економіці загалом, і в бухгалтерському обліку, зокрема, - вона давно сформульована. Приміром, Й. Шумпетер категорію "фонд" тлумачив як "суми, які витрачаються на придбання засобів виробництва" [9, 166]. Видатний італійський теоретик бухгалтерського обліку Ф. Беста (1845-1923) "проголосивши, що об'єктом обліку виступають не самі цінності, а їхня вартість..., висунув теорію фонду, яка стала знаменитою. Фонд - це загальний обсяг вартості, вкладений у підприємство"... [4, 129].

Оскільки ці визначення якнайкраще підходили, аби затушувати, що про жодний капітал нібито не йдеться, адже в колишньому СРСР останній розглядався винятково як "виробниче відношення, за якого знаряддя праці, певні матеріальні блага, ціннові вартості є засобом експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці" [5 254], це стало основою мімікрії теорії бухгалтерського обліку до існуючих на той час ідеологічних кліше.

Такий стан тривав досить довго, аби остаточно заплутати суть справи. У тому числі навіть в економічній теорії через це взагалі заплутались у тлумаченні згаданої вище апокрифічної категорії "фонди", яку ввели у 30-х роках ХХ ст., аби підкреслити таку надуману різницю, правда, не вказуючи, що запозичили її у тих же "буржуазних" учених, заодно перекрутивши її сутність.

Так, якщо Ф. Беста вважав фонд загальним обсягом вартості, вкладеної в підприємство, отже, джерелом основних і оборотних засобів [4, 129], то в економічній теорії, починаючи від К. Маркса й донині, фонди ототожнюють із засобами виробництва: "У середині 90-х років у США налічувалося понад 11 тис. народних підприємств, викуплених трудящими. На них переважно подолано відчуження працівників від засобів виробництва, експлуатацію тощо. Тому засоби виробництва на цих підприємствах перестали бути капіталом. Адекватнішою категорією, яка б розкривала соціально-економічну природу засобів виробництва на народних підприємствах, було б поняття "народні фонди" (або навіть "народний капітал") [5, 256].

Подібне сталося уже в наші дні, коли жага мімікрії стала проявлятися з іншого діаметрально протилежного боку, оскільки доступ до зарубіжних перекладних видань дав можливість долучитись до теорії бухгалтерського обліку Заходу. І тут уже без жодного примусу почали "розвивати" будь-що, аби тільки іноземне, не зупиняючись навіть перед таким самим сплутуванням однакових за змістом категорій, що очевидне стосовно термінів "витрати" й "затрати", які дехто намагається,

вслід за сутністю, мовляв, витрати - це те що придбано, але ще є в наявності як запаси, а затрати - фактичне використання придбаних запасів на виробництво продукції. Бо досить було б прочитати про це у Й. Шумпетера: "Ділова людина розглядає як витрати ту суму, яку вона змушена сплачувати іншим господарським суб'єктам для того, щоби одержати свій товар або засоби його виробництва, тобто свої витрати на виробництво або придбання (Підкр. - П. Х.) товарно-матеріальних цінностей" [9, 90-93], аби зрозуміти їхню синонімічність. Тим більше, що й у словниках української мови чітко значиться: витрати і затрати - одне й те саме!

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, розуміння ідентичності "основних фондів" з капіталом хибне, бо насправді такої тотожності немає, адже засоби виробництва є споживною вартістю - уречевленням конкретної праці, а капітал - це абстрактна праця, так би мовити, "економічний флогістон".

Втім, автор не претендує на безспірність висловлених міркувань, тому подальші дослідження в цьому напрямі мають перспективу.

Список літератури

1. Шумпетер Й. А. История экономического анализа / Шумпетер Й. А. // - М.: Истоки.- Вып.1, 1989.
2. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. - К.: Гол.ред. УРЕ, 1977. - 775 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. - 1736 с.
4. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт: От истоков до наших дней / Я. В. Соколов. - М.: Аудит ЮНИТИ, 1996. - 638 с.
5. Мочерний С. В. Економічна теорія: Посібник для студ. / С. В. Мочерний. - К.: Вид.центр "Академія", 1999. - 532 с.
6. Гофман Г. Я. Очерки развития форм бухгалтерского учёта / Гофман Г. И., Капелюш С. М.- М.: Финансы, 1965. - 123 с.
7. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку / Н. М. Грабова. - К.: Вища школа, 1979 - 328 с.
8. Лукинов І. І. Вибрані праці. У двох книгах. - Кн..1 / І. І. Лукинов. - К.: ННЦ ІАЕ, 2007, 816 с.
9. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Шумпетер Й. А. - М.: Прогресс, 1982.

**КАПИТАЛ ИЛИ ФОНД: ЭВОЛЮЦИЯ ПОНИМАНИЯ УЧЕТНЫХ КАТЕГОРИЙ
НА ФОНЕ ИДЕЙ Й. ШУМПЕТЕРА**

Освещаются недостатки толкования основополагающих учетных категорий. Для обоснования их сущности используется как авторское понимание, так и выдающихся ученых, экономистов и бухгалтеров прошлого и современных. Подчеркивается, что имеющаяся эклектика толкований категорий капитала и фонда предопределена отходом отечественной учетной теории от достижений мировой, и это обусловлено, как высказывался Й.-А. Шумпетер, "идеологическим видением", которое длительное время было у нас господствующим.

Ключевые слова: капитал, фонд, учетные категории.

Summary

Petr Homyn

**CAPITAL OR FUND: EVOLUTION OF UNDERSTANDING THE REGISTRATION
CATEGORIES ON THE BACKGROUND OF SCHUMPETER'S IDEAS**

In the article the author lights up the lacks of interpretation of fundamental registration categories. For the ground of their essence are used both author's understanding and prominent scientists, economists and accountants of the past and modern. It is underlined that present eclecticism of capital interpretations categories and fund is predefined walking of domestic registration theory away from acquisitions of world, and it is predefined, as spoke J. Schumpeter, by "ideological vision" which long time we had dominating.

Keywords: capital, fund, registration categories.

ІРРАЦІОНАЛЬНА ФОРМА НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ

Розглядається випереджаюче нагромадження сукупного позичкового капіталу порівняно зі справжнім. Виділяється нова форма нагромадження капіталу - ірраціональна, яка відбувається не у сфері реального виробництва, а у сфері кількісних взаємозв'язків і приводить утворення різного роду протиріч і диспропорцій.

Ключові слова: нагромадження капіталу, реальний сектор, фінансовий сектор, фіктивний

Постановка проблеми. Починаючи з ХІХ століття загальною закономірністю капіталістичної еволюції стає випереджаюче нагромадження сукупного позичкового капіталу порівняно з реальним. Ця тенденція ще більше посилилася у ХХ ст., особливо в другій його половині, коли за абсолютними розмірами позичковий капітал набагато перевершив суму основних активів. На сьогодні масштаби реального сектора і сектора цінних паперів непорівнянні, вони відірвалися одне від одного. Крім концентрації та централізації можна говорити про нову форму нагромадження капіталу, а також про те, що аспект аналізу зміщується зі сфери реального виробництва у сферу грошових операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою нагромадження фіктивного капіталу займається велика кількість сучасних українських і російських авторів: В. Бурлачко, І. Дорошенко, В. Геєць, С. Глазьев, А. Гриценко, В. Маневич, О. Некіпелов, А. Чухно, О. Яременко та ін.

Метою дослідження є розгляд ірраціональної форми нагромадження капіталу, а саме, нагромадження капіталу на вторинному ринку цінних паперів.

Основні результати дослідження. Величезний фінансовий сектор, що сформувався останнім часом, перетворюється у відносно самостійне і самодостатнє явище. Він росте темпами, які суттєво випереджають динаміку капіталу у сфері реального виробництва. З одного боку, як форма панівного виду капіталу, що спирається на владу гігантських корпорацій, зрощених з найпотужнішими державами світу, фіктивний капітал знайшов набагато більшу стійкість. З іншого боку, він ще більше відірвався від своєї матеріальної основи, капіталу тих сфер, де створюється вартість, і став віртуальним. Нагромадження капіталу набуло характеру нагромадження фіктивного капіталу, зник механізм перетікання грошового капіталу в реальний сектор. Аспект аналізу змістився зі сфери

реального виробництва в сферу фіктивного капіталу. У світовій економіці з'явилася гігантська надбудова, в якій відбувається відносно самостійний рух фінансового капіталу, як форми капіталу що відокремилась взагалі [1, с.73].

Пріоритетний розвиток даної сфери став наслідком фундаментального перенагромадження капіталу в реальному секторі і ще більш інтенсифікував це перенагромадження. Криза перевиробництва виникає в тому випадку, коли концентрується така кількість надлишкових обсягів капіталу (який не приносить середній прибуток або взагалі не може бути прибутково застосований внаслідок закону тенденції норми прибутку до зниження), що значна частина підприємців опиняється на межі банкрутства. Нові технології, які приводять до зростання продуктивності праці, припускають пріоритетний розвиток людських якостей і творчого змісту праці, змінюють динаміку органічної будови капіталу і, отже, норми прибутку. Перенагромадження посилюється пріоритетним розвитком фінансового сектора. Найбільш продуктивні ресурси переливаються зі сфери матеріального виробництва в інші сфери, де не створюються матеріальні блага. У всіх цих сферах створюються лише мінливі форми багатства [2, с.124]. Загострення кризи перенагромадження виразилась в тому, що основна частина акумульованих коштів пішла у фінансовий сектор і це призвело до появи великих фінансових "бульбашок" [3, с.23].

Загальні світові фінансові активи за останні 25 років зросли майже в 30 разів і більш ніж у три рази перевищують світовий ВВП (у США - в 4 рази) [4]. Фінанси в світовому масштабі вже давно перестали виконувати тільки обслуговуючу роль для виробничої сфери. Фінансова система перетворилася на самостійного суб'єкта ринку, який тільки побічно пов'язаний з процесами в реальному секторі економіки [5, с.5].

Невідповідність у розвитку реального та фінансового секторів економіки виражається у

надмірному збільшенні обсягу обороту цінних паперів та їх похідних (деривативів), у мультиплікації фіктивного капіталу, в різкому скороченні вартості цінних паперів під час криз, яке не можна порівняти з падінням виробництва в реальному секторі і т.п. [6] Деривативи настільки ускладнюють сучасну фінансову систему, що інвестор не в змозі оцінити ризики. За останні п'ять років ринок деривативів розрісся з 114 до 591 трлн. доларів [7, с.101]. Сьогодні частка віртуальних фінансових цінностей перевищила 90% від загального обороту світового ринку, а в середині XIX століття ця частка становила менше 50%. Наприклад, оборот валютних бірж перевищив \$ 1100 трлн., ринок похідних фінансових інструментів - \$ 860 трлн., у той час обсяг сукупного світового ВВП становить лише \$ 65 трлн. Обсяг фінансових ф'ючерсів на нафту, перевищує обсяг фізичної нафти (у ціновому вираженні) в сотні разів [8].

Ефективність операцій на фінансових ринках багаторазово перевищує ефективність вкладень у виробничу діяльність. Очікування, що пов'язані з високою віддачею, яка чи не на порядок вища, ніж при традиційних засобах заощадження, приводять на фондовий ринок величезні кошти, у тому числі дрібних індивідуальних інвесторів. Спокуса примножити капітали виявляється настільки великою, що на фондовий ринок нерідко перекачувалися і кредитні ресурси, причому не тільки домашніми господарствами. Покупці акцій байдужі до реальної прибутковості активів, власниками яких вони стають. Їх цікавить лише динаміка курсової вартості акцій, а значить, можливість спекуляцій. Розрив між реальними можливостями корпорацій здійснювати ефективне виробництво, продукувати прибуток і їх капіталізованою вартістю породжує феномен фіктивного капіталу [9, с.149].

Результатом всього цього стає перевищення фіктивного капіталу над реальним. Інвестори вважають, що попит на об'єкти торгівлі буде зростати, займають гроші і купують, щоб з вигодою продати. Покупки і справді викликають підвищення цін, що створює стимули для подальших спекуляцій (табл.1). Глобалізація синхронізує очікування і тим сприяє виникненню бульбашок. Але рано чи пізно приплив грошей припиняється, ціни перестають зростати, оптимістичні очікування змінюються песимістичними, всі поспішають продати, і процес з неймовірною швидкістю розкручується у зворотному напрямку, викликаючи численні банкрутства [10, с.141-142].

Колосальне зростання кількості угод зі злиттів і поглинань, до яких найчастіше долучаються міжнародні монополії з метою зміцнення своїх

позицій на глобальному ринку, ще більше поглиблює нерівномірності нагромадження виробничого та фіктивного капіталів. Вони накладають на суспільство величезні витрати, пов'язані, насамперед, із загостренням конкуренції на ринку цінних паперів, де "торгують" корпораціями, а також з погіршенням функціонування монополій в умовах недружніх або захисних поглинань [13, с.40]. Це стає каналом відтоку капіталу зі сфери виробничого нагромадження, адже колосальні фінансові ресурси, що витрачаються на ці цілі, замість того, щоб втягуватися у розвиток виробництва і прискорення науково-технічного прогресу, фактично вилучаються з виробничої сфери. А угоди злиття і поглинання нерідко означають рух фіктивного капіталу і забезпечують не стільки зростання виробництва, скільки ринкову перекапіталізацію монополістичних структур та отримання ними надприбутків [14, с.118].

Крім того, спостерігається поглиблення розриву між сумарною ринковою вартістю акцій цих фірм і вартісним обсягом їх щорічного прибутку: якщо раніше він становив 4-6 разів, то в останні п'ять років - 25-40 разів, а за деякими високотехнологічними компаніями - сотні разів. Більше того, для багатьох американських ТНК, що працюють у сфері високих технологій, характерна абсолютно унікальна ситуація, коли на тлі їх збиткової фінансово-господарської діяльності спостерігається швидке зростання курсів їхніх акцій [15, с.32].

Отже, основою протиріччя сучасної фінансово-економічної системи є протиріччя між виробництвом реальної вартості і рухом її грошових і фінансових форм. Це протиріччя реалізується через цілу систему фінансово-економічних протиріч, головні з яких протиріччя між вартістю і грошима, між попитом і пропозицією, між доходами фінансовими зобов'язаннями. Саме ці протиріччя слугують спусковим механізмом криз, через них розгортається ціла система протиріч як всередині руху реальної вартості, так і між нею та формами її подання у фінансовій сфері.

Висновки. Сучасна фінансова система фактично не виконує свої прями функції - забезпечувати стабільне грошове обернення, формувати потоки інвестицій і страхувати їх від фінансових ризиків. Вона сама більше виробляє ці ризики, ніж рятує від них. Основні інститути цієї галузі - великі банки і фінансові корпорації - це універсальні фінансові концерни, які захопилися підприємництвом і грою на фінансових ринках і забули про своє головне завдання: формувати і спрямовувати потоки капіталу та фінансових ресурсів у потрібному для суспільства напрямку.

Переоцінена / недооцінена вартість акцій різних галузей [11, с.13]

Акція/Країна	"+" Переоцінка "-" Недооцінка вартості ¹	Акція/Країна	"+" Переоцінка "-" Недооцінка вартості	Акція/Країна	"+" Переоцінка "-" Недооцінка вартості
Автомобілі		Хімія		Роздрібна торгівля	
Faw Car/ КНР	21	OCI/Південна Корея	93	Suning Appliance/КНР	-31
Fuyao Group Glass/КНР	42	Reliance Industries/Індія	76	Wal-Mart de Mexico/Мексика	65
Astra/Індонезія	73	SQM/Чилі	95	Dairy Farm/Сінгапур	21
Mahindra & Mahindra/Індія	18	LG Chem/Південна Корея	56	Amazon.com/США	40
Chongqing Changan/КНР	? 2	Israel Chemicals/Ізраїль	74	Fast Retailing/Японія	37
Hero Honda Motors/Індія	49	Yantai Wanhua PU/КНР	13	McDonald's/США	77
Maruti Suzuki India/Індія	64	K+S/Германія	38	Inditex/Іспанія	55
VW/Германія	? 26	Incitec Pivot/Австралія	37	Woolworths/Австралія	52
Hyundai Mobis/Південна Корея	? 21	Mosaic/США	44	H&M/Швеція	-11
Hyundai Motors/Південна Корея	20	Yara/Норвегія	59	Comp.Bras.de Distrib./Бразилія	22
Споживчі товари		Машинобудування та промислове обладнання		Технології та телекомунікації	
Tingyi/Гонконг	? 13	Sany Heavy Industry/КНР	34	Tencent/Гонконг	-5
Kweichow Moutai/КНР	55	Changsha Zoomlion H.I./КНР	? 52	Apple/США	11
Wuliangye Yibin/КНР	65	TBEA/КНР	27	Mediatek/Тайвань	-13
Brasil Foods/Бразилія	? 60	Doosan Heavy Ind./Південна Корея	39	America Movі/Мексика	-33
AmBev/Бразилія	48	Orascom Constr./Єгипет	17	Google/США	-35
ITC/Індія	61	Larsen & Toubro/Індія	92	China Mobile/Гонконг	-5
Grupo Modelo/Мексика	28	Bharat Heavy Electric./Індія	62	Bharti Airtel/Індія	-14
BAT/Великобританія	47	Worleyparsons/Австралія	12	MTN/ПАР	-47
Reckitt Benckiser/Великобританія	21	Hyundai Heavy In./Південна Корея	17	Infosys/Індія	-5
Sab Miller/США	40	Vestas Wind/Данія	33	Hewlett-Packard/США	-20
Мас-медіа		Сировина і напівфабрикати		Транспорт і логістика	
Naspers/ПАР	52	Jindal Steel & Power/Індія	26	Huayu Automotive/КНР	-45
Net Servicos de Com./Бразилія	17	Jianghi Copper/КНР	34	All America Lat. Logist/Бразилія	84
Modern Times/Швеція	47	Vendata Resources/Великобританія	38	Vopak/Нідерланди	53
Shaw Communc./Канада	28	Stellite Industries/Індія	? 71	Concessores Rodoviaria/Бразилія	54
SES/Люксембург	90	Anhui Conch Cement/КНР	69	CSX/США	78
Grupo Televisia/Мексика	23	Grupo Mexico/Мексика	53	Kuehne & Nagel/Швейцарія	-13
Beijing Gehua/КНР	86	Antofagasta/Чилі	61	C.H.Robinson/США	18
Pearson/Великобританія	? 35	Siderurgica Nat./Бразилія	95	BNSF/США	74
Gablevision/США	? 5	Tenaris/Італія, Аргентина	51	Union Pacific/США	87
Zee Entertainment/Індія	65	Anglo Platinum/ПАР	99	China Merchants/Гонконг	96
Змішані концерни		Фармацевтика/Охорона здоров'я		Енергетика	
Jaiprakash/Індія	49	Intuitive Surgical/США	37	Petusahaan Gas/Індонезія	65
Beijing Enterprises/КНР	49	Celgene/США	13	CEZ/Чехія	43
LG Group/Південна Корея	? 75	CSL/Австралія	45	Origin Energy/ Австралія	34
Hanwhaoration/	? 38	Gilead Sciences/США	? 24	Enersis/Чилі	-55
Noble/Сінгапур	? 57	Novo Nordisk/Данія	23	Energ.de Minas Gerasis/Бразилія	-16
Shanghai Industrial/КНР	79	Shire Pharmaceuticals/Великобританія	46	Endesa/Іспанія	-33
WEG/Бразилія	62	McKesson/США	? 76	RWE/Німеччина	-22
China Resources/Гонконг	85	FMC/Німеччина	21	Centrais Electr.Bras./Бразилія	-35
Sembcorp/Сінгапур	? 14	Fresenius/Німеччина	9	Verbund/Австрія	5
Industries Qatar/Катар	72	AstraZeneca/Великобританія	? 5	Kinder Morgan Energy/США	57

¹ Відхилення від номінальної вартості, %.

Значна частина цих ресурсів або взагалі не потрапляє в реальний сектор економіки, а перетікає від однієї фінансової компанії до іншої, нарощуючи по дорозі обсяги їх доходів до неймовірних розмірів, або виявляється в тих галузях, які задовольняють штучно роздутий за допомогою фінансів попит і споживчі інстинкти найбільш заможної частини суспільства. Індикатори фінансової системи спрямовують реальний сектор економіки по хибному шляху, викликаючи великі структурні перекося тепер уже у сфері виробництва і споживання. Тому необхідно істотно вдосконалення регулювання співвідношення виробництва та грошово-фінансової системи, пошук таких форм і методів управління цими системами, які були б адекватними сучасним умовам соціально-економічного розвитку і забезпечували відповідність між ними.

Список літератури

1. Дзарасов С. Российский кризис: истоки и уроки // Вопросы экономики. - 2009. - №5. - с. 69-85.
2. Бугалин А., Колганов А. Мировой экономический кризис и сценарии посткризисного развития: марксистский анализ // Вопросы экономики. - 2009. - №1. - с.119-132.
3. Шимаї М. Виклики для посткризової глобальної системи // Економіка України. - 2010. - №4. - с. 22-29.
4. Блейзер С. Мировой финансовый кризис и возможные последствия для Украины [Электронный ресурс] / С. Блейзер. - Режим доступа: <http://www.glavred.info>.
5. Білоус О. Сучасна світова фінансово-економічна криза як прояв тотальної кризи системи глобалізму // Економічний часопис - XXI. - 2008. - №11-12. - с. 3-7.
6. Ослунд А. Кризис: причины и последствия [Электронный ресурс] / А. Ослунд. - Режим доступа: <http://www.washprofile.org/ru/node/8204/>
7. Иноземцев В. Кризис: природа и перспективы // Свободная мысль. - 2009. - №7. - с. 95-108.
8. Дж. Сорос. Кризис мирового капитализма [Электронный ресурс] / Дж. Сорос. - Режим доступа: <http://www.forex.ua/classics/sor/sor6.shtml>
9. Лавровский Б. К вопросу о природе современного кризиса // Вопросы экономики. - 2009. - №4. - с. 145-153.
10. Дж. Сорос О глобализации / Пер. с англ. А. Башкирова. - М.: Изд-во Эксмо, 2004. - 224 с.
11. Хайек Ш., Ярош Д. Глобальные лидеры // Инвестгазета. - 2010. - №41. - с. 12-17.
12. Пахомов Ю., Пахомов С. Мировой финансовый кризис: цивилизационные истоки // Экономист. - 2009. - №2. - с. 37-42.
13. Бураковський І.В., Плотніков О.В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України. / Худож. - оформлювач Л.П. Вировець. - Харків: Фоліо, 2009. - 299 с.
14. Юсим В. Первопричина мировых кризисов // Вопросы экономики. - 2009. - №1. - с. 28-40.

Аннотация

Светлана Данилина

ИРРАЦИОНАЛЬНАЯ ФОРМА НАКОПЛЕНИЯ КАПИТАЛА

Рассматривается опережающее накопление совокупного ссудного капитала по сравнению с действительным. Выделяется новая форма накопления капитала - иррациональная, которая происходит не в сфере реального производства, а в сфере количественных взаимосвязей и ведет к образованию различного рода противоречий и диспропорций.

Ключевые слова: *накопление капитала, реальный сектор, финансовый сектор, фиктивный капитал.*

Summary

Svitlana Danilina

IRRATIONAL FORM OF CAPITAL ACCUMULATION

The article deals with the advanced accumulation of total loan capital than real. Provided a new form of capital accumulation - the irrational, which is not in the actual production, and in the field of quantitative relationships and leads to the formation of various kinds of contradictions and imbalances.

Keywords: *capital accumulation, the real sector, financial sector, fictitious capital.*

ПРАКТИКА МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Розглянено практику та проблематику використання міжбюджетних трансфертів. Запропоновано основні напрями реформування міжбюджетних відносин в Україні.

Ключові слова: трансферти, міжбюджетні відносини, дотації, субвенції, місцеві бюджети.

Постановка проблеми. Реформування бюджетної системи є найважливішою складовою соціально-економічних трансформацій, які відбулися в Україні. Визначальну роль у цьому процесі відіграє реформа міжбюджетних відносин. Від створення оптимального механізму міжбюджетних відносин, забезпечення справжнього поєднання інтересів на всіх рівнях бюджетної системи, від досягнення фінансової незалежності всіх органів влади значною мірою залежить успіх економічної стабілізації в країні.

В Україні формування системи міжбюджетних трансфертів зумовлене необхідністю створення механізму фінансового вирівнювання місцевих бюджетів в умовах фінансових диспропорцій між територіями. Розвиток та удосконалення системи міжбюджетних трансфертів вимагають, з одного боку, її наближення до головних принципів і засад функціонування систем міжбюджетних відносин в економічно розвинених країнах, з іншого - врахування національних, регіональних особливостей та умов формування місцевих бюджетів.

Перехід багатьох функцій регулювання соціально-економічних процесів від державного рівня до регіонального не тільки призводить до зростання ефективності надання суспільних послуг, але й породжує різні витрати. У цих умовах основним інструментом, який дозволяє використовувати позитивні моменти від децентралізації і мінімізувати негативні ефекти від децентралізованого використання деяких повноважень, є державна фінансова допомога бюджетам нижчого рівня, тобто міжбюджетні трансферти.

Питання оптимізації формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування набувають особливої актуальності в умовах ринкової трансформації українського суспільства та у контексті прийняття нового Бюджетного кодексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика теорії та практики міжбюджетних

відносин постійно привертала увагу науковців. Тематику міжбюджетних відносин, зокрема трансфертів, досліджували такі вчені, як О. Василик, В. Кравченко, І. Луніна, І. Чугунов та інші.

Відаючи належне науковим дослідженням вітчизняних учених з проблем міжбюджетних відносин, зауважимо, що недостатній рівень розробки теоретичних і практичних аспектів особливої ролі механізму міжбюджетних трансфертів у процесі регіонального розвитку зумовлює необхідність подальших досліджень з даної проблематики. У працях зарубіжних і вітчизняних учених розроблено теоретичні аспекти державного та місцевих бюджетів у системі міжбюджетних відносин. Проте не в достатній мірі досліджено практику і проблематику застосування різних форм фінансового вирівнювання, методів впливу держави на місцеві бюджети.

Тому метою даної публікації є виявлення ролі міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів і визначення основних напрямів реформування міжбюджетних відносин в Україні.

Основні результати дослідження. Реалії соціально-економічного розвитку України та її регіонів підкреслюють важливість трансфертної політики у формуванні місцевих бюджетів.

Так, з початку незалежності України та до набрання чинності нового Бюджетного кодексу України, структура доходів місцевих бюджетів була достатньо стійкою - трансферти з державного бюджету становили від 29% до 35% доходів місцевих бюджетів [3]. З 2002 року спостерігається тенденція зростання ролі державного бюджету у формуванні доходів місцевих бюджетів - частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів невинно зростає: з 31,3% у 2002 році до 43,0% у 2008 році та 46,8% у 2010 році [5;6].

Протягом 2003-2010 рр. щорічний темп приросту обсягів трансфертів з державного

бюджету місцевим бюджетам значно випереджає темп приросту доходів місцевих бюджетів. Лише у 2010 році темп приросту доходів перевищив темп приросту міжбюджетних трансфертів і склав 46,4% [3;6].

Отже, за сучасних умов трансферти посідають важливе місце у міжбюджетних відносинах, вони є основним методом бюджетного регулювання.

Висока залежність доходної частини місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету, які затверджуються щорічними законами України "Про державний бюджет України", ускладнює процес планування місцевих бюджетів.

Коефіцієнт співвідношення трансфертів і доходів місцевих бюджетів в загальному по Україні у 2006 році становив - 0,86, а у 2010 році - 0,97. Це свідчить про зростання фінансової залежності місцевих бюджетів від трансфертної політики [6].

Зростання обсягів офіційних трансфертів пояснюється фінансовою неспроможністю переважної більшості адміністративно-територіальних одиниць (АТО). Так, у 2009 році до фінансово спроможних регіонів віднесено: м. Київ, Дніпропетровську, Запорізьку, Чернігівську області [3;5]. Згідно Закону України "Про державний бюджет України на 2011 рік" лише 10 визнано фінансово спроможними.

Розгляд структури та ключових проблем формування доходів місцевих бюджетів показав, що упродовж 2001-2009 рр. рівень податкових надходжень (як частки ВВП) практично знизився за всіма податками з 7,2% до 6,2%, за винятком податку з доходів фізичних осіб [3]. Зниження частки місцевих податків і зборів (з 3,4% у 2006 році до 1% - у 2010 році) дає підстави говорити про тенденції фіскальної централізації, хоча одним із способів перетворення місцевих бюджетів на ефективний інструмент соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць визнано децентралізацію управління бюджетними коштами.

Розбалансованість бюджетів виникає також унаслідок неврегульованості питань, пов'язаних із прийняттям органами державної влади рішень, які впливають на доходи і видатки бюджетів. Прикладом такої неврегульованості є звільнення підприємств від плати за землю, а також часткове фінансування пільг різним категоріям громадян.

Однією з найбільших проблем системи міжбюджетних трансфертів України є незадовільне забезпечення фінансовими ресурсами делегованих державних повноважень та недотримання зобов'язань щодо відшкодування державою втрат місцевих бюджетів, що загострює іншу проблему місцевого самоврядування - належного виконання

самоврядних (власних) повноважень. На виконання делегованих державних повноважень щорічно спрямовується майже третина обсягу кошика власних доходів місцевих бюджетів (які не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів) [1;4].

Окрім того, однією з проблем системи міжбюджетних трансфертів України є недосконалість її регіональної структури. Це підкреслюється різними значеннями коефіцієнта співвідношення офіційних трансфертів і доходів місцевих бюджетів. Так, найменше значення вище - вказаного коефіцієнта мають 10 адміністративно-територіальних одиниць (областей). Разом з тим, у ряді регіонів коефіцієнт співвідношення трансфертів і доходів досить високе (перевищує 2), зокрема у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях [2;6]. Ці факти яскраво ілюструють значну залежність доходної частини бюджетів зазначених областей від обсягів трансфертів з державного бюджету.

Конкретизуючи фінансову підтримку місцевих бюджетів з Державного бюджету України, підкреслимо, що це - різні види трансфертів - дотація вирівнювання; додаткові дотації; субвенції на здійснення державних програм соціального захисту; субвенції на виконання інвестиційних проектів; субвенції на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування шляхом надання державою податкових пільг (доходів на виконання власних повноважень); інші субвенції.

Надання дотацій вирівнювання передбачає фінансування за рахунок державного бюджету різниці між потребою у видатках і розрахунковим обсягом доходів певного місцевого бюджету. Такі трансферти, формуючи стереотип пасивної поведінки місцевих органів влади, стають на перешкоді проведення структурних реформ і можуть стримувати економічний розвиток регіонів.

До суттєвих недоліків розрахунку дотацій вирівнювання варто віднести і те, що вони надаються місцевим бюджетам незалежно від того, в чому причина нижчого (порівняно з іншими регіонами) рівня податкових надходжень.

За значних обсягів гарантованих державою дотацій вирівнювання місцеві органи влади втрачають стимул до розширення податкового потенціалу відповідних територій.

Це підкреслюється значенням коефіцієнта варіації доходів місцевих бюджетів по регіонах України (з урахуванням трансфертів), який не перевищував в останні роки 8,8%, що є свідченням досить високого за міжнародними мірками ступеню вирівнювання доходів [2;4]. При цьому в разі надання дотації вирівнювання лишається

поза увагою такий вагомий показник, як віддача території - обсяг виробленого регіонального продукту.

До важливих джерел фінансового забезпечення інвестиційних видатків органів місцевого самоврядування належать субвенції на виконання інвестиційних проектів.

Аналіз надходжень субвенцій інвестиційного призначення до місцевих бюджетів дав можливість сформулювати висновок щодо міжрегіональної нерівномірності цих трансфертів. Так, найбільшою частка інвестиційних субвенцій була в бюджеті міста Севастополя, обласних бюджетах і бюджеті АР Крим (відповідно: 8,7%, 8,6% та 8,2%), найменшою - у районних бюджетах (1,8%) [3;4]. До того ж, спостерігається нерівномірність розподілу субвенцій інвестиційного призначення і в розрахунку на одного мешканця регіону. Так, найбільше цих трансфертів на одну особу населення надійшло у 2003-2010 рр. до бюджетів міста Севастополя, Чернівецької та Івано-Франківської областей; найменше - до місцевих бюджетів Хмельницької області. Зокрема, доцільно вдосконалити методику розподілу трансфертів інвестиційного призначення між окремими регіонами, керуючись принципом справедливого, обґрунтованого та неупередженого розподілу коштів і враховуючи об'єктивну необхідність зменшення між - територіальних диспропорцій, накопичених упродовж минулих років.

До важливих форм субвенцій місцевим бюджетам слід віднести субвенції, призначені для фінансування об'єктів житлово-комунального господарства, практика надання яких також характеризується низкою недоліків. До основних нами віднесено:

- надання субвенцій регіонам з найгіршим станом тарифної політики у житлово-комунальному господарстві;
- дискримінація найкращих підприємств галузі та органів місцевого самоврядування, які у повному обсязі виконують свої повноваження щодо забезпечення ефективної тарифної політики у житлово-комунальній сфері;
- відсутність дієвого контролю за ефективністю використання наданих субвенцій;
- неврахування фінансового стану різних видів місцевих бюджетів;
- непоширення практики співфінансування об'єктів ЖКГ з урахуванням місця його розташування.

До нерозв'язаних проблем у міжбюджетній політиці слід віднести застосування неефективної методики у процесі визначення обсягів місцевих видатків.

Проведення формульних розрахунків під час

складання місцевих бюджетів вимагає застосування більшого спектра коригувальних коефіцієнтів. Ідеться про такі, за допомогою яких можна коригувати бюджетні видатки залежно від таких чинників: щільність населення, ступінь урбанізації, особливості природно-кліматичних умов, розвиток туризму (наявність курортів чи історичних і заповідних місць). Відсутність таких нормативів не дає змоги об'єктивно визначити видатки усіх місцевих бюджетів, деякі з них не отримали достатніх коштів у процесі розмежування бюджетних ресурсів.

Не створено ефективний механізм стимулювання органів місцевого самоврядування у перевиконанні запланованих показників як за державним, так і за місцевими бюджетами. Повноваження місцевої влади з року в рік зростають, а фінансові ресурси, які надходять у її розпорядження, збільшуються непропорційно до нових функцій і завдань.

Практика бюджетного регулювання останніх років показала, що починаючи з 1999 року в Україні міжбюджетні трансферти передбачені бюджетам практично майже всіх адміністративно-територіальних одиниць. Збільшення кількості дотаційних місцевих бюджетів приводить до поступового зменшення ефективності використання коштів, зниження зацікавленості у пошуку альтернативних джерел доходів, сприяє розвитку споживацьких настроїв з боку органів місцевого самоврядування.

Висновки. Узагальнення практики та проблематики існуючої системи міжбюджетних відносин в Україні дозволяє зробити висновки про те, що для подальшого вдосконалення міжбюджетних відносин потрібно:

- враховувати рівень податкових надходжень у розрахунку на одиницю виробленої в регіоні валової доданої вартості при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;
- забезпечити органи місцевого самоврядування бюджетними ресурсами, достатніми для виконання делегованих повноважень центральної влади;
- формувати сприятливі умови для нарощування власної дохідної бази місцевих бюджетів;
- відновити механізм надання додаткових дотацій місцевим бюджетам за перевиконання запланованих показників загального фонду державного бюджету, в якому треба враховувати виконання вказаних показників на рівні окремого місцевого бюджету, а не області загалом;
- під час визначення обсягів видатків місцевих бюджетів ширше застосовувати коригувальні коефіцієнти з метою врахування місцевої специфіки;

- законодавчо визначати на кожен бюджетний рік перелік депресивних територій з метою проведення ефективного фінансового вирівнювання;

- розробити дієвий механізм стимулювання регіонів-донорів державного бюджету;

- застосувати конкурсний відбір проектів у процесі надання територіям інвестиційних субвенцій.

Хочемо також наголосити, що ми торкнулись лише окремих аспектів практики міжбюджетних трансфертів в Україні, вирішення яких вимагає подальших наукових розвідок. Зокрема, це стосується пошуку перспективних напрямків диверсифікації доходних джерел регіональних органів влади з метою фіскальної децентралізації.

Список літератури

1. Бюджетний кодекс України. - Х.: Одиссей, 2010. - 128с.
2. Деркач М.І. Сучасна державна політика у сфері подолання статичного й динамічного дисбалансів місцевих бюджетів // М. Деркач // Фінанси України. - Київ: 2011. - №4. - с. 24-33.
3. Луніна І.О. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів/[Луніна І.О., Кириленко О. П., Лучка А.В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. - К, 2010. - 320с.: табл., рис.
4. Особливості формування дохідної частини місцевих бюджетів в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.kraina.org.ua/ua/module/Budget_expenses/conception/496/.
5. Пилипів В. До питання про федералізацію України: проблеми забезпечення бюджетної самодостатності регіонів/В. Пилипів // Економіка України, - Київ: 2011. - №3. - с. 26-34.
6. Показники виконання Державного бюджету України за 2010 рік [Електронний ресурс] - Режим доступу <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main>

Анотація

Галина Румянцева

ПРАКТИКА МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

Рассмотрены практика и проблематика использования межбюджетных трансфертов. Предложены основные направления реформирования межбюджетных отношений в Украине.

Ключевые слова: трансферты, межбюджетных отношения, дотации, субвенции, местные бюджеты.

Summary

Galina Rumyantseva

PRACTICE OF THE INTER BUDGET RELATIONS IN UKRAINE

The article are considered the practice and the problems of the employment of transfers. The basic ways of the reform of inter budget relations are suggested.

Key words: transfers, inter budget relations, subsidies, subventions, local budgets.

ПОРІВНЯЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРИВАТИВІВ І ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Розглянено підходи до визначення економічної сутності деривативів у системі фінансових інструментів. Наведено порівняння основних властивостей фінансових деривативів та цінних паперів. Подано уточнене визначення поняття "фінансовий дериватив".

Ключові слова: деривативи, фінансові деривативи, цінні папери, фінансові інструменти.

Постановка проблеми. Світовий досвід господарювання свідчить, що ринок фінансових деривативів відіграє вагомий роль у залученні інвестицій підприємствами та іншими комерційними структурами. Проте, на даному етапі ринок деривативів в Україні лише почав розвиватися. Відсутність накопиченого досвіду роботи вітчизняних підприємств у сфері використання фінансових деривативів, брак інформації у необхідних розрізах є тими факторами, що гальмують розвиток даного сегменту фінансового ринку. Законодавча ж база у сфері регулювання ринку похідних фінансових інструментів знаходиться лише у стадії формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень, публікацій та вітчизняної нормативно-правової бази щодо розкриття сутності поняття "деривативи" показує, що досить часто це поняття ототожнюють з цінними паперами або їх похідними. У сучасному тлумачному словнику Т.Ф. Єфремової "деривативи" визначаються як "вторинні чи похідні цінні папери на фінансовому ринку" [1, с. 98]. В.П. Ходаківська та О.Д. Данілов вважають, що деривативи поєднують в собі елементи декількох видів цінних паперів або ж є настільки специфічними, що їх неможливо віднести до тієї чи іншої категорії. Автори зазначають, що вторинні фінансові інструменти або деривативи (фінансові інструменти другого порядку) характеризують виключно цінні папери, що підтверджують право або зобов'язання їх власника купити або продати первинні цінні папери, які обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому періоді. [2]. Заслугове на увагу і трактування, наведене колективом авторів під керівництвом професора А. Б. Кондрашихіна. Вони розглядають "деривативи" як один із видів похідних цінних паперів, а саме: "Дериватив - стандартний документ, що засвідчує право і (чи) зобов'язок купити (продати) цінні папери на обговорених у ньому умовах у майбутньому" [3, с. 62]. Особливість похідного цінного паперу полягає в тому, що він випускається на підставі

вже випущених цінних паперів. Тобто базовим інструментом у такій угоді є лише класичні цінні папери. У Законі України "Про цінні папери та фондовий ринок" також використовується термін "похідні цінні папери" [4]. Опонент такої точки зору В.В. Твардовський наголошує, що фінансові інструменти за сутністю не є цінними паперами [5, с. 17]. В.А. Мельник зазначає, що у деяких випадках деривативи, як контракти щодо цінних паперів, є похідними цінними паперами. В інших - вважається, що до похідних цінних паперів відносяться такі документи, які засвідчують наявність у їх власників певних спеціальних прав по відношенню до цінних паперів. Отже якщо в законодавстві країни немає чіткого визначення, що вважається деривативами, а що - похідними цінними паперами, то ці терміни можуть вживатись як синоніми [6 с. 100-101]. Український вчений Ю. В. Мица доводить, що треба розмежовувати поняття "фінансові інструменти", "цінні папери", "похідні фінансові інструменти" та "похідні цінні папери". Дослідник зазначає, що "фінансові інструменти" та "цінні папери" є поняттями, що частково збігаються. Поняття "фінансові інструменти" та "похідні фінансові інструменти" співвідносяться як ціле та частина відповідно. Таке ж співвідношення є відповідно між поняттями "цінні папери" та "похідні цінні папери" [7, с. 199].

Нерозв'язані раніше частини загальної проблеми. Загальна проблема щодо розуміння понять "дериватив" і "цінний папір" на сьогодні неврегульована, законодавчо невизначеною та потребує подальшого різностороннього інтегрованого підходу до її розв'язання.

Формулювання цілей статті. Цілями даної статті є:

" Аналіз наукової літератури на нормативно-правової бази з метою розмежування понять "дериватив" і "цінний папір";

" Визначення наукової сутності поняття "дериватив"

" Визначення наукової сутності поняття "цінний" папір

" Дослідження механізму функціонування

деривативів і цінних паперів

Викладення основного матеріалу дослідження.

Відсутність єдиного підходу до трактування сутності деривативів ставить під питання існування ринку деривативів взагалі. Адже від того, як саме трактуватиметься поняття "дериватив", залежатиме і методика відображення операцій з цими інструментами на рахунках бухгалтерського обліку та встановлення економічних і юридичних відносин між учасниками ринку деривативів.

Перш ніж перейти до розгляду окресленої проблеми, зауважимо, що загалом предметом деривативного контракту можуть виступати як фінансові інструменти, так і біржові товари, відповідно до чого розрізняють фінансові та товарні деривативи. Втім, будемо розглядати насамперед фінансові деривативи, а не похідні контракти в цілому.

Зауважимо, що поняття "фінансові деривативи" узагальнює в собі множину таких синонімів, як похідні фінансові інструменти, похідні цінні папери. На нашу думку, таке узагальнення визначає певний різновид фінансового інструменту, вартість якого опосередковується вартістю активів, що лежать в основі його утворення. Отже, коли сутність фінансових деривативів розглядається з позицій базисного активу, покладеного в основу такої угоди, тоді доцільно до похідних цінних паперів віднести лише фондові та кредитні деривативи. Адже в угодах такого характеру базовим активом є пайові та боргові цінні папери. Фінансові ж деривативи, окрім вищезазначених, включають ще й валютні деривативи.

З позицій економічного змісту фінансові деривативи визначають зобов'язання, що надають право або зобов'язання купити або продати в майбутньому базовий актив. Механізм функціонування фінансових деривативів передбачає, що після укладення такого контракту у покупця виникає право на отримання базового активу, а у продавця - на отримання коштів. При цьому одночасно виникають і зобов'язання в обох сторін такого контракту. Щодо цінних паперів, ті за своєю економічною сутністю визначають право власності на активи, що даються у позику. Лише після того, як суб'єкт сплачує кошти, він стає власником цінного паперу, тобто набуває права на базовий актив. Зазначимо, що цінні папери надають можливість фіксування доходу. Фінансові ж деривативи ґрунтуються на майбутніх цінах, тому позбавляють контрагентів такої можливості.

Важливо також, що дериватив - це насамперед контракт або договір, головною функцією якого є хеджування фінансових ризиків або отримання спекулятивного доходу, а цінні папери розглядаються в першу чергу як грошові документи, основна функція яких - мобілізація

грошових коштів.

Відповідно до Закону "Про цінні папери і фондовий ринок" від 23 лютого 2006 року, цінні папери - документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам [4]. Біржові деривативи за своїм економічним змістом теж є стандартними документами. Проте стандарт у даному випадку становить не бланк, сукупність реквізитів чи певна форма, а стандартна партія базових активів. Така партія має строго визначені параметри: якість, кількість, асортимент та інші, що і роблять цей контракт стандартним і зручним для біржових торгів, як окремих лот. Окрім того, для кожного контракту встановлюється ще один стандарт - розмір тіка. Тік - це мінімально допустима зміна ціни ф'ючерсу, тобто мінімальний крок ціни вгору або вниз. Такий рух здійснюється в межах кратних цьому тіку. Цей стандарт допомагає учасникам торгів максимально точно визначити стратегію своїх дій виходячи із спрогнозованих ними розрахунків, адже він дозволяє обмежити варіацію цін на торгах. У зв'язку з тим, що кожний ф'ючерсний контракт має свій зафіксований розмір, то для кожного контракту обчислюється свій мінімальний тік загалом за контрактом. Щодо позабіржових деривативів, вони укладаються між конкретними контрагентами. Отже, майже всі умови такого договору не стандартизовані, а індивідуальні.

Цінні папери за формою існування поділяються на документарні та бездокументарні [4]. Що стосується деривативів, то в "Положенні про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів" № 632, затвердженого постановою КМУ від 19.04.99 р., зазначено, що деривативи мають бути укладені в письмовій формі, а недотримання вимог щодо наявності реквізитів розглядається як підстава для визнання контракту таким, що не є деривативом [8]. Отже, знову фіксуємо консервативну норму, яка гальмує розвиток вітчизняного ринку похідних. У світовій практиці розрізняють два методи біржової торгівлі:

" торгівля в залі біржі шляхом відкритого торгу з викрикуванням котирувань (публічний торг);

" торгівля з використанням систем автоматизованого пошуку наказів, що збігаються (електронна торгівля).

Більш прогресивний метод електронної торгівлі. До його основних переваг насамперед належать: швидкість обміну пропозиціями, можливість укладання угод на різних біржах у

режимі реального часу, зниження фінансових витрат, виключення посередників, високий рівень конфіденціальності обміну інформацією. Більшість бірж використовують системи автоматичного зіставлення наказів для продовження торгової сесії. Ці системи спільні для декількох бірж, як наприклад Globex, котра являє собою дітище Reuters, MATIF, SIMEX, або ж належать одній біржі, як Автоматизована система торгівлі в "ямі" (Automated Pit Trading - АРТ) на LIFFE [9, с. 28]. В таких системах діють ті ж правила гри, що і в біржовому залі. Торгівля відбувається за такою схемою:

" користувачі вводять свої накази на купівлю або продаж в центральну базу;

" інформація про попит і пропозицію розповсюджується серед усіх учасників ринку;

" система ідентифікує накази, що збігаються і підходять для укладення угоди, на основі ціни, обсягу кредиту та інших правил, що діють на ринку.

Отже, зсилаючись на міжнародний досвід, можна говорити про бездокументарну форму деривативів. Так у "Правилах випуску та обігу фондових деривативів" від 24 червня 1997 року була виписана норма про те, що випуск опціонів і ф'ючерсів здійснюється як у паперовій (документарній), так і безпаперовій (бездокументарній) формах. Проте, згідно з рішенням Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку від 16 червня 2009 року, вона втратила чинність.

Звичайно, з моменту введення в дію Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг" гострота цієї проблеми дещо згладилась. Проте, вітчизняна нормотворчість усе ж потребує більш гнучких визначень, які б змогли гармонізувати двояку природу деривативів - майнову і як сукупності певних прав. Адже дериватив - фінансовий інструмент і водночас документ [8, 10, 11]. На нашу думку, первинними є властивості деривативу як фінансового інструменту, а вторинним фіксація умов випуску та подальшого існування цього інструменту, як документу встановленої форми.

Отже, наведене вище дозволяє подати уточнене визначення поняття "дериватив" у такий спосіб: дериватив - це інструмент фінансового або товарного ринку, вартість якого походить від вартості базового активу, покладеного в його основу, і за допомогою якого здійснюються операції обміну, купівлі, продажу, емісії цього активу з обов'язковою фіксацією всіх умов проведення операції у майбутньому з метою хеджування фінансових ризиків або отримання доходу від різниці в цінах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на сьогодні науковці

дотримуються різних підходів щодо трактування поняття "дериватив". Проте визнати бездоганим не можна жодного з них. Зважаючи на це, постає необхідність у створенні єдиної системи критеріїв, які б слугували розмежувальними ознаками при визначенні економічної сутності угоди за деривативом. Адже розвиток ринку похідних (деривативів) має велике значення не лише для зростання фондового ринку, а й для економіки в цілому.

Отже, становлення ефективного строкового ринку, як передумови створення ефективної фінансової системи, є важливим завданням вітчизняної економіки на даному етапі її розвитку.

Список літератури

1. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. - М.: Русский язык, 2000. - 1232 с.
2. Ходаківська В.П., Данілов О.Д. Ринок фінансових послуг: Навчальний посібник. - Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. - 501 с.
3. Кондрашихин А.Б. Фондовый рынок (рынок ценных бумаг) - Издательство: "ЦУЛ", 2008. - 376 с.
4. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 18.06.91 [Електронний ресурс]. - Режим доступу до журн.: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15>
5. Твардовский В.В. Секреты биржевой торговли: Торговля акциями на фондовых биржах. / В. Твардовский, С. Паршиков - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. - 551 с.
6. Мельник В.А. Ринок цінних паперів. Довідника керівника підприємства. Спеціальний випуск. - К.: А.Л.Д., ВІРА-Р, 1998. - 560 с.
7. Мица Ю.В. Правова природа похідних цінних паперів / Ю.В. Мица. - Х., 2006. - 220 с.
8. Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів: Постанова Кабінету міністрів України № 632 від 19.05.1999 [Електронний ресурс]. - Режим доступу до журн.: <http://www.uapravo.net/data/base51/ukr51952.htm>.
9. Деривативы. Курс для начинающих / Пер. с англ. - 2-е изд. - М.: Альпина Паблишерз, 2009. - 201 с. - (Серия "Reuters для финансистов").
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 "Фінансові інструменти". - Затв. Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.2001 №559
11. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України (в редакції закону України №283/97-ВР від 22.05.97) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до журн.: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0>.

Аннотация

Анна Супрович

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРИВАТИВОВ И ЦЕННЫХ БУМАГ

Рассмотрены подходы к определению экономической сущности деривативов в системе финансовых инструментов. Приведено сравнение основных свойств финансовых деривативов и ценных бумаг. Подано уточненное определение понятия "финансовый дериватив".

Ключевые слова: деривативы, финансовые деривативы, ценные бумаги, финансовые инструменты.

Summary

Ganna Suprovych

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF DERIVATIVES AND SECURITIES

Basic approaches of determination of economic essence of derivatives in the system of financial instruments are considered in the article. Comparison of basic properties of financial derivatives and securities is resulted. Clarification of the notion of financial derivatives is given.

Key words: derivatives, financial derivatives, securities, financial instruments

ЕКОНОМІКА АГРАРНОЇ СФЕРИ

УДК 338.5:631.57

© Біттер О.А., 2011

Львівська державна фінансова академія, м. Львів

ЙОЗЕФ ШУМПЕТЕР, «APPLE» І ВІТЧИЗНЯНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Розглянено суть теорії креативного руйнування, розробленої Й.Шумпетером. Проведено аналіз практичної реалізації теорії у процесі розвитку американської корпорації «Apple» на інноваційній основі. Виявлено основні тенденції розвитку сільського господарства України, визначено чинники, які викликали недостатній рівень його ефективності. Наголошується на необхідності дотримання теоретичних положень, розроблених Й.Шумпетером, у практиці державного управління розвитком сільського господарства.

Ключові слова: Шумпетер, Apple, сільське господарство, креативне руйнування, ефективність.

Йозеф Шумпетер у книзі "Капіталізм, соціалізм і демократія" ввів у науковий оборот нове поняття "креативного руйнування". Він твердив, що фундаментальний імпульс, який підтримує двигун капіталізму в русі, виходить від нових споживачів, нових товарів, нових методів виробництва і транспортування, від нових ринків, нових форм індустріальних організацій. Процес креативного руйнування є ключовим для капіталізму [1]. На думку вченого, підприємці є новаторами, які виробляють нові продукти чи впроваджують нові технології або способи організації виробництва, руйнують старі організації. Отже, креативне руйнування є процесом трансформації, який супроводжує радикальні інновації і очищає економіку від всього, що віджило. За допомогою інновацій підприємці розширюють межі можливостей економіки, відсікаючи від неї неефективні виробництва. Формується нова, більш ефективна структура економіки.

У роки економічних криз процес самоочищення відбувається особливо інтенсивно. Неефективні підприємства банкрутують, натомість з'являються нові, які відзначаються кращою здатністю пристосовуватися до нових економічних реалій і отримувати достатні прибутки. Однак уряди під загрозою поглиблення соціальних конфліктів нерідко фінансово підтримують так звані підприємства-зомбі, які без сторонньої допомоги не можуть втриматися на плаву. Це призводить

до подальшого поглиблення кризових явищ, підтвердженням чого є довготривала стагнація японської економіки, теперішня економічна ситуація у Греції, Португалії, Італії, Іспанії тощо. Тому урядам країн не варто надмірно втручатися у природний, об'єктивний процес креативного руйнування, адже він містить у собі значний творчий потенціал.

Автор статті не володіє китайською мовою, але колись читав, що ієрогліф, яким позначається криза, складається з двох ієрогліфів, які означають загрозу і можливість. Очевидно, що економічні кризи створюють нові загрози для підприємств, але вони створюють і нові можливості. Скорисатися новими можливостями можуть більш вправні, освічені, ділові підприємці.

Йозеф Шумпетер був чудовим економістом-теоретиком. Однак спроба втілити власні ідеї у практику на посту міністра фінансів Австрії виявилася невдалою. На цьому посту йому вдалося втриматися лише півроку, згодом він змушений був подати у відставку.

Однак у світовій економіці є немало прикладів успішного підприємництва, яке реалізує ідеї Шумпетера. Однією з таких крупних всесвітньо відомих корпорацій, які має тривалу історію боротьби за місце "під сонцем", є американська фірма «Apple». Вона мала періоди успіхів на ринку, а також періоди невдач. Це фірма, яка вміє вчитися на своїх невдачах і самооновлюватися, самоочищатися від усього неефективного.

Відповідно до річного звіту компанії, у 2010 р.

в ній працювало 46,6 тис. працівників. Виручка від реалізації продукції склала 65,23 млрд. доларів, а чистий прибуток - 14,01 млрд. доларів. Якщо скористатися вітчизняною методикою розрахунку показника рівня рентабельності, то він склав 27,4%, що для умов американської економіки високим показником. Обсяг реалізації продукції на одного працівника (тобто показник продуктивності праці) складає 1,4 млн. доларів. Для порівняння, фірма «Microsoft» у 2010 р. виручила від реалізації своєї продукції 62,5 млрд. доларів і отримала чистого прибутку 18,76 млрд. доларів, однак завдяки зусиллям 89,0 тис. працівників.

Торгова марка Apple у травні 2011 р. визнана рейтинговим агентством «Milword Brown» найдорожчим брендом у світі з оцінкою у 153,3 млрд. доларів, а рівень ринкової капіталізації на 10 серпня того ж року досяг 338,8 млрд. доларів, що робить «Apple» найдорожчою компанією у світі.

Комп'ютери Apple були першою їх маркою у світі, обсяги продажу якої в кінці 70-х - на початку 80-х років минулого століття перевищили 5 млн. штук. Тому «Apple» можна вважати творцем світового ринку персональних комп'ютерів.

Символічним є те, що компанія Apple заснована 1 квітня 1976 р. Я не знаю, чи у США цей день також є днем сміху, але знаю, що без добре розвиненого почуття гумору в її власників вона не змогла б стати такою успішною. Один з її співвласників Стівен Возняк у березні 1981 р. був змушений на певний час відійти від справ у зв'язку з тим, що попав в авіаційну катастрофу. У 1985 р. через проблеми з формуванням нової стратегії розвитку фірми був змушений покинути її інший з двох співзасновників - Стівен Джобс.

У 1996-1997 рр. загальні збитки компанії досягли 1,86 млрд. доларів. Однак у 1997 р. Стів Джобс повернувся до «Apple», щоб заново її відродити. Правильна оцінка перспектив розвитку ринків персональних комп'ютерів, технологічне оновлення виробництва, розробка принципово нових ринкових продуктів iPod, iPhone та iPad забезпечили компанії досягнення вершин успіху.

Стівен Джобс не тільки успішний підприємець, він у своїх виступах, презентаціях розкриває філософію ринкового успіху. Однією з основ успіху, на його думку, яка співпадає з думками Шумпетера, є креативність керівництва компаній. Креативність, за Стівом Джобсом, - це просто створення зв'язків між явищами. Він зазначив: коли творчих людей розпитують, як вони щось зробили, вони відчувають себе трохи винуватими, тому що вони не зробили нічого такого не зробили насправді, а просто помітили. Це стає зрозумілим для них згодом. Вони змогли пов'язати між собою

різні куски свого досвіду і синтезувати щось нове. Це відбувається тому, що вони пережили і побачили більше, ніж інші, або тому, що вони більше над цим розмірковують. Представляючи у січні 2007 р. перший у світі iPhone, Стів Джобс завершив свій виступ словами видатного канадського хокеїста Уейна Грецкі: я біжу туди, де буде шайба, а не туди, де вона була [2].

Хочеться зазначити, що прізвище Шумпетера і «Apple» стоять у назві статті не випадково. Йозеф Шумпетер впродовж двох років працював у Чернівецькому університеті, а батьки одного із співзасновників «Apple» Стівена Возняка були українцями з Буковини, які емігрували до США.

Зауважимо, що теорія креативного руйнування має всезагальний характер. Немає територій, в яких вона не реалізовувалася б. Немає галузей економіки, в яких схильність підприємців до креативного руйнування була б відсутньою.

Чи не найважливішою галуззю вітчизняної економіки є сільське господарство. І не тільки тому, що в нашій країні зосереджена третина світових запасів чорноземів. Ведення сільськогосподарського виробництва в першій половині 90-х років врятувало значну частину сільських і міських родин від голодної смерті.

Економічні умови розвитку сільського господарства з того часу значно поліпшилися. Однак, як і раніше, основним виробником сільськогосподарської продукції в нашій країні залишаються переважно натуральні особисті селянські господарства, не здатні на розвиток на інноваційній основі. Їхня функція - задоволення продовольчих потреб членів господарюючої родини, - а також незначні розміри не стимулюють впровадження інновацій. Фактично більша частина сільськогосподарської галузі, особливо в Карпатському регіоні, перебуває поза межами процесу креативного руйнування - головного двигуна розвитку економіки в ринкових умовах. Сільськогосподарські підприємства, здатні впроваджувати технологічні та організаційні новачки, виробляють лише 45 відсотків валової продукції сільського господарства. Унаслідок цього вітчизняне сільське господарство неконкурентоздатне і не відзначається достатніми показниками економічної ефективності. Основна причина такого становища, на нашу думку, криється у недостатній науковій обґрунтованості аграрної політики держави.

Перед сільським господарством і АПК суспільство ставить три основних завдання: забезпечення населення продуктами харчування в необхідній кількості та якості; формування такого рівня цін на продовольчі товари, при якому вони були б доступними для всіх верств населення; забезпечення зайнятим у галузі

працівникам доходів, порівнянних з доходами працівників інших галузей народного господарства.

Аналіз показав низький рівень соціальної ефективності сільського господарства як у країні в цілому, так і в Карпатському регіоні. Регіональний АПК не забезпечує виробництво більшості видів продуктів харчування в таких розмірах, при яких досягається повне забезпечення потреб населення відповідно до раціональних норм споживання. Структура виробництва також не відповідає цим вимогам. Ціни на продовольчі товари в багатьох випадках вищі від цін в сусідніх країнах, їх рівень робить їх малодоступними для бідних верств населення. Заробітна плата працівників сільськогосподарських підприємств найнижча серед працівників усіх галузей регіонального народногосподарського комплексу. Все це свідчить про низький ступінь виконання сільським господарством регіону поставлених перед ним функціональних завдань і його низьку ефективність.

Економічна ефективність сільського господарства є підґрунтям його соціальної ефективності. Зниження соціальної ефективності є результатом зниження його економічної ефективності. Якщо виробництво певного виду продукції перестає приносити власникам

підприємств прибутки, порівнянні з прибутками підприємств інших галузей, його обсяги скорочуються до тих пір, поки не встановиться ринкова рівновага попиту та пропозиції. Причини зниження соціальної ефективності регіонального сільського господарства треба шукати в зниженні його економічної ефективності.

У 2000 р. від реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарські підприємства нашої країни, зокрема Карпатського регіону, отримали прибутки, але в 2001-2002 рр. виробництво знову стало збитковим. У 2009р. рівень рентабельності становив 9,1% (табл. 1). Динаміка цих показників у розрізі областей свідчить про стагнацію сільськогосподарського виробництва в регіоні.

Упродовж тривалого часу збитковим було виробництво більшості видів сільськогосподарської продукції. Так, у сільськогосподарських підприємствах Львівської області єдиним видом продукції, який завжди приносив господарствам прибутки, є зерно. Але навіть цей високодохідний вид продукції в 2009 р. був збитковим, а рівень рентабельності від його реалізації становив -5,0%. Переважно збитковим у часі було виробництво всіх інших видів сільськогосподарської продукції. Отримання прибутків складалося в окремі роки епізодично як результат специфічних умов на ринках певних товарів.

Таблиця 1

Рентабельність сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах, %

Регіон	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.
Україна	37,3	9,0	6,8	13,8
<i>у тому числі:</i>				
Карпатський регіон	24,9	12,1	3,3	9,1
<i>у тому числі по областях:</i>				
Закарпатська	23,8	-13,7	-1,8	-11,1
Івано-Франківська	25,5	24,7	-1,1	13,7
Львівська	23,9	14,5	7,9	22,4
Чернівецька	27,0	32,4	4,2	-1,1

На підприємствах будь-якої галузі при її довготривалій збитковості відбуваються процеси деградації, деінтенсифікації. Якщо ж вони

впродовж тривалого часу продовжують функціонувати, то про ефективне використання наявних ресурсів мови бути не може. Власники

таких підприємств, як правило, зайняті не пошуком шляхів вдосконалення виробничого процесу, впровадження ресурсощадних технологій, а отриманням вигод від використання залучених майнових та земельних паїв для власної вигоди у сфері розподілу і реалізації тіньових схем нагромадження особистого багатства. Наймані працівники таких підприємств, отримуючи мізерну заробітну плату, також не надто переймаються пошуком шляхів виведення підприємства із зони збитковості, а намагаються якимсь чином збільшити частку привласненої частини його продукції. Як керівники таких підприємств, так і наймані працівники виявляються втягнутими у процес руйнування капіталу, створеного ще в роки колгоспно-радгоспної системи.

Основним результатом зниження економічної ефективності сільськогосподарського виробництва є зниження його технологічної ефективності, урожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин. Виробництво валової продукції скорочується прискореними темпами. У 2009р. цей показник в сільськогосподарських підприємствах Карпатського регіону становив 3215,7 млн. грн., тобто лише 37,4% від рівня 1990р. Темпи скорочення обсягів виробництва валової продукції в сільськогосподарських підприємствах регіону були більше ніж удвічі вищими від аналогічних темпів по всій країні. При цьому вони були надзвичайно строкатими в розрізі областей регіону.

Перерозподіл значної частини земельних угідь, тварин, майна з сільськогосподарських підприємств у власність особистих селянських господарств призвів до збільшення обсягів виробництва продукції в цих господарствах впродовж 1990-2009рр. на 25,1%. Цього виявилось недостатньо для компенсації скорочення обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах. У всіх категоріях господарств Карпатського регіону виробництво валової продукції за досліджуваний період зменшилося з 14030 до 11202 млн. грн., або ж на 20,2%.

Для того, щоб докорінно змінити існуючі тенденції в показниках соціальної, економічної та технологічної ефективності сільського господарства, необхідна реалізація комплексу заходів. Серед них насамперед виділимо такі: цілеспрямована політика держави щодо підвищення доходів населення та стимулювання попиту, у тому числі на продовольчі товари; створення економічних умов, сприятливих для розвитку виробництва в сільськогосподарських підприємствах; покращення фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників; удосконалення податкової

політики щодо оподаткування підприємств АПК та суміжних галузей; покращення інвестиційної привабливості національної економіки, у тому числі регіональних АПК; удосконалення ціноутворення на продукцію АПК і суміжних сфер економіки; вдосконалення міжгалузевих зв'язків, стимулювання різноманітних форм кооперації та агропромислової інтеграції; розвиток інфраструктури агропродовольчого ринку.

В основі підвищення ефективності функціонування галузі сільського господарства повинно лежати створення економічних умов для підвищення економічної ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Якщо вони й надалі залишатимуться збитковими, то не може бути й мови про зростання соціальної та технологічної ефективності галузі. При цьому державне фінансування конкретних цільових програм сприяння розвитку сільського господарства повинно виконувати роль лише так званих стартових вкладень, результатом яких мало б стати ефективне функціонування всього організаційно-економічного механізму аграрної економіки. Основні кошти для розвитку АПК повинні поступати з кишень кінцевих споживачів продукції - населення, - а ринковий механізм забезпечить їх перерозподіл всередині комплексу. Кошти державного бюджету повинні використовуватися тільки в тих випадках, коли дія ринкових механізмів недостатньо раціональна, або певна сфера діяльності не може регулюватися ринковими методами.

Підводячи підсумок, зазначимо, що теоретичні розробки геніїв світової економічної думки мають велике практичне значення. Вони обов'язково повинні враховуватися в економічній політиці держави та діяльності приватних підприємців. Якщо цього не відбувається, неминучими стають ринкові невдачі. Дуже часто ігнорування результатів наукових досліджень класиків економічної науки є наслідком не стільки недостатньої обізнаності з ними працівників органів державного управління, а не обізнаності вітчизняних науковців та викладачів вищих навчальних закладів. Тому творчу спадщину світової економічної науки треба глибоко вивчати насамперед викладачам економічних факультетів університетів, щоб донести основні їхні ідеї до студентів. У повній мірі це стосується творчої спадщини Йозефа Алоїза Шумпетера.

Список літератури

1. Шумпетер И. Капитализм, социализм и демократия / И.Шумпетер. - М.: Экономика, 1995. - С.39.

ЙОЗЕФ ШУМПЕТЕР, «APPLE» И ОТЕЧЕСТВЕННОЕ СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Рассмотрена суть теории креативного разрушения, разработанной И. Шумпетером. Проведен анализ практической реализации теории в процессе развития американской корпорации Apple на инновационной основе. Выявлены основные тенденции развития сельского хозяйства Украины, определены факторы, которые вызвали недостаточный уровень его эффективности. Подчеркивается необходимость соблюдения теоретических положений, разработанных И. Шумпетером, в практике государственного управления развитием сельского хозяйства.

Ключевые слова: Шумпетер, Apple, сельское хозяйство, креативное разрушение, эффективность.

Summary

Alexander Bitter

JOSEPH SCHUMPETER, «APPLE» AND DOMESTIC AGRICULTURE

Looks into the theory of creative destruction, by Joseph Schumpeter. Led analysis of practical implementation of theory in the development of Apple on American innovation basis. The basic trends in agriculture in Ukraine, identified factors that caused a lack of efficiency. Stressed the importance of compliance theoretical positions developed by Joseph Schumpeter, the practice of the government agricultural development.

Keywords: Schumpeter, Apple, agriculture, creative destruction efficiency.

АНАЛІЗ ПРИЧИН КРИЗОВОГО СТАНУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ У СВІТЛІ МЕТОДОЛОГІЇ ЙОЗЕФА АЛОЇЗА ШУМПЕТЕРА

Аналізуються причини кризового стану аграрного сектору України. Розглядаються різні точки зору на можливість його подальшого розвитку. Матеріал статті викладається у контексті ідей Й.-А. Шумпетера щодо аналітичної інтерпретації статистичних даних поза "ідеологічним баченням", яке змушує авторів окремих публікацій припускатися хибних висновків у тлумаченні причин кризи в аграрному секторі України та визначенні шляхів її подолання.

Ключові слова: аграрний сектор, кризовий стан, "ідеологічне бачення", реформування.

Постановка проблеми. Цілком у відповідності із зауваженням Й.-А. Шумпетера (1883-1950), що "непроаналізовані неочищені дані... не можуть підтвердити достовірність або фальшивість якого б то не було теоретичного положення" [1, с. 44], те ж саме можна сказати стосовно причин кризового стану аграрного сектору України, які вказуються одними або іншими авторами, котрі, оперуючи тими ж статистичними показниками, приходять до діаметрально протилежних висновків.

Отже, наяву проблема, як писав Й.-А. Шумпетер, визначення "реальної залежності", котра "може бути настільки прихована від нас іншими моментами, що без глибокого аналізу даних ми нічого не побачимо" [1, с. 44].

Зважаючи на це, об'єктивна оцінка кризових явищ в аграрному секторі економіки України через призму економічного аналізу має наукове і практичне значення, оскільки інакше не можна визначитися щодо шляхів їхнього подолання й вони далі проявлятимуться перманентно.

Аналіз публікацій. Попри налаштованість майже усіх авторів на огуду практики реформування економіки України - а показовою в цьому плані є назва книги Л. Кучми "Зламана десятиліття" [2], донині в певній частині їх живе ілюзія, що в дев'яностих роках можна було обійтися без корінної трансформації виробничих відносин, реструктуризації промисловості й сільського господарства.

Причому навіть ключові особи, які були причетні до реформування економіки України та аграрного сектора - зокрема, висловлюють діаметрально-протилежні думки. Приміром, Л. Кучма пише про те, що в "зламаному десятилітті" припинився процес реформування української економіки" [3, с. В3].

Натомість група авторів констатує: "За роки радикальних реформ (мова йде про 1991-2004 роки - Авт.) внутрішній продукт (ВВП) в Україні скоротився на 60 процентів! За цю безпрецедентну

національну катастрофу повну відповідальність несе правлячий режим України, який розпочав руйнівні процеси і розграбування України та триваючий пагубний антинародний, кримінальний "курс радикальних реформ" [4, с. 7].

Постановка завдання. З огляду на такі діаметрально протилежні погляди, які теж уписуються в твердження Й.-А. Шумпетера: "... Той, хто ненавидить свою суспільну систему, зовсім не обов'язково створить більш об'єктивний її образ, ніж той, хто її любить" [5, с. 143], завданням і метою статті визначено спробу знайти саме ті "приховані залежності", які спричинили кризовий стан аграрного сектору України й обґрунтування власних міркувань щодо шляхів його подолання.

Основний матеріал. Мабуть, ніде немає стільки ідеологічного нашарування, як при оцінці стану вітчизняного аграрного сектора, що стає зрозумілим, коли зважити на висновок Й.-А. Шумпетера про ідеологічне бачення, котре зумовлює "небезпеки, що підстерігають нас отримати з нього універсальні висновки" [5, с. 143].

Приміром до ідеологічного бачення можна віднести твердження: "... Всі ці "демократичні процеси" призупинили розвиток економіки. На точці злому (мається на увазі 2004-2005 рр. - Авт.) ми відчули, як почали ламатись духовність, моральність, культура, освіта, просвітництво" [3, с. 83], бо статистичні показники цього суперечать. Приміром, власне аграрний сектор у період демократичних процесів навіть збільшив виробництво валової продукції (табл. 1).

Зокрема, хоч тенденція збільшення виробництва валової продукції проти минулого року стала, можна вважати, стійкою з 2000 року (винятки звісно, були, як-от 2003, 2007, 2009 роки, але це характерне і для періоду до 1990 року: приміром 1979, 1980, 1985, 1988 та власне й 1990 року, коли виробництво валової продукції також було меншим у порівнянні з попереднім роком), саме у 2005-2008 роках її обсяги були найбільшими.

Динаміка валової продукції аграрного сектору України за 1994-2009 роки
(в порівняних цінах 2005 р., млн. грн.)

Валова продукція: всього	Роки						
	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
	145874,9	77889,4	92785,6	94894,6	88768,5	103977,9	102092,6
в т.ч.							
– рослинництва	66559,7	43572,7	53975,6	54908,9	49718,0	64899,1	64544,6
– тваринництва	79315,2	34326,7	38810,0	39985,7	39050,5	39078,8	37548,0

Джерело: Сільське господарство України /Статистичний збірник. - К.:, 2010. - С. 44.

Тут також треба мати на увазі застереження Й.-А. Шумпетера: "Нечесність підтасовки логічних аргументів у нашій галузі зовсім не обов'язково усвідомлюється самим фальсифікатором. Він може бути настільки переконаним в істинності своєї ілюзії, що скоріше зволить умерти, аніж визнає суперечні його схемі факти чи докази. Перший засіб, до якого такий дослідник удається, - брехня. Цей випадок ми не розглядаємо як прояв ідеологічного впливу, але він безумовно посилює пагубні навики в останнього" [5, с. 145], то навіть не 1990 рік треба брати за точку відліку, після чого, як стверджують окремі автори, "за 13 років самостійного розвитку України зроблено 13 кроків назад" [4, с. 583-584], а далекі 80-ті роки дев'ятої та десятої п'ятирічок, на що вказував академік І. Лукінов: "За темпами росту національного доходу Українська РСР знаходиться на одному з останніх місць серед союзних республік... відносний приріст більшості показників у X п'ятирічці (1976-1980) знизився у порівнянні з VIII (1966-1970) і в СРСР і на Україні у два рази, а за деякими показниками ще більше" [6, с. 124].

Стосовно сільського господарства, то такою точкою можна навіть вважати, на наш погляд, 1959 рік, коли вперше почала проявлятися тенденція скорочення сільських жителів, яка, всупереч позитивній щодо зростання загальної кількості населення до 1996 року, призвела до того, що упродовж 50-ти років на селі стало менше на $(22,7 - 14,5) = 8,2$ млн. осіб населення.

Зважаючи на живучість цієї тенденції та вже теперішній негативний чинник - виїзд за кордон селян у найбільш працездатному віці, є реальна загроза повторення такого стану на селі, про який писав М. Карамзін: "Истощенное данями крестьянство пустело... не видим на лугах ни стад, ни коней; нивы заросли травой, а дикие звери обитают там, где прежде жили христиане" [11, с. 65], характеризуючи післядію недолугого

реформування сільського господарства внаслідок скасування кріпацтва.

Хоч маючи більше 23 млн. га світових площ чорноземів і потенційну можливість виробляти щороку сільськогосподарської продукції для 300-320 млн. осіб очевидно, що альтернативою мало би стати саме концентрація зусиль на забезпеченню розвитку аграрного сектору. Виходячи з попиту на продовольчі товари у світі, можна впевнено розраховувати на адекватне збільшення експорту принаймні сільськогосподарської продукції, що, за приблизними підрахунками, може забезпечити більше 65,1 млрд. доларів США валютної виручки (у 2009 р. її отримано 9,5 млрд. дол. США).

Проте точно, за висновком Й.-А. Шумпетера про ідеологічне бачення, яке навіває тоскний мотив окремим авторам на кшталт: "Необхідно скоріше повернутись до єдиного економічного простору, щоби забезпечити умови, які не уступають умовам в Єдиній Європі" [3, с. 25].

Акцентуючи ж увагу на такому сумнівному позитиві як мимоволі затушовуються принаймні дві проблеми, які стали витоками кризових явищ у сільському господарстві.

Перша з них - у край низька економічна ефективність аграрного сектору СРСР загалом та України - зокрема. Як підкреслив академік І. Лукінов, "Агропромисловий комплекс і продовольчий ринок в Україні не були високорозвиненими й економічно стабільними протягом багатьох років до здійснення ринкових реформ... Унаслідок відставання в технологіях збирання урожаю, його транспортування і зберігання, в розвитку переробної промисловості та ринкової інфраструктури, значна частина (іноді до третини) продукції втрачалася, так і не доходючи до споживачів" [10, с. 256]. І це при тому, що врожайність зернових не перевищувала 30 ц/га, а продуктивність корів - 3 тис. літрів тощо.

До того ж "провал довгострокової агропродовольчої політики тотального режиму

доповнився починаючи з 1991-1992 рр. політикою анархічних аграрних перетворень з ... розбазарюванням і розкраданням виробничого потенціалу сільського господарства і пов'язаних з ним галузей промисловості" [10, с. 256-257].

Та для того, аби об'єктивно оцінювати стан будь-якої складної економічної системи недостатньо констатації поточного рівня статистичних показників, а доречно, на наш погляд, заглибитись, що називається, в історію цього питання. У зв'язку з цим можна із задоволенням відзначити, що нам пощастило отримати у своє розпорядження ґрунтовне дослідження проф. І. Озерова, виконане у 1905 р., де він наводить багатющий статистичний матеріал щодо стану сільського господарства в Європейській частині Росії, за його словами, "на исходе XIX и в начале XX века", і це дає можливість дати історико-економічну оцінку нинішніх показників аграрного сектору України за доволі коректними порівняннями, зважаючи на ареал, за яким вони здійснювались цим ученим.

Зокрема, як засвідчує проф. І. Озеров, у Європейській частині Росії "чистий збір усіх найважливіших хлібних злаків з однієї десятини був у 2,5 рази нижчий, ніж у Великобританії - 114,4, а навіть у Норвегії - 110,2 пудів з десятини. У США на той час збирали 78,8 пуд./десят., Австралії - 50 пуд./десят.", в Європейській частині Росії середній збір становив 30,5 при максимумі - 41,1 та мінімумі - 20,5 пуд./десят. [11, с. 4].

При цьому якби стати на протилежну позицію, то теж, згідно з наведеним "ідеологічним баченням", можна навести як незаперечний той факт, що царська Росія була "житницею Європи", хоч це й виглядає дивним на тлі виробництва "хлібних злаків" на душу населення, приміром у Німеччині - 24,2 пудів, у Росії - 22,4 пудів [11, с. 4-5].

Тепер у згаданих країнах вимір іде на центнери тих же значень, що раніше наводилось у пудах, а в Україні, як зрештою, в Росії, така заміна одиниць виміру урожайності наразі неможлива, оскільки навіть австралійський показник (у пудах) тут недосяжний.

Зрозуміло, що при такій продуктивності ріллі і тварин розраховувати на щось інше, ніж збитковість сільськогосподарського виробництва та недоступні ціни продовольства, якби спробувати дати його на ринок у відповідності з марксистським підходом до ціноутворення, за яким вони мають покривати суспільно необхідні витрати виробництва та приносити виробникові додатковий продукт, не приходилось, отже залишалось лише догувати сільське господарство й торгівлю, покриваючи від 80 (молоко) до 189 (яловичина) відсотків роздрібних цін за рахунок

бюджетних асигнувань [4, с. 390].

На жаль, це не допомагало, і саме в той період появилась ідіома "голі полиці", що уособлювала постійний дефіцит продовольства, незважаючи на зростаючі обсяги імпорту зерна, м'яса та ін. "Житниця Європи" стала чи не найбільшим реципієнтом світу, причому ця хвороба захопила й Україну, яка ніяк не може вибратись з її цупкої хватки донині.

Якби сільськогосподарські підприємства повною мірою дотримувались затратного принципу ціноутворення, то продовольчі товари тваринного походження були б недоступними для населення через їхню надмірну дороговизну. Завдяки ж податку з обігу, який становив тоді 37,5% роздрібної ціни соняшникової олії, 43,5% - пива та 95,1% - горілки, на ринку штучно утримувались низькі ціни на продовольство (за рахунок олії, пива й горілки покривалось 50,4% дотацій, причому частка останньої становила тут майже 79 відсотків [4, с. 393], що з позицій адептів соціалістичного ладу подається як його головне благо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз стану аграрного сектора України з урахуванням наведених у статті застережень Й.-А. Шумпетера приводить до однозначного висновку: сподіватись на подолання його кризового стану, дотримуючись старої ідеології, марно. При цьому ми маємо на увазі не ідеологічний політичний жупел, коли стверджується, що в "радянській Україні" нібито була "здорова, ефективна економіка як головна умова для достойного життя людини для його всестороннього розвитку..." [4, с. 6], а вперте чіпляння за стару ідеологію фінансово-економічного регулювання розвитку аграрного сектора, яка довела свою неспроможність багаторазово, незалежно від того, були це часи "хрущовської відлиги", коли спочатку стались обнадійливі зрушення (в 1958 р. отримали 141,2 млн. т зерна проти 82,5 млн. т у 1953 р. Середньорічний надій молока на корову склав 1994 кг проти 1157 кг у 1953 році), але невдовзі довелося закуповувати зерно за кордоном.

Чи т. зв. "застійні часи", в які до всезростаючих закупівель зерна додалось те ж саме вже і щодо продуктів тваринного походження, але дефіциту продовольства це не покривало, й буденним явищем стали багатогодинні черги буквально за всім, особливо за маслом і м'ясом, відтак його нормування при продажі, скажімо, 200 г масла, 0,5 кг звичайного сиру одному покупцеві.

Саме це вперте чіпляння за стару фінансово-економічну ідеологію при декларативних заявах щодо нібито безповоротного переходу до ринкових методів є, на наш погляд, найбільш небезпечним,

оскільки тільки пригашає тліючу в надрах аграрного сектору фінансову кризу.

Втім, це лише суб'єктивні міркування авторів, які без жодної самовпевненості щодо глибини проникнення у витoki причин кризового стану аграрного сектора України, прагнули, кажучи словами Й.-А. Шумпетера, "досягти більш скромної мети, а саме виявити, наскільки очевидна та залежність, про яку говориться в тому чи іншому теоретичному положенні, або, висловлюючись інакше, наскільки велике її значення для розкриття сутності справи" [1, с. 44]. Саме тому подальші дослідження висвітлюваної у цій статті проблеми уявляються перспективними.

Список літератури

1. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. (Антология экономической мысли)/ Й. А. Шумпетер. - М.: Эксмо, 2007. - 864 с.
2. Кучма Л. Д. Сломанное десятилетие. Изд. 2-е, доп. пер с укр. - К.: Довіра, 2011.
3. Постперереломный синдром / Еженедельник "2000", 29.04.2011 - № 17 (556). - С. В2-В3.
4. Феномен Украины: реформы 1991-2004 гг./А.Н. Ткаченко, А.А.Алексеев, В.В. Илларионов, В.П. Рыбачук и др. - К., 2004. - 602 с.
5. Шумпетер Й. История экономического анализа // Истоки. - Вып. 1. - М., 1989.
6. Про причини уповільнення темпів економічного розвитку Української СРСР // Економіка і прогнозування, 2003. - № 4. - С. 124-141.
7. Еженедельник "2000", 2011. - № 11 (550). - С. F2.
8. Кучма Л. Д. Україна: шляхом реформ. - К.: Вид. дім "Альтернативи", 2003.
9. Кондюхов А. В. Ключевые проблемы развития национальной экономики в условиях современных глобализационных процессов/ Зб. матеріалів науково-практичної конференції. - Вінниця, ВІЕ ТНЕУ, 2011. - С. 12-14.
10. Лукинов І. І. Вибрані праці. У двох книгах. - Кн. 1. - К.: ННЦ ІАЕ, 2007. - 816 с.
11. Озеров И. Х. Экономическая Россия и ее финансовая политика на исходе XIX и в начале XX века/ И. Х. Озеров. - М.: Издание Д. С. Горшкова, 1905.
12. Бухарин Н. Теория "организованной" бесхозяйственности. - М.: Правда, 30. 06. 29 г.

Аннотация

Ирина Хомин, Николай Палюх

АНАЛІЗ ПРИЧИН КРИЗИСНОГО СОСТЯННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В СВЕТЕ МЕТОДОЛОГІЇ ЙОЗЕФА АЛОЙСА ШУМПЕТЕРА

Анализируются причины кризисного состояния аграрного сектора Украины. Рассматриваются разные точки зрения на возможность его последующего развития. Материал статьи излагается в контексте идей Й.-А. Шумпетера относительно аналитической интерпретации статистических данных вне "идеологического видения", которое вынуждает авторов отдельных публикаций допускать ошибочные выводы в объяснении причин кризиса в аграрном секторе Украины и определении путей его преодоления.

Ключевые слова: аграрный сектор, кризисное состояние, "идеологическое видение", реформирование.

Summary

Iryna Homyn, Mykola Paliukh

ANALYZES OF THE CRISIS REASONS STATE IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAIN IN THE LIGHT OF METODOLOGY OF JOSEPH ALOIS SHUMPETER

In the article are analysed the reasons of the crisis state in the agricultural sector of Ukraine. The different points of view are examined according the possibility of its subsequent development. The material of the article is laid out in the context of ideas of J.-A. Shumpeter related to the analytical interpretation of statistical facts out of "ideological vision" which forces the authors of separate publications assumes erroneous conclusions in reasons interpretation of crisis in the agricultural sector of Ukraine and determination of ways of they overcoming.

Keywords: agricultural sector, crisis state, "ideological vision", reformation.

ІМПЕРАТИВ АГРАРНОЇ СКЛАДОВОЇ ВИБОРЧИХ ПРОГРАМ: ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ Й. А. ШУМПЕТЕРА Й УКРАЇНСЬКА ДІЙСНІСТЬ

Досліджено теоретичні погляди Й. А. Шумпетера на роль та обов'язковість виборчих програм та їх імперативну складову. Показано оцінку демократії як "ринку виборчих програм". На прикладі Партії Регіонів та її лідера В. Януковича показана еволюція аграрної частини виборчих програм, досліджено їх імперативність. Обґрунтовано заходи щодо посилення якості та імперативності виборчих програм. Стаття розвиває дослідження автора щодо моніторингу аграрних складових виборчих програм основних політичних сил України. Стаття подається до друку вперше.

Ключові слова: виборчі програми, аграрна політика, Партія регіонів.

Вступ. Сучасна влада - це прояв легального панування. Алегальне панування, як інституційна система, існує завдяки встановленим правилам, - стверджував Макс Вебер [3]. Виборчі програми є одним з важливих елементів виборчого та політичного процесу і практично та теоретично є правилами, яких обіцяють дотримуватися політичні сили. Тому виборчі програми, особливо - в частині економіки та господарювання, повинні мати значну долю імперативу. Як відомо, імператив (лат. *impe-rativus* - владний) - це владна або настійна вимога, обов'язковість і веління, встановлені добровільно або примусово. Виборчі програми, за Й. Шумпетером, повинні ґрунтуватися саме на добровільному імперативі - сприйнятті програми як обов'язкової до виконання. Адже, як зазначав цей геніальний економіст і соціолог, "...інформація та аргументація, що їх, власне, втовкмачують у людські голови, очевидно, працюють на певні політичні наміри. [18, с. 328]"

Метою цієї публікації є дослідження поглядів Шумпетера щодо економічного імперативу виборчих програм: і визначення стану цієї проблеми в українському виборчому процесі. У цій публікації ми досліджуватимемо лише ту частину виборчих програм, яка пов'язана з економікою і розвитком сільського господарства та села.

Зазначимо, що ця публікація є продовженням тривалого моніторингу аграрної складової передвиборчих програм основних політичних сил, що здійснюється з 1994 року. У ній ми наводимо програмні положення у компільованій формі, максимально наближеній до оригінального викладу на сайті ЦВК.

Постановка проблеми. Виборчі (передвиборчі) програми, з огляду на суть, визначену прикметником "виборчі", на перший погляд, мають короточасне призначення - окреслити позицію

політичної сили у період виборчого змагання. Насправді, за суспільною функцією, вони є програмним документом, що суттєво розвиває базові засади політики та іншої діяльності партії чи політичного блоку на більш тривалий період. Звичайно, виклад основних програмних цілей та завдань з усіх сторін суспільного життя у документі обсягом не більше семи тисяч восьмисот друківаних знаків, як цього вимагає законодавство про вибори, є доволі непростим завданням. Однак, напевно, можна сподіватись знайти там найважливіші та найактуальніші завдання, прагнення та цілі. Більше того, є підстави вважати, що усі положення виборчих програм мають облігаторний та імперативний характер, і партія, чи їх об'єднання, прийшовши до влади, буде впроваджувати саме проголошені програмні положення.

Огляд публікацій.

В Україні ще поступово формується практика галузевого та іншого аналізу виборчих програм. Однак, існуючі аналітичні та оглядові матеріали переважно містять загальну характеристику програм, подекуди відстежено виклад матеріалу та загальну динаміку. [11] Так, доволі повну характеристику виборчих програм політичних партій вміщено у довіднику, підготовлену під редакцією Г. Андрушака [4]. Економічну складову виборчих програм досліджено у виданні, підготовлену під орудою голови Спілки економістів України В. Оскольським [9]. Євроінтеграційні орієнтири та зусилля політичних програм відстежень у дисертаційній роботі С. Череватого. Подібними є публікації зарубіжних авторів. У європейських країнах виборчі програми є предметом старанних аналітичних досліджень. Нами також підготовлено декілька публікацій із зазначеної тематики. [5, 6, 7]

Матеріали дослідження.

Сучасні погляди на демократію суттєво змінились. Чимало нового до сприйняття демократії як своєрідної форми суспільного договору, неформальної угоди між виборцями та уповноваженими владними структурами вніс Й. Шумпетер. Згідно з концепцією Й. Шумпетера демократія - це "інституційний устрій для прийняття рішень, за якого до владних позицій приходять завдяки конкурентній боротьбі за голоси виборців" [17]. В цій, "ринковій" концепції демократії, на думку Г. Ашина, різні еліти виносять "на продаж" свої програми, а маси, "покупці", приймають або відкидають їх на виборах [1]. Фактично ми маємо справу з "демократичним елітизмом", при якому еліти, оформленні у політичні партії, немов би пропонують свої послуги населенню. Тому править не народ, а визначені ним групи політичної еліти. Як стверджує Шумпетер, "...демократія не означає і не може означати, що народ дійсно править у будь-якому очевидному значенні слів "народ" і "правити" [16, с. 352].

Еліти та їх оточення формують групи, найчастіше - оформлені у політичні партії, які погоджуються на спільні дії в політичній боротьбі за владу [18]. Й. Шумпетер відзначав, що під час виборчого процесу саме ці елітарні групи, оформлені у політичні сили, намагаються продавати виборцям свої програми, так само, як, наприклад, виробник автомобіля намагається продавати свою продукцію споживачам на ринку [16, с. 223].

Що ж таке виборча програма, яке її місце у цих домовленостях, торгах і змаганнях? Наскільки обов'язковими для політичної сили її власна виборча програма? Ці питання теж не оминав Й. Шумпетер. Він зазначав, що "жодна партія не може існувати без програми, яка містить обіцянки негайних вигод [16, с. 391]". Тому "будь-яка партія в будь-які часи бере на озброєння певні засади чи положення програми, й ці засади чи положення, мабуть, так само характеризують дану партію і сприяють її успіху, як якість товарів характеризує крамницю та сприяє її процвітанню". Такий ринковий, хоча можна стверджувати - дещо вульгаризований, опис має на меті підкреслити облігаторність виборчих програм: так само, як ми, купуючи певний товар, сподіваємось на його якість і відповідність, так і під час виборів, віддаючи свій голос, ми маємо право розраховувати на впровадження декларованих програм. Як бачимо, маємо всі ознаки певного суспільного договору, хоча й не закріпленого буквально, але доволі добре регламентованого виборчим правом.

Розглянемо обов'язковість та імперативність виборчих програм у частині економічних обіцянок

сільському господарству та селу, зроблені у передвиборчих програмах однієї з основних політичних сил України - Партією регіонів (ПР). Вибір обумовлений значним потенціалом, який отримала ця партія та її лідер під час останнього виборчого циклу. Фактично після 2009 року ПР та її тодішній лідер, теперішній Президент України, отримали усі повноваження та основні передумов для впровадження виборчих обіцянок.

Вступаючи у передвиборчі перегони на посаду Президента у 2004 році, лідер ПР В. Янукович декларував: "...гарантую, що кожен селянин - власник земельного паю, кожна сільська громада і кожне господарство будуть захищені від свавілля спритних ділків, які, порушуючи Закон, відбирають у селян землю, не віддають зароблене, перешкоджають вигідно реалізовувати їх власну продукцію". Він патетично заявляв: "Український селянин не буде наймитом! Хлібороб стане господарем на власній землі! [12]" Це, на нашу думку, можна було розглядати як своєрідний сигнал на підтримку приватного виробника у сільському господарстві - адже виразно акцентується пріоритет господаря перед найманим працівником.

У виборчій програмі ПР на виборах до Верховної ради України у 2006 році немає спеціального розділу, присвяченого розвитку сільського господарства та відродженню села. Однак партія вбачала за необхідне за три роки подвоїти державні інвестиції на розвиток агропромислового комплексу. А за допомогою застосування новітніх технологій і сучасної техніки передбачалось суттєво підвищити рівень сільськогосподарського виробництва, якість життя селян [8].

Розуміючи важливість регіонального розвитку, партія обіцяла відновити повноцінне регіональне самоврядування та втілити в життя програми соціально-економічного розвитку для кожного регіону[8].

Абсолютно несподівано у 2007 році відбулися позачергові вибори депутатів до Верховної Ради України. На ній Партія Регіонів у програмі "Стабільність і добробут" [13] у спеціальному розділі "Родюча земля - багаті селяни" передбачала:

- законодавчо запровадити ринок землі та довести орендну плату до розміру не менше 400 грн./га;
- завершити у 2008 році видачу державних актів на землю;
- за три роки подвоїти інвестиції у село та сільське господарство;
- створити Національну зернову біржу;
- створення у містах овочево-фруктових аукціонів.

Зведений аналіз імперативності аграрних складових виборчих програм
Партії регіонів та її лідера, 2004-2011 рр.

рік	Суб'єкт програми	Вик.	Зв'язок	
			"<"	">"
2004р.	В. Янукович			
	- захист власників паїв	-	-	-
	- селянин-господар;	-	-	-
2006р.	ПР			
	- подвоїти державні інвестиції у сільське господарство;	+/-	-	+
	- підвищення рівня сільськогосподарського виробництва;	+/-	+	-
	- поліпшити рівень життя селян;	-	-	-
2007р.	ПР			
	- законодавчо запровадити ринок землі та довести орендну плату до розміру не менше 400 грн./га;	-	+	+
	- завершити у 2008 році видачу державних актів на землю;	-	+	-
	- за три роки подвоїти інвестиції у село та сільське господарство;	+/-	+	-
	- створити Національну зернову біржу;	-	-	-
	- створення у містах овочево-фруктових аукціонів.	-	-	-
2009р.	В. Янукович			
	- навести лад у земельних відносинах;	-	+	+
	- юридичну гарантію захисту земельних паїв;	-	+	+
	- виплата державної дотації	+/-	+	+
	- здешевлення кредитів для інвесторів	+/-	-	-
2010-2014 рр.	В. Янукович, програма реформ**			
	- забезпечення передбачуваності регуляторної політики держави
	- удосконалення земельних відносин
	- удосконалення механізмів державної підтримки сільгоспвиробників			
	- підвищення ефективності державного управління.

Примітка: зв'язок "<" - з попередніми програмами, ">" - з наступними програмами; "+" - виконано або зв'язок є, "+/-" - частково, "-" - не виконано або зв'язку немає, ... - немає даних, документ позначений значком ** не є виборчою програмою

Джерело: власна розробка, 2011

У новій передвиборчій програмі на виборах Президента 2009 року [14] В. Янукович зберіг обіцянку навести лад у земельних відносинах і пропонує своєчасну виплату державних дотацій вітчизняним сільгоспвиробникам і компенсацію процентів за кредитами інвесторам сільськогосподарських проектів. Складова передвиборчої програми Віктора Януковича - національна програма відродження українського села. Вона передбачає:

- юридичну гарантію захисту земельних паїв;
- своєчасну виплату державних дотацій вітчизняним сільгоспвиробникам;
- компенсацію процентів за кредитами інвесторам сільськогосподарських проектів.

Однак уже в Програмі економічних реформ [10], що прийнята у розвиток попередньої виборчої програми, зазначено дещо інші, хоча за сутністю більш масштабні завдання:

- забезпечення передбачуваності

регуляторної політики держави;

- удосконалення земельних відносин;
- удосконалення механізмів державної підтримки сільгоспвиробників;
- підвищення ефективності державного управління.

Висновки. Проведений нами аналіз свідчить не лише про незначний рівень обов'язковості та імперативності виборчих програм, але й про їх незначну спадковість, послідовність і комплексність. Треба відзначити, що ці характеристики властиві всім політичним силам та лідерам України. Адже неважко побачити, що

майже всі виборчі програми практично не стосуються стратегічно важливих завдань і концепцій розвитку сільського господарств і села. Вони також не спрямовані на адаптацію теоретичних та емпіричних напрацювань Європейського Союзу в частині Спільної Аграрної Політики (САП) та Політики розвитку сільських територій (ПРСТ). Тому, на нашу думку, важливо дещо вдосконалити алгоритм підготовки, прийняття та вдосконалення економічних і галузевих складових виборчих програм політичних партій (див. Рис.1).

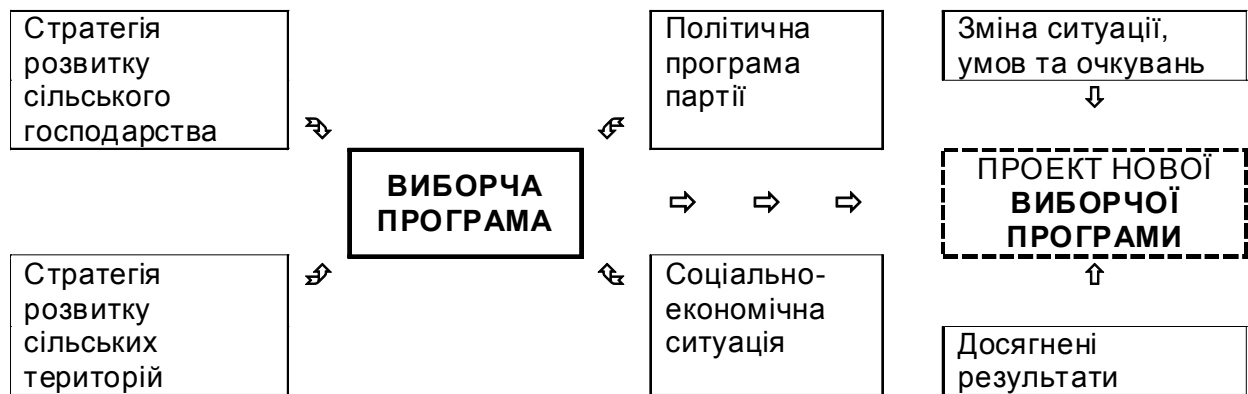

Рис.1. Алгоритм підготовки та вдосконалення економічних складових виборчих програм (власна розробка, 2011р.)

Запропоновані нами заходи та вдосконалення дозволять більше адаптувати виборчі програми до їх прямого інституційного призначення. Це відповідатиме не лише нагальним суспільним потребам, але й теоретичним положенням, розробленим Й. А. Шумпетером для розв'язання цієї складної проблеми. Очевидно, що роль та значення виборчих програм у майбутньому зростатиме, як і відповідальність політичних партій за їх втілення. Це сприятиме посиленню інституційної позиції виборчих норм, правил та регулювань. Очевидно, що система політичного устрою та боротьби все більше залежатиме від економіки. Це покличе до служіння цій справі нових людей. Адже, як стверджував З. Бжезінський, "Україні не бракує людей, що могли б стати провідниками і мають ними стати, окрім тих, хто були і вже є її лідерами [2]." Це неодмінно стимулюватиме науковий інтерес до напрацювань Й. Шумпетера в царині виборчих програм та їх економічного наповнення.

Список літератури

1. Ашин Г. К. Дискусии о структуре власти и структуре элит в США / Г. К. Ашин // Общественные науки и современность. - 2001. - № 1.
2. Бжезінський З. Затятий оптиміст / З. Бжезінський // День, 7 грудня 2010 року

3. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер ; пер. з нім. О. Погорілий. - К. : Основи, 1998. - 157 с.
4. Вибори 2002 : політичний компас виборця. Повна та точна інформація про партії та виборчі блоки, виборчі списки, передвиборчі програми / [упоряд. Г. Андрушак]. - К. : К.І.С., 2002.
5. Губені Ю. Е. Аграрне питання у виборчих програмах основних політичних партій: вибори до Верховної Ради України 2006 року / Ю. Е. Губені // Економіка АПК. - 2006. - № 6. - С. 19-24.
6. Губені Ю. Е. Аграрне питання у передвиборчих програмах основних політичних сил: позачергові вибори до Верховної Ради України 2007 року / Ю. Е. Губені // Економіка АПК. - 2007. - № 12. - С. 15-18.
7. Губені Ю. Е. Аграрна складова передвиборчих програм кандидатів на посаду Президента України в 2010 році / Ю. Е. Губені // Економіка АПК. - 2010. - № 11. - С. 161-166.
8. Добробут - народу, владу - регіонам : передвиборна програма Партії регіонів. - К., 2006.
9. Економіка України у передвиборних програмах партій і громадсько-політичних блоків : збірник передвиборчих програм партій і блоків (економічна частина) / Під заг. ред. В. В. Оскольського. - К. : СЕУ, 2006. - 128 с.
10. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ України на 2010-2014 рр. - К. : КЕР при Президенту України, 2010.
11. Право вибору : політичні партії та блоки. - К. :

- Інститут посткомуністичного суспільства, 1998.
12. Працююча країна - надійне майбутнє : передвиборна програма кандидата на пост Президента України В. Ф. Януковича. - К. , 2004
 13. Стабільність і добробут : передвиборча програма Партії регіонів. - К. , 2007.
 14. Україна - для людей : передвиборча програма кандидата на пост Президента України Януковича В. Ф. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua>
 15. Череватий С. В. Євроінтеграційна перспектива України в програмних документах та практичній діяльності українських політичних партій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / С. В. Череватий. - К. , 2011. - 16 с.
 16. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер ; пер. з англ. В. Ружицького та П. Таращука. - К. : Основи, 1995. - 328 с.
 17. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. - М. : Прогрес, 1983. - 223 с.
 18. Sosnowska A. ?r?d?a trwa?o?ci s?abych partii politycznych w III Rzeczypospolitej / A. Sosnowska. - ??d?, 2005.
 19. Olszanski T. Ukrainski system partyjny / T. Olszanski. - W-wa : OSW, 2001

Аннотация

Юрій Губені

ИМПЕРАТИВ АГРАРНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Й. А. ШУМПЕТЕРА И УКРАИНСКАЯ ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ

Исследованы теоретические взгляды Й. А. Шумпетера на роль и обязательность избирательных программ и их императивную составляющую. Показана оценка демократии как "рынка избирательных программ". На примере Партии Регионов и ее лидера В. Януковича показана эволюция аграрной части избирательных программ, исследовано их императивность. Обоснованно мероприятия по усилению качества и императивности избирательных программ. Статья развивает предыдущие исследования автора относительно мониторинга аграрных составляющих избирательных программ основных политических сил Украины. Статья подается к печати впервые.

Ключевые слова: избирательные программы, аграрная политика, Партия регионов.

Summary

Yuriy Hubeni

IMPERATIVE OF AGRARIAN PART OF ELECTORAL PROGRAMS: THEORETICAL LOOKS OF J. A. SHUMPETER AND UKRAINIAN REALITY

In the article investigational theoretical looks of J. A. Shumpeter to the role and obligatoryness of the electoral programs and them imperative constituent. The estimation of democracy is rotined as to the "market of the electoral programs". On the example of Party of Regions and its leader V. Yanukovich the evolution of agrarian part of the electoral programs is rotined, investigational their imperativeness. Grounded measures on strengthening of quality and imperativeness of the electoral programs. The article develops research of author in relation to monitoring of agrarian constituents of the electoral programs of basic political forces of Ukraine. The article is given to the print first.

Key words: electoral programs, agrarian policy, Party of Regions.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК АГРОІННОВАЦІЙНИХ СТРУКТУР В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглядаються науково-методологічні засади формування і розвитку інноваційних структур в аграрній сфері. Визначено основні відмінності між видами інноваційних структур в залежності від їх функціонального призначення. Обґрунтовано можливості створення агроінноваційних структур в Поліському регіоні.

Ключові слова: науковий парк, дослідний парк, бізнес-інкубатор, інноваційний центр, науковий потенціал, диверсифікація, нововведення, агроінноваційна структура.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційно-інтелектуального суспільства значною мірою визначається наявністю й ефективністю інноваційних процесів, які зумовлюють перетворення результатів науково-дослідних робіт у нові продукти, технології, послуги. У цих умовах одним з найбільш ефективних механізмів реалізації такого перетворення є інноваційні структури з широким спектром їх функцій і типів - наукові парки, технопарки, технополіси та інші. Ці утворення формують інноваційну інфраструктуру - сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих підприємств, установ, організацій, необхідних для ефективного здійснення інноваційної діяльності та реалізації нововведень. Україна насамперед має перейняти досвід розвинених країн світу, де підтримка інноваційної інфраструктури є підґрунтям для розвитку інноваційного підприємництва.

Вихідними серед наукових теорій, що досліджують інноваційне підприємництво, інноваційний розвиток стали праці одного з найвидатніших економістів минулого століття - Йозефа Алоїза Шумпетера, в яких підприємництво вперше було пов'язане з розвитком технологій, нововведеннями й економічним зростанням. Саме таке розуміння через багато років дозволило розглядати підприємство як ключову силу в реалізації досягнень науково-технічного прогресу, створенні інновацій. Для України, яка стала на шлях економічних реформ і перетворень, ідеї Й. Шумпетера про внутрішню стимулюючу роль інновацій мають велике значення для відродження національного господарства в цілому та аграрної сфери, зокрема, як фундаменту економіки країни.

Аналіз останніх досліджень. Наукові дослідження проблеми розвитку інноваційних структур здійснюють такі українські та зарубіжні вчені: В. Андріянов (теоретичні основи наукових парків) [1]; М.М. Іванов, С.Р. Колупасєв (методи управління наукою та нововведеннями в США)

[2]; А. Каратаєв (функціонування наукових парків у розвинених капіталістичних державах) [3]; В.К. Васенко (світовий досвід функціонування та стратегія розвитку вільних економічних зон в Україні) [4]; О.А. Мазур (світовий та український досвід функціонування технологічних парків) [5]; В. Семиноженко (технопарки та досвід формування інноваційної економіки) [6]; Д.В. Табачник (світовий та український досвід функціонування технологічних парків) [7], Федулова Л.І. та інші. Однак за межами розгляду залишаються питання практичної реалізації проектів зі створення різних видів інноваційних структур, особливо в аграрному секторі.

Мета дослідження. Обґрунтування науково-методологічних засад формування та розвитку інноваційних структур в аграрній сфері та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності їх діяльності.

Результати досліджень. Процеси глобалізації світової економіки посилили конкуренцію як на світовому, так і на національних ринках. У цих умовах дієвим інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємств є інноваційна модель їх розвитку. Саме посилення інтеграції науки з виробництвом, широке впровадження наукових досягнень у практику роботи суб'єктів господарювання є важливою умовою їх розвитку та підвищення ефективності функціонування.

Державні органи створюють основу, платформу для нововведень через прийняття законів та інших нормативно-правових рішень, проте провідна роль у побудові інноваційної моделі економіки належить регіонам, де підприємства, установи, організації та місцеві органи влади, мають можливості для активної співпраці та координації своїх дій. Американські дослідники стверджують, що регіони - це своєрідні блоки національної інноваційної місткості [8]. Кожен регіон у країні має свій потенціал, щоб стати інноваційним центром у властивому йому виді діяльності.

На сьогодні одним з перспективних напрямів розвитку регіонів є створення інноваційних структур різних видів - наукових парків, технопарків, інноваційних кластерів. Ще в 1956 році при Стенфордському університеті створено перший науково-технологічний парк (кластер), який перетворив Кремнієву долину з одного з найбідніших регіонів у Сполучених Штатах на світовий центр технологій, фінансів і досліджень. Відтоді високотехнологічний кластерний феномен Силіконової долини став об'єктом дослідження науковців багатьох країн. Сотні подібних високотехнологічних кластерів створилося у

різних частинах світу, і їх кількість продовжує зростати, оскільки кластерні утворення є загальноприйнятим інструментом економічного розвитку та сполучною ланкою національної та регіональної інноваційних систем.

Проаналізувавши історію створення різних видів інноваційних структур, можна зробити висновок, що вони беруть свій початок від загально регіональних інноваційних кластерів і, як показує наш аналіз, у процесі своєї еволюції трансформуються у вузькоспеціалізовані галузеві інноваційні утворення (Табл.1).

Таблиця 1

Етапи кластеризації

Етап	Вид кластеру	Основні ознаки
1	Галузевий кластер	Кластер розглядається як об'єднання підприємств і організацій однієї галузі. Даний етап в Україні з'явився здебільшого як захисна реакція на відкриття торговельних кордонів і появу іноземних конкурентів на внутрішньому ринку.
2	Технологічний кластер	Кластер – це об'єднання підприємств і організацій, які входять в один технологічний ланцюжок. Сучасна економіка здебільшого функціонує за принципом технологічних кластерів. Особливу увагу необхідно приділити впливу технологічних кластерів на інноваційну діяльність компаній. Компанії усередині кластера не тільки краще уявляють собі потреби локального ринку, але завдяки тісним зв'язкам з іншими кластерними компаніями швидше дізнаються про нові технології, наявність нового устаткування, нові концепції послуг і маркетингу. З'являється можливість координації зусиль і фінансових коштів виробників і постачальників у процесі фіналізації нових технологій і виходу їх на ринок.
3	Інноваційний кластер	Інноваційний кластер – це цілісна система підприємств і організацій з виробництва готового інноваційного продукту, що охоплює весь інноваційний ланцюжок від розвитку фундаментальної наукової ідеї до виробництва і дистрибуції готової продукції. Він формує певну систему розповсюдження нових знань і технологій, забезпечує прискорення процесу трансформації винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги, розвиток якісних стійких зв'язків між всіма його учасниками. Виникнення таких кластерів - закономірний процес за наявності спільної наукової та виробничої бази.
4	Агротехнологічний кластер	Кластер об'єднує організації аграрного спрямування (компанії, дослідницькі центри, органи державної влади, навчальні заклади), які комплексно генерують агроінновації, комерціалізують їх результати та інвестують в інноваційну інфраструктуру, з метою розвитку економічних ресурсів у сфері сільського господарства.

Джерело: власні дослідження, адаптовано [9, с. 206]

Подальша кластеризація сфер економічної діяльності призводить до формування науково-технологічних парків, як виду інноваційного кластеру, які почали створюватися з метою просування національних можливостей розвитку науки та технологій по всьому світі. Кожна міжнародна організація, що стимулює розвиток інноваційного підприємництва, уточнює його категоріальний апарат. Офіційне визначення наукового парку прийняте Міжнародною асоціацією наукових парків в лютому 2002 року таке: "науковий парк - організація, керована фахівцями з метою підвищення ефективності діяльності своїх партнерів шляхом впровадження культури інновацій і підвищення конкурентоспроможності супутніх підприємств і установ, заснованих на знаннях" [10]. Американська організація університетських дослідних парків визначає дослідний парк як високотехнологічну компанію, що сприяє просуванню наукових досліджень у виробництво, допомагає створювати нові ризиковані підприємства, здійснює трансфер технологій та підприємницьких умінь між університетами та виробництвом, прискорює економічний розвиток міста та регіону [11].

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що термін "науково-технологічний парк" ототожнюється з будь-яким видом науково-технологічного кластеру, як наприклад: технополіс, науковий парк, інноваційний центр, науково-дослідний парк, університетський дослідний парк, дослідно-технологічний парк, наукове місто, технологічний парк, технологічний інкубатор, технопарк. Однак зауважимо, що різниця між деякими з цих термінів все ж існує. Цю різницю визначають такі фактори: орієнтація (наука, технології, інновації), розмір території (регіональні, національні), спеціалізація (галузь народного господарства), історія створення (Рис. 1).

Відповідно до особливостей спеціалізації ми обґрунтовуємо можливість виокремлення аграрних парків (агротехнопарків), упровадження яких є необхідною умовою для застосування новітніх технологій у сільськогосподарському виробництві та поєднання науки і аграрного виробництва. Потреба у створенні таких парків викликана підвищеним ступенем ризикованості сільськогосподарського виробництва як об'єкта інвестування.

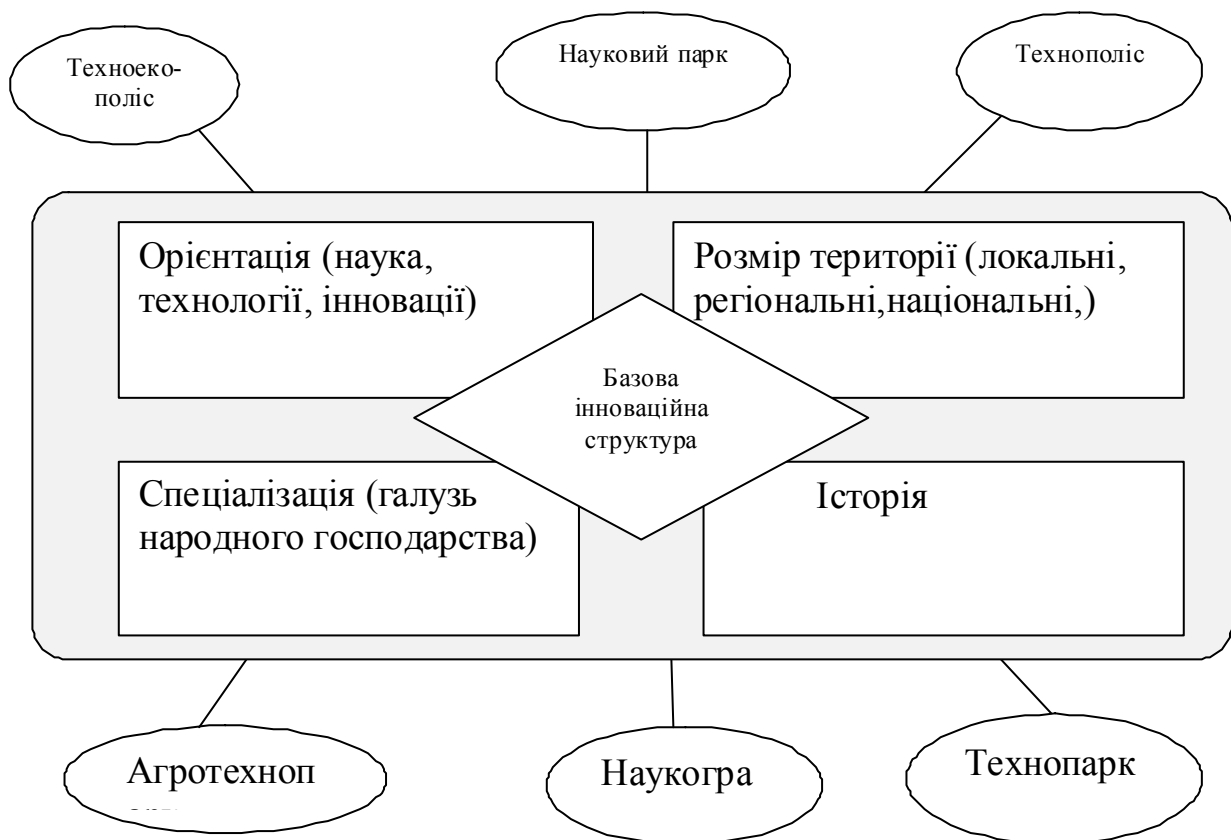

Рис.1. Основні види інноваційних структур

Так, в умовах кризи погіршення фінансового стану аграрних підприємств спричинює складність у залученні приватних інвестицій, які є основою для інноваційних зрушень в аграрному секторі, у зв'язку з чим частка сільського господарства в структурі інвестицій в основний капітал в порівнянні з іншими галузями зменшується. Динаміка інвестицій в основний капітал сільського господарства України подана

в табл.2 (млн. грн.). Як напрями розвитку інноваційного процесу в аграрній сфері необхідно також реалізувати можливості залучення іноземного капіталу; сприяти створенню малих підприємств у науково-технічному середовищі; активізувати впровадження технологічних інновацій за допомогою проведення цілеспрямованої цінової політики, зорієнтованої на кінцевого агровиробника.

Таблиця 2

Динаміка інвестицій в основний капітал сільського господарства України

Показники	2001 р.	2005 р.	2007 р.	008 р.	2009 р.	2009 р. в % до 2008р.
Загальні обсяги інвестицій в основний капітал за всіма видами економічної діяльності, млн. грн.	32573	93096	188486	233081	151776,8	65,12
Інвестиції в основний капітал сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, млн. грн.	1552	4905	9338	16682	9381,7	56,24
Частка сільського господарства у структурі інвестицій в основний капітал, %	4,8	5,3	5,0	7,1	6,2	-0,9 п.п.

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України [12].

Для аналізу сучасного стану інноваційної діяльності підприємств АПК Житомирської області розглянемо дані інвестицій наведені в табл. 3. Підприємства Житомирської області у процесі своєї діяльності здійснюють капіталовкладення головним чином за рахунок власних коштів, не залучаючи зовнішні інвестиції, що не дає можливості повністю задовольнити всі їх потреби в фінансових ресурсах для інноваційного розвитку. Так, як видно з табл. 3, усього у 2010 р. обсяг інвестицій у підприємства АПК становив 28 417,3 тис. грн., з них за рахунок власних коштів - 19 961,6 тис. грн., коштів іноземних інвесторів вкладено взагалі не було.

Тому для поліпшення інвестиційного клімату в сільському господарстві Житомирщини, підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК як окремого регіону, так і країни в цілому ми пропонуємо створювати диверсифіковані агроінноваційні структури з урахуванням досягнутого науково-інноваційного потенціалу регіону, рівня господарювання території, специфіки розвитку окремих сфер аграрної діяльності.

Узагальнюючи аналіз різних організаційних структур інноваційного процесу, можемо

стверджувати, що сучасна агроінноваційна структура є галузевим диверсифікованим науково-технічним комплексом юридично і економічно самостійних, функціонально об'єднаних наукових, проектно-конструкторських, інформаційних, фінансових, технологічних закладів та аграрних підприємств, діяльність яких спрямована на оновлення, впровадження та реалізацію нововведень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз існуючих видів інноваційних структур у провідних країнах ринкової економіки свідчить про те, що їх вибір в кожному окремому випадку визначається конкурентними перевагами регіонів, історією створення, напрямами досліджень та спеціалізацією. Місцева влада, підприємці та науковці регіонів мають поєднати свої зусилля для заснування науково-технологічних парків, щоб створити додатковий синергетичний ефект від кооперації науки та виробництва і, отже, провести ребрендинг своїх регіонів, поставивши стратегію свого розвитку у відповідність технологічній революції та глобальній економіці. Доцільно розробити державну програму організації та фінансового

Джерела фінансування інноваційної діяльності АПК у Житомирській області,
тис. грн.

Рік	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
2001	27171,0	19152,7	13,0	–	8005,3
2005	46797,1	43692,7	–	349,0	2755,4
2007	61366,3	47867,3	–	–	13499,0
2008	48563,7	28585,6	4115,0	–	15863,1
2009	44674,3	43777,0	145,0	–	752,3
2010	28417,3	19961,6	2080,7	–	6375,0

Джерело: дані Держкомстату України [12].

стимулювання наукових парків та інноваційних структур інших типів, оскільки нинішні темпи їх створення не відповідають інтересам України. Цю програму варто розробляти спільно із зацікавленими міністерствами, щоб забезпечити створення регіональних інноваційних мереж в Україні з використанням вітчизняного та зарубіжного досвіду. Створення агротехнопарків та інших видів агроінноваційних структур в Україні є одним з пріоритетних напрямів розвитку національної економіки. Нові форми підприємництва в АПК здатні надати вагомий інноваційні імпульси в загальну економічну політику держави.

Список літератури

1. Андриянов В. Научные парки. Юго-восточный вариант / В. Андриянов // Внешняя торговля. - 1990. - №9. - С. 33-35.
2. Иванов М.М. США: Управление наукой и нововведениями / М.М. Иванов, С.Р. Колупаев. - М.: Изд-во "Наука", 1990. - 231 с.
3. Каратаев А. Научные парки развитых капиталистических стран. Внешняя торговля / А. Каратаев. - 1990. - №9. - С. 13-15.
4. Васенко В.К. Вільні економічні зони: стратегія розвитку: монографія / В.К. Васенко. - Суми: Вид-во "Довкілля", 2004. - 348 с.
5. Мазур О.А. Технологічні парки. Світовий та український досвід / О.А. Мазур, В.С. Шовкалюк. - К.: Вид-во "Прок-бізнес", 2009. - 70 с.
6. Семиноженко В. Технологічні парки в Україні: перший досвід формування інноваційної економіки / В. Семиноженко // Економіка України. - 2004. - №1. - С. 6.
7. Технологічні парки. Світовий та український досвід / за ред. Д.В. Табачника. - К.: Вид-во Тп ІЕЗ, 2004. - 48 с.

8. Інноваційна діяльність в системі кластерних утворень: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції ["Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність"], (Київ, 10-11 березня 2011 р.). / М-во освіти і науки України, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут". - К.: НТУУ "КПІ", 2011. - 298с
9. Перспективи впровадження інноваційних кластерів в умовах побудови економіки знань в Україні [Електронний ресурс] / Т. М. Корнеева // Вісник Хмельницького національного університету. - 2009. ? №3. - Т2. - С. 206. - Режим доступу до журн.: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_3_2/pdf/205-210.pdf
10. Наукові парки: суть, функції та перспективи створення [Електронний ресурс] / І. Б. Чудаєва // Науковий вісник НЛТУ України. - 2011. ? Вип. 21.1. - С. 360. ? Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvntlu/21_1/352_Czud.pdf
11. Official site of United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/science-technology/university-industry-partnerships/science-technology-park-governance/concept-and-definition/>
12. Інвестиції в основний капітал сільського господарства в динаміці. - офіційний сайт Державного комітету статистики України режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

Аннотация

Валентина Якобчук, Катерина Кащук

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ АГРОИННОВАЦИОННЫХ СТРУКТУР
В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Рассмотрены научно-методологические основы формирования и развития инновационных структур в аграрной сфере. Определены основные различия между видами инновационных структур в зависимости от их функционального предназначения. Обоснованы возможности создания агроинновационных структур в Полесском регионе.

Ключевые слова: *научный парк, исследовательский парк, бизнес-инкубатор, инновационный центр, научный потенциал, диверсификация, нововведение, агроинновационная структура.*

Summary

Valentyna Yakobchuck, Kateryna Kaschuck

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF AGROINNOVATIVE STRUCTURES IN
UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES**

The paper focuses on scientific and methodological foundations of innovative structures' formation and development in agrarian sphere. It also determines the main differences between types of innovative structures depending on their intended purposes. The possibilities of creating agroinnovative structures in Polissya region are substantiated.

Key words: *science park, research park, business-incubator, innovative center, science potential, diversification, novation, agroinnovative structure.*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Проаналізовано вплив інституціонального середовища на формування загальних умов економічної системи та на ефективність функціонування економічних суб'єктів в межах ринку. Обґрунтовано роль нововведень у контексті сприяння поступальному розвитку малого підприємництва в галузі сільського господарства. Запропоновано заходи щодо ліпшення умов інституціонального середовища, які б забезпечили можливість використання інновацій як рушія економічного розвитку аграрної галузі.

Ключові слова: *мале підприємництво, інституціональне середовище, аграрна галузь, нововведення, розвиток, ефективність.*

Постановка проблеми. На сьогодні аграрна галузь економіки України характеризується наявністю низки нерозв'язаних проблем, які перешкоджають її успішному розвитку як стратегічно важливої сфери національного господарства. У значній мірі ці проблеми зумовлені несприятливими умовами економічного середовища, у якому функціонують аграрні підприємства.

На нашу думку, загальні економічні умови в будь-якій галузі, в тому числі аграрній, у значній мірі залежать від поточного стану та якості інституціонального середовища, в межах якого здійснюються економічні відносини між суб'єктами ринку. Від особливостей інституціонального середовища в тій чи іншій мірі залежить ефективність функціонування та перспективи розвитку кожного окремо взятого господарюючого суб'єкта. Однак найбільш чутливі до впливу його умов малі підприємства, які, володіючи відносно невеликим обсягом фінансових ресурсів порівняно з крупними господарськими структурами, піддаються значній кількості ризиків та менш стійкі до впливу негативних явищ. У аграрній галузі до такої "зони підвищеного ризику" належать у першу чергу фермерські господарства як форма організації малого підприємництва.

Зважаючи на це, актуальний пошук шляхів мінімізації впливу негативних зовнішніх чинників на характер функціонування даної категорії економічних суб'єктів для забезпечення сприятливих умов розвитку малого підприємництва як важливого компонента повноцінно функціонуючого аграрного ринку. Вважаємо, що вагому роль у розв'язанні даної проблеми повинен посідати аналіз інституціонального середовища аграрного сектора економіки та характеру його впливу на функціонування господарюючих суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями інституціонального середовища і його впливу на функціонування і розвиток економічних суб'єктів та економічної системи в цілому займалися видатні американські теоретики інституціоналізму Д. Норт, О. Вільямсон, авторитетні українські та російські дослідники в галузі інституціональної теорії С. Архієреєв, Р. Пустовійт, Р. Капелюшніков, А. Шастітко та ін. [1; 2; 3].

У дослідженні закономірностей і якісних характеристик економічного розвитку хочемо відзначити внесок австрійського економіста Й. Шумпетера [4]. Учений приділив багато уваги вивченню внутрішніх рушійних сил економічної системи, завдяки яким відбувається порушення рівноваги і зміна стану економіки, що актуально і в наші дні.

У статті ми провели синтез поглядів Шумпетера та теоретичних досягнень у галузі інституціональної теорії для з'ясування залежності розвитку економічних суб'єктів та економічної системи в цілому від особливостей впливу зовнішнього середовища, зокрема його інституціональної складової.

Мета роботи. Метою цієї статті є дослідити інституціональні аспекти розвитку малого підприємництва у аграрній сфері. Об'єктом дослідження є малі підприємства аграрної галузі економіки України, предметом - особливості їх функціонування та розвитку в умовах економічного середовища, що склалися в конкретний момент часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як було зазначено, умови економічного середовища, в якому відбувається ділова активність господарюючих суб'єктів, у великій мірі визначаються наявністю, рівнем розвитку та особливостями функціонування інститутів. Сукупність державних і недержавних інститутів

формує інституціональне середовище, стан і якість якого є одними з визначальних чинників ефективності взаємодії господарюючих суб'єктів у межах економічної системи та наявності у них передумов для успішного розвитку.

Вплив інституціонального середовища на функціонування економічних суб'єктів породжує поняття інституціонального забезпечення. Учені [5] виділяють інституціональне забезпечення підприємств у вигляді мікроінституцій (технологічна підготовка виробництва, організація виробництва, підготовка кадрів, планування, організація оплати праці та ін.) та макроінституцій (державні законодавчі акти, наукові та науково-дослідні установи, торгові партнери, банки, інвестори тощо).

Аналізуючи інституціональне забезпечення аграрних підприємств, неважливо побачити, що крупні організаційні форми (АТ, агрохолдинги і т. п.) є відносно стійкими до змінних умов економічного середовища за рахунок концентрації значного обсягу фінансових ресурсів, який дає їм додатковий "запас міцності", і володіють можливостями забезпечення розвитку навіть у випадку впливу негативних зовнішніх чинників.

Мале підприємництво (зокрема, фермерські господарства) у галузі сільського господарства володіє меншими можливостями до балансування, ніж великі підприємства, мало захищене від несприятливого зовнішнього впливу. Тому у цій сфері ситуація супроводжується кризовими та застійними явищами, низькими

темпами розширеного відтворення та іншими подібними процесами.

Відсутність передумов для активного розвитку малого підприємництва, на наш погляд, першочергово пов'язана з відсутністю сприятливих інституціональних умов для ефективного функціонування господарюючих суб'єктів у виробничому, організаційному, маркетинговому та інших аспектах.

Адже, згідно з теорією економічного розвитку Шумпетера, господарська система суспільства в цілому чи окремі складові цієї системи можуть вважатися такими, що розвиваються лише тоді, коли характеризуються впровадженням нововведень, якісними змінами, що призводять до вдосконалення існуючих елементів суспільного виробництва [4]. Збільшення кількісних показників результативності функціонування підприємств, наприклад, зростання рівня прибутку за рахунок залучення додаткового обсягу чинників виробництва, вчений називав ростом. Фактично Шумпетер наголошував на пріоритетності інтенсивного розвитку порівняно з екстенсивним, що є справедливим для сучасності.

З метою дослідження особливостей розвитку малого підприємництва в аграрній сфері із використанням історичного та логічного методів проаналізуємо динаміку створення і результати функціонування фермерських господарств України від часу переходу на ринковий тип господарювання і до сьогодні.

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств в Україні протягом 1990-2010 рр.

За даними Держкомстату (рис. 1), у період з 1990 до 1995 рр. відбувалося активне зростання кількості фермерських господарств, що пов'язано із трансформацією власності та виникненням нових економічних укладів, у межах яких суб'єкти реорганізованого соціалістичного господарства, а також нові учасники ринку прагнули знайти своє місце.

Протягом 1996-2002 рр. зростання кількості підприємств відбувалося по-вільнішими темпами, а починаючи з 2003 р. кількість фермерських господарств стабілізувалася на рівні 40-45 тис. одиниць. Уповільнення темпів збільшення кількості господарюючих суб'єктів пов'язана з поступовим наростанням кризових явищ у сфері малого підприємництва в галузі сільського господарства.

Тепер проаналізуємо цю ситуацію з точки зору зміни чинників економічного середовища, які впливали на стан і поведінку господарюючих суб'єктів. Якщо виходити з того, що інновації, за Шумпетером, призводять до порушення рівноваги економічної системи і є причиною існування циклічності економічного розвитку, можемо судити, що широке впровадження інновацій у господарське життя є початком нового циклу.

Впродовж першого із виділених нами періодів розвитку фермерських господарств зазначені форми господарювання створювались на основі матеріально-технічної бази, яка в достатньо хорошому стані перейшла у приватну власність від реорганізованих колективних господарств. У аграрній сфері відбувалося пристосування до нових, ринкових умов, формувались і розвивалися методи ведення бізнесу, відбувалося утворення та становлення інститутів, притаманних ринковій системі господарювання.

Згідно з поглядами Й. Шумпетера, становлення нових організаційних форм господарювання виконує роль інновацій, тому про перший етап розвитку фермерських господарств можемо судити як про період масштабних організаційних нововведень у сфері виробництва та їх інституціоналізацію. Вважаємо, що він являє собою початок відповідного циклу економічного розвитку у сфері малого бізнесу аграрної галузі економіки.

Протягом другого періоду господарська діяльність почала набирати усталеного характеру, матриця основних ринкових інститутів та її носії - організаційно-правові форми як інституції були сформовані, відбувалось їх подальше вдосконалення. Однак в основному у сфері підприємництва не відбулося оновлення фермерськими господарствами матеріально-технічної бази та технології виробничих процесів, продовжилося використання існуючих потужностей. Економічна ситуація у сфері малого

підприємництва погіршилась, про що свідчить уповільнення темпів зростання кількості фермерських господарств, у тому числі через зниження привабливості цього виду діяльності.

Розглядаючи цю ситуацію крізь призму теорії економічного розвитку, вважаємо, що такий стан речей спричинений відсутністю важливого компонента нововведень, який був присутній на попередньому етапі - нововведень у виробництві. Висловлюємо думку, що у цей період економічний цикл у сфері малого підприємництва перейшов у фазу помірною зростання.

На сьогодні спостерігаємо в основному просте відтворення малих аграрних підприємств з мінімальним рівнем прибутку. Співставлення динаміки зростання кількості фермерських господарств (рис. 1) із показниками обсягу виробництва ними сільськогосподарської продукції (рис. 2) показує, що на фоні незначного коливання кількості господарюючих суб'єктів відбувається нарощення обсягів виробництва. Зважаючи на відсутність нововведень у виробництві та якісних змін інституціонального забезпечення малого підприємництва в аграрній галузі, на третьому етапі можемо судити про перехід сфери малого підприємництва із фази розвитку у фазу росту (за Шумпетером), за якої не відбувається якісних змін показників функціонування економічних суб'єктів, а спостерігається лише їх кількісний приріст. Затяжний характер кризових явищ і тенденція до зменшення загальної кількості фермерських господарств у останні роки, на нашу думку, можуть свідчити про початок фази спаду економічного циклу у сфері малого підприємництва аграрної галузі.

Виходячи з вищесказаного, вважаємо, що перехід на новий виток економічного розвитку потребує своєрідного "поштовху", і цим "поштовхом" повинні стати нововведення. Вони, на нашу думку, не обмежуються матеріально-технічною базою. Інновації повинні також реалізовуватися в плані змін і вдосконалення умов економічного середовища, зокрема інституціональної складової економічної системи, та покращення організації виробництва.

Стимулюючим фактором реалізації нововведень є недостатній розвиток інститутів макрорівня, що покликані сприяти поліпшенню умов функціонування аграрних підприємств в умовах невизначеності - агроторгових домів, аграрних дорадчих служб тощо. Це особливо актуально для малих підприємств, інституціональне забезпечення яких за рахунок мікроінституцій (внутрішнє) на порядок нижче, ніж у підприємств крупних організаційних форм.

Оскільки ці компоненти інституціонального середовища мають своєю метою сприяти

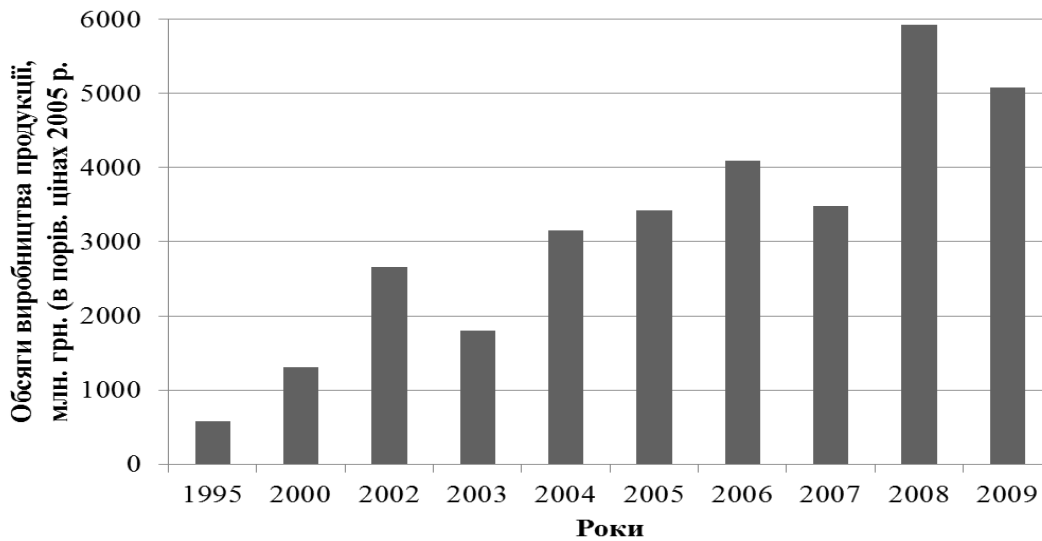

Рис. 2. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами України

підвищенню ефективності функціонування економічних суб'єктів, розширення і вдосконалення їхньої діяльності могло б суттєво знизити рівень трансакційних витрат, пов'язаних із взаємодією підприємств із зовнішнім середовищем. Економія за рахунок зниження трансакційних витрат може послужити джерелом формування грошових коштів на розробку і впровадження інновацій у виробництво та управління в малих сільськогосподарських підприємствах.

Крім того, аналізуючи інституціональне забезпечення малого підприємництва на макрорівні, варто звернути увагу на проблеми реалізації державних програм підтримки і розвитку сільського господарства (наприклад, виділення коштів на модернізацію й оновлення матеріально-технічної бази, закупівлю ви-сокоякісних сортів насіння та порід тварин тощо). Явища корупції та функціонування тіньових схем перерозподілу цільових бюджетних коштів сприяють тому, що для отримання коштів за певною програмою сільськогосподарським підприємствам, у тому числі малим, потрібно здійснити певні неофіційні витрати трансакційного характеру.

Отже, рушій економічного розвитку - нововведення - стримуються недосконалим інституціональним середовищем, яке викликає високі трансакційні витрати на реалізацію цих нововведень, унеможливаючи їх здійснення. Тому боротьба з корупцією та реалізація заходів по виведенню економіки з тіні має важливе значення для створення інституціональних передумов застосування інноваційного підходу у розвитку малого підприємництва в сільському господарстві.

Підсумовуючи, додамо, що у наших попередніх публікаціях [6] ми наголошували на взаємозв'язку циклічності розвитку економіки зі станом інституціонального середовища, що проявляється у рівні та характері здійснення трансакційних витрат економічних суб'єктів. Тому вдосконалення інституціонального середовища, на нашу думку, є ефективним заходом стабілізації економічної ситуації, попередження кризових явищ і забезпечення поступального розвитку малого підприємництва в аграрній галузі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розвиток малого підприємництва у аграрній галузі можливий за наявності двох важливих складових: технічних, технологічних, організаційних та інших нововведень у сфері матеріального виробництва і безперервного вдосконалення інституціонального забезпечення даного процесу на різних рівнях економіки.

Недосконале інституціональне середовище є одним з визначальних факторів, які перешкоджають розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. Воно ускладнює умови функціонування господарюючих суб'єктів у межах ринку і стримує реалізацію нововведень у сільськогосподарському виробництві.

Удосконалення інституціонального середовища функціонування малих підприємств у аграрному секторі повинне полягати у заходах, направлених на зниження рівня трансакційних витрат господарюючих суб'єктів і полегшення вибору ними стратегії і тактики поведінки на ринку в умовах невизначеності. Тому необхідна детальна, науково обґрунтована розробка таких заходів як

засобу забезпечення нової якості розвитку аграрної галузі економіки. У вирішенні цих питань вагоме значення має використання наукового доробку видатного теоретика, чий погляд значно випередили свій час - Й. Шумпетера.

Список літератури

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. - К. : Ос-нови, 2000. - 198 с.
2. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Вільямсон. - К. : АртЕк, 2001. - 472 с.
3. Пустовіт Р. Ф. Інституціональна специфіка досліджень внутрішньофірмових відносин "принципал - агент" / Р. Ф. Пустовіт // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. - До-нецьк : ДонНТУ, 2005. - Вип. 89-2. - С. 14-21.
4. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. - М. : Прогрес, 1982. - 401 с.
5. Коваленко О. В. Інституціональне забезпечення розвитку сільських цегельних підприємств [Електронний ресурс] / О. В. Коваленко // AgroInKom. - 2010. - Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Agroin/2010_10-12/KOVALENKO.pdf
6. Тymoфіїв С. В. Трансакційні издержки, економічні цикли и ефективність економіки / С. В. Тymoфіїв // Організаційно-правові аспекти інноваційного розвитку АПК : збірник наукових трудов. - Горькі-Щецин : Белорусская государственная сельскохозяйственная академия, Западнопоморский технологический университет в Щецине, 2010. - С. 109-111.

Аннотация

Сергей Тymoфеев

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ

Проанализировано влияние институциональной среды на формирование общих условий экономической системы и на эффективность функционирования экономических субъектов в пределах рынка. Обоснована роль нововведений в контексте содействия поступательному развитию малого предпринимательства в отрасли сельского хозяйства. Предложены мероприятия относительно улучшения условий институциональной среды, которые бы обеспечили возможность использования инноваций как движителя экономического развития аграрной отрасли.

Ключевые слова: малое предпринимательство, институциональная среда, аграрная отрасль, нововведение, развитие, эффективность.

Summary

Sergey Tymofiyiv

THE INSTITUTIONAL ASPECTS OF THE SMALL ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE AGRARIAN BRANCH

The institutional environment influence on the economic conditions forming and on the efficiency of economic agents' functioning is analyzed in this article. The part of innovations in the context of facilitation the small enterprise development in the agrarian branch is grounded. There are proposed the measures of improvement of institutional environment conditions. This measures could provide the possibility of using innovations as the engine of the agrarian branch economic development

Key words: small enterprise, institutional environment, agrarian branch, innovation, development, efficiency.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 339.9.05+338.24.021.8

© Поченчук Г.М., 2011

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТКРИЗОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПРІОРИТЕТИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Розглядаються причини сучасної Великої рецесії. Зроблено спробу оцінити наслідки кризи в аспекті формування нової світової економічної архітекτονіки. Розглянено структуру технологічних укладів. Проаналізовано конкурентні позиції України за індексом глобальної конкурентоспроможності. Визначено пріоритети посткризового розвитку вітчизняної економіки.

Ключові слова: глобалізація, фінансово-економічна криза, технологічний уклад, індекс глобальної конкурентоспроможності, посткризовий розвиток.

Постановка проблеми. Глобальна економіка являє собою історично нову реальність, що відрізняється від традиційної світової економіки. За визначенням одного з її апологетів - відомого французько-американського соціолога іспанського походження Мануеля Кастельса "глобальна економіка являє собою дещо інше: це економіка, здатна працювати як єдина система в режимі реального часу у масштабі усєї планети" [1, с.105]. Процес глобалізації світової економіки йде вкрай нерівномірно. Це стосується як сфер діяльності та галузей, так і макроекономічних регіонів, об'єднаних у групи країн і цивілізацій. Саме глобалізація дає змогу найрозвиненішим країнам світу, насамперед США, за допомогою інструментів МВФ і СБ здійснювати певний трансфер криз, розв'язуючи проблеми подолання соціально-економічної кризи у цих країнах за рахунок інших держав. І захист від таких негативних впливів національної економіки є дуже важливим питанням економічної безпеки держави.

Світова фінансово-економічна криза охопила практично всі країни світу. Особливо відчутно вона проявилася у вересні 2008 року із крахом деяких потужних американських та європейських фінансових інститутів. На сьогодні стає очевидним, що саме менш розвинені країни зазнають найбільш відчутних і руйнівних її

наслідків. Це стосується й України, яка після десяти років неперервного економічного зростання обсягів ВВП, зіткнулася із серйозними економічними потрясіннями, що вимагає пошуку ефективних заходів антикризового регулювання та відповідних шляхів подальшого післякризового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика сучасних кризових явищ у світовій економіці, причин їх виникнення, наслідків поширення сьогодні жваво обговорюється чи не всіма економістами, як теоретиками, так і практиками. Значна увага цим процесам приділена у працях таких зарубіжних учених, як М. Алле, П. Герста, К. Рейхарта, Г. Томпсона, Дж. Штігліца, М. Фрідмена та багатьох інших. Вони вивчають руйнівні наслідки та механізми подолання і запобігання світових фінансово-економічних криз. Цим питанням присвячені праці і багатьох українських і російських учених, зокрема С. Архієреєва, В.Базилевича, З.Варналія, А.Гальчинського, В.Гейця, А.Гриценка, Я.Жаліла, Р.Капелюшнікова, С.Мочерного, Р.Нурєєва, Ю.Пахомова, В.Полтеровича, А.Чухна А.Філіпенка та інших, які досліджують наслідки впливу світових криз для економіки, ефективні напрями антикризової політики держави. Враховуючи комплексний характер зазначених проблем доповнення методології еволюційної

економіки дослідженнями інституціоналізму (ці теоретичні підходи переважають у працях більшості згаданих учених) може бути та має стати ефективним засобом адекватного пізнання сучасного суперечливого економічного простору.

Нерозв'язані раніше частини загальної проблеми. Дослідження причин і динаміки розвитку кризових явищ - проблема не нова в економічній науці. Достатньо згадати ґрунтовні праці Жугляра К., Кейнса Дж., Кітчіна Дж., Кондратьєва М., Маркса К., Слуцького Є., Туган-Барановського М., Шумпетера Й. Однак зовсім нові притаманні особливості має сам економічний простір, що характеризується глобалізаційними процесами, формуванням нових технологічних укладів, появою нових світових центрів зростання, які претендують на лідерство. Значні зміни відбуваються в соціогуманітарному середовищі. Усе це вимагає відповідного пристосування теоретичних концептуальних підходів до вивчення циклічної динаміки економічних систем: дослідження впливу сучасних факторів, врахування ролі нових чинників економічного розвитку у процесі формування шостого технологічного укладу, переосмислення основоположних засад економічної моделі існування суспільства, що має змінити сучасну модель суспільства споживання.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення причин виникнення світової фінансово-економічної кризи, оцінка її наслідків з позицій формування нового економічного світоустрою та перспектив України в цих процесах.

Викладення основного матеріалу дослідження. Глобалізація пов'язана зі значними ризиками: переважно - це посилення нестійкості економіки та поглиблення нерівномірності розвитку. Нестійкість економіки напряму пов'язана з економічною нестабільністю. Якщо нестабільність, як правило, асоціюється з проблемами фінансово-бюджетної стабілізації та зниження інфляції, то нестійкість пов'язується з непередбачуваними та несподіваними коливаннями основних макроекономічних параметрів (ВВП, валютних курсів, умов торгівлі, тощо). Коли в їх змінах не відстежується якоїсь певної моделі, економічні агенти та інвестори не можуть прогнозувати тенденції розвитку, в господарській діяльності починає домінувати атмосфера невизначеності. Внаслідок цього відбувається суттєве скорочення інвестицій, під загрозою виявляється не тільки довгострокове економічне зростання, а й економічна стабільність як окремих країн і регіонів, так і світової економіки в цілому.

Масштабність нещодавньої світової фінансово-економічної кризи та глибина її наслідків

дemonstrують надзвичайно високий ступінь глобалізації сучасного світового співтовариства. Більшість експертів приходять до висновку, що витoki сучасної фінансово-економічної кризи полягають у надвиробництві не матеріальних благ, а фіктивних фінансових послуг. Спочатку надмірні засоби, у тому числі спекулятивний капітал, слугували очікуваним джерелом фінансування багатьох національних і міжнародних проєктів, ними користувалися як підприємці, так і державні органи. Але розбалансованість господарства неминуче призводить до кризи. Серед чинників, що характеризують світову фінансову кризу, ключовими є наступні: 1. Дефолт системи іпотечного кредитування у США, банкрутство найбільших у світі американських інвестиційних банків, що спричинило обвал світового фондового ринку.

2. Падіння світових цін на нафту - зі 147 доларів за барель в липні 2008 року до 47 в листопаді 2009 року. Цей процес спричинив глобальне падіння цін на енергоносії та скорочення їх видобутку.

3. Руйнація світової кредитно-фінансової системи спричинила втрату реальної платоспроможності населення та (відповідно) падіння рівня промислового виробництва на всіх ланках технологічного ланцюжка.

4. Масштабне (від 10% до 40%) падіння ВВП національних економік країн, зорієнтованих, насамперед, на експорт енергоносіїв і сировини й залежні від світової кредитно-фінансової кон'юнктури.

Однак глибші причини кризи полягають у вичерпанні сучасної моделі "суспільства споживання". Цивілізаційний розвиток світового співтовариства, особливо на початку третього тисячоліття, набув докорінних змін, що мають системний характер і пов'язані з кардинальною зміною середовища, придатного для проживання людини. В умовах дії ліберальної парадигми загострюється конкурентна боротьба за ресурси, яка зачіпає національні інтереси держав, що не інтегровані в глобальні економічні процеси.

Цивілізацію багато науковців трактує як окрему, відносно автономну, здатну до самоорганізації й саморозвитку поліетнічну, соціокультурну систему, що має просторово-тимчасові виміри, базові духовно-культурні основи, а також стійкі, довгострокові форми буття й характер поведінки. Сукупність цих властивостей і засобів дає змогу цивілізаціям виживати й розвиватися в найнесприятливіших умовах існування, постійного протиборства на міжнародній арені. Кожна нинішня цивілізація починає замислюватися над цінністю найбільш рекламованих і нав'язуваних Заходом способів світоустрою, суспільної й економічної організацій сучасної держави.

Суспільні уявлення дедалі більше схилиються до необхідності рішучого захисту духовних основ буття, культурної ідентичності, збереження всього різноманіття цивілізацій, а не тільки держав. Ці уявлення будуються на тому, що люди залишатимуться єдиними в духовному плані, незважаючи на національні, релігійні, культурні й інші відмінності, якщо в них є совість, порядність, розумність, справедливість, оскільки ці якості є базовими для загальних уявлень про життя й смерть, добро й зло, щастя й нещастя, праведність й неправедність, про благополуччя й безпеку для себе й інших членів конкретного суспільства й світового співтовариства.

Сучасний російський учений С. Кисельов, який узагальнив досвід російських і закордонних досліджень XIX-XX ст. з питання цивілізацій у своїй книзі "Основний інстинкт цивілізацій" (2002 рік), до культурно-історичних типів, що існують нині, зараховує: західну; ісламську; православну; конфуціансько-буддійську; індуїстську; латиноамериканську; російську; японську й африканську локальні цивілізації, тобто усього 9 цивілізацій. [2]

Усі цивілізації перебувають у постійній взаємодії між собою в діапазоні від взаємовигідного співробітництва й позитивного взаємовпливу до гострого суперництва й силового протиборства. Не випадково А. Тойнбі охарактеризував сучасну світову політику як змагання цивілізацій: політичне, економічне, ідеологічне [3].

Зазначимо, що такий перегляд принципів світоустрою закономірний. Світова глобальна цивілізація, представлена ООН, ЮНЕСКО та іншими Міжнародними інститутами, надто тісно пов'язана із західною цивілізацією й дуже мало містить цінностей інших цивілізацій. До того ж, уся система міжнародних інститутів відповідальності, прийняття рішень, взаємодії й національного регулювання базується на застарілих підходах і механізмах, неприйнятних у нових умовах світового розвитку.

Хоча сьогоднішній світ у цілому демонструє ознаки поступового виходу з фінансово-економічної кризи, ще залишається багато невизначеності і нерозв'язаних проблем. Вихід країн з кризи відбувається вкрай нерівномірно, що призводить до перерозподілу сил і ресурсів у світі. Найвищі темпи розвитку демонструють сьогодні країни, що розвиваються, у першу чергу, Китай, Індія, Бразилія. Їх відрив від розвинених країн (США, ЄС, Японія) стає дедалі більшим. При цьому зміни у географії економічного розвитку відбуваються відповідно до розподілу населення у світі.

Криза виявила глибинні вади глобальної

економічної моделі, сприяла усвідомленню необхідності системних змін світового економічного і соціального порядку. Як зазначається у звіті Всесвітнього економічного форуму "Глобальні ризики 2011" [4] на даний час для світового співтовариства пріоритетними є питання економічного розвитку та глобального управління. В економічній сфері ключовими питаннями глобального розвитку залишаються подолання макроекономічних дисбалансів, зниження рівня безробіття, посилення державно-приватного партнерства, врегулювання демографічних проблем, визначення нової економічної моделі розвитку. Особливістю поточного етапу глобального економічного розвитку є те, що країни спрямовують свою економічну політику, в першу чергу, на вирішення питань внутрішнього розвитку. Іншими глобальними ризиками, які визначатимуть найближче майбутнє, є: дефіцит ресурсів на фоні зростаючої чисельності населення в світі; поширення тіньової економіки; зростання транскордонної злочинності, корупції; посилення кіберзлочинності; послаблення техногенної безпеки, зміна клімату; можливість відновлення "гонки озброєнь".

Отже, поточний стан посткризового відновлення світової економіки має досить суперечливий характер. Змінюється світовий геополітичний ландшафт. Він стає багатополярним і багатовимірним водночас. Прискорюються процеси регіональної інтеграції. З'являються нові країни-лідери, що претендують на провідні позиції у посткризовому світі. До чинників і викликів, які можуть перешкодити або стримати посткризове економічне відновлення, належать:

низька економічна динаміка, насамперед, розвинутих країн, у яких ще не компенсовані кризові втрати;

боргові негаразди у розвинутих країнах Європи, затягування яких знизить довіру не лише до європейських фінансових ринків та інститутів, але й світових загалом, що стане "продовженням" недовіри, погіршення фінансових умов господарювання, поширення стагнаційних процесів;

висока і нестабільна ціна на енергоресурси, насамперед нафту, що посилює невпевненість, провокує спекулятивні тенденції, а з тим відбувається втрата цінних орієнтирів для бізнесу і пов'язаних фінансових ринків. Водночас погіршуються споживчі настрої, знижується сукупний попит, що провокуватиме зниження виробництва і поширення стагнаційних проявів;

- подальша консервація ринків житла у розвинених країнах, насамперед США, які є

визначальними для розвитку економіки, посилення стимулів до продуктивної праці;

- валютна нестабільність і слабкий долар - за відсутності надійної міжнародної валюти можуть лише посилювати валютні коливання, що стане елементом макроекономічної нестабільності, поширення інфляційних процесів. Поряд з цим, внаслідок доларової слабкості відбуватиметься реальне зміцнення національних валют висхідних економік, з погіршенням умов торгівлі, валютними війнами (прискореною девальвацією заради отримання торговельних вигод), що означатиме подальше нарощування макроекономічних дисбалансів;

зниження попиту в Японії, посилення інфляційних процесів у Китаї, що разом негативно вплине на світовий сукупний попит, а з тим - провокуватиме стагнаційний характер світової економіки [5].

У цих умовах для України важливим завданням є не тільки макроекономічна стабілізація та ефективні антикризові заходи, а й вибір ефективної моделі розвитку, реалізація якої дала б можливість зайняти нашій країні гідне місце у світовому співтоваристві, гідний рівень достатку та самоствердження. Пошук власної моделі розвитку - це передусім намагання визначити оптимальний шлях побудови сучасної, конкурентоспроможної, привабливої для життя

країни. У кожній державі буде своє бачення і своя модель поступу, але, незважаючи на розмаїття підходів, сьогодні можна виокремити основні складники національного успіху. Безперервна модернізація та інноваційність - такою має бути універсальна формула не тільки політичного й економічного, а й соціального, культурного, гуманітарного розвитку.

Кризу можна розглядати як переломний момент у розвитку країни, що дає простір новому витку соціальних, економічних, політичних та інших змін. Використовуючи системну методологію, можна вважати, що криза змінює тенденції життєдіяльності системи, тобто порушує її стійкість, радикально оновлюючи її. Тому очисна сила кризи потрібна системі не менше, ніж стабільне функціонування та розвиток і, головне, при цьому правильно використати ситуацію.

Серед економічних пріоритетів посткризового розвитку найчастіше називають посилення конкурентоспроможності української економіки на основі інноваційного розвитку. Однак, незважаючи на певні позитивні зрушення, конкурентоспроможність залишається на низькому рівні. Згідно зі Звітом про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) 2011 - 2012, Україна посіла 82-е місце серед 142 країн світу (табл.1).

Таблиця 1.

Результати України в розрізі складових індексу глобальної конкурентоспроможності [6]

Складові індексу	Рейтинг України 2011-2012 (зі 142 країн)	Рейтинг України 2010-2011 (зі 139 країн)	Зміна позиції порівняно з минулим роком
1 група: Інститути	131	134	+3
2 група: Інфраструктура	71	68	-3
3 група: Макроекономічна стабільність	112	132	+20
4 група: Охорона здоров'я та початкова освіта	74	66	-8
5 група: Вища та професійна освіта	51	46	-5
6 група: Ефективність товарних ринків	129	129	0
7 група: Ефективність ринку праці	61	54	-5
8 група: Розвиненість фінансового ринку	116	119	+3
9 група: Технологічна готовність	82	83	+1
10 група: Обсяг ринку	32	38	+6
11 група: Конкурентоспроможність бізнесу	103	100	-3
12 група: Інновативність	74	63	-9
Загальний індекс	82	89	+7

Звіт ВЕФ визначає конкурентоспроможність як сукупність інститутів, стратегій та факторів, які забезпечують певний рівень продуктивності країни. Рівень продуктивності зобумовлює сталий рівень добробуту, досягнення якого економіка здатна забезпечити. Інакше кажучи, країни з більш конкурентоспроможною економікою можуть сприяти підвищенню рівня доходів громадян. Країни, що мають конкурентні переваги в різних сферах економіки, зазвичай швидше долають кризові явища та ліпше відновлюють економіку.

Попри загальне поліпшення рейтингу України за результатами розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності, як показують дані таблиці 1, показники залишаються низькими. Характеристикою економіки України є переважання у структурі виробництва товарів із низькою доданою вартістю, енерго- і ресурсозатратність, практична відсутність конкуренції на внутрішньому ринку, його незначна місткість, монополізація і зарегульованість. Але якщо конкуренція на внутрішньому ринку низька, то не можна очікувати і конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

Продовження використання витратної економічної моделі, відсутність стимулів до інноваційних процесів і динамічного розвитку нових технологічних укладів зумовлюють неконкурентоспроможність української економіки, унеможливають кардинальне підвищення рівня та якості життя населення, провокують посилення соціальної напруги.

Технологічний уклад характеризується єдиним технічним рівнем складових його виробництв, пов'язаних вертикальними та горизонтальними потоками якісно однорідних ресурсів, які спираються на загальні ресурси кваліфікаційної робочої сили, загальний науково-технічний потенціал і певні технології [7, с.11]. Відповідно до теорії довгих хвиль М. Д. Кондратьєва, науково-технічний прогрес розвивається хвилеподібно з циклами 50-60 років. Упродовж останніх століть в історії технологічно-інноваційної еволюції відбулося 5 хвиль, унаслідок чого утворилося 5 технологічних укладів. Перший уклад (1770-1830 рр.) базувався на нових технологіях у текстильній промисловості. Другий (1830-1890 рр.) пов'язаний з розвитком залізничного транспорту та механізацією виробництва практично всіх видів продукції на базі парового двигуна. Третій (1880-1930 рр.) ґрунтувався на використанні у промисловості електроенергії, розвитку важкого машинобудування й електротехнічної промисловості на базі використання прокату, досліджень у галузі хімії. Четвертий (1930-1990

рр.) передбачав подальший розвиток енергетики, яка ґрунтується в основному на використанні нафти та нафтопродуктів, газу, засобів зв'язку, нових синтетичних матеріалів. П'ятий, започаткований у середині 80-х років, передбачає використання досягнень у сфері мікроелектроніки, інформатики, біотехнологій, генної інженерії, нових видів енергії, освоєнні космічного простору, супутникових технологій.

Сьогодні настає ера шостого технологічного укладу, який ґрунтується на синтезі комп'ютерних технологій з нанотехнологіями та біотехнологіями, розробками систем штучного інтелекту, що призведе до значного збільшення ефективності промисловості; все помітнішими стають ознаки сьомого технологічного укладу, який відноситься до створення технологій "холодного термоядерного синтезу", що має докорінно змінити енергетичний потенціал земної цивілізації [8].

Структуру української економіки можна представити так: застарілі 3-й і 4-й технологічні уклади - близько 95%, 5-й - 4%, 6-й - 0,1-3%. Бачимо, що пріоритети, які фактично сформувалися в Україні в останнє десятиліття, не відповідають тим, що поширені у світі [9, С.13.].

У фазі структурної кризи, зумовленої заміщенням технологічних укладів, вкрай важливо випереджаюче освоєння ключових виробництв ядра нового технологічного устрою, що дозволить отримувати інтелектуальну ренту в глобальному масштабі і фінансувати за рахунок неї його розширене відтворення. У цих умовах для країн, що розвиваються, відкривається можливість прискореного розвитку на гребені нової довгої хвилі економічного зростання за рахунок швидкого формування технологічних сукупностей ядра нового технологічного укладу. [10]

На думку провідних учених, спеціалістів, експертів, Україна має можливості для забезпечення розвитку вітчизняної економіки на основі сучасних технологій. Україна належить до восьми країн світу, що мають науково-технічний потенціал для створення найсучаснішої авіакосмічної техніки. Входить до десяти найбільших суднобудівних країн світу. Значною є частка зайнятих у високо- та середньотехнологічних галузях промисловості. Україна зберігає високотехнологічні конкурентоспроможні виробництва у приладобудівні, випуску енергетичного устаткування та важкому машинобудуванні, окремих галузях кольорової металургії.

Достатньо високий є і науково-технічний потенціал України. Так, згідно з уже згадуваним Звітом ВЕФ, Україні вдалося зберегти такі конкурентні переваги як високий рівень покриття вищою (7 місце) , середньою освітою, висока

якість математичної освіти (36 місце).

З урахуванням наростаючого технологічного відставання української економіки на фоні становлення нового технологічного укладу в передових країнах час вибору інноваційної шляху розвитку обмежений найближчими двома-трьома роками. Осідлати нову хвилю економічного зростання в процесі її зародження можна відносно легко, спираючись на наукові напрацювання у ключових технологіях нового технологічного укладу. Після вступу його до фази зрілості для цього будуть потрібні колосальні інвестиції. Якщо можливості структурної перебудови української економіки на основі нового технологічного устрою будуть упущені, то надалі її еволюція йтиме за інерційним сценарієм, обмежуючись сировинною периферією світової економіки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на сучасному етапі розвитку перед Україною стоїть завдання і є можливості для досягнення ефективного вписування у технологічну траєкторію еволюції людської цивілізації. Практична реалізація цього завдання потребує значних управлінських зусиль, і першим кроком повинна стати об'єктивна економічна оцінка технологічного розвитку української економіки в контексті світової еволюції технологічних укладів з тим, щоби розробити і впровадити дієві інституційні, законодавчо-нормативні й економіко-мотиваційні заходи для забезпечення прискореного розвитку галузей 5-го та 6-го технологічних укладів. Українська модель динамічного економічного розвитку повинна бути зорієнтована на формування таких ціннісних та поведінських стереотипів населення, які відповідають, з одного боку, культурно-історичним традиціям України, а з іншого - високим вимогам цивілізаційного розвитку у XXI столітті. Саме рух по даному шляху дозволить створити нові види діяльності, сформувавши нові типи соціальних відносин, посилити інтелектуальний, творчий потенціал людини, залучити до світових культурних цінностей.

Список літератури

1. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 608 с.
2. Киселёв С.Г. Основной инстинкт цивилизаций и геополитические вызовы России / Киселёв С.Г. - М.: Издательство "Известия", 2002. - 368с.
3. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории: Сборник / Тойнби А.Дж. [Пер. с англ.]. - М.: Айрис-пресс, 2003. - 592 с.
4. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. World Economic Forum in collaboration with : Marsh & McLennan Companies, Swiss Reinsurance Company, Wharton Center for Risk Management, University of Pennsylvania, Zurich Financial Services. World Economic Forum, January 2011 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org>
5. Юрчишин В. Перспективи посткризового економічного відновлення [Електронний ресурс] / Юрчишин В. - Режим доступу до статті: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=924
6. The Global Competitiveness Report 2011-2012 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf
7. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / Глазьев С. Ю. - М.: ВлаДар, 1993 - 30 с.
8. Єрохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України / С. Єрохін // Економічний Часопис XXI. - 2006. - № 1-2. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до журн.: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20060102&n=1-2&y=2006>.
9. Бурлака В. Пріоритети інноваційного розвитку в українській економіці / В.Бурлака // Діловий вісник. - 2010. - № 12(199). - С. 13.
10. С. Глазьев Мировой экономической кризис как процесс смены технологических укладов / С.Глазьев // Вопросы экономики. - 2009. - №3. - С.14-27.

Аннотация

Поченчук Галина

**ОСОБЕННОСТИ ПОСТКРИЗИСНЫХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ:
ПРИОРИТЕТЫ ДЛЯ УКРАИНЫ**

Рассматриваются причины современной Большой рецессии. Сделаны попытки оценить последствия кризиса в аспекте формирования новой мировой экономической архитектоники. Проанализированы конкурентные позиции Украины согласно индексу глобальной конкурентоспособности. Обозначены приоритеты посткризисного развития отечественной экономики.

Ключевые слова: глобализация, финансово-экономический кризис, технологический уклад, посткризисное развитие, индекс глобальной конкурентоспособности.

Summary

Pochenchuk Galina

**FEATURES OF POSTCRISIS ECONOMIC TRANSFORMATIONS: PRIORITIES ARE
FOR UKRAINE**

The article deals with the reasons of the modern Great recession. There has been made an attempt to estimate the consequences of crisis in the aspect of the new world economic architectonics formation. The structure of the technological models has also been considered. Competitive positions of Ukraine have been analysed according to the index of global competitiveness. There has been carried out the domestic economy priorities of postcrisis development.

Key words: globalisation, financial-economical crisis, postcrisis development, the index of global competitiveness, the technological model.

СИСТЕМНА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИНАМІКА СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Проаналізовано та узагальнено підходи до визначення етапів глобалізації, уточнено сутність та зміст глобалізації через співвідношення з поняттями інтернаціоналізації та інтеграції. Встановлено більш високу кореляційну залежність між значеннями індексу глобалізації KOF та глобального індексу інноваційного розвитку INSEAD для країн, високо інтегрованих у глобалізаційні процеси.

Ключові слова: глобалізація, інтернаціоналізація, інтеграція, глобальна економічна система, індекс глобалізації, глобальний індекс інноваційного розвитку.

Постановка проблеми. Пріоритетна роль економічної сфери в суспільному житті обумовила вирішальне значення економічної глобалізації, як невід'ємної складової загальносвітового глобалізаційного процесу. З урахуванням вимог міждисциплінарності, дослідженню проблем глобалізації світової економіки та формування глобальної економічної системи, а також особливостей впливу глобалізації на розробку стратегій конкурентоспроможності країн в умовах інноваційного розвитку, повинне передувати виявлення характеристик глобалізації як загальнонаукового аналітичного поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сформувався глибокі методологічні підходи до вивчення сутності глобалізації, викладені в працях економістів, соціологів, політологів, філософів, істориків - вчених Е. Азроянца, Б. Бади, К. Бейлі, У. Бека, О. Білоруса, Е. Гіденса, Р. Гілпіна, Д. Гольдблатта, В. Іноземцева, Т. Кальченка, Е. Макгрю, Ю. Макогона, Дж. Моделскі, К. Омае, Р. Робертсона, Дж. Розенау, В. Панькова, В. Сіденка, Дж. Томпсона, А. Філіпенка, Ф. Фукуями, П. Хелда, А. Хопкінса, О. Швиданенка, Ю. Шишкова та ін.

Незалежно від певних суперечностей та специфіки того або іншого підходу, більшість науковців визнають глобалізацію як об'єктивне комплексне геополітичне, гео економічне, геокультурне явище сучасного світу, рух людства до цілісної глобальної системи [1, с. 13]. Водночас трактування сутності та змісту глобалізації, так саме як визначення співвідношення з поняттям інтернаціоналізації, виявлення та оцінка впливу глобалізації на тенденції сучасного розвитку, потребують уточнення та поглибленого дослідження.

Постановка завдання. Дослідження спрямоване на уточнення сутності та змісту глобалізації з використанням системного методу,

через визначення ступеню інтегрованості країн світу до глобалізаційних процесів та зв'язку між показниками глобалізації на інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасний науковий пошук є неможливим без запровадження системної методології дослідження глобалізації, що інтегрує підходи до формування, організації, функціонування та розвитку світу як цілісної економічної, соціокультурної та політичної системи.

Початок системного дослідження формування глобального суспільства науковці пов'язують, перш за все, з концептуалізацією різниці між двома типами соціально - економічної організації, а саме: замкненою в межах національного господарства; та такою, що охоплює групи країн, регіони або навіть увесь світ [2]. Французький дослідник Ж. - М. Сіроен визначає глобалізацію як процес інтеграції національних економік [3]. З. Адаманова вбачає в глобалізації "всесвітній процес інтеграції, що має місце в різних сферах життя та діяльності людини" [4].

Слід виокремити два головних підходи до визначення етапів становлення та розвитку глобалізації.

Перший підхід - "історичний", згідно з яким витоки глобалізації слід шукати в минулому - в ХІХ ст., на рубежі ХV - ХVІ ст., або навіть в І - ІІ тисячолітті до н.е., отримав розвитку в роботах зарубіжних (Е. Хопкінс, К. Бейлі, Дж. Моделскі, Т. Девезас, У. Томпсон, Ю. Остерхаммер), та вітчизняних (А. Філіпенко) вчених. Науковці виокремлюють три (Т. Фрідман), чотири, або навіть шість (Г. Терборн) хвиль глобалізації. Грунтуючись на даних про динаміку співвідношення світового експорту та світового ВВП, обсягів іноземного капіталу, та притоку мігрантів до США, експерти Світового банку датують першу хвилю глобалізації 1870 - 1940 рр;

другу хвилю 1950 - 1980 рр.; третю хвилю - з 1980 р. [5, с. 23 - 32].

Другий підхід - "інтегральний", розглядає глобалізацію як виключно сучасне соціально - економічне явище, та пов'язує генезис глобалізації з останньою чвертю ХХ ст. Найбільш послідовно названого підходу притримуються А. Гальчинський, А. Геєць, Е. Гідденс, Д. Лук'яненко, А. Неклесса, К. Омає, І. Осадча, Дж. Розенау, Ф. Фукуяма, Ю. Шишков та інші.

Ми розглядаємо два названих підходи - "історичний" та "інтегральний" як такі, що не суперечать один одному, а висвітлюють логічно - поступальний характер формування, системність і комплексність загальної теорії глобалізації, генезис глобалізаційної парадигми суспільного розвитку. Якщо "історичний" підхід сформував уявлення про динамізм та історичний характер глобалізаційного процесу, то в межах "інтегрального" підходу відбулось усвідомлення явища глобалізації як такого.

Слід зазначити неповне використання сучасною наукою потенціалу діалектичного методу в дослідженнях глобалізаційної проблематики. Ми вважаємо обґрунтованим вивчення глобалізації з використанням базових категорій діалектики - безперервності та переривчастості (дискретності), які розкривають протилежні, але взаємопов'язані якості об'єктів та процесів.

Безперервність відображує органічну цілісність об'єкту або процесу, єдність та взаємозв'язок його складових, елементів, станів, необмеженість в часі та просторі, взаємну обумовленість ступенів еволюційного розвитку.

Переривчастість (дискретність, від лат. *discretus* - переривчастий, роздільний) показує просторово - часову локалізованість елементів, станів будь - якого об'єкту, процесу, та можливість їхнього існування як самостійних складових цілого.

Якщо звернутись до трактування глобалізації як цілісного явища та сутнісної характеристики світового соціально - економічного процесу, то слід припустити, що безперервність виражає єдність, взаємозв'язок та взаємообумовленість окремих етапів процесу глобалізації, який розгортається в часі та просторі, що є підґрунтям "історичного" підходу. В той час як дискретність заснована внутрішній диференційованості окремих стадій розвитку світової системи на шляху до глобальної цілісності, та відповідає "інтегральному" підходу до глобалізації як якісно нової стадії розвитку суспільства. Застосування адекватного категоріального апарату дозволяє обґрунтувати взаємодоповнюваність історичного та інтегрального підходів до історичних меж

глобалізації, зробити припущення про багатоваріантність майбутніх форм та проявів глобалізації за умови загальної цільової спрямованості на формування глобальної (загальнопланетарної) системи як "сукупного соціального організму" [6].

Тлумачення сутності та змісту глобалізації через терміни та поняття, пов'язані з рухом людства до цілісної глобальної системи, обумовлює інтеграційну домінанту процесу глобалізації.

Глобалізація розгортається через взаємодію двох альтернативних тенденцій: інтеграції та дезінтеграції [6]. В глобалізаційному контексті інтеграція виступає як становлення суперечливої цілісності світового соціально - економічного устрою, а дезінтеграція - як збереження відособленості та диференціації національно - державних, національно - економічних та цивілізаційно - культурних утворень. На будь - якому етапі розвитку суспільства присутність як інтеграційних, так й дезінтеграційних тенденцій є обов'язковою.

Емпіричний досвід дозволяє стверджувати про превалювання інтеграційних тенденцій над дезінтеграційними. З. Адаманова [4], Д. Лук'яненко [7], Т. Орехова [8], О. Швиданенко [9] вивчають нове явище у сфері міжнародних взаємодій - глобальну інтеграцію, яка має свою специфіку, сутнісні особливості, зростаючу концептуальну значущість для формування зовнішньої політики та зовнішньоекономічних стратегій усіх без винятку країн світу.

Одночасно різноманітність інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій, а також їхнє різне співвідношення на окремих етапах обумовлює різноспрямованість вектору розвитку, та відповідно - різну спрямованість та інтенсивність глобалізації, а також дозволяє обґрунтувати твердження про нелінійність глобалізаційного розвитку.

Грунтуючись на узагальненні результатів попередніх досліджень, із застосуванням діалектичного, еволюційного та системного методів, ми розглядаємо глобалізацію в двоєдиному ракурсі, як:

- безперервно - дискретний нелінійний процес, тобто різноспрямований рух людського суспільства в економічній, політичній, соціокультурній, природно - екологічній площинах, що обумовлює послідовну зміну станів світової суспільної системи в часі та просторі, в напрямку досягнення граничної цілісності соціуму;

- результат процесу глобалізації - множини станів світової системи як соціального організму, утворених в результаті якісних змін усередині системи, що відбуваються періодичним чином та

обумовлюють кардинальне підвищення її цілісності (інтегрованості) в економічній, соціальній (соціокультурній), політичній площинах на певних темпорально - просторових ділянках соціально - економічного процесу.

Суперечлива взаємодія інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій обумовлює не тільки позитивну динаміку соціально - економічного розвитку, а й підвищення економічної нестабільності, невизначеності глобального середовища. Загострення глобальних проблем обумовило необхідність адаптації концепції сталого розвитку до сучасних глобалізаційних викликів. Таке завдання було втілене в проекті "Глобальне моделювання процесів сталого розвитку в контексті безпеки населення земної кулі" під керівництвом академіка М. Згуровського [10].

Водночас глобалізація та сталий розвиток не можуть слугувати універсальними характеристиками нового етапу соціальних, економічних, політичних процесів у відокремленні від інноваційного розвитку. Визначальна роль інноваційних процесів як невід'ємної складової та рушійної сили соціально - економічного розвитку, роль інтелектуального капіталу та знань в умовах глобалізації обґрунтовано автором в роботах [11, 12].

З урахуванням складності та багатомірності зв'язків, що забезпечують цілісність світової системи за домінуючої ролі економічної складової, суттєве місце в методологічному фундаменті досліджень глобалізації та виявленні цільової спрямованості глобалізаційного процесу має зайняти соціоекономічна парадигма А. Етціоні [13], у відповідності до якої господарська система становить основу суспільства, але не є автономною від суспільства. Ефективна політика держави має враховувати вплив соціальних факторів на економічні процеси, та характер причинно - наслідкових зв'язків між економічними та неекономічними змінними [13].

Звідси вважаємо доцільним запровадити поняття інтегрального вектору світового соціально - економічного процесу, що є сумою різноспрямованих векторів суспільного розвитку, розташованих в економічній, соціальній, політичній, соціокультурній, природно - екологічній площинах в системі координат "глобальна цілісність" - "інноваційна динаміка" - "сталий розвиток", та визначає просування світової системи в часі та просторі вздовж нелінійної траєкторії, в напрямку глобальної економічної системи у відповідності до вимог інноваційного сталого розвитку.

Визначення цільового спрямування світового соціально - економічного процесу переважно

через економічний контекст підкреслює пріоритетне значення економічних складових, відносин та зв'язків, та відповідно - домінуючу роль економічної глобалізації в розвитку соціуму, в безпосередній єдності з соціальними факторами.

Відповідно, "історичний" підхід до хронологічних меж глобалізації дозволяє розглянути послідовність формування глобальної системи в русі - від утворення первісних її станів з низьким рівнем системності та інтегрованості внутрішніх зв'язків до переходу світової системи в якісно нові стани з більш високим рівнем системності та інтегрованості зв'язків.

В свою чергу, "інтегральний" підхід зосереджує увагу на результатах такого руху - станах, що виникають в результаті періодичних якісних змін усередині світової системи, спрямованих на кардинальне підвищення її цілісності в економічній, соціальній (соціокультурній), політичній площинах.

Згідно трактування глобалізації як безперервно - дискретного процесу, кожний період накопичення кількісних змін в світовій системі слід розглядати як окрему стадію, або етап глобалізації, що характеризує дискретність. На такій стадії відбуваються нелінійні різноспрямовані процеси розвитку. В результаті накопичення змін відбувається перехід до наступного стану з більш високим рівнем цілісності, що є свідченням безперервності.

Цільовим спрямуванням глобалізаційного процесу є досягнення граничної цілісності соціуму, а результатом - формування глобальної економічної системи, як цілісної єдності, в якій за методом наукової абстракції можуть бути відокремлені: економічна, соціальна (соціокультурна), політична, та ін. складові.

Представлення глобалізації як процесу та як результату вимагає уточнення змісту глобалізації через співвідношення із поняттям інтернаціоналізації.

Запропоноване автором трактування сутності глобалізації як дискретного нелінійного процесу, що визначає рух світової системи до граничної цілісності, та одночасно як досягнутого якісно нового інтегрального стану світової системи, дозволяє розглядати інтернаціоналізацію у співвідношенні з глобалізацією, в двох аспектах.

По - перше, як провідний інструмент, або засіб забезпечення руху суспільства вздовж інтегрального (глобалізаційного) вектору світового соціально - економічного процесу. Накопичення кількісних змін показників інтернаціоналізації призводить до розгортання інтеграційних процесів, та відповідно - до зміни якісних станів суспільства вздовж вектору глобалізації в напрямку зростання цілісності.

По - друге, як змістовну (кількісну)

характеристику глобалізації світової системи, що має різну інтенсивність, та відповідне - різне кількісне значення на окремих етапах розвитку суспільства. Вища цілісність світової системи виникає в результаті періодичного перетворення кількісних характеристик інтернаціоналізації соціально - економічних явищ та процесів на якісні характеристики глобалізації.

Ступінь глобалізації може бути визначений через відповідні кількісні значення показників інтернаціоналізації різних сфер суспільства на певних етапах розвитку.

Таким чином, якщо рух до системної цілісності в світовому масштабі, або глобальна інтеграція (що є якісним критерієм), складає сутність глобалізації, то інтернаціоналізація (кількісний критерій) складає її зміст.

Усвідомлення сутності та змісту глобалізації як комплексного явища, обумовило необхідність та можливість кількісних вимірювань глобалізації, вивчення її динаміки, здійснення порівняльного аналізу залучення до глобалізаційних процесів окремих країн та регіонів світу.

Аналіз та порівняння структури індексів глобалізації, розрахованих за різними методиками, дозволяє виявити еволюцію розуміння сутності та змісту глобалізації, методологічних підходів до її дослідження та оцінювання.

Індекс глобалізації А. Т. Kearney/Foreign Policy (АТК/FP Globalization Index дозволяє відстежити та оцінити динаміку глобалізації через поняття глобальної інтеграції, яке є багатоаспектним та поєднує політичну, економічну, соціальну та технологічну складові [14]. Індекс глобалізації розраховується для 72 країн світу, в яких мешкають 88% населення земної кулі та виробляється 97% світового ВВП.

Маастрихтський індекс глобалізації (Maastricht Globalisation Index, MGI) розрахований за методикою, розробленою фахівцями Міжнародного Центру інтегрованого оцінювання та стійкого розвитку (International Centre for Integrated Assessment and Sustainable Development, ICIS) Маастрихтського університету, Нідерланди. Окрім інтернаціоналізації торгівлі, руху фінансового капіталу та потоків інформації, показники глобалізації охоплюють соціальні та культурні зв'язки, туризм, політику, екологічні умови [15].

Ураховання екологічного впливу на біосферу Землі здійснюється через запроваджене в 1992 р. канадським науковцем Уільямом Різом поняття "екологічного сліду", що дозволяє виміряти вплив (тиск) на навколишнє середовище будь-якої людини, підприємства (організації), населеного пункту, країни, населення всієї планети [16]. Маастрихтський індекс є єдиним індексом

подібного виду, що ґрунтовним чином враховує екологічні наслідки глобалізації та роль окремих країн в "глобальному забрудненні" Земної кулі.

Індекс глобалізації KOF (Index of Globalization KOF) запроваджений в 2002 р. Розрахунок здійснюється за методикою Міжнародного рейтингового агентства Швейцарського Економічного інституту KOF [17]. В дослідженнях Уільяма Кларка, Піпа Норріса, Роберта Кеохана, Джозефа Най глобалізація концептуалізована як процес, що розмиває національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології та методи регулювання й управління, продукує складні зв'язки взаємної залежності [17].

Динаміку індексу глобалізації KOF для світової економіки за період 1980 - 2007 рр., а також динаміку індексів економічної, політичної та соціальної глобалізації як складових інтегрального індексу надано на рис. 1.

Отримані дані підтверджують довгострокову тенденцію до підвищення рівня глобалізації, за наявності певних коливань в окремі роки.

Найвищу динаміку демонструє індекс економічної глобалізації, що підтверджує положення про визначальну роль економічної складової в загальносвітовому глобалізаційному процесі.

Порівняння ступеню інтегрованості країн до глобалізаційного процесу здійснюємо за допомогою співставлення значень інтегрального індексу глобалізації KOF станом на 2007 р. для різних країн. Згідно авторської методики, викладеної в роботі [19], за значеннями інтегрального індексу глобалізації країни світу було поділено на три групи (табл. 1).

До першої групи увійшли країни з високим значенням індексу глобалізації, яке становить 68,88 та більше. Крім того, виділено дві підгрупи: з достатньо високим значенням індексу (від 80,92) та з помірно високим значенням індексу (68,88 - 80,91).

Другу групу склали країни із середнім значенням індексу глобалізації. Критерієм віднесення країн до другої групи є значення індексу в діапазоні від 46,42 до 68,87. Цю групу також розподілимо на дві підгрупи:

- країни з високим середнім значенням індексу - від 57,65 до 68,87;

- країни з низьким середнім значенням індексу - від 46,42 до 57,64

Третю групу складають країни з низьким значенням індексу глобалізації - від 20,00 до 46,42. В цій групі також виділимо дві підгрупи:

- країни з помірно низьким значенням індексу - від 33,38 до 46,42;

- країни з дуже низьким значенням індексу - від 20,00 до 33,37.

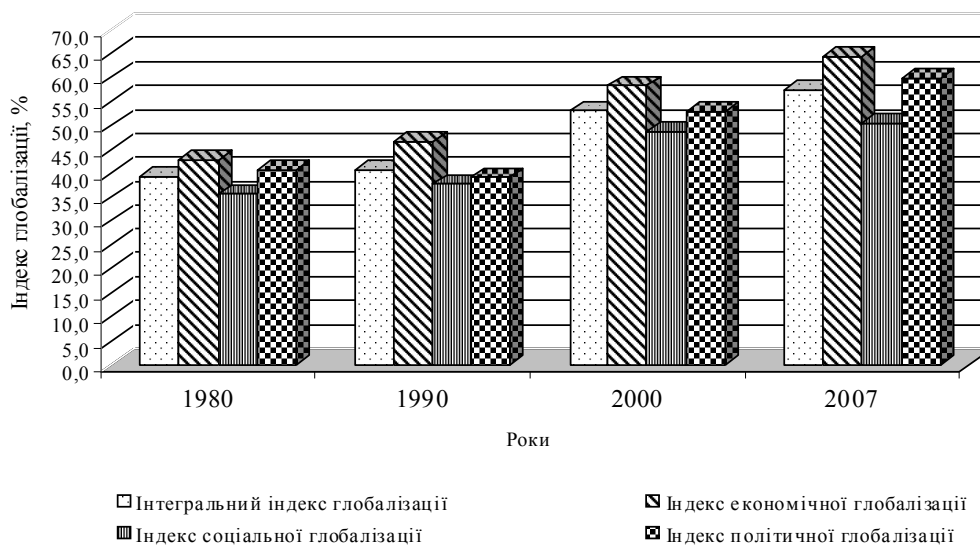

Рис. 1. Динаміка індексу глобалізації KOF за період 1980 - 2007 рр.
Складено за [17].

Країни першої групи (індекс глобалізації 68,88 та більше) знаходяться на високій стадії глобалізації, включаючи економічну, політичну та соціальну сфери та становлять "ядро" глобальної економічної системи.

Стосовно країн другої та третьої груп слід вести мову про нижчий ступінь глобалізації, із різним ступенем залучення певних секторів економіки та суспільства до глобалізаційних процесів та відповідно - до глобальної системи - від досить високого для країн із високим середнім значенням індексу глобалізації в діапазоні 57,65 - 68,87, що вказує на динамічне просування названих країн у напрямку інтеграції до глобальної системи, до низького рівня залучення до світових процесів країн - аутсайдерів, з дуже низьким значенням індексу в межах 20,00 - 33,37.

Під впливом глобалізації прискорюється динаміка інноваційного розвитку. В глобальному інтегрованому просторі утворюються сприятливі умови для розвитку інноваційної економіки. В свою чергу, доцільно припустити, що країни з інноваційно орієнтованими економіками більш активно залучені в глобалізаційні процеси.

Таке припущення підтверджують результати узагальнення результатів вимірювань рівнів глобалізації, та рівнів інноваційного розвитку країн, за аналітичними звітами та рейтингами міжнародних організацій та аналітичних центрів. Серед країн, що займають перші 15 позицій в світових рейтингах інноваційного розвитку, знаходяться: Швеція, Швейцарія, Данія, Фінляндія, Сінгапур, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, США, Канада, Японія, Велика Британія Південна Корея та ін.

Автором розраховано кореляційну залежність

між значеннями індексу глобалізації за рейтингом KOF - 2010 та глобального індексу інноваційного розвитку (Global Innovation Index 2009 - 2010), який публікує аналітичний центр Лозаннської школи бізнесу INSEAD, Швейцарія [18]. Коефіцієнт кореляції r розрахований для вибірки чисельністю 126 країн, для яких є дані щодо індексів глобалізації та інноваційного розвитку, та дорівнює 0,8264, що свідчить про високу щільність зв'язку між параметрами, що досліджуються.

Водночас розрахунок показав різну кореляційну залежність усередині груп країн з високим, середнім та низьким значенням індексу глобалізації:

- для групи країн з високим значенням індексу глобалізації $r = 0,5688$;
- для групи країн з середнім значенням індексу глобалізації $r = 0,5256$;
- для групи країн з низьким значенням коефіцієнту глобалізації $r = 0,4928$.

Виявлено, що зв'язок між рівнями глобалізації та інноваційного розвитку (або інноваційного потенціалу) є найвищим для високо глобалізованих країн та скорочується по мірі зниження рівня глобалізації.

Висновки. За результатами вивчення взаємозв'язку між показниками інноваційності та глобалізованості країн, можна зазначити, що вищі позиції в рейтингах інноваційного розвитку займають переважно високо інтегровані в глобалізаційні процеси (за значеннями інтегрального індексу глобалізації та / або індексу економічної глобалізації KOF) країни - Швейцарія, Сінгапур, Швеція, Нідерланди, Данія, Фінляндія та ін.

Отримані дані підтверджують припущення про

Класифікація країн за значенням індексу глобалізації KOF станом на 2008 р.

Групи за значенням IG KOF	Значення IG KOF	Країни
Країни з високим значенням IG KOF	68,88 та більше	Всього 43 країни
у тому числі:		
Країни з достатньо високим значенням IG KOF	80,92 та більше	Бельгія, Австрія, Нідерланди, Швейцарія, Швеція, Данія, Канада, Португалія, Фінляндія, Угорщина, Ірландія, Чеська Республіка, Франція, Люксембург, Іспанія, Словацька Республіка, Сінгапур, Німеччина, Австралія, Норвегія, Кіпр, Італія, Польща
Країни з помірно високим значенням IG KOF	68,88 - 80,91	Об'єднане Королівство, Нова Зеландія, Естонія, США, Словенія, Хорватія, Мальта, Греція, Болгарія, Литва, Чилі, Малайзія, Йорданія, Латвія, Ізраїль, Румунія, Ісландія, Бахрейн, Російська Федерація
Країни з середнім значенням IG OF	46,42 - 68,87	Всього 88 країн
в тому числі:		
Країни з високим середнім значенням IG KOF	57,65 - 68,87	Катар, Маврикій, Японія, Україна, Кувейт, Панама, Коста Рика, Сальвадор, Сербія, Ліван, Уругвай, Південна Африка, Ямайка, Туреччина, Півд. Корея, Боснія та Герцеговина, Таїланд, Молдова, Перу, Гондурас, Китай, ОАЕ, Македонія, Туніс, Домініканська Республіка, Єгипет, Грузія, Аргентина, Мексика, Мороко, Казахстан, Саудівська Аравія, Бразилія, Оман, Гватемала, Колумбія, Гвіана, Гренада, Фіджі, Киргизька Республіка, Тринідад і Тобаго, Філіппіни, Самоа, Індонезія
Країни з низьким середнім значенням IG KOF	46,42 - 57,64	Барбадос, Парагвай, Еквадор, Намібія, Нікарагуа, Замбія, Нігерія, Албанія, Азербайджан, Армения, Антигуа та Барбуда, Гана, Венесуела, Болівія, Бруней Даруссалам, Габон, Беліз, Пакистан, Шри Ланка, Ботсвана, Багами, Монголія, Беларусь, Кот – д' Івуар, Індія, Куба, Сейшели, Сенегал, Мозамбік, Камбоджа, Суринам, Гамбія, Кенія, Алжир, Вануату, Сирія, Того, В'єтнам, Ст. Лючія, Свазіленд, Зімбабве, Лівія, Джибуті, Ст. Вінсент та Гренадіни
Країни з низьким значенням KOF IG	20,00 - 46,42	Всього 48 країн
у тому числі:		
Країни з помірно низьким значенням KOF IG	33,38 - 46,42	Папуа Нова Гвінея, Малі, Аруба, Йемен, Домініканська Республіка, Нова Каледонія, Французька Полінезія, Уганда, Ст. Кітс, Малаві, Ангола, Макао (Китай), Камерун, Буркіна Фасо, Мальдіви, Мавританія, Бенін, Лесото, Чад, Гвінея, Мадагаскар, Узбекистан, Бангладеш, Капе Верде, Сьєрра Леоне, Туркменістан, Ефіопія, Республіка Конго, Руанда, Танзанія, Непал, Іран, Гвінея – Бісау, Гаїті, Нігер, Судан, Таджикистан, Демократична Республіка Конго
Країни з дуже низьким значенням KOF IG	20,00 - 33,37	Бурунді, Центральна - Африканська Республіка, Нідерландські Антильські о-ви, Сан Томе та Принсіпі, Тонга, Коморські о-ви, Бхутан, Еритрея, Лаос, Екваториальна Гвінея, Соломонови о-ви, Кирибаті, М'янма

Розроблено та складено автором за [17]

те, що країни з інноваційно орієнтованими економіками більш активно залучені в глобалізаційні процеси, і навпаки - в глобалізованому просторі створюються більш сприятливі умови для інноваційного розвитку.

Подальше дослідження має бути спрямоване на вивчення взаємозв'язку між показниками глобалізації, інноваційності, конкурентоспроможності та сталого розвитку для країн світу, та обґрунтування спрямованості та змісту стратегій конкурентоспроможного розвитку країн в залежності від їх місця в координатах "стійкий розвиток" - "глобальна цілісність" - "інноваційна динаміка".

Список літератури

1. Глобальна економіка: [навчальний посібник] / П. П. Мазурок, Б. М. Одягайло, В. В. Кулішов, О. М. Сазонець. - Львів: "Магнолія 2006", 2009. - 208 с.
2. Иванов Д.В. Эволюция концепций глобализации [Электронный ресурс] / Д.В. Иванов - Режим доступа: - http://www.soc.pu.ru/publications/pts/ivanov_3.shtml
3. Siroen J. - M. L'international n'est pas le global: Pour un usage raisonne du concept de globaliiation // Revue d economie politique. - P. 2004. - A. 114, №6. - P. 681 - 698.
4. Адаманова З. О. Глобальная интеграция: концептуальные основы явления // Культура народов Причерноморья. - 2005. - № 63. - С. 26-30.
5. Globalization, Growth and Poverty: Building an Inclusive World Economy. A World Bank Policy Research Report. / The International Bank for Reconstruction and Development. - Oxford University Press. - 2002. - 192 P.
6. Азроянц Э.А. Глобализация как процесс [Электронный ресурс] / Э.А. Азроянц - Режим доступа: - http://www.xrh.ru/e107_plugins/content/content.php?content.4
7. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція: Монографія / Д.Г. Лук'яненко. - К.: КНЕУ, 2008. - 242 с.
8. Орехова Т.В. Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобалізації: Монографія / Під ред .проф. Ю.В. Макогона. - Донецьк: ДонНУ, 2007. - 394 с.
9. Швиданенко О. А. Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти: монографія / О. А. Швиданенко. - К.: КНЕУ, 2007. - 312 с.
10. Згуровский М.З, Гвишиани А.Д. Глобальное моделирование процессов устойчивого развития в контексте качества и безопасности жизни людей. / М.З. Згуровский. - К., НТТУ "КПИ", Политехника, 2008. - 331 с.
11. Тараненко І.В. Фактори забезпечення інноваційної конкурентоспроможності країн у глобальній економічній системі / І.В. Тараненко // Академічний огляд. Економіка і підприємництво: Науково-практичний журнал.- ДУЕП. Дніпропетровськ, - 2010. - №2 - С. 160 - 167.
12. Тараненко І.В., Власова - Захарченко М.С. Інноваційно - інтеграційні аспекти глобалізації світової економіки / І.В. Тараненко // Європейський вектор економічного розвитку: збірник наукових праць. - Вип. 2 (9). - Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. - С. 198 - 210
13. Этциони А. Социэкономика: дальнейшие шаги / Амитай Этциони // Экономическая социология. - Т.3 - №1. - 2002. -С. 65 - 71.
14. The Globalization Index. [Електронний ресурс] - Режим доступа: http://www.foreignpolicy.com/articles/2007/10/11/the_globalization_index_2007
15. Maastricht Globalization Index. [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.globalisationindex.info/MGI/MGI.html>
16. Rees, W.E. 2006. "Ecological Footprints and Bio-Capacity: Essential Elements in Sustainability Assessment." Chapter 9 in Jo Dewulf and Herman Van Langenhove (eds) Renewables-Based Technology: Sustainability Assessment, Chichester, UK: John Wiley and Sons. PP. 143-158.
17. KOF Index of Globalization 2010. Press Release [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://globalization.kof.ethz.ch>.
18. Global Innovation Index 2009 - 10 [Електронний ресурс] / INSEAD - 2010. - Режим доступа: <http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/reports/index.cfm/>
19. Тараненко І.В. Неоднорідність суб'єктно - просторової структури глобальної економічної системи / І.В. Тараненко, Ю.К. Тараненко // Економічний простір. - 2011. - №52.

Аннотация

Ірина Тараненко

**СИСТЕМНАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ И ДИНАМИКА
СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ**

Проанализированы и обобщены подходы к выделению этапов глобализации, уточнены сущность и содержание глобализации через соотношение с понятиями интернационализации и интеграции. Установлена более высокая корреляционная зависимость между значениями индекса глобализации KOF и глобального индекса инновационного развития INSEAD для стран, наиболее интегрированных в глобализационные процессы.

Ключевые слова: *глобализация, интернационализация, интеграция, глобальная экономическая система, индекс глобализации, глобальный индекс инновационного развития.*

Summary

Iryna Taranenko

**THE SYSTEM METHOD OF RESEARCH AND DYNAMICS OF MODERN
GLOBALIZATION PROCESS**

The approaches to the interpretations of the stages of globalization are analyzed and generalized. The essence and content of globalization are defined through the connection with the terms internationalization and integration. The high correlation between Index of Globalization KOF and Global Innovation Index INSEAD is established for the countries highly integrated into globalization process.

Key words: *globalization, internationalization, integration, global economic system, Index of Globalization, Global Innovation Index.*

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Чернівці

ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ НА СВІТОВОМУ РИНКУ

Основним завданням даної статті є аналіз питань, що стосуються інтернаціоналізації та глобалізації світової економіки й отримання сьогоднішнього результату від даних процесів у вигляді глобальних диспропорцій і дисбалансів та спроба відповіді на них.

Ключові слова: *інтернаціоналізація, глобалізація, диспропорції, дисбаланс.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть система світового господарювання зазнала суттєвих змін, переважно характеризуючись збільшенням масштабності зв'язків між суб'єктами міжнародних економічних відносин, поглибленням кооперації і посиленням взаємозалежності. Інтернаціоналізація господарського життя досягла своєї найвищої - глобальної - стадії. Глобалізація стала невід'ємною складовою функціонування світової економічної системи.

Країною-лідером світової економіки та епіцентром глобальних збурень і диспропорцій є Сполучені Штати. Посідаючи лідируючі позиції за своїм економічним потенціалом, досягненнями у галузі науково-технічного прогресу, фінансовому розвитку та світовому впливу, США були і залишаються рушієм глобалізації міжнародних економічних відносин і притаманних їм диспропорцій та дисбалансів.

Усе більше знаходить прояв і причинно-наслідковий зв'язок між перевиробництвом національної валюти США - долара - і світовою фінансово-економічною кризою. Розповсюдження долара по усьому світові дало змогу фінансовій системі США тривалий час згладжувати диспропорції у своїй економіці, фінансувати величезні дефіцити й підтримувати споживчий попит. Масове виробництво доларів США без реального забезпечення сприяло також різкому збільшенню фінансового сектора у світовому масштабі, побудові фінансових пірамід, які не підлягали належному контролю з боку держав, формуванню віртуального капіталу у значних масштабах та утворенню "бульбашок" на фінансових ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення глобалізаційних процесів у суспільстві, соціально-економічних наслідків цих процесів для світогосподарського розвитку, а відповідно, і виявлення диспропорційності розвитку

світової економіки знайшли відображення в працях зарубіжних і вітчизняних учених Д.Белла, В.Гесця, Л.Григор'єва, П.Друкера, В.Іноземцева, В.Крем'я, Ж.Ліотара, Ф.Лук'янова, У.Мартіна, І.Масуди, Ф.Махлупа, Л.Мельника, А.Мокія, М.Пората, Р.Робертсона, М.Саліхова, Т.Стоун'єр, А.Толстоухова, А.Тоффлера, А.Турена, Ю.Хаяші, А.Чухно, Л.Шинкарук і ряду інших вчених.

Однак, незважаючи на очевидні здобутки сучасної наукової думки, цілий ряд проблем, пов'язаних з основними світогосподарськими диспропорціями та ризиками їх впливу на економіку країн світу в контексті формування політики економічного зростання, залишаються вивченими недостатньо повно. Саме цей напрямок нашого дослідження визначає невирішену частину загальної проблеми, якій присвячується дана стаття.

Формулювання цілей статті. Основними завданнями нашого дослідження є аналіз питань, що стосуються інтернаціоналізації та глобалізації світової економіки і отримання сьогоднішнього результату від даних процесів у вигляді глобальних диспропорцій і дисбалансів та спроба відповіді на них.

Виклад основного матеріалу. Нині утворилася нова тенденція у розвитку світової економіки, яка полягає у фінансуванні країнами, що розвиваються, дисбалансів в економіках розвинених країн. Країни Східної Азії, такі як Японія, Китай та арабські країни - експортери нафти характеризуються високим рівнем нагромаджень і формуванням значних золотовалютних резервів (в основному номінованих у доларах США) на тлі дефіциту заощаджень у розвинених країнах, особливо в США (див. рис.1). Так, відбувається поступове перенесення центру тяжіння світових фінансів із Заходу - на Схід, від приватного сектора - до державного. Дану тенденцію можна розглядати в контексті глобальних дисбалансів [8].

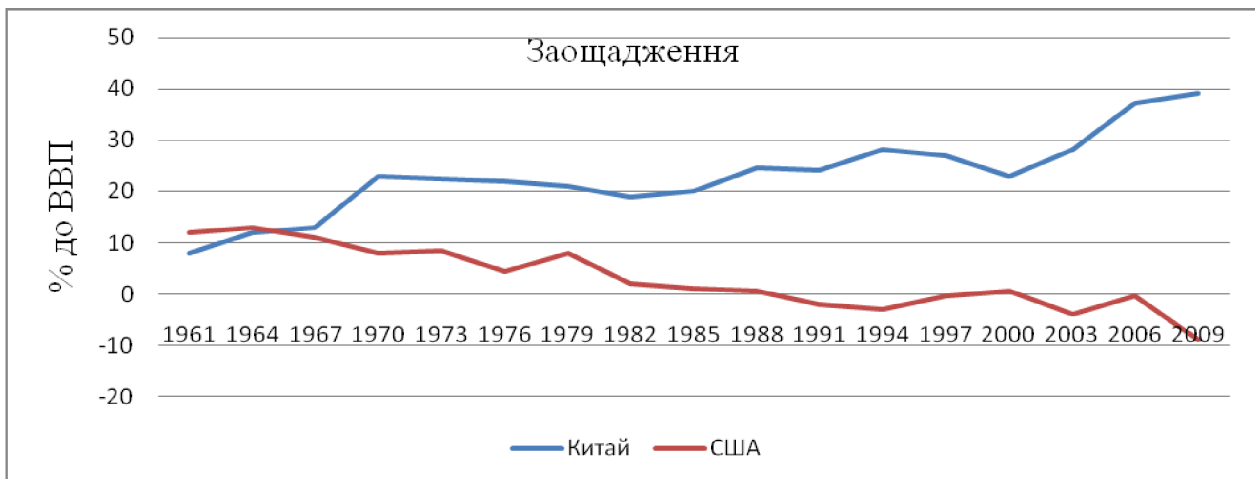

Рис.1. Диспропорції у рівні заощаджень у США та Китаю у % до ВВП

Фінансування країнами, що розвиваються, дисбалансів в економіках розвинених країн є новим віянням у розвитку світової економіки, повністю відрізняючись від процесу, який відбувався раніше. У зв'язку з цим можна говорити про те, що розпочався процес трансформації економічного впливу країн, що розвиваються, у сфері міжнародних фінансів, яка упродовж декількох століть контролювалася західними інститутами.

А тепер розглянемо диспропорції на світовому ринку виробництва та торгівлі. Їх загострення також стало передумовою до розвитку світової кризи. Дану тенденцію можемо досить детально побачити на рис. 2., який показує глобальну диспропорцію торговельного балансу між США та Китаєм [7].

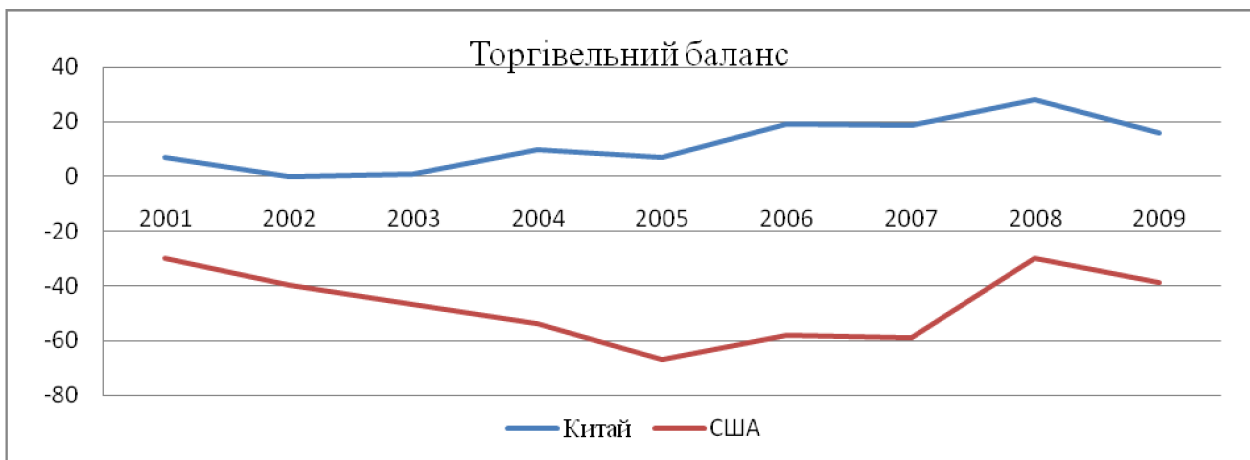

Рис.2. Глобальна диспропорція торговельного балансу між США та Китаєм

Глобалізація усіляко сприяла розширенню простору ринкових відносин. Розвинені країни "виносили" виробництво у країни, що розвиваються, з метою зниження витрат та збільшення ефективності. При цьому споживчі можливості населення розвинених країн, яке було зайняте у реальному секторі, зменшувались. Тільки дуже обмежено вони компенсувалися "ною економікою": сферою послуг та інформаційних технологій. У зв'язку з цим купівельна спроможність населення у США стала підтримуватися політикою дешевого кредиту.

Зростання ж заборгованостей компенсувалося новими кредитами, внаслідок чого в останні роки темпи зростання заборгованості домогосподарств досягали 8-10% у рік, при тому, що економіка вище 4% ніколи не підіймалась. Як наслідок, приблизно американської економіки могло існувати лише під емісійний попит. Отже, понад 30 років реальна заробітна плата не збільшувалась.

Якщо проаналізувати боргове навантаження домашніх господарств ряду країн (рис.3.), то побачимо зовсім не втішну ситуацію [6].

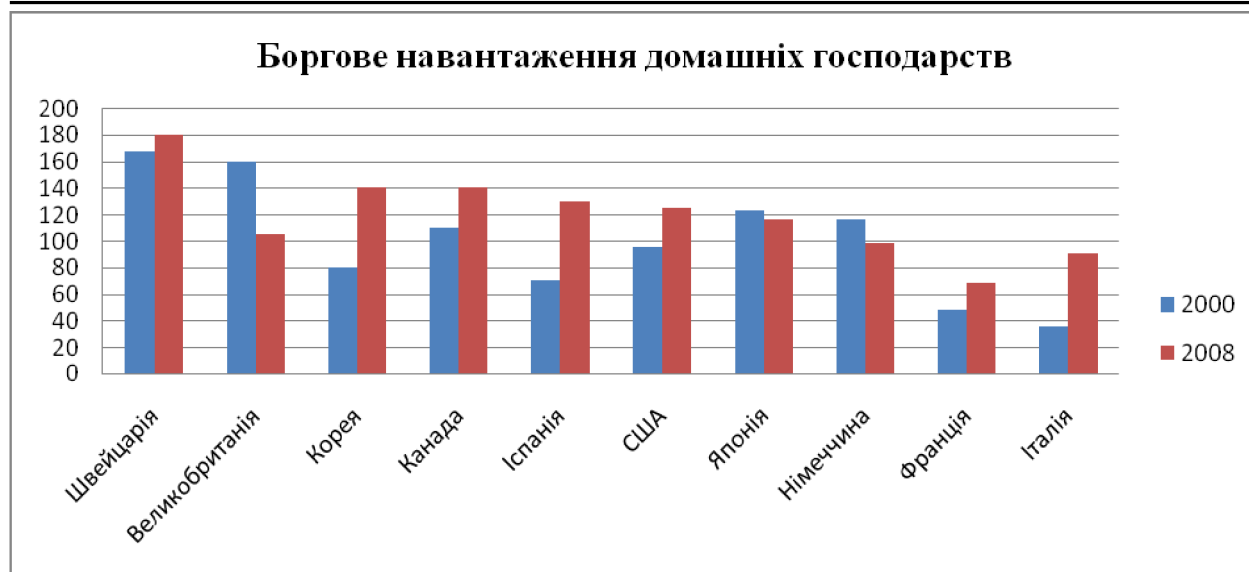

Рис.3. Глобальні диспропорції: боргове навантаження домашніх господарств

Так, економіка США характеризується й хронічним дефіцитом державного бюджету (у 2009 р. - 1342 млрд. дол.). Наявність дефіцитів-близнюків в американській економіці (зовнішньоторговельний і бюджетний дефіцити) свідчить про те, що США витрачають більше, ніж заробляють, тобто фактично живуть у борг. Більше того, поєднання даних дефіцитів з фактором низьких відсоткових ставок у США сприяє послабленню національної валюти, узв'язку з чим приплив капіталу з-за кордону поступово скорочується. Щодо джерел фінансування бюджетного дефіциту США, то головним з них є боргове фінансування, при цьому американський уряд позичає у борг як усередині країни, так і за кордоном (приблизно у співвідношенні 40% і 60% відповідно). На кінець 2009 р. загальний обсяг державного боргу США перевищив 12 трлн дол., або 83,2% ВВП США. Приблизно 60% цього боргу знаходиться на руках у інвесторів у вигляді державних облігацій, інші 40% є внутрішнім урядовим боргом. Федеральна влада США ніколи не відмовлялась від виконання своїх боргових зобов'язань і ніколи не оголошувала мораторій на плату відсотків по боргу. Однак на сьогодні державний борг досяг критичної позначки, являючи собою серйозну загрозу для усієї світової економіки. Для розв'язання цієї проблеми необхідно забезпечити бурхливе зростання американської економіки, інакше обслуговувати державний борг для Вашингтону стане укрій скрутно [4, с.69-81].

Доказом зміни тенденцій у сфері світового економічного впливу стали саміти "Великої двадцятки". На них США виступали вже не як незаперечний світовий лідер, а скоріше як рівний серед рівних, проявляючи прагнення знайти і

запропонувати "спільний знаменник" для користі та в інтересах усіх учасників. Отже, спостерігається наступ нової ери в економічному розвитку багатополярного світу. Обговорення на тему про те, як припинити економічну кризу, які мали місце на саміті країн-членів G20, що разом нараховують 80% світового ВВП, 66% світового населення і 90% світової торгівлі, символізували початок цієї нової парадигми [1].

На сьогодні можемо стверджувати, що світова фінансово-економічна криза розпочалася з фінансової кризи у найбільшій економіці світу - економіці США й розповсюдилася за ефектом "падаючого доміно" по усьому світові. У результаті виявилися проблеми не лише у національному господарстві США, але також очевидні суперечності у глобальній економічній системі, які вимагають перегляду й відповідного корегування.

Щодо джерел фінансової кризи у США, її основних факторів, які сприяли дестабілізації ситуації на світових фондових ринках, а також її стрімкого розвитку, то зазначимо таке. Застосування неоліберальної доктрини розвитку світової економіки, яка проповідує лібералізацію фінансових ринків, а також прискорення процесу глобалізації економіки, на практиці привели до безпрецедентного збільшення фінансового сектора, і не тільки у США, а й усіх країнах "Групи 7". Відповідні розрахунки здійснив російський дослідник професор А.І. Динкевич (див. табл.1) [2, с.23-24].

Як видно, у 2007 р. активи країн G7 перевищували їхній ВВП у 5,69 разу, у тому числі фінансові активи - у 3,36 разу, а матеріальні активи - у 2,33 разу.

Завдяки різкому збільшенню фінансового

ВВП і активи країн G7 у 2007 р.

Країни	ВВП		Активи		Структура активів країн G7			
	млрд. дол.	у % до підсумку	млрд. дол.	у % до підсумку	Фінансові активи		Матеріальні активи	
					млрд. дол.	у % до підсумку	млрд. дол.	у % до підсумку
США	13811,2	20,0	69056,0	20,6	45646,0	66,1	23479,0	33,9
Японія	4017,8	6,0	24106,8	7,2	14536,4	60,3	9570,4	39,7
Німеччина	2868,6	4,3	17211,6	5,1	9931,1	57,1	7452,6	42,9
Велика Британія	2182,2	3,2	15275,4	4,5	9822,1	64,6	5392,2	35,4
Франція	2152,3	3,2	12913,8	3,9	5979,1	46,3	6934,7	53,7
Італія	1875,7	2,8	13129,9	3,9	6788,2	51,7	6341,7	48,7
Канада	1193,8	1,8	7162,8	2,1	3008,4	42,0	4154,4	58,0
Усього G7	28101,6	41,8	159865,3	47,3	94315,2	59,0	65541,1	41,0
Світ	67227,2	100,0	336136,0	100,0				

сектору ринок похідних фінансових інструментів досяг небачених масштабів. Обороти фондового ринку (вторинні торги на ринку акцій) з 1965 р. зріс з 10% номінального ВВП до 300% у 2007 р. Сумарний обсяг торгівлі акціями сьогодні становить 40 трлн. дол. на рік, що дає змогу фінансовому сектору заробляти 500 млрд. дол. на адмініструванні торгів [5].

Обсяг позабіржових деривативів сьогодні становить 595 трлн. дол. - у 9 разів більше розмірів світового ВВП. А обсяг біржових деривативів (опіони і ф'ючерси) досягнув, за оцінками Банку міжнародних розрахунків, 2,3 квадрильона доларів [5].

Проблеми США - не виключно у фінансовому секторі. Вони значно глибші, оскільки ґрунтуються на перерозподілі доходів у економіці та міжнародному поділі праці. Розв'язання цих проблем простим грошовим накачуванням і фіскальними стимулами неможливе. Заходи уряду США більш-менш стабілізують ситуацію, але структурні довгострокові проблеми економіки вони швидше усугубляють, аніж розв'язують.

Важливим аспектом питання диспропорційності є аналіз стану країн "великої двадцятки". Важливим наслідком здійснення та відокремлення фінансової сфери стала серйозна трансформація самого світогосподарського устрою. Після руйнування Радянського Союзу та його економіки склалася особлива конфігурація світового господарства, яку можна визначити як однополярний світ плюс двополюсна світова економічна система.

центром виробництва товарів (КНР та інші країни, що розвиваються).

Однополярний світ представлено військово-політичною зверхністю США у світовій політиці, а двополюсна світова економічна система, за якої виник і закріпився розподіл двох світових центрів, уособлюється (1) світовим центром виробництва грошей (США) й (2) світовим центром виробництва товарів (КНР та інші країни, що розвиваються).

Формально виникла нова модель рівноваги у світовій економіці, основана, здавалось би, на ринкових принципах обміну. В останні 20 років вона забезпечувала понад зростання світової економіки, але, у кінцевому рахунку, вона не змогла витримати перевантажень, що виникли. Не витримала тому, що насправді перетворилася на модель нерівноваги, де, з одного боку, мало місце надлишкове споживання США та розвинених країн Заходу, а з іншого боку - недоспоживання (тобто бідності і зубожіння) для переважної більшості країн. Природу глобальних диспропорцій ілюструють такі факти: на США, де мешкає 5% населення світу, припадає 24% світового товарного ринку, а на Китай з його 20% світового населення - лише 6% світового товарного ринку. Виходить майже дзеркальне відображення двох протилежних пірамід [4, с. 30-35].

Нагадаємо, що Піднебесна почала динамічно розвиватися наприкінці 70-х років минулого століття не на базі власних інтелектуальних і промислових ресурсів і навіть не з рішення про створення національної технологічної бази, як було

прийнято у середині 60-х років Мао Цзедунгом, а з отримання нових американських технологій і ринку збуту в США.

Масовий імпорт споживчих товарів з Китаю повинен був поставити на ноги долар, зберігши за ним статус головної світової резервної валюти та зв'язати надлишкову доларову масу імпортом шопінгом. А далі наприкінці 80-х років західні компанії увійшли до смаку й розпочалося практично обвальне виведення своїх виробництв у Китай та Південно-Східну Азію, накачуючи азійські економіки інвестиціями. Причина була банальною: надто дешева й на рідкість дисциплінована робоча сила у поєднанні з теплим кліматом різко знижували собівартість і робили продукцію надрентабельною. І в же у 1993 р. пасивне сальдо США у торгівлі з КНР перевищило \$ 22 млрд. [7].

На сьогодні сумарний ВВП США і КНР становить 1/3 світового. При цьому склалася така ситуація, що напряду ані США, ані Китай не можуть безпосередньо завдавати шкоди один одному. Взаємне проникнення обох економік настільки велике, що удар одного під видих іншому викликає симетричний збій дихання у нападаючого. Хоча зростаючий рекордними темпами дефіцит торгового балансу США не може не викликати головного болю у Вашингтона. Рушієм збільшення дефіциту є азійський імпорт. Китайський фактор і меншою мірою підвищення світових цін на вуглеводи спровокували зростання на 33% дефіциту торгового балансу США за підсумками 2010 р. - до \$ 497,8 млрд. Роком раніше цей показник був зафіксований на позначці \$ 374,9 млрд. [7].

При цьому Китай експортує у США не лише взуття і одяг (біля \$ 100 млрд.), але й продукцією високих переділів. Думка, що Китай спеціалізується винятково на експорті низько технологічних товарів, застаріла. Досить сказати, що КНР експортує продукцію машинобудування на суму понад \$ 650 млрд. (52% від усього експорту). Як вважає Ф.Лук'янов, у найближчі роки головною лінією напруги стануть відносини США і Китаю, які нерозривно ув'язані з характером глобальної економіки [3].

Висновки. Взаємозв'язок двох гігантів (позичальник - кредитор, споживач - виробник) давно обтяжує обидві країни, а саме США та Китай. А світова фінансова криза продемонструвала, що схема, побудована на її базі, є несталою й череватою потрясіннями для усієї планети. В ідеалі потрібні скоординовані зусилля з демонтажу такої системи та диверсифікації джерел зростання і розвитку, однак це означає необхідності якісної зміни економічної політики в обох країнах.

У рамках G20 Уряд США закликає своїх партнерів знижувати глобальні диспропорції між імпортом та експортом. Інакше кажучи, провести і закріпити у рішеннях через засідання G20 такі умови зовнішньоекономічної стратегії у світі, щоб подолати від'ємне сальдо у торговельному балансі передусім з Китаєм та "азійськими тиграми" (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань), а також із Німеччиною, у яких тепер позитивне сальдо торгового балансу передусім із ... США. А країни з великими доходами бажають закріпити вигідні для себе умови зовнішньої торгівлі, насамперед із США, і заробляти й далі, збільшуючи валютні резерви. Показники Китаю, наприклад, просто вражають астрономічними цифрами. Його валютний запас досягає \$2,6 трлн., що, на думку фахівців, і стало головною причиною дисбалансу у світовій торгівлі.

Сьогодні для всіх очевидно, що КНР вдало використала можливості свободи міжнародної торгівлі і руху капіталів, які відкривалися у рамках "Вашингтонського консенсусу". Це забезпечило безпрецедентне піднесення національної економіки. Однак криза стремувала її реструктуризації, яка інтенсивно продовжується. Якщо у передкризовому 2006 р. питома вага китайського експорту у ВВП становила 69%, то у посткризовому 2010 р. вона ледь досягає 50%. Внутрішнє споживання зросло до 35% ВВП, а позитивне сальдо поточного платіжного балансу Китаю скоротилося упродовж 2010 р. з 11% ВВП до 6,1%. Швидко збільшується імпорт. Сьогодні Китай шукає нову стратегію і нове місце у світі.

Оцінюючи найближчі перспективи глобальної економіки, ми не можемо не погодитися з думкою російських дослідників Л.Григор'єва і М.Саліхова, які вважають, що оскільки у 2008-2009 рр. практично усі розвинені країни і більша частина країн, що розвиваються, зіштовхнулися із суттєвим падінням виробництва, у світі не залишилося значимих зростаючих ринків для підтримання зростання. Такі великі ринки, що розвиваються, як Китай та Індія, не можуть слугувати заміною: Індія - дуже замкнена економіка, Китай же дотримується стратегії експортно-орієнтованого зростання, а його внутрішній ринок підтримує переважно виробників сировинних товарів і ресурсів, хоча частково азійські виробники знайшли шляхи на захищений китайський ринок за рахунок зовнішньоторговельної інтеграції усередині АСЕАН. У даній кризі економіка Китаю (її імпорт) відіграла стабілізуючу роль (зокрема, для Росії), хоча вона далеко не замінила США у ролі амортизатора під час кризи або локомотиву під час поживлення [1].

Що ж до питання про вирівнювання світових дисбалансів, особливо дефіцитів у США і курсу

юаня, то воно є й питанням про характер середньострокового розвитку глобальної економіки. Фактично - це перевірка для глобального управління, МВФ та їхньої координації. Збереження валютного миру і вирівнювання глобальних диспропорцій у світовій економіці і є найважливішим завданням для "Групи 20" на найближчі роки.

Список літератури

1. Л.М. Григорьев, М.Р. Салихов. Предчувствие валютной войны. "Большая двадцатка" и будущее мировой стабильности // Россия в глобальной политике. Номер 6 Ноябрь/Декабрь 2010
2. А.И. Динкевич. Мировой финансово-экономический кризис (Опыт структурно-функционального анализа). - Деньги и кредит - 10/2009 - С. 23-24.
3. Ф. Лукьянов. Клинич политики и экономики. ("ИноСМИ", Россия, 05/01/2011 <http://twitter.com>)
4. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В.Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. - К., 2011. - 696с.
5. U.S. Department of Treasury. Major Foreign Holders of Treasury Securities.// <http://www.treas.gov/tic/mfh.txt>.
6. The Global Competitiveness Report 2010 - 2011 [Електронний ресурс] // World Economic Forum. - 2010. - Режим доступу: <http://www.weforum.org/documents/GCR10/index.html>. Назва з екрану.
7. World Economic Outlook (International monetary Fund). - Washington DC: International Monetary fund, April 2011. - 221 p.
8. Competitiveness Report 2008-2009, 2009-2010, 2010-2011.

Аннотация

Анатолий Вдовичен

ОСОБЕННОСТИ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ И ДИСПРОПОРЦИОНАЛЬНОСТИ НА МИРОВОМ РЫНКЕ

Основным заданием данной статьи является анализ вопросов, касающихся интернационализации и глобализации мировой экономики и получение сегодняшнего результата от данных процессов в виде глобальных диспропорций и дисбалансов, и попытка ответа на них.

Ключевые слова: интернационализация, глобализация, диспропорции, дисбаланс.

Summary

Anatoliy Vdovichen

GLOBALIZATION PROCESSES FEATURES AND DISPROPORTIONALITY IN THE WORLD MARKET

There is an analysis of questions which touch internationalizations and globalizations of world economy and receipt of today's result from these processes as global disproportions and disbalances and attempt of answer on them the basic tasks of this article.

Keywords: internationalization, globalization, disproportions, disbalance.

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ ПОСЛУГ

З'ясовано проблеми та визначено пріоритети економічної політики України на міжнародному ринку послуг. Досліджено переваги та недоліки можливих варіантів регіональної інтеграції, а саме поглибленої економічної інтеграції України з ЄС або вступу до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном. Наголошено на доцільності збереження багатостороннього підходу, що сприятиме диверсифікованій регіональній структурі торгівлі, яка однозначно є стабілізуючим фактором для відкритої економіки України.

Ключові слова: зовнішня торгівля послугами, регіональна інтеграція, зона вільної торгівлі, Митний союз.

Постановка проблеми. Глобалізація світогосподарських зв'язків зумовлює динамічний розвиток світового ринку послуг як складової міжнародних економічних відносин поряд зі світовими ринками капіталу, товарів, робочої сили та інтелектуальної власності. Тому виняткової актуальності набувають проблеми входження України до системи світового ринку послуг, що потребує пошуку дієвих напрямків, способів, форм і механізмів інтегрування вітчизняних ринків послуг у європейське та світове бізнесове середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення й розвитку українського ринку послуг та його інтеграції у світову інституційну систему досліджено у працях вітчизняних аналітиків В. Будкіна, І. Бураковського, В. Геєця, Р.Заблоцької, Ю. Макогона, О. Нестеренка, В. Новицького, Ю. Пахомова, А. Поручника, О. Рогача, А. Румянцева, В. Сіденка, А. Філіпенка, О. Шниркова. Публікації згаданих авторів присвячені дослідженню регулювання світової торгівлі товарами, інвестиціями та послугами, зокрема механізму регулювання світогосподарських зв'язків, тенденціям міжнародної торгівлі товарами та послугами, становленню та розвитку інтеграційних угруповань, діяльності багатонаціональних компаній, ролі та місця міжнародних торговельних організацій у світогосподарських процесах. Водночас, існує потреба у розробці підходів і рекомендацій щодо підвищення ефективності участі України у ринку послуг з урахуванням її стратегічних пріоритетів та конкурентних переваг.

Метою публікації є визначення й обґрунтування стратегічних пріоритетів економічної політики України на міжнародному ринку послуг.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Формування будь-якої економічної політики включає однозначне і чітке визначення цілей відповідно до стратегічних пріоритетів; розробку стратегій для їхнього досягнення; оцінку потенціалу і можливостей його підвищення для досягнення поставлених цілей та завдань. Враховуючи це, стратегічні пріоритети України на міжнародному ринку послуг повинні впливати із: стратегічних пріоритетів розвитку економіки України загалом, сучасних тенденцій розвитку міжнародного ринку послуг та специфіки розвитку окремих галузевих ринків.

Серед пріоритетів загальноекономічного характеру найважливішими для розвитку ринку послуг є адаптація економіки України до умов СОТ та інтеграція у ЄС; формування повноцінної інституційної структури ринкової економіки; підвищення конкурентоспроможності української економіки на світових ринках у зв'язку із членством у СОТ; формування національної інноваційної системи і на цій основі загальнодержавна переорієнтація на науково-технологічний варіант економічного зростання; забезпечення реалізації факторних переваг України; активна участь у створенні європейських та євразійських транспортних коридорів; протидія неконтрольованому іноземному економічному проникненню і всебічний захист економічного суверенітету. Названі пріоритети тісно пов'язані між собою і впливають один із одного, тому механізми для їх реалізації повинні складати єдину систему державної політики на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Членство України у СОТ і стратегічна орієнтація на інтеграцію до ЄС потребують глибокого дослідження бар'єрів у торгівлі послугами України і проблем лібералізації обміну на її ринках послуг, аналізу стану інституційного забезпечення цих процесів, регулювання ринків

послуг у межах СОТ, виявлення проблем, які необхідно вирішити Україні у цьому напрямку. Оцінка наслідків вступу України до СОТ, здійснена Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова [1], показала, що практично для всіх галузей послуг переважаючими будуть позитивні наслідки, а саме: висока ймовірність переважання позитивних наслідків - для галузей телекомунікаційних, туристичних, страхових, поштових, банківських послуг, послуг трубопровідного транспорту та розвитку фондових ринків; певна ймовірність переважання позитивних наслідків - для галузей ріелторських, освітніх, медичних послуг, послуг морського та залізничного транспорту; можливий баланс між позитивними і негативними наслідками - для галузей послуг енергопостачання та авіаційного транспорту.

Аналіз основних положень ГАТС дозволяє виявити три групи проблем, які необхідно розв'язати Україні у зв'язку із членством в СОТ:

- проблеми статистичного обліку послуг. У статистиці послуг України враховується головним чином транскордонна торгівля, тоді як інші способи поставки фактично випадають із зовнішньоторговельної статистики. Точний статистичний облік другого, третього і четвертого способів поставки послуг дає змогу уточнити специфічні зобов'язання України у складі СОТ;

- проблема гармонізації правового регулювання торгівлі послугами згідно із ГАТС СОТ. Підходи, розроблені в ГАТС, до таких питань як загальні та конкретні зобов'язання, необхідність реформування національного законодавства у сфері торгівлі послугами, надзвичайні захисні заходи у галузях послуг, субсидії та інші обмежуючі для іноземних інвесторів заходи у цьому секторі вказують на напрямки, за котрими має удосконалюватися, а в деяких сферах і створюватися законодавча база України. У 2006-2009 рр. здійснено низку заходів щодо приведення законодавства України у сфері послуг у відповідність до положень ГАТС СОТ. Зокрема, внесено зміни до законів, що стосуються підгалузей видавничих послуг, страхових, банківських, адвокатських та інформаційних послуг, інтелектуальної власності, а також режимів, що надаються зарубіжним компаніям-постачальникам послуг;

-проблема підвищення конкурентоспроможності України на міжнародному ринку послуг. Чинниками, що стримують присутність українських компаній на цьому ринку, є: невизначеність при плаваючих валютних курсах; дискримінаційні та недискримінаційні обмеження, які іноді встановлюють місцеві уряди; валютні проблеми; великі витрати на адаптацію маркетингового комплексу; зростання впливу

ТНК на міжнародному ринку послуг; недостатньо розвинуті технології надання послуг та якості останніх; нерозвиненість інституційної бази міжнародної торгівлі послугами. Вступ України до СОТ, відкриття національних ринків послуг для конкуренції з боку решти країн-членів ще більше загострили проблему зміцнення конкурентних переваг вітчизняних провайдерів [2].

Розв'язання цих проблем сприятиме зміцненню позицій України в міжнародній торгівлі послугами у складі СОТ, членство у якій дає можливість не лише кількісно збільшити обсяги експорту послуг, а й змінити його структуру, забезпечити передбачуваний розвиток торговельно-економічних стосунків з основними партнерами (ЄС, країнами ЦСЄ та СНД, що перебувають на різних етапах приєднання до СОТ).

За роки незалежності Україна значно переорієнтувала свої торговельні потоки за рахунок послаблення зв'язків з СНД і активізації їх з іншими партнерами, зокрема ЄС та Азією. Виходячи з цього, цікаво дослідити, як у майбутньому зміни в торговельних режимах зможуть вплинути на економіку України.

Щоб прийняти рішення на користь вступу до того чи іншого об'єднання, необхідно з'ясувати плюси та мінуси двох варіантів регіональної інтеграції, що постали в даний час перед Україною, а саме: більш глибокої економічної інтеграції з ЄС або вступу в Митний союз з Росією, Білоруссю та Казахстаном.

Офіційні переговори між Україною та ЄС щодо створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) було розпочато в лютому 2008 р., майже відразу ж після того, як Генеральна рада СОТ заявила про успішне завершення переговорів з Україною щодо членства, а неофіційні консультації розпочалися на кілька років раніше. Спрямована на зміцнення двосторонніх торговельно-економічних відносин і забезпечення конкуренції, ЗВТ має забезпечити поступове здійснення вільного пересування товарів, послуг, капіталу і робочої сили.

За даними керівних органів ЄСЗ, ЗВТ Україна-ЄС має стати першою з "глибоких і всебічних" торговельних угод нового типу, що охоплюють широкий спектр пов'язаних з торгівлею питань ("всебічна") і спрямованих на ліквідацію внутрішніх ("behind the border") перешкод щодо торгівлі на основі процесів нормативного узгодження, тим частково відкриваючи / поширюючи внутрішній ринок ЄС для України ("глибока").

На нашу думку, за умови поглибленої вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом (ЗВТ+) обидві сторони отримають потужний стимул розвитку економік, оскільки реформи, що стосуються зовнішньоторговельної діяльності,

будуть також сприятливими для інших галузей - поліпшення бізнес-середовища в країні, збільшення іноземних інвестицій, вдосконалення внутрішнього ринку. Можливі економічні втрати неефективних виробників буде сповна компенсовано зростанням прибутків інших виробників, підвищенням добробуту населення та відкриттям нових можливостей розвитку бізнесу в Україні.

Укладення Угоди про вільну торгівлю між Україною та Європейським Союзом доцільне лише у разі перевищення позитивних наслідків над затратами на розроблення та впровадження Угоди. Ці наслідки можна поділити на три групи: економічні; соціальні; вплив на довкілля. Тобто, ЗВТ+ у сфері поліпшення умов торгівлі не матиме прямого впливу на якість довкілля, проте можливий опосередкований вплив через розширення виробництва певними галузями економіки, розвиток яких однозначно прискориться після створення ЗВТ.

Соціальні наслідки впровадження ЗВТ+ залежатимуть від досягнених економічних результатів, адже обсяг ресурсів, спрямованих на вирішення соціальних питань, залежатиме безпосередньо від національного доходу.

Економічні наслідки впровадження ЗВТ+ можна наближено описати змінами макроекономічних показників: ВВП; індексу споживчих цін; обмінного курсу; балансу торгівлі товарами та послугами; державними фінансами; рівнем безробіття.

Не застосовуючи моделей економіки України та не маючи визначеності щодо початкових умов, які складуться в Україні та у світі на момент набуття чинності Угодою про поглиблену вільну торгівлю, можна провести лише якісний (не кількісний) аналіз наслідків створення ЗВТ+ (табл. 1).

Зміни, до яких призведе створення ЗВТ+ у питанні сприяння торгівлі,

стосуватимуться економічних інтересів багатьох зацікавлених сторін.

Майже для кожної групи інтересів ЗВТ+ матиме і позитивні, і негативні наслідки, причому нерідко сприятлива для одних реформа виявлятиметься гальмівною для інших (табл. 2).

Тому знаходження оптимального балансу між інтересами всіх груп є неодмінною умовою доцільності запровадження ЗВТ+ між Україною та ЄС. Отже, кількісні оцінки підтверджують, що вигоди від ЗВТ, як правило, вищі, ніж витрати, хоча останні повинні бути обов'язково враховані, а також пом'якшені, у тому числі за рахунок залучення технічної допомоги ЄС. Проведено декілька досліджень оцінки зростання добробуту в Україні завдяки створенню ЗВТ з ЄС, і всі вони вказують на те, що поглиблена ЗВТ призведе до

вищого рівня добробуту, в основному завдяки гармонізації стандартів та заходів спрощення торговельних процедур. Конкретні вигоди варіюються від 1,0-2,0 % до 4,0-7,0% додаткового приросту добробуту в залежності від сформульованих сценаріїв [3].

З іншого боку, формування Митного союзу між Росією, Білоруссю та Казахстаном розпочато 1 січня 2010 р. із запровадженням спільних тарифів. Наступний значний крок був запланований на 1 липня 2010 р., коли набув чинності Митний кодекс Митного союзу та активізується діяльність Комісії Митного союзу, а також буде скасоване митне оформлення товарів, що мають походження з країн-членів. Слід підкреслити, що цей Митний союз, у першу чергу, зорієнтований на торгівлю товарами, залишаючи в стороні торгівлю у сфері послуг та інші пов'язані з торгівлею питання, які на сьогодні генерують найбільше пов'язане з торгівлею підвищення добробуту.

Цей тристоронній Митний союз виглядає як продовження попередньої ініціативи з регіональної інтеграції, а саме: створення Єдиного економічного простору (ЄЕП) між Росією, Україною, Казахстаном і Білоруссю, запровадженого в 2003 р. Як впливає з угоди, ЄЕП була спрямована на створення Митного союзу між його членами задля спільної торговельної політики. Тим не менше, члени ЄЕП - особливо Україна - мали інше сприйняття бажаного прогресу в інтеграції: тоді як Україна наполягала на поступовій інтеграції зі створенням на першому етапі ЗВТ без вилучень, Росія прагнула прискорення процесу інтеграції. Зазначені розбіжності перешкоджали реалізації проекту ЄЕП.

З урахуванням наявних ЗВТ між Україною і Росією, Білоруссю і Казахстаном і вузької зосередженості Митного союзу на питаннях торгівлі товарами, потенційні вигоди від членства в Митному союзі для України доволі обмежені. Серед основних переваг могли б бути такі:

- Якщо пільгові ціни на газ розглядаються в пакеті з членством у Митному союзі, Україна могла б укласти угоду, що передбачала б зниження цін на імпорту газу [4];

- Якщо усунення російського експортного мита на нафту розглядається в пакеті з членством у Митному союзі, Україна може отримати дешевшу сировину нафту. Тим не менше, досвід Білорусі, для якої зниження або усунення цього мита було одним з основних економічних інтересів, показав, що експортні мита навряд чи будуть включені до угод про Митний союз.

Малоймовірно, що Україна отримає помітні економічні переваги від приєднання до Митного союзу. Крім того, дешевші енергоресурси (якщо

Оцінка впливу ЗВТ+ у сфері сприяння торгівлі [3, с. 54]

Економічний показник	Характер впливу	Опис впливу
ВВП	↑	ВВП України зростатиме: поліпшення доступу до ринків ЄС стимулюватиме нарощення виробництва української продукції. Підвищення конкуренції на внутрішньому ринку призведе до ефективнішого використання ресурсів
Індекс споживчих цін	↑	Зростання ІСЦ уповільниться: посилення конкуренції з імпортною продукцією стимулюватиме українських виробників стримувати підвищення цін на їхню продукцію; зниження вартості імпортних операцій дасть змогу здешевити продукцію, що ввозиться з ЄС
Обмінний курс	↑	Курс гривні стане гнучкішим: впровадження ЗВТ+ сприятиме переходу України до режиму вільно конвертованої гривні. Збільшення надходжень іноземної валюти завдяки зростанню експорту позитивно впливатиме на утвердження гривні як міцної валюти в умовах відмови від системи фіксованих валютних курсів
Баланс торгівлі товарами та послугами	↕	Зниження торгових бар'єрів стимулюватиме збільшення руху товарів між країнами в обох напрямках. Інтенсивність нарощення експорту чи імпорту залежатиме від швидкості просування реформ і готовності країн зменшити протекціоністські заходи
Державні фінанси	↓	Підготовка та здійснення реформування митниці, розроблення та впровадження нових стандартів і правил походження товарів потребуватимуть підвищення державних витрат. Скасування імпортних мит на європейську продукцію призведе до зменшення доходів до бюджету
Рівень безробіття	—	Збільшення кількості робочих місць на експортоорієнтованих підприємствах буде компенсовано скороченням виробництва на найменш ефективних підприємствах, що не витримають посилення конкуренції. Обидва процеси відбуватимуться одночасно та будуть порівнянними за інтенсивністю

"?" - позитивний вплив; "?" - негативний вплив, "?" - суперечливий вплив, "=" - незначний вплив або його відсутність.

вони будуть надані) подовжать енергетичну залежність країни та можуть завадити проведенню реформ у сфері енергозбереження та диверсифікації енергоджерел, роблячи економіку менш конкурентоспроможною у довгостроковій перспективі.

Водночас, якщо Україна приєднається до Митного союзу, вона, скоріш за все, додаткових витрат. Як член СОТ, Україна зобов'язалась

зв'язати імпортні тарифи і перегляд цих зобов'язань теоретично можливе, але затратне, оскільки інші країни-члени СОТ мають право вимагати компенсації втрат, зазначених через зміни у зобов'язаннях. Отже, щоб оцінити витрати, яких зазнає Україна від приєднання до Митного союзу, необхідно зробити припущення щодо Митного союзу з Україною. Якщо буде використовуватись зв'язаний тариф України, тоді

Вплив підписання Угоди про поглиблену вільну торгівлю на різні групи інтересів

Група інтересів	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Держава	Здійснення внутрішніх реформ – митниці, стандартизації й оцінки відповідності з частковою компенсацією вартості Євросоюзом Зменшення адміністративних витрат на роботу митниці та інших державних органів Подолання корупції на митниці та в державних органах сертифікації Зростання експорту до ЄС і третіх країн, поліпшення торговельного балансу	Зменшення надходжень митних зборів до бюджету Витрати на гармонізацію стандартів Витрати на перекваліфікацію фахівців зі стандартизації товарів і митного оформлення Витрати на переобладнання технічних лабораторій і митниць
Споживачі	Здешевлення європейської продукції на українському ринку Вища якість вітчизняної та імпортованої продукції Швидкий вихід нових товарів на ринок	
Експортери	Набуття конкурентних переваг порівняно з іншими експортерами до ЄС Здешевлення української продукції на європейських ринках Зростання якості української продукції Заощадження коштів і часу на експортні операції Потенційне розширення ринків збуту у третіх країнах	Можливе подорожчання ресурсів на внутрішньому ринку внаслідок збільшення їхнього експорту до ЄС Потреба пристосовуватися до нових стандартів продукції, впровадження систем контролю якості
Імпортери	Здешевлення товару на українському ринку Зменшення часу, що витрачається на митний огляд товару та супровідні процедури Ефективніше реагування на зміни кон'юнктури на внутрішньому ринку	Посилення конкуренції з українськими виробниками
Виробники, що орієнтуються на внутрішній ринок	Добровільне підвищення якості продукції. Здешевлення інвестиційних товарів Можливість швидкого виходу на зовнішні ринки в разі несподіваної зміни кон'юнктури внутрішнього ринку (уникнення кризи надвиробництва)	Зростання конкуренції з боку європейських виробників Можливе подорожчання ресурсів на внутрішньому ринку внаслідок збільшення їхнього експорту до ЄС Затрати на пристосування до нових стандартів, технічне переоснащення виробництва
Російські торговельні партнери	Імпорт якіснішої продукції з України Спрощення митних процедур стосуватиметься всіх, а не тільки європейських торгових партнерів	Посилення конкуренції з якіснішою українською продукцією Унеможливлення створення

Україна не порушить своїх тарифних зобов'язань. У той же час, якщо за основу буде взятий діючий перелік тарифів Митного союзу, Україні

доведеться погоджувати ці зміни з усіма зацікавленими членами СОТ та виплачувати компенсації, оскільки імпортні тарифи Митного

союзу часто перевищують відповідні ставки зв'язаного тарифу в Україні.

Крім того, вищі імпорتنі тарифи у Митному союзі означають, що Україна (в разі приєднання) зіткнеться з більш високою вартістю імпорту та змінами у регіональних торгівельних потоках на користь Росії, Білорусі та Казахстану, що може призвести до відхилень торгівлі (trade diversion). Враховуючи те, що ЄС є великим постачальником інвестиційних товарів і товарів тривалого використання в Україну, дорожчий імпорту з ЄС спричинить уповільнення темпів модернізації та перешкоджатиме довгостроковому економічному розвитку.

До того ж, членство у Митному союзі з Росією, Білоруссю та Казахстаном навряд чи буде сумісне з продовженням переговорів щодо створення поглибленої ЗВТ з ЄС, оскільки Митний союз має власну Комісію, яка уповноважена проводити переговори щодо регіональної інтеграції із зовнішніми партнерами від імені держав-членів союзу. Підсумовуючи, можна сказати, що з економічної точки зору участь України у Митному союзі з Росією, Білоруссю та Казахстаном видається нераціональною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поглиблена ЗВТ з ЄС і Митний союз з Росією, Білоруссю та Казахстаном є несумісними одне з одним. Україна отримає чистий довгостроковий вигравш у добробуті у випадку запровадження поглибленої ЗВТ з ЄС, тоді як участь у Митному союзі з Росією, Білоруссю та Казахстаном призведе, скоріш за все, до чистого зменшення добробуту.

Стратегічний інтерес України полягає у поглибленні економічних відносин з Росією, Білоруссю та Казахстаном в рамках ЗВТ. Щодо відносин з нещодавно створеним Митним союзом, Україні варто поглиблювати зв'язки з ним у рамках зони вільної торгівлі.

Список літератури

1. Сіденко В., Барановський О. Україна і світова організація торгівлі: як збільшити плюси і зменшити мінуси? [Електр. ресурс]; Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. - Режим доступу: <http://www.uceps.org>.
2. Мельник А., Мельник Ю. Актуальні проблеми діяльності України на міжнародних ринках послуг у контексті вступу до СОТ // Вісник Тернопільської академії народного господарства. - Тернопіль, 2008. - Вип. 5, ч. 1. - С. 35-44.
3. Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС // Міжнародний центр перспективних досліджень, 2007. - 319 с.
4. Бураковський І., Мовчан В. Зона вільної торгівлі з ЄС та Митний союз з Росією, Білоруссю та Казахстаном: чи можлива інтеграція України в обидва об'єднання одночасно // Фонд ім. Фрідріха Берта: Представництво в Україні. Відносини Україна-ЄС: в умовах сучасних викликів. - С.10-16

Анотація

Оксана Гаврилюк, Руслана Білик

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ УКРАИНЫ НА МЕЖДУНАРОДНОМ РЫНКЕ УСЛУГ

Выявлены проблемы и определены приоритеты экономической политики Украины на международном рынке услуг. Исследованы преимущества и недостатки возможных вариантов региональной интеграции, а именно углубленной экономической интеграции Украины с ЕС или вступления в Таможенный союз с Россией, Белоруссией и Казахстаном. Отмечено целесообразность сохранения многостороннего подхода, что будет способствовать диверсифицированной региональной структуре торговли, которая однозначно является стабилизирующим фактором для открытой экономики Украины.

Ключевые слова: внешняя торговля услугами, региональная интеграция, зона свободной торговли, Таможенный союз.

Summary

Oksana Gavrilyuk, Ruslana Bilyk

**UKRAINE'S STRATEGIC PRIORITIES
IN THE INTERNATIONAL SERVICES MARKET**

In this article, we have considered key issues of the Ukrainian economic policy in the international services market and determined potential policy objectives and priorities. We have researched potential positives and considerations of various strategic options in regional integration of Ukraine, particularly of deepening economic integration with the EU or joining the Custom Union between Russia, Belorussia and Kazakhstan. We have focused on maintaining a multi-polar approach which would facilitate a diversified regional trade structure and play a role of a stabilizing factor in the open Ukrainian economy.

Key words: *international services trade, regional integration, free trade area, custom union.*

МЕТОДИ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ

УДК 330.35

© Ляшенко О.І., 2011

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ДИНАМІЧНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕЛЮВАННЯ БАГАТОУКЛАДНОСТІ ЕКОНОМІКИ

На основі теорії біфуркації (катастроф) запропонована динамічна модель впливу підприємницького потенціалу на процес формування технологічного виробничого укладу. Проаналізовано ефекти, що виникають при заміщенні технологічних укладів.

Ключові слова: підприємницький потенціал, технологічний уклад, модель, моделювання, теорія біфуркації, ВНП.

Вступ. Дослідження причин та наслідків циклічних довготривалих коливань ділової активності в економіці привело до виникнення та розвитку концепції технологічної багатокладності виробництва. На сьогодні загальноприйнята точка зору про існування шести технологічних укладів, де під поняттям технологічного укладу розуміється сукупність технологій та виробництв одного рівня.

Дослідження свідчать, що в ринковій економіці становлення та зміна технологічного укладу проявляється у формі довгих хвиль економічної кон'юнктури (хвилі Кузнеца). При цьому темпи економічного зростання і ділової активності змінюються залежно від фази життєвого циклу технологічного укладу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню особливостей технологічного розвитку економіки присвячені наукові праці Й. Шумпетера, Р. Фостера, Дж. Мартіно, Г.Доброва, С. Глазьева, Р. Нижегородцева. Значний внесок у розробку цієї ж проблематики зробили

українські науковці В. Геєць, Л.Федулова, Ю. Бажал та інші.

Особливо варто відзначити внесок Й. Шумпетера в дослідження економічного розвитку. Шумпетер ввів в економічну науку розмежування між економічним зростанням та економічним розвитком. **Економічне зростання** — це збільшення виробництва та споживання одних і тих же товарів і послуг з часом. **Економічний розвиток** — це, перш за все, поява чогось нового, невідомого раніше, або якщо говорити сучасною мовою, **інновацій**. Сам Шумпетер визначив інновацію таким чином [1]: „Ця концепція включає п'ять випадків: (1) Створення нового товару, з яким споживачі ще не знайомі, або нової якості товару. (2) Створення нового методу виробництва, ще не випробуваного в даній галузі промисловості, який зовсім не обов'язково базується на новому науковому відкритті і може полягати в новій формі комерційного обігу товару. (3) Відкриття нового ринку, тобто ринку, на якому дана галузь промисловості в даній країні ще не

торгувала, незалежно від того, існував цей ринок раніше чи ні. (4) Відкриття нового джерела факторів виробництва, знову ж таки незалежно від того, існувало це джерело раніше чи його необхідно було створювати заново. (5) Створення нової організації галузі, наприклад, досягнення монополії чи ліквідація монопольної позиції”.

Економічний розвиток порушує хід циркулярного потоку, викликає до життя нові галузі промисловості та припиняє існування застарілих. Це якраз і відбувається при переході від одного технологічного укладу до іншого.

Визначною фігурою у процесі економічного розвитку, за Шумпетером, є підприємець. Шумпетер настійливо підкреслює відмінності між поняттями «капіталіст» та «підприємець». Фігура підприємця характеризується не тим, чим у кінцевому підсумку він володіє, а особливими якостями характеру — ініціативою, авторитетом, даром передбачення, готовністю до ризику. В рамках простого кругообігу, на його думку, підприємця немає. Це — особливий тип людини-носія динамічних процесів; він завжди націлений на нове, будучи локомотивом технічного прогресу.

Саме тому при дослідженні процесів переходу до нового технологічного укладу необхідно враховувати вплив підприємця на процеси, що відбуваються у суспільному житті загалом і в економіці, зокрема. Тому при дослідженні економічного розвитку доцільно ввести таке поняття, як „підприємницький потенціал”, який характеризує не лише обсяг накопиченої професійної освіти, наукової інформації, практичних навичок, але й ініціативу, здатність до прийняття новаторських рішень та їх впровадження.

Метою даної роботи є створення динамічної моделі нагромадження в часі підприємницького потенціалу суспільства та його впливу на формування технологічних виробничих укладів. У даному випадку підприємницький потенціал підприємства, галузі, регіону чи окремої країни будемо розуміти як обсяг накопиченої професійної освіти, досвіду, творчої праці, наукової інформації та знань на шляху досягнення певної мети чи реалізації певної стратегії.

Виклад основного матеріалу.

Вивчення причин циклічності довготривалих коливань ділової активності в економіці країн логічно привело до виникнення концепції технологічної багатоукладності виробництва. На сьогодні загальноприйнята точка зору про існування шести технологічних укладів (табл. 1), де під поняттям технологічного укладу розуміється сукупність технологій та виробництв одного рівня [2].

Аналіз досвіду високорозвинених країн свідчить, що технологічна структура їхньої економіки зорієнтована переважно на використання технологій шостого та п'ятого укладів. Високотехнологічна багатофункціональна продукція галузей забезпечує конкурентоспроможність економіки в цілому і є джерелом зростання доданої вартості.

Спостереження свідчать про те, що в ринковій економіці становлення та зміна технологічного укладу проявляється у формі довгих хвиль економічної кон'юнктури. Залежно від фази життєвого циклу технологічного укладу змінюються темпи економічного зростання та ділової активності.

Таблиця 1

Технологічні уклади

№ укладу	Роки (приблизно)	Ядро укладу	Ключовий фактор
1	1780-1840	текстильна промисловість, виплавка чавуну, обробка заліза, будівництво каналів	водний двигун
2	1840-1890	залізничний та пароплавний транспорт, створення машин та верстатів, вугільна промисловість	паровий двигун
3	1890-1940	електротехнічне машинобудування, неорганічна хімія, кораблебудування, важке озброєння, виробництво сталі	електродвигун
4	1940-1990	автомобілебудування, моторизоване озброєння, синтетичні матеріали, кольорова металургія, органічна хімія, електронна промисловість	двигун внутрішнього згорання
5	1990-2020	обчислювальна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, створення роботів, оптичні волокна	газові технології
6	після 1995	біотехнології, нанотехнології, оптоелектроніка, аерокосмічна промисловість	Нетрадиційні джерела енергії

Аналіз технологічного рівня розвитку в Україні показує, що існуюча технологічна багатоукладність виробництва стає сьогодні однією з головних структурних проблем української економіки. Аналогічно, як і в Росії, різні типи технологічних укладів існують і відтворюються паралельно і незалежно один від одного.

На сьогодні в Україні домінує відтворення третього технологічного укладу. Найбільш розповсюджені залізничний транспорт, чорна металургія, електроенергетика, неорганічна хімія, споживання вугілля, машинобудування.

Частково використовується і четвертий уклад – розвиток органічної хімії й полімерних матеріалів, кольорової металургії, нафтопереробки, автомобілебудування, точного машинобудування й приладобудування, традиційного ВПК, електронної промисловості, поширення автоперевезень, широкий вжиток нафти.

Що стосується п'ятого технологічного укладу, то на нього припадає 3-5 % у загальній структурі національної економіки. Цей уклад сьогодні визначає властиво постіндустріальний тип виробництва (тобто розвиток складної обчислювальної техніки, сучасних видів озброєнь, програмного забезпечення, авіаційної промисловості, телекомунікацій, робототехніки, нових матеріалів).

Згідно з даними Інституту економіки та економічного прогнозування НАН України, близько 58% обсягу промислової продукції доводиться на третій технологічний уклад і 38% – на четвертий уклад. Випуск продукції, що припадає на п'ятий та шостий уклади, становить близько 4 %, причому шостий технологічний уклад, що визначає перспективи високотехнологічного розвитку країни в майбутньому, в Україні майже відсутній (менше 0,1 %).

Моделювання обсягу суспільного виробництва в умовах функціонування технологічного укладу характеризується тим, що в кожний момент часу нарощується певний технологічний фонд, від величини якого суттєво залежить швидкість подальшого зростання обсягу виробництва. Указаний процес, за твердженням Нижегородцева Р.М.

[3], можна описати логістичною кривою, що задається диференціальним рівнянням

$$\frac{dy}{dT} = a(y - k_1)(k_2 - y), \quad a > 0, \quad (1)$$

де $y(T)$ – технологічно значущий результат, що досягається даним технологічним укладом при сукупних витратах T (витрат часу, витрат людського капіталу тощо); k_1, k_2 – відповідно мінімально та максимально можливий технологічно значущий результат функціонування даного технологічного укладу; a – параметр, що впливає на

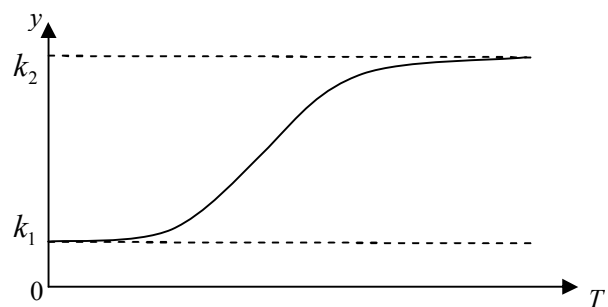

Рис. 1. Динаміка технологічно значущого результату $y(T)$ від витрат ресурсів

швидкість зміни $y(T)$. Графічно динамічна величина $y(T)$ має вигляд, зображений на рис. 1.

Життєвий цикл технологічного укладу закінчується процесом заміщення, причому його тривалість має тенденцію до скорочення. Графічно заміщення технологічного укладу одного рівня іншим протягом часу відбувається, як зображено на рис. 2.

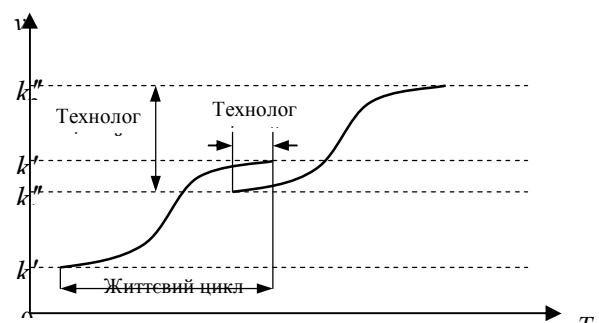

Рис. 2. Заміщення технологічного укладу

Процес заміщення технологічного укладу може відбуватися швидше або повільніше. В останньому випадку час технологічного розриву характеризується відсутністю

првідного технологічного укладу в галузі, коли технології, що використовуються, не відповідають передовим умовам виробництва (морально застарівають), проте перехід до нового укладу ускладнений недостатнім розвитком новітніх технологій.

Тривалий час життєвого циклу та заміщення технологічного укладу призводить до нерівномірності економічного зростання. Під час заміщення домінуючих технологічних укладів країна-лідер рівня економічного розвитку стикається з моральним знецінюванням технологічного капіталу. Все ж одночасно з цим країна-лідер отримує потенційну можливість до зростання показника частки доданої вартості.

Рівні оволодіння технологічних укладів по галузях матеріального виробництва визначають відповідно до долі доданої вартості, а отже, й сукупного обсягу доданої вартості, тобто валового національного продукту. Розподіл валового національного продукту за доходами та його подальше використання приводить до здійснення відповідної інвестиційної політики. Розподіл інвестицій на інтенсивні та екстенсивні впливає на рівень використання технологічних укладів.

Рівень використання суспільством функціонуючого технологічного укладу – це узагальнюючий показник, що розраховується на базі існуючої структури інвестицій в основний капітал і наявних трудових ресурсів, що можуть працювати в нових технологічних умовах.

Оскільки накопичення знань і досвіду можна оцінювати як експоненційне зростання в часі з певним темпом, то накопичення підприємницького потенціалу можна описувати такою математичною моделлю:

$$\frac{dx}{dt} = rx, \quad x(t_0) = x_0,$$

де $x(t)$ – підприємницький потенціал, накопичений на час t , r – заданий темп зростання, в загальному випадку $r = r(t)$.

Отже, обсяг підприємницького потенціалу при $r > 0$ є монотонно зростаючою функцію часу. Графічно при $r = const > 0$ функція $x(t)$ представляє експоненту (рис. 3).

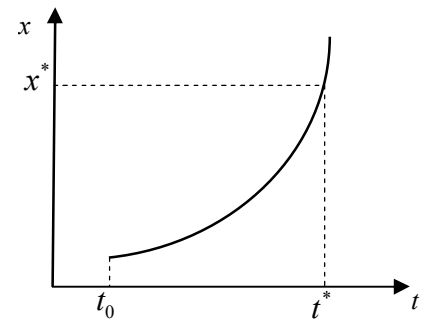

Рис. 3. Динаміка накопичення підприємницького потенціалу

У певний час t^* експонента $x(t)$

досягне деякого порогового значення x^* , коли починає формуватися новий технологічний уклад, що може вимірюватись обсягом внутрішнього національного продукту на одного працюючого.

Повертаючись до моделі (1), визначимо, що в ній наявні два стани рівноваги (стаціонарні розв'язки) k_1 та k_2 ($0 < k_1 < k_2$).

Лінеаризуємо диференціальне рівняння (1) в околі точки рівноваги k_1 . Тоді маємо таке лінійне наближення:

$$\frac{d\bar{y}}{dT} = a(k_2 - k_1)\bar{y}, \quad \bar{y} = k_1 + \bar{y}.$$

Аналогічно, в околі точки рівноваги k_2 одержуємо лінійне наближення:

$$\frac{d\bar{y}}{dT} = -a(k_2 - k_1)\bar{y}, \quad \bar{y} = k_2 + \bar{y}.$$

Виявляється, що при $a < 0$ стійкою буде точка k_1 , а при $a > 0$ – стійка точка k_2 . Отже, при $a = 0$ відбувається біфуркація обміну стійкості між двома станами рівноваги.

Перехід величини параметра через значення $a = 0$ не проводить до порушення неперервності розв'язку диференціального рівняння (1), проте його якісна поведінка змінюється, оскільки змінюється його асимптотика. Швидкість наближення розв'язку до стійкого рівноважного стану залежить від того, наскільки далеко величина a відхилилася від нуля.

Не виникає сумніву, що обсяг підприємницького потенціалу x при

переході його через задане порогове значення x^* включає внутрішні механізми формування (освоєння) наступного технологічного виробничого укладу. Це дає право на створення відповідної математичної моделі на базі теорії бифуркації (теорії катастроф) [4, 5] і використанні при цьому методу «внутрішніх бифуркацій» [6]. Такою пропонується динамічна модель:

$$\frac{dx}{dt} = rx, \quad r > 0,$$

$$\frac{dy}{dt} = (x - x^*)a(y - k_1)(k_2 - y), \quad a > 0.$$

Графічно динаміка освоєння та переходу економіки країни на новий технологічний уклад з врахуванням ефекту заміщення технологічних укладів, зображеного на рис. 2, може бути представлена на рис. 4.

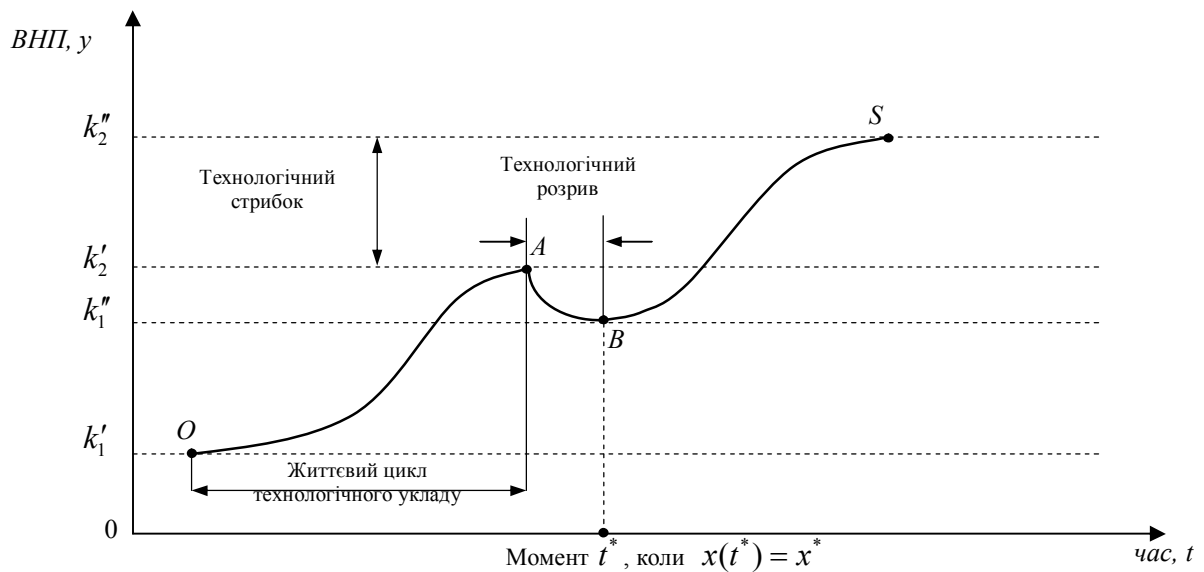

Рис 4. Динаміка освоєння та переходу економіки країни на новий технологічний уклад

На рис. 4 точка A відповідає стану, коли попередній технологічний уклад майже вичерпав себе і прийнято рішення освоювати наступний технологічний уклад, хоча значення валового національного продукту на одного працюючого $x(t)$ ще не досягло свого порогового значення x^* . Точка B відповідає стану, коли $x(t)$ досягає свого порогового значення x^* . Тобто крива AB описує стан волюнтаристського рішення про освоєння наступного технологічного укладу, хоча рівень підприємницького потенціалу ще не досяг свого порогового значення x^* . У цей час ВВП на одного працюючого падає, оскільки наявний підприємницький потенціал ще не спроможний повністю освоїти новий технологічний уклад. Криві

OA та BS описують процес функціонування попереднього та наступного укладів.

Відзначимо дві особливості розв'язків динамічної моделі (3). Перша особливість – це наявність технологічного розриву AB (рис. 4), коли ВВП на одного працюючого падає (витрати перехідного періоду). Ця особливість пояснює циклічність коливного процесу нарощування економічного (технологічного) прогресу, що спостерігається у світі протягом століть. При цьому падіння ВВП на одного працюючого має обвальний характер, який поступово переходить у плавне уповільнення, що закінчується плавним його нарощуванням при переході підприємницького потенціалу через порогове значення x^* . Друга особливість – несиметричність динамічної системи (3), що добре ілюструє різний

індикаційний зміст показників x та y . З однієї сторони, показник y може прямувати до двох альтернативних значень k_1 та k_2 і за його значеннями легко оцінити стан системи. З іншого боку, відмітність y у динаміці цього показника другорядна, бо першорядною є перехід величини x через порогове значення x^* . Більше того, оцінюючи близькість x і x^* , можна оцінити принципову можливість переходу системи в новий стан. Тому в цілому перший показник (тобто x) більш цінний для ідентифікації системи.

Висновки. У даній роботі одержано новий науковий результат стосовно динаміки ВВП на одного працюючого, пов'язаної з переходом економічної системи на наступний технологічний уклад. Показано істотний якісний вплив обсягу підприємницького потенціалу на динаміку відповідного ВВП на одного працюючого. Проаналізовано особливості відповідного циклічного розвитку подібної системи. Результати моделювання показують, що між розвитком технологічного укладу та

підприємницьким потенціалом існує позитивний зв'язок, але залежність не проста і розроблені моделі засвідчують, що при переході відбувається технологічний розрив і змістово цей розрив пов'язаний з волонтаристськими рішеннями та падінням продуктивності.

Список літератури

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 450 с.
2. Денисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста / Э. Денисон. – М.: Наука, 1991. – 642 с.
3. Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке / В.А. Супрун. – М.: Прогресс, 2000. – 192 с.
4. Постон Т. Теория катастроф и её приложение / Т. Постон, Н. Стюарт. – М.: Мир, 1980. – 608 с.
5. Арнольд В.И. Теория катастроф / В. И. Арнольд. – М.: Наука, 1990. – 128 с.
6. Чернишенко С. В. Нелинейные методы анализа динамики лесных биогеоценозов / С. В. Чернишенко. – Днепропетровск: ДНУ, 2005. – 512 с.

Аннотация

Елена Ляшенко

ДИНАМИЧЕСКИЙ ПОДХОД К МОДЕЛИРОВАНИЮ МНОГОУКЛАДНОСТИ ЭКОНОМИКИ

На основе теории бифуркации (катастроф) предложена динамическая модель воздействия предпринимательского потенциала на процесс формирования технологического производственного уклада. Проанализированы эффекты, которые возникают при замене технологических укладов.

Ключевые слова: предпринимательский потенциал, технологический уклад, модель, моделирование, теория бифуркаций, ВВП.

Summary

Olena Liashenko

DYNAMIC APPROACH TO MODELLING OF MULTIPLY TECHNOLOGICAL WAYS OF ECONOMY

Dynamic model of influence of entrepreneur potential on the process of forming of technological production way is proposed in the work, based on the theory of bifurcation (catastrophes). The effects, caused by substitution of the technological ways, are being analyzed.

Keywords: entrepreneur potential, technological way, model, modelling, theory of bifurcation, GNP.

ЦИКЛИ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА: АНАЛІЗ І МОДЕЛЮВАННЯ

Для більшості областей України властива подвійна циклічність зерновиробництва з періодами циклів 4 роки і 17-23 років. Короткі цикли більш яскраво виражені в степових областях. З використанням лінійно-гармонічної моделі виконано середньострокове прогнозування врожайності та валового збору зернових.

Ключові слова: зерновиробництво, цикли, лінійно-гармонічна модель, середньострокове прогнозування.

Циклічність економічних процесів.

Концепція циклічності економічних процесів є відображенням діалектики розвитку та саморегулювання складних нелінійних систем зі зворотним зв'язком. Циклічність – одна з головних ознак детермінованої поведінки системи. Для лінійних консервативних систем характерна строго періодична циклічність. Більшість природних та економічних систем належить до класу нелінійних дисипативних систем і нелінійних автоколивальних систем. Для таких об'єктів характерні коливання зі змінними значеннями періоду й амплітуди.

Циклічні процеси, які відбуваються в економічному житті суспільства, поділяються на різні типи, найважливішими з яких такі [1]:

- цикл економічної кон'юнктури (тривалість – 3,5 – 5 років);
- діловий (тривалість 6–12 років);
- будівельний цикл, або цикл Кузнеця (тривалість 6–12 років);
- цикл Кондратьєва (тривалість 45–65 років);
- цикл лідерства (тривалість 100–150 років).

В основу теорії економічних циклів покладено ідею М. Кондратьєва про економічну рівновагу, її порушення та відновлення, що мають хвилеподібний характер. Пояснення механізму виникнення циклів економічної динаміки запропонував австрійський економіст Й. Шумпетер [2].

Оскільки наукові відкриття забезпечують значний прорив у технологіях, це сприяє прискореному нагромадженню капіталу, зростанню прибутків і економічному піднесенню загалом. Однак знасиченням ринку попит різко скорочується, прибутки знижуються і значна частина капіталу стає надлишковою. Саме так, на думку Й. Шумпетера, виникають “хвилі підвищення” та “хвилі зниження” великого циклу. Американський економіст В. Леонт'єв для боротьби з циклічністю економічної динаміки запропонував модель міжгалузевого балансу. В основу цієї моделі кладеться план-матриця випуску всіх видів матеріальних благ з урахуванням витрат на їх виробництво. Аналіз динаміки компонентів міжгалузевого балансу дозволяє здійснювати державне регулювання економіки на основі антициклічної економічної політики. Викладені ідеї та міркування можна використати для зменшення негативного ефекту від коливань зерновиробництва в Україні.

Аналіз динаміки зерновиробництва в Україні свідчить про значну нестабільність системи зернового виробництва. Внаслідок низької технологічної культури та хронічного недофінансування валовий врожай зернових вирішальним чином залежить від погодно-кліматичних умов і може змінюватись рік від року на 100% і більше. Це викликає різкі коливання цін на продовольство, сплески інфляційних процесів, створює загрозу економічній безпеці держави. Оскільки врожайність є

результатом діяльності природно-економічної системи, можна чекати появи нових, властивих лише для системи зерновиробництва, циклів. Проблему циклічності зерновиробництва досліджували В.Г. Михайловський, М.І. Семенов, А.А. Чупров, М.С. Четвериков, А.І. Манелля, І.Б. Загайтов, Л.П. Яновський, В.П. Тимошенко, О.В.Олійник. Дослідження, проведені автором на основі сучасних статистичних даних, підтвердили існування циклів урожайності зернових культур для всіх областей України [3]. У даній роботі узагальнюються результати авторських досліджень проблеми циклів зерновиробництва в Україні

Виділення циклів урожайності. Розглянемо адитивну модель часового ряду урожайності

$$Y(t) = V(t) + C(t) + E(t). \quad (1)$$

Згідно з (1) кожен рівень часового ряду урожайності $Y(t)$ може бути представлений як сума трендової $V(t)$, циклічної $C(t)$ і випадкової $E(t)$ компонент. Вибір

$$Y(t) = c_0 + c_1 t + \sum_{i=1}^m a_i \cos\left(\frac{2\pi}{T_i} t\right) + \sum_{i=1}^m b_i \sin\left(\frac{2\pi}{T_i} t\right) + E(t) \quad (2)$$

ут $Y(t)$ – фактичні значення урожайності, c_0, c_1 – коефіцієнти лінійної функції, a_i, b_i, T_i – амплітудні коефіцієнти та період i – ої гармоніки, m – кількість гармонік, включених у модель. За оцінками

$$\Psi = \sum_{t=T_{\min}}^{T_{\max}} \left(x_t - c_0 - c_1 t - \sum_{k=1}^i \left[a_k \cdot \cos\left(\frac{2\pi}{T_k} t\right) + b_k \cdot \sin\left(\frac{2\pi}{T_k} t\right) \right] \right)^2 \rightarrow \min \quad (3)$$

Мінімізація функціоналу (3) здійснюється поетапно. Спочатку виділяється лінійний тренд за методом найменших квадратів. З отриманого ряду залишків виділяється найбільш суттєва гармоніка за умовою мінімуму функціоналу (3) при $i = 1$. Після вилучення першої гармоніки отримується ряд других залишків, з якого виділяється друга гармоніка, і т.п. Значення коефіцієнтів гармонік визначають за методом найменших квадратів у поєднанні зі скануванням осі періодів на проміжку $[T_{\min}, T_{\max}]$ з кроком ΔT (ми приймали, що $T_{\min} = 2$;

адитивної моделі часового ряду обумовлений адитивним характером динаміки приростів врожайності.

Для прогнозування врожайності необхідно побудувати аналітичні вирази трендової та циклічної компонент моделі (1). Класичний гармонічний аналіз, розроблений Фур'є, малоприматний для моделювання економічних часових рядів. Частоти базових гармонік Фур'є залежать від довжини ряду i , зазвичай, не збігаються з частотою зовнішніх збурень і частотою власних коливань системи. Більш простий і обчислювально зручний метод практичного гармонічного аналізу запропонований автором під назвою «адаптивний гармонічний аналіз» [4]. Викладемо основні положення цього методу на прикладі аналізу динаміки врожайності зернових культур.

Побудуємо лінійно-гармонічну модель урожайності, в основі якої гіпотеза про те, що функція врожайності є сумою лінійної функції, декількох гармонік і випадкового чинника (шуму)

автора найбільш істотними є перші три гармоніки розкладу функції врожайності. Значення параметрів i -тої гармоніки ($i = 1, 2, 3, \dots, m$) визначаються з умови мінімуму функціонала похибки моделі

$T_{\max} = 200$; $\Delta T = 0.1$). Результати гармонічного аналізу рядів урожайності озимої пшениці для областей України наведені в табл.1. Позначення T_1, T_2, T_3 - означають періоди циклів, A_1, A_2, A_3 - амплітуди циклів, обчислені за формулою $A_i = \sqrt{a_i^2 + b_i^2}$. Трендовий коефіцієнт c_1 дозволяє оцінити перспективи зростання зернової галузі у даному регіоні.

Аналіз табл. 1 показує, що для всіх областей України характерні такі цикли врожайності: довгий цикл (схожий до циклу

Кондратьєва) тривалістю від 41 до 56 років, середній цикл урожайності, тривалість якого для різних областей змінюється в межах від 17 до 23 років і короткий цикл. Тривалість останнього для 16 областей України (крім західного регіону) складає 3,9 – 4,0 роки. У 9 західних областях цей цикл малопомітний. Поясненням цього ефекту може слугувати вплив клімату Атлантики, якому властива дещо інша динаміка, ніж степовому регіону України. Клімат решти 16 областей більш континентальний, і для них спостерігаються короткі цикли зерновиробництва, які спричинені відповідними природно-кліматичними циклами. Зауважимо, що тривалість циклів зерновиробництва стохастично змінюється і адаптивний гармонічний аналіз дозволяє виявити усереднені (дробові) значення тривалості

$$V(t) = V_1(t) + V_2(t) = c_0 + c_1 t + a_1 \cos \frac{2\pi}{T_1} t + b_1 \sin \frac{2\pi}{T_1} t \quad (4)$$

Тут $t = 1, 2, \dots, n$ – поточний час (в роках), c_0, c_1, a_1, b_1 – коефіцієнти, T_1 – період першого циклу.

Цикл середньої тривалості (друга гармоніка) у більшості областей повторюється тричі і цього достатньо для того, щоб вважати цей цикл статистично достовірним. Другу гармоніку можна вважати статистично значущою (це відноситься і до інших гармонік), якщо її амплітуда перевищує середньоквадратичне відхилення ряду залишків. Розрахунки підтвердили виконання критерію статистичної значущості другої гармоніки для більшості областей України. Найкоротший 4-річний цикл статистично значущий лише для групи областей степової зони України. У табл.1 рядки, які відповідають цим областям, виділені сірим фоном. Про значущість третьої гармоніки свідчить перевищення її амплітуди над амплітудою другої (або першої) гармоніки.

Важливим критерієм статистичної значущості кожної з гармонік є критерій стійкості, згідно з яким періоди основних гармонік не повинні залежати від тривалості спостережень. Виконуючи гармонічний аналіз при різній довжині часового ряду

циклів врожайності, які є характерними для кожного регіону.

Статистичне обґрунтування лінійно-гармонічної моделі. Викладений вище підхід до гармонічного аналізу рядів врожайності є формальною математичною моделлю. Для підтвердження її адекватності необхідно розглянути питання про статистичне обґрунтування достовірності та значущості кожної з гармонік, яка входить у лінійно-гармонічну модель врожайності та виконати верифікацію моделі. З табл. 1 видно, що тривалість довгого циклу є близькою до тривалості періоду спостережень (55 років). Тому його існування не можна вважати статистично достовірним, і цей цикл розглядається лише як трендова компонента. Отже, тренд врожайності має дві складових: лінійну та гармонічну

врожайності, ми отримали висновок, що період третьої (короткої) гармоніки практично незмінний, а період другої (середньотривалої) гармоніки стабілізується зі збільшенням тривалості спостережень. Існування середнього та короткого циклів урожайності було також виявлено нами при гармонічному аналізі рядів урожайності зернових та зернобобових культур в областях України та рядів валового збору зернових.

Циклічність ціни зерна та рентабельності зерновиробництва. Циклічність зміни врожайності та валового збору породжують відповідні коливання ціни зерна та рентабельності зерновиробництва. Максимуми ціни зерна та рентабельності зерновиробництва спостерігалися у 1996, 2000, 2003, 2007 та 2010 роках. У ці ж роки спостерігалася мінімальні значення врожайності та валового збору зернових культур. Більш детальний аналіз залежності між валовим збором зернових та їх рентабельністю наведений у [5]. Мала довжина часових рядів ціни та рентабельності унеможливило їх гармонічний аналіз. Однак навіть візуальний аналіз (рис.1) виявляє чітку короткострокову циклічність ціни зерна та рентабельності зерновиробництва з періодом циклу 3-4 роки.

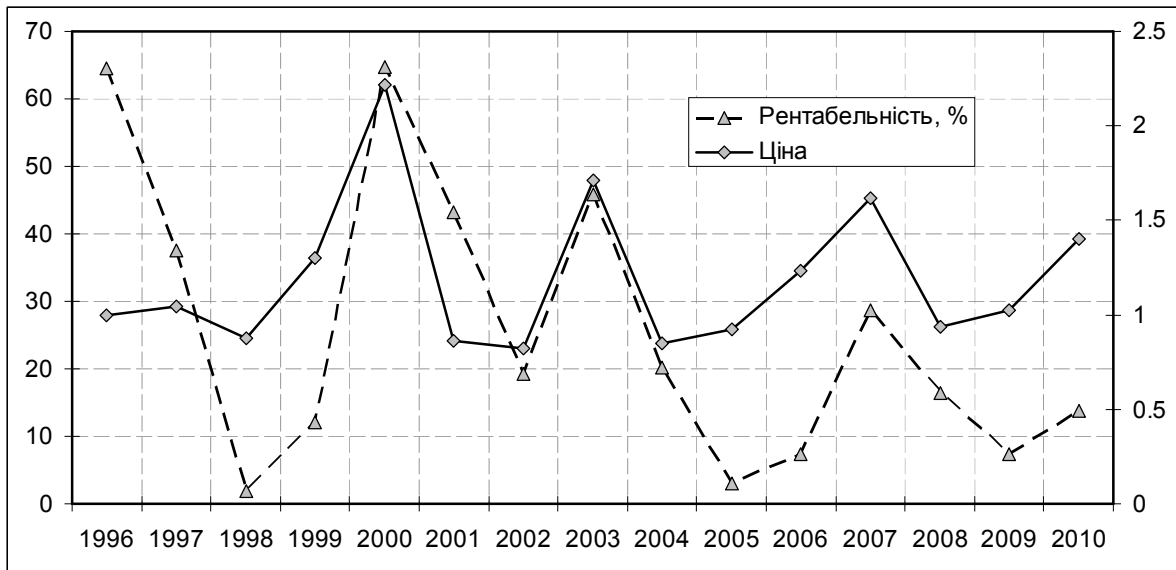

Рис.1. Динаміка ланцюгового індекса ціни зерна та рентабельності зерновиробництва в Україні

Лінійно-гармонічна модель динаміки врожайності зернових. Моделі, які адекватно описують процеси, існуючі в системі зерновиробництва, та перевірені на практиці методи прогнозування врожайності і рентабельності є ефективним інструментарієм прийняття рішень, спрямованих на підвищення ефективності виробництва та зменшення рівня ризику. Особливо важливу роль відіграють моделі, які дозволяють здійснювати середньострокове прогнозування динаміки зерновиробництва. Середньострокові прогнози з періодом упередження 1 рік і більше дозволяють заздалегідь приймати виважені рішення, спрямовані на підвищення ефективності зерновиробництва та забезпечення продовольчої безпеки країни. Виявлений нами циклічний характер зерновиробництва слугує підґрунтям для побудови прогнозних моделей.

Основою прогнозної моделі повинна бути детермінована компонента часового ряду врожайності. Тому, передусім, необхідно здійснити фільтрування високочастотних шумів. Найпростішим методом фільтрування шумів є лінійне згладжування ряду з використанням прямокутного вікна заданої ширини W (метод ковзного середнього). Ширина вікна W визначає граничну частоту для шумів, які усуваються. При згладжуванні рядів із циклічною компонентою ширина вікна

повинна бути близькою до половини довжини циклу. Наші дослідження показали, що найкращим варіантом є згладжування рядів врожайності зернових при ширині вікна 9 років (половина середнього циклу врожайності).

Недоліком методу ковзного середнього є те, що згладжений ряд має меншу довжину, ніж початковий. Це суттєво для рядів малої довжини. Щоб уникнути цього небажаного ефекту, нами розроблена вдосконалена методика, за якої початкові і кінцеві елементи ряду згладжуються на коротшому відрізку, ніж елементи середини ряду. При ширині вікна $W = 9$ потрібно використовувати такий алгоритм згладжування

Таблиця 1

Гармонічний аналіз рядів урожайності озимої пшениці

№	Область	C_0	C_1	Період циклу (рік)			Амплітуда (ц/га)		
				T_1	T_2	T_3	A_1	A_2	A_3
1	АР Крим	19.08	0.15	55.7	19.5	3.9	5.50	3.02	2.61
2	Вінницька	20.11	0.30	46.1	19.9	3.9	6.18	3.10	2.85
3	Волинська	16.24	0.28	52.3	22.2	5.4	4.30	2.88	1.85
4	Дніпропетровська	19.38	0.25	44.6	17.1	3.9	3.59	3.07	4.01
5	Донецька	22.08	0.17	40.7	3.4	3.9	4.76	3.15	3.47
6	Житомирська	12.63	0.28	37.0	20.6	3.6	2.17	2.57	1.64
7	Закарпатська	17.10	0.35	61.5	19.1	14.2	5.94	4.53	2.71
8	Запорізька	20.35	0.20	43.6	17.3	4.0	4.66	3.14	3.42
9	Івано-Франківська	14.20	0.29	41.1	22.7	14.8	4.19	2.86	1.65
10	Київська	20.42	0.31	51.3	19.2	3.9	5.10	2.62	2.98
11	Кіровоградська	20.26	0.25	50.9	18.4	3.9	4.20	3.57	4.25
12	Луганська	17.35	0.17	46.8	15.3	3.9	3.76	3.71	3.88
13	Львівська	14.22	0.30	52.6	21.7	5.2	3.85	2.56	1.61
14	Миколаївська	19.89	0.16	44.6	20.5	3.9	3.44	5.08	3.58
15	Одеська	19.77	0.18	81.3	19.2	3.9	6.14	3.02	3.23
16	Полтавська	18.15	0.32	45.0	19.5	4.0	6.31	4.10	3.53
17	Рівненська	16.82	0.28	54.5	20.5	5.3	5.43	2.78	1.42
18	Сумська	17.52	0.25	45.6	21.9	3.9	5.06	2.72	2.60
19	Тернопільська	18.30	0.28	53.0	22.2	5.3	7.60	3.75	2.12
20	Харківська	19.97	0.24	45.4	19.4	3.9	3.26	4.10	3.64
21	Херсонська	21.26	0.14	53.6	19.2	3.9	5.44	3.53	3.79
22	Хмельницька	19.39	0.25	61.4	22.9	5.3	6.02	2.92	2.35
23	Черкаська	23.74	0.31	46.6	18.7	3.9	6.94	3.79	4.00
24	Чернівецька	20.27	0.24	44.3	23.6	16.5	7.49	3.00	2.76
25	Чернігівська	15.17	0.24	41.7	21.8	3.9	4.82	2.93	2.35

$$\left\{ \begin{array}{l} y_1 = (2 \cdot x_1 + x_2)/3; \quad y_2 = (x_1 + x_2 + x_3)/3; \quad y_3 = (x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5)/5; \\ y_4 = (x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 + x_6 + x_7)/7; \\ y_i = (x_{i-4} + x_{i-3} + x_{i-2} + x_{i-1} + x_i + x_{i+1} + x_{i+2} + x_{i+3} + x_{i+4})/9; \quad i = 5, \dots, N-4; \\ y_{N-3} = (x_{N-6} + x_{N-5} + x_{N-4} + x_{N-3} + x_{N-2} + x_{N-1} + x_N)/7; \\ y_{N-2} = (x_{N-4} + x_{N-3} + x_{N-2} + x_{N-1} + x_N)/5; \quad y_{N-1} = (x_{N-2} + x_{N-1} + x_N)/3; \\ y_N = (2 \cdot x_N + x_{N-1})/3. \end{array} \right. \quad (5)$$

Тут x_i – елементи вихідного ряду, y_i – елементи згладженого ряду, N – довжина ряду. Крім того, при згладжуванні останніх членів ряду, які мають особливе значення для майбутнього прогнозу, автором виконано продовження початкового ряду шляхом побудови попереднього прогнозу y_{N+1}^0 за методом ковзного середнього. Уведення попереднього прогнозу у співвідношення (5) дозволяє побудувати завершальну ділянку згладженого ряду відповідно до очікуваної динаміки системи і значно підвищує прогнозні характеристики лінійно-гармонічної моделі.

У результаті реалізації алгоритму (5) відбувається розділення ряду врожайності на згладжену (детерміновану) компоненту $\{y_i\}$, позбавлену короткоперіодичних коливань, і ряд залишків (ряд високочастотних шумів) $z_i = x_i - y_i, i = \overline{1, N}$, який містить короткоперіодичну циклічну складову ряду. При побудові лінійно-гармонічної моделі для областей, для яких важливий 4-річний цикл врожайності, перші дві гармоніки моделі будують на основі згладженого ряду $\{y_i\}$, а третю – на основі ряду залишків $\{z_i\}$. При побудові моделі урожайності для областей, для яких короткий цикл урожайності несуттєвий, усі три гармоніки будуються на основі гармонічного аналізу згладженого ряду $\{y_i\}$.

Верифікація лінійно-гармонічної моделі. Основним критерієм якості прогнозної моделі є її точність. Для оцінювання точності нами використана методика ретроспективної кросс-валідації

прогнозних моделей за критерієм середньої похибки. Кросс-валідація моделей здійснена на проміжку 2000 – 2009 роки шляхом побудови однокрокового прогнозу з горизонтом 1 рік і поступовим переміщенням базової ділянки по часовій осі. У якості додаткового критерію якості моделі нами використаний критерій справджуваності прогнозу приростів, який показує відсоток правильно передбачених знаків приростів врожайності. У результаті комп'ютерних розрахунків отримано середнє значення прогнозної похибки лінійно-гармонічної моделі при однорічному прогнозуванні врожайності зернових і зернобобових культур 15.4%. Усереднення велося по 10 роках ретроспекції та по всіх 25 областях України. Отримана точність є добрим результатом з огляду на те, що коефіцієнт варіації врожайності зернових сягає 27.0%. Справджуваність моделі – 81%, тобто у 81% (202 з 250 випадків) випадків прогноз напрямку зміни урожайності був правильним. Мінливість врожайності озимої пшениці вища від мінливості врожайності зернових у цілому (коефіцієнт варіації 30.1%). Тому відповідні показники якості прогнозування у цьому випадку нижчі. Середнє значення прогнозної похибки лінійно-гармонічної моделі становить 21.5%. Справджуваність моделі дорівнює 80%.

Висновки. Для більшості областей України властива подвійна циклічність зерновиробництва з довжиною циклів 17-23 роки та 4 роки. Короткі цикли найбільш чітко виражені в областях степової зони. Лінійно-гармонічна модель, побудована на основі згладжених рядів, є ефективним інструментом середньострокового прогнозування врожайності зернових культур та їх валового

збору.

Список літератури:

1. Перепелиця В., Савіна Л. Передпрогнозне дослідження часових рядів промислового виробництва в Україні та Запорізькій області. – Економіка України, 2005. - №8. – с. 31–38.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
3. Грицюк П.М. Аналіз, моделювання та прогнозування динаміки врожайності озимої пшениці в розрізі областей України. – Рівне: НУВГП, 2010. – 350с.
4. Грицюк П.М. Динамічні і стохастичні методи моделювання та прогнозування системи зерновиробництва України : автореф. дис. д. екон. наук – Київ, 2011. – 34с.
5. Грицюк П.М. Просторово-часова залежність рентабельності зерновиробництва від урожайності зернових. - Економіка АПК, 2010. – № 10 – с.21-26.

Аннотация

Петр Грицюк

ЦИКЛЫ ЗЕРНОПРОИЗВОДСТВА: АНАЛИЗ И МОДЕЛИРОВАНИЕ

Для большинства областей Украины присуща двойная цикличность зернопроизводства с периодами циклов 4 года и 17-23 лет. Короткие циклы более ярко выражены в степных областях. С использованием линейно-гармонической модели произведено среднесрочное прогнозирование урожайности и валового сбора зерновых.

Ключевые слова: зернопроизводство, циклы, линейно-гармоническая модель, среднесрочное прогнозирование.

Summary

Petro Hrytsyuk

CYCLES OF GRAIN PRODUCTION : ANALYSIS AND MODELLING

The double cyclicity of grain production with periods of 4 years and 17-23 years is inherent for most regions of Ukraine. Short cycles are more pronounced in the steppe regions. The medium-term forecasting yields and gross grain harvest were carried out using linear-harmonical model.

Key words: grain production, cycles, linear-harmonical model, medium-term forecasting

© Степаненко Б.В., 2011

ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України”, м. Київ

МОДЕЛЬНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ЕЛЕМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ НА РОЗВИТОК ЗЕЛЕНОГО БІЗНЕСУ В ЄВРОПІ

Висвітлено результати дослідження кількісної оцінки впливу елементів фінансового механізму на збільшення кількості підприємств зеленого бізнесу на різних стадіях життєвого циклу та наведено порівняльний аналіз цього впливу. Також подано країни ЄС, у яких діє ефективний фінансовий механізм становлення та розвитку зеленого бізнесу.

Ключові слова: *зелений бізнес, фінансовий механізм.*

Постановка проблеми. У 2006 р. більшість країн ЄС затвердили концепцію сталого розвитку* як основу подальшого економічного зростання всіх членів союзу. Таке рішення створило необхідність визначити інструменти реалізації цієї концепції, основним з яких було визнано зелений бізнес, який покликаний створювати додану вартість за рахунок екологічно-конструктивної діяльності. Для здійснення переходу від традиційного функціонування бізнесу до зеленого бізнесу в умовах ринку необхідно сформулювати та запровадити фінансовий механізм, який би створив сприятливі умови для застосування екологічного менеджменту на підприємствах, виробництва екологічних товарів і послуг, здійснення НДДКР у сфері „зелених” технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні питанням взаємозв'язку фінансів і сталого розвитку присвячено багато наукових праць зарубіжних учених, таких як Вальтера Д. В. [2], Елкінгтона Дж. [3], Ісаака Р. [4]. В Україні це питання залишається нерозробленим, і все ж окремі вчені досліджують дану проблематику у своїх працях. До таких можна віднести Білявського Г.О. [5], Вернадського В.І. [6], Веклич О.О. [7].

Нерозв'язані частини загальної проблеми. Багатогранність і складність проблеми залишає багато нерозкритих питань, які потребують подальших досліджень. Одним з них є визначення

заходів, які необхідно здійснити для активізації процесу становлення зеленого бізнесу у країнах з ринками, що розвиваються, до яких належить і Україна.

Метою даної статті є оцінка впливу елементів фінансового механізму на процес становлення та розвитку зеленого бізнесу в Європі. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: кількісно оцінити вплив елементів фінансового механізму на приріст підприємств зеленого бізнесу на різних стадіях життєвого циклу цього напрямку діяльності; провести порівняльний аналіз цього впливу в країнах Європи; виокремити країни в яких було сформовано ефективний фінансовий механізм становлення та розвитку зеленого бізнесу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вплив елементів фінансового механізму на розвиток зеленого бізнесу залежить від стадії життєвого циклу, в якому перебуває цей напрямок діяльності. На стадії становлення зелений бізнес потребує формування нормативно-правової бази для здійснення своєї діяльності, тоді як на стадії розвитку цей елемент уже не буде відігравати визначальну роль і стимулюючими будуть виступати елементи, які створюють жорсткі умови для діяльності суб'єктів господарювання, що створюють екологічно-деструктивний вплив на довкілля. Передбачається, що в країнах, де зелений бізнес активно розвивається, існує ефективний механізм стимулювання цього напрямку діяльності, тоді як у країнах, де ще

не створено жодного підприємства цього напрямку діяльності, або їх існує лише декілька, цей механізм малоефективний і потребує удосконалення. Щоб перевірити цю гіпотезу, дослідження проводиться для двох груп країн, які поділено відповідно до стадій життєвого циклу існування зеленого бізнесу, а саме: **країни, в яких зелений бізнес перебуває на стадії розвитку, - ЄС15** (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Швеція та Великобританія); **країни, в яких зелений бізнес перебуває на стадії становлення, - ЄС(27-15)** (Болгарія, Кіпр, Чеська республіка, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія).

Побудова моделей здійснюється на основі аналізу панельних даних за методом

фіксованих ефектів, що дозволяє подолати проблеми гетерогенності у розрізі країн нашої вибірки. Модель з фіксованими ефектами дозволяє показати індивідуальний вплив усіх (врахованих і неврахованих) змінних, які набувають різні значення для різних країн, але не міняються в часі [8, с. 143]. Реалізація моделі здійснюється у середовищі пакета прикладних програм EViews 5.1 на основі даних Євростату.

Для проведення дослідження до уваги беруться такі елементи фінансового механізму, як нормативно-правове регулювання, що виражається через індекс ефективності законодавства, еколого-економічні інструменти, які проявляються у державних екологічних витратах, державних субсидіях на розвиток зеленого бізнесу та екологічних податках. Змінні, внесені до моделей, подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Змінні моделі впливу елементів фінансового механізму становлення та розвиток зеленого бізнесу в Європі

Змінна	Показник
EMAS_GR	Індекс приросту кількості організацій, що діють за системою екологічного менеджменту й аудиту (EMAS), прийнятого в ЄС, % до попереднього періоду
EFF_GOV	Індекс ефективності законодавчої системи (за даними Світового Банку)
ENV_EXP	Частка екологічних державних витрат у ВВП, %
GOV_SUBS	Частка у ВВП державних субсидій на розвиток зеленого бізнесу, %
ENV_TAX_TAX	Частка екологічних податків у валових податкових надходженнях, %

Для групи країн ЄС15 вплив елементів фінансового механізму на зростання кількості підприємств, що діють за

$$EMAS_GR = \frac{7,82}{ENV_EXP} + \frac{316,56}{ENV_TAX_TAX} + 41,68 * \log(GOV_EFF) + 87,11 * GOV_SUBS(-1) + \varepsilon_m$$

(0,0008)
(0,081)
(0,0043)
(0,05225)

(2.7)

$$R^2 = 0.66$$

$$Prob(F-statistic) = 0.00$$

де, m – порядковий номер країни з групи ЄС15; ε_m – фіксований ефект впливу ФМЗБ на розвиток зеленого бізнесу для країни m ;

Збільшення кількості EMAS-підприємств в ЄС15 на 66% ($R^2=0,66$) пояснюється за допомогою використаних в моделі показників. Розраховане значення Prob(F-statistic) близьке до нуля, що вказує на високу адекватність побудованої моделі.

системою екологічного менеджменту та аудиту прийнятого в ЄС описується рівнянням:

Перевірка значущості факторів за критерієм Prob(t-Statistic) показує, що більшість параметрів моделі значущі, крім екологічних податків у податкових надходженнях, однак цю змінну не варто виключати, адже її присутність відображає повний комплекс елементів фінансового механізму.

Аналізуючи окремо кожен елемент фінансового механізму у групі країн ЄС15 можна помітити, що:

– частка екологічних податків у податкових надходженнях має обернений вплив на приріст EMAS підприємств. Тобто зростання цього показника призводить до зменшення кількості підприємств зеленого бізнесу. Зважаючи на те, що екологічні податки застосовуються переважно до підприємств, діяльність яких несприятливо позначається на стані навколишнього природного середовища, то такий зв'язок логічний, тому що високе значення показника вказує на значний ступінь екологічно-деструктивного впливу на довкілля суб'єктів господарювання у країні;

– державні екологічні видатки також мають обернений вплив на фактор. Це пояснюється тим, що фінансування державою екологічних заходів у країні відбувається за умов, якщо діяльність зеленого бізнесу неефективна й не виконує однієї зі своїх функцій – поліпшення стану довкілля. Коли ж у країні зелений бізнес стабільно розвивається, то фінансування екологічних заходів відбувається за рахунок суб'єктів господарювання;

– субсидування зеленого бізнесу впливає на збільшення кількості підприємств зеленого бізнесу з лагом в один період, що означає, що виділення державних коштів на стимулювання розвитку зеленого бізнесу спричинить зростання кількості EMAS підприємств у наступному році. Це

пояснюється тим, що державні кошти використовуються переважно для переоснащення виробничих потужностей екологічно-конструктивними технологіями, що потребує певного часу.

– залежність ефективності законодавства та зростання зеленого бізнесу є логарифмічною, що вказує на те, що цей фактор більш ефективний на етапі становлення, коли існує мала кількість підприємств зеленого бізнесу.

Загалом найбільший статистичний вплив на приріст EMAS підприємств у групі країн ЄС15 створює частка екологічних податків у податкових надходженнях. Це вказує на те, що найліпшим стимулом переорієнтації суб'єктів господарювання в напрямку „озеленення” своїх виробничих методів і устаткування є створення таких умов функціонування, за яких підприємствам більш економічно вигідно фінансувати заходи, які знижують екологічно-деструктивний вплив їх діяльності на довкілля, ніж сплачувати екологічні податки.

Вплив фінансового механізму на розвиток зеленого бізнесу у групі ЄС15 буде варіюватися залежно від країни. Це можна побачити з індивідуальних фіксованих ефектів, отриманих у моделі, які зображено на рис. 1.

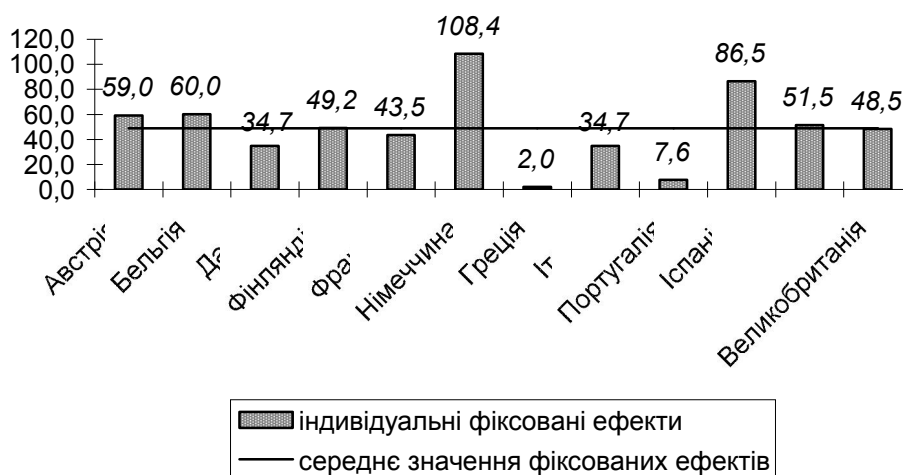

Рис. 1. Фіксовані ефекти моделі впливу елементів фінансового механізму розвитку зеленого бізнесу на приріст кількості EMAS підприємств для ЄС15

З рисунка 1 видно, що вплив елементів фінансового механізму на розвиток зеленого бізнесу варіюється залежно від

країни. Цей вплив найбільший у Німеччині (108,41) та найменший у Греції (2,04) та Португалії (7,60). Якщо взяти до уваги той

факт, що це також відповідає кількості існуючих у цих країнах організацій, що діють за системою екологічного менеджменту та аудиту, то така залежність логічна. Це зумовлено тим, що у Греції та Португалії існує дуже мало промислових підприємств, а економічне зростання досягається за рахунок економічної діяльності, що не шкодить навколишньому середовищу, наприклад, сільського господарства, торгівлі тощо. Саме

$$EMAS_GR = 2,286 * ENV_EXP(-1) + 0,224 * ENV_TAX_TAX(-1) + 1,19 * GOV_EFF - 6,27 * GOV_SUBS(-2) + \varepsilon_m$$

(0,009)
(0,01)
(0,031)
(0,0001)

(2.8)

$$R^2 = 0,73 \quad Prob(F-statistic) = 0.00$$

де m – порядковий номер країни з групи ЄС15; ε_m – фіксований ефект впливу ФМЗБ на розвиток зеленого бізнесу для країни m ;

Високий рівень коефіцієнта детермінації ($R^2=0,73$) свідчить про досить значний вплив незалежних факторів на збільшення кількості EMAS підприємств. Низькі значення критерію Prob(t-statistic) указують на те, що параметри моделі значущі. Значення критерію Prob(F-statistic) близьке до нуля, тому незалежні змінні здійснюють суттєвий вплив на приріст кількості підприємств, які діють за стандартами екологічного менеджменту й аудиту.

Аналізуючи окремо кожен елемент фінансового механізму у групі країн ЄС(27-15), можна помітити, що:

– частка екологічних податків у податкових надходженнях впливає на зростання EMAS підприємств у країнах ЄС(27-15) з лагом у один період тобто один рік. Це зумовлено тим, що введення нових екологічних податків або підвищення ставок цих податків потребує певного часу для здійснення певної реорганізації в діяльності підприємств для переходу на екологічно-конструктивні технології та методи виробництва;

– державні екологічні видатки також впливають на збільшення кількості EMAS підприємств з лагом у один рік. Поясненням цього є те, що зростання екологічних видатків приводить до формування екологічної свідомості населення, яка підвищує попит на екологічні товари та послуги спричиняючи збільшення

тому втручання держави у становлення та розвиток зеленого бізнесу в цих країнах є не настільки необхідним як в країнах з потужним промисловим виробництвом.

Для груп країн ЄС(27-15) вплив елементів фінансового механізму на приріст кількості підприємств, що діють за системою екологічного менеджменту та аудиту прийнятого в ЄС описується рівнянням:

пропозиції цих товарів на ринку. Цей процес відбувається не одномоментно, а потребує певного часу для свого здійснення;

– субсидування зеленого бізнесу негативно позначається на становленні зеленого бізнесу в ЄС(27-15). У першу чергу це пояснюється тим, що в країнах з ринками, які розвиваються, субсидуються переважно ті галузі економіки, які не можуть діяти на засадах самокупності та самофінансування. Тому ті напрямки економічної діяльності, які на постійній основі отримують фінансову підтримку держави поступово втрачають інвестиційну привабливість, оскільки як інвестори відносять їх до нерентабельних або низько прибуткових напрямків економічної діяльності. Отже, зниження інвестиційної привабливості зеленого бізнесу буде відбуватися за умов постійного субсидування цього напрямку;

– вплив ефективності законодавства на приріст підприємств зеленого бізнесу позитивний і проявляється одразу.

Загалом найбільший статистичний вплив на становлення зеленого бізнесу в групі країн ЄС(27-15) створює державне субсидування. Цей вплив негативний і проявляється через 2 роки. Чинники, що створюють позитивний вплив на становлення зеленого бізнесу в країнах групи ЄС(27-15), – це державні екологічні витрати й ефективність законодавства. Зростання цих показників приводить до формування екологічної свідомості населення, що згодом трансформується у зростання попиту на ринку екологічних товарів та послуг. Найменший вплив на зростання кількості

EMAS підприємств має частка екологічних податків у податкових надходженнях, що вказує на те, що податкова політика у сфері природокористування у країнах групи ЄС(27-15) неефективна.

Вплив фінансового механізму на становлення зеленого бізнесу у країнах ЄС(27-15) буде відрізнятися залежно від країни. Це можна побачити з індивідуальних фіксованих ефектів, отриманих у моделі, яка зображена на рис.2.

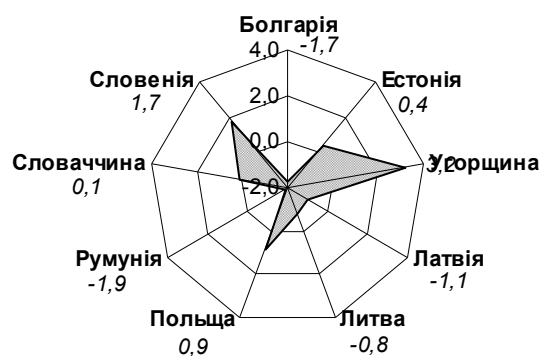

Рис. 2. Фіксовані ефекти моделі впливу елементів фінансового механізму на зростання кількості підприємств зеленого бізнесу для групи країн ЄС (27-15)

З рис. 2 можна зробити висновок, що найбільш сприятливі умови для становлення зеленого бізнесу в групі ЄС(27-15) має Угорщина (3,20), де приріст EMAS підприємств найбільший. Водночас негативний вплив держави на становлення зеленого бізнесу існує в таких країнах, як Болгарія, Латвія, Литва та Румунія. Саме в цих країнах на кінець 2010 р. ще не зареєстровано жодної EMAS компанії, що зумовлено внутрішніми економічними та політичними умовами розвитку країн.

Отже, для досягнення стабільного розвитку зеленого бізнесу в країнах групи ЄС(27-15), в першу чергу потрібно підвищувати екологічну свідомість населення через збільшення екологічних витрат на еколого- та природоохоронні заходи, підвищення ефективності законодавства та підвищення ставок екологічних податків до рівня, за якого підприємствам було б вигідніше переходити

на екологічні методи та технології виробництва продукції, ніж сплачувати екологічні податки та збори.

Порівняльний аналіз моделей становлення та розвитку зеленого бізнесу в Європі показує, що статистичний вплив елементів фінансового механізму є більшим в країнах ЄС15. Це свідчить про те, що в цій групі сформовано фінансовий механізм, який усіяко стимулює розвиток зеленого бізнесу, тоді як у країнах ЄС(27-15) цей механізм лише формується й має незначний вплив на становлення зеленого бізнесу. Зважаючи на те, що у країнах ЄС15 найбільший вплив на приріст EMAS підприємств має екологічне оподаткування, а у країнах ЄС(27-15) – державне фінансування еколого- та природоохоронної діяльності, то можна стверджувати, що саме ці показники є найбільш ефективними елементами фінансового механізму у своїх групах. Також важливо те, що у групі країн ЄС15 за рахунок екологічного оподаткування створено такі умови, за яких підприємцям більш економічно вигідно запроваджувати екологічно-конструктивні методи та технології виробництва продукції, ніж сплачувати високі екологічні податки. У країнах ЄС(27-15) таких умов ще не створено, саме тому зелений бізнес у цих країнах перебуває на стадії становлення.

Також варто відзначити різницю в середніх значеннях фіксованих ефектів моделі. Чим більше це значення, тим більший приріст кількості підприємств зеленого бізнесу відбувається за рахунок існуючого фінансового механізму. У країнах, де зелений бізнес перебуває на стадії розвитку вплив фінансового механізму (48,8) значно вищий, ніж у країнах, де цей напрямок діяльності перебуває на стадії становлення (0,1). З цього випливає висновок, що на етапі становлення зеленого бізнесу найбільшу роль у стимулюванні цього напрямку діяльності відіграє держава. Тому для того, щоб створити сприятливі умови становлення зеленого бізнесу, в країні в першу чергу необхідно сформувати ефективний фінансовий механізм.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження дають нам змогу стверджувати, що роль держави, як у становленні, так і розвитку зеленого бізнесу, досить вагома,

оскільки у країнах, де діє ефективний фінансовий механізм, число підприємств зеленого бізнесу найбільше. Зважаючи на це, в Україні сьогодні доцільно розпочати формування фінансового механізму становлення зеленого бізнесу з розробки нормативно-правової бази у сфері екологічно чистого виробництва та збільшувати фінансування природоохоронних заходів. Ці заходи будуть сприяти розвитку зеленого бізнесу у країні, який забезпечує стале економічне, екологічне та соціальне зростання.

Список літератури:

1. Степаненко Б.В. Особливості та проблеми методології визначення поняття «зелений бізнес» // Економіка та прогнозування. – 2010. – №4. – С. 22-38.
2. Дитрих В. Зеленый бизнес - миллиардная сделка! На смену доткомам приходят дотгрины / Вальтер Дитрих [пер. с нем. В.Хартмана]. – К.: Ин-т экон. и прогнозирова. НАН Украины, 2009. – 296 с.
3. Elkington J. The Triple Bottom Line, Does It All Add Up?: Assessing the Sustainability of Business and CSR / John Elkington. – Earthscan Publications Ltd., 2004. – 186 p.
4. Isaak R. Green Logic: Ecopreneurship, Theory and Ethics / Robert Isaak. – Sheffield: Greenleaf, 1998. – 144 p.

5. Білявський Г.О. Порядок Денний XXI століття: Національний шлях до гармонійного розвитку / Білявський Г.О., Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Медведенко І.В. Навродський В.М. – К.: Літсофт, 2002. – 51 с.
6. Вернадский В. И. Биосфера / В.И. Вернадский. – М.: Мысль, 1967. – 49 с.
7. Веклич О.О. Потрібен "євроремонт" економічного механізму екологічного регулювання / О.О. Веклич, В.В. Бугас // Вісник НАН України. – 2006. – № 3. – С. 49-57.
8. Мхитарян В.С. Эконометрика / В.С. Мхитарян, М.Ю. Архипова, В.А. Балаш, Т.А. Дуброва, В.П. Сиротин. – М: Проспект, 2009. – 384 с.

Аннотация

Богдана Степаненко

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА НА СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЗЕЛЕННОГО БИЗНЕСА В ЕВРОПЕ

Отражены результаты исследования количественной оценки влияния элементов финансового механизма на увеличение количества предприятий зеленого бизнеса на разных стадиях жизненного цикла и приведен сравнительный анализ этого влияния. Также подано страны ЕС, в которых действует эффективный финансовый механизм становления и развития зеленого бизнеса.

Ключевые слова: зеленый бизнес, финансовый механизм.

Summary

Bogdana Stepanenko

MODEL EVALUATION OF IMPACT OF FINANCIAL MECHANISM ELEMENTS ON GREEN BUSINESS DEVELOPMENT IN EUROPE

The article highlights the results of quantitative evaluation of impact the financial mechanism elements on increase of green business enterprises at different stages of the life cycle and provides a comparative analysis of this impact. Also there were presented the EU countries which have an effective financial mechanism of green business establishment and development.

Keywords: green business, financial mechanism.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ Й.А. ШУМПЕТЕРА В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Чухно А.А. Й.Шумпетер - засновник еволюційної економічної теорії.....	3
Осецький В.Л. Еволюція й еволюціонізм у творчості Йозефа Шумпетера.....	11
Мандибура В.О. Внесок Й. Шумпетера у формування теоретичних засад «венчурного капіталу».....	15
Гражевська Н. І. Теорія економічного розвитку Й. Шумпетера в контексті синергетичної парадигми.....	19
Галушка З.І. Деякі проблеми соціалізації сучасної економіки у світлі еволюційної теорії Й. Шумпетера	24
Нестеренко О.П. Йозеф Шумпетер і австрійська традиція: аспекти взаємодії.....	29
Соболєв В.О. Розвиток теорії криз: узагальнення Й. Шумпетера та сучасні підходи.....	35
Нікіфоров П.О., Сторощук Б.Д., Загородна А.М., Дячук М.П. Бібліографія чернівецьких джерел творчості Й.А. Шумпетера.....	41

ІННОВАЦІЙНА ПРИРОДА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Михайлюк М.А. Інноваційність економічної теорії та прагматизм технологічного розвитку.....	45
Єщенко п.С., Арсеєнко А.Г. Шумпетеріанський вид активності - в економіку України.....	50
Романовський О.О. Архітектура та концепції моделі сучасного інноваційного підприємницького університету	55
Литвиненко С. Л. Стратегія впровадження технології e-freight при організації авіаційного перевезення пасажирів.....	63

ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

Гурнак О.В. Особливості та значимість фіскальної доктрини Й.А.Шумпетера.....	68
Пантелєсєв В.П. Використання ідей Й.А. Шумпетера в сучасній теорії контролю.....	73
Вожжов А.П., Черемісінова Д.В. Використання коштів кредитно-грошової емісії Національного банку України для стимулювання економічного зростання.....	77
Хомин П.Я. Капітал чи фонд: еволюція розуміння облікових категорій на тлі ідей Й.Шумпетера....	83
Данилінга С.О. Ірраціональна форма нагромадження капіталу.....	87
Румянцева Г.І. Практика міжбюджетних відносин в Україні	91
Супрович Г.О. Порівняльні характеристики деривативів і цінних паперів	95

ЕКОНОМІКА АГРАРНОЇ СФЕРИ

Біггер О.А. Йозеф Шумпетер, «Apple» та вітчизняне сільське господарство.....	99
Палюх М.С., Хомин І.П. Аналіз причин кризового стану аграрного сектора України у світлі методології Йозефа Алоїза Шумпетера.....	104
Губені Ю.Е. Імператив аграрної складової виробничих програм: теоретичні погляди Й.А. Шумпетера та українська дійсність.....	108
Якобчук В.П., Кашук К.М. Формування та розвиток агроінноваційних структур в Україні: проблеми та перспективи.....	113
Тимофій С.В. Інституціональні аспекти розвитку малого підприємництва в аграрній сфері.....	119

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Поченчук Г.М. Особливості посткризових економічних трансформацій: пріоритети для України...	124
Тараненко І.В. Системна методологія дослідження та динаміка сучасних глобалізаційних процесів.	131
Вдовічен А.А. Особливості глобалізаційних процесів і диспропорційності на світовому ринку.....	139
Гаврилюк О.В., Білик Р.С. Стратегічні пріоритети України на міжнародному ринку послуг.....	145

МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ

Ляшенко О.І. Динамічний підхід до моделювання багатокладності економіки.....	152
Грицюк П.М. Цикли зерновиробництва: аналіз і моделювання.....	159
Степаненко Б.В. Модельна оцінка впливу елементів фінансового механізму на розвиток зеленого бізнесу в Європі.....	166